

OSREDNJA
KNJIŽNICA
CELJE

9 23213

CELJSKI ZBORNIK

1994

Celjski zbornik 1994

Založila: Skupščina občine Celje

Izdala: Osrednja knjižnica Celje

Založniški svet: Aleš Ilc, Miloš Pešec, Ivan Mirnik, Jože Cerovšek,

Zdene Podlesnik, Janko Golob, Štefan Zidanšek, Milan Skok, Tone Zimšek,

Jože Zimšek, Željko Cigler, Janko Germadnik

Uredniški odbor: Tanja Badovinac, dr. Janez Cvirn, Jožica Dolenšek, Janko Germadnik,

Branko Goropevšek, Vlado Novak †, dr. Ivan Stopar

Glavni urednik: Janko Germadnik

Odgovorni urednik: Branko Goropevšek

Lektor: Anton Šepetavc

Prevodi v angleščino: Katarina Kobilica in Jera Vodušek Starič

Prevodi v nemščino: Niko Hudelja

Klasifikacija: Srečko Maček

Naslovnica: Jana Špendl

Računalniška priprava stavka: Andrej Mohorič

Tisk: Marginalija, november 1994

Naklada: 600 izvodov

Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

ISSN 0576-9760

Po mnenju Ministrstva za kulturo Republike Slovenije št. 415-187/92 mb z dne 15.6.1992 sodi Celjski zbornik med proizvode, za katere se plačuje 5% davek od prometa proizvodov.

KAZALO - CONTENTS

Članki in razprave - Articles and Treatises

- Irena Lazar**, Steklene rebraste skodelice v Sloveniji
Cups of Ribbed Glass in Slovenia 7-22
- Vera Kolšek**, Rimska plastika v oklepu
Roman Statue in Cuirass 23-34
- Dušan Kos**, Dediščine, dedno pravo in plemstvo na Kranjskem in slovenskem Štajerskem (posebej v 14. stoletju)
Legacies, Hereditary Law and Nobility in Carniola and Slovenian Styria (Particularly in the 14th Century)..... 35-56
- Aleksander Žižek**, Izsek iz delovanja celjskega barbarskega ceha v letih 1760-1843
An Insight into the Activities of the Dye Guild of Celje between 1760-1843 57-68
- Ivanka Zajc-Cizelj**, Socialna struktura šoloobveznih otrok na celjskih osnovnih in nedeljskih šolah 1796-1916
Social Structure of Children Attending Primary and Sunday Schools in Celje (1796-1916) 69-84
- Jože Hudales**, Slovenska družina med vzhodom in zahodom (Družinska struktura v Velenju in okolici v 19. stoletju)
The Slovenian Family between East and West (Family Structure in Velenje and Its Outskirts in the 19th Century) 85-108
- Žarko Lazarevič**, Celje - prvotno središče slovenskega združništva (Od Zveze slovenskih posojilnic do Zadrudne zveze v Celju (1883 - 1905))
Celje - Original Centre of Slovenian Cooperative Societies (From the Union of Slovenian Loan Banks to the Cooperative Society Union in Celje 1883-1905) 109-134
- Bojan Himmelreich**, Slovenci in pariška mirovna konferenca 1919-1920
The Slovenes and the Paris Peace Conference 1919-1920 135-158
- Janez Cvirn**, Ekološki problemi v Celju med obema vojnama
Ecological Problems in Celje During the Wars 159-172
- Igor Šebenik**, Problematika neurejenih odlagališč v Sloveniji (s poudarkom na primeru Celja in okolice)
The Problem of Unsorted Tipping Areas in Slovenia (with a Special Emphasis on Celje and Its Surroundings) 173-190

Zapisi - Notes

- Anton Janko**, Parzival in slovenska Štajerska
Percival and the Slovenian Styria..... 191-196
- Igor Grdina**, Dve avtobiografski pričevanji v nemščini
Two Autobiographical Texts on Celje in German..... 197-206
- Vladimir Šlibar**, Domača obrt in prehrana na Paškem Kozjaku
Cottage Industry and Nutrition in Paški Kozjak..... 207-216
- Alenka Kolšek**, Prenova zdraviliškega kompleksa v Laškem
Restoration of the Laško Health Resort..... 217-236

Gradivo - Materials

- Branko Goropevšek**, Pogajanja za skupen nastop štajerskih
Slovencev na volitvah v deželni zbor 1909 (V luči pisem
dr. V. Kukovca dr. F. Jankoviču)
Negotiations on the Joint Appearance of the Styrian Slovenes in
the Elections to the Land Chamber in 1909 (According to the letters of
Dr. V. Kukovec to Dr. F. Jankovič) 237-252

Jubilej - Jubilee

- Jože Škorjanc**, Oris razvoja Gimnazije Celje- Center (1948-1993)
Outline of the Development of the Grammar School Celje-Centre
from 1948 to 1993..... 253-272

Aktualno - Actual

- Jera Vodušek-Starič**, Politika in politično izrazoslovje ob koncu
2. svetovne vojne
Politics and political terminology at the end of the II WW in Slovenia..... 273-284

In memoriam

- Prof. Vlado Novak**..... 285-288

Irena Lazar

STEKLENE REBRASTE SKODELICE V SLOVENIJI

Skozi vse 1. stoletje našega štetja srečujemo med inventarjem rimske materialne kulture steklene rebraste skodelice. Ti izdelki, narejeni iz raznobarnega ali brezbarvnega stekla, so med steklenimi predmeti najtipičnejši predstavnik 1. stoletja¹. Že v avgustejskem obdobju se v Italiji in provincah pojavijo polihromni primerki, ki jim kasneje sledijo enobarvne skodelice, in prejšnje tipe v teku 1. stoletja počasi izrinejo iz uporabe². Skodelice iz prozornega, rahlo zelenkastega ali modrikastega stekla, obvladujejo drugo polovico 1. stoletja, ob prehodu v drugo stoletje pa počasi izginejo iz inventarja³.

Čeprav gre za posodo, ki ohrani enotno formo skozi celo stoletje in več, so pri izdelavi uporabljali različne tehnike. Skodelice so lahko ulite v kalup, pihane ali pihane v kalup⁴.

S proučevanjem razvoja rebrastih skodelic so se ukvarjali že mnogi avtorji. Podrobnejšo tipologijo rebrastih skodelic je prva naredila C. Isings⁵. Ločila je dve osnovni skupini, in sicer obliko 3 in 17 (Form 3, Form 17). Prvo skupino je nato še delila na variante a, b, c; za merilo so ji bili velikost posode in oblika reber. V drugo skupino je uvrstila skodelice s spiralnim okrasom, vtisnjenim v ostenje. Obliko 3 je datirala v 1. stoletje, obliko 17 pa v drugo polovico 1. stoletja⁶.

Na najdiščih Hofheim in Camulodunum (Velika Britanija)⁷ kažejo najdbe predvsem zgodnje oblike teh skodelic. V velikem številu so zastopane na najdišču Vindonissa v današnji Švici (preko 500 kosov) in tako dajejo pregled nad celim inventarjem 1. stoletja⁸. Proučevanje gradiva je prineslo zanimive rezultate. V tiberijsko-klavdijski čas, ki pomeni razcvet produkcije teh posod⁹, sodijo kvalitetno izdelani kosi z gosto

¹ Berger L., *Römische Gläser aus Vindonissa*, 1960, 18.

² Welker E., *Die römische Gläser von Nida-Hedderheim*, *Schriften des frankfurter Museums für Vor- und Frühgeschichte* III, 1974, 18.

³ Berger L., n.d., 18.

⁴ Kisa A., *Das Glas im Altertum I-III*, Leipzig 1908, 508. Grose D., *Glass Forming Methods in Classical Antiquity*, *JGS* 25, 1983, 28. Schuler F., *The Molding Process*, *Archaeology* 12, No. 1, 1959, 49.

⁵ Isings C., *Roman Glass from Dated Finds*, *Archaeologia Traiectina* II, 1957, 18-21.

⁶ Isings C., n.d., 17,36.

⁷ Ritterling E., *Das frühromische Lager bei Hofheim in Taunus*, 1912. Hawkes C., Hull M.R., *Camulodunum, First Report on the Excavations of Colchester 1930-39*, Oxford 1947.

⁸ Berger L., n.d., 18.

⁹ Berger L., n.d., 18.

postavljenimi rebri, ki so lepo in natančno oblikovana. Kasneje postajajo oblike manj izrazite, rebra površno izdelana. Oblike prehajajo ena v drugo in tipologija je skoraj nemogoča. Take oblike pripisuje Berger že konec 1. stoletja. V notranjosti ni več vidnih sledi poliranja na stružnici, ker so to navado v kasnejših obdobjih očitno opustili. Ravno tako upada barvna lestvica izdelkov. Izredni raznolikosti v začetku prvega stoletja sledijo v nastopajočem 2. stoletju samo prozorne, rahlo zelenkaste posode.

Skodelice iz mozaičnega stekla uvršča Berger v prvo polovico 1. stoletja, točneje v tiberijsko-klavdijsko obdobje¹⁰. Sklepa, da so mozaične skodelice predhodnice enobarvnih, ki sredi prvega stoletja nastopajo v temno- in svetlomodri barvi, olivno zeleni, jantarni in bledezelenkasti barvi, ki kasneje prevlada. Oporo za to trditev je našel med najdbami v Halternu, najdišču iz avgustejskega obdobja, kjer je le en fragment zelenkaste skodelice, vsi ostali pa so izdelani iz barvnega stekla¹¹.

E. Welker je proučevala skodelice z najdišča Nida-Heddernheim (Nemčija). Primerjava z Vindonisso ji je pokazala, da visoke rebraste skodelice nastopajo v flavijskem času in kasneje, medtem ko nizke oblike trajajo le do predflavijskega obdobja¹². Enako je opazila precejšen upad kvalitete v poznem 1. stoletju.

Izvor oblike obravnavanih skodelic so raziskovalci večinoma iskali v predhodnih kovinskih in steklenih posodah. Berger vidi predhodnico v stekleni skodelici iz Hallstatta (Avstrija) iz prve polovice 1. stoletja pred našim štetjem¹³. Druga sorodna oblika naj bi bila helenistična skodelica megarskega tipa s kratkimi mandeljastimi rebri¹⁴. Že E. Pernice je v steklenih rebrastih skodelicah videla enega zadnjih odrastkov megarskih čaš¹⁵.

Novejša odkritja prinašajo vedno nove podatke v zvezi z začetki proizvodnje tega tipa posod. Očitno sega zgodovina izdelave teh skodelic daleč v čas pred rimskim cesarstvom.

Na najdišču Tel Anafa v Zgornji Galileji (Palestina)¹⁶ so med drugim našli veliko število fragmentov rebrastih skodelic. Naredili so jih s stiskanjem v kalup, nato pa so jim zunanjo površino spolirali z ogrevanjem. Ustje in rame skodelic so delali posebej, saj je

¹⁰ Berger L., n.d., 10.

¹¹ Loeschke S., Keramische Funde in Haltern, Mitt. der Altert. für Westfalen V, 1911.

¹² Welker E., n.d., 19.

¹³ Sacken E. von, Das Graberfeld von Hallstatt, Wien 1959, 109, t. 26:9.

¹⁴ Saldern A. von, Glassfinds at Gordion, JGS 1, 1959, 39, fig.20.

¹⁵ Pernice E., Prähistorische Zeitschrift 4, 1912, 141.

¹⁶ Weinberg G.D., Hellenistic Glass from Tel Anafa in Upper galilee, JGS 12, 1970, 17.

ponekod stik zelo dobro viden. Zaradi številnosti fragmentov domnevajo, da je na odkritem prostoru obstajala delavnica teh izdelkov.

Tudi izkopavanja v Izraelu (v kibucu Hagoshrim) so prinesla nove izsledke. Večina tam odkritih skodelic je bila akvamarin modre barve, pri izdelavi pa so opazili več variant, ki bi jim lahko pripisali kronološki pomen¹⁷. Posode imajo rebra izdelana na tri načine: lahko so vtisnjena in oblikovana z orodjem, ko je steklo še toplo, v nekaterih primerih so vilita skupaj s posodo, včasih pa gre za kombinacijo obeh načinov. Na kvalitetno izdelanih skodelicah je v notranjosti opaziti vrezane linije, verjetno ostanke poliranja na stružnici. Nekatere skodelice pa imajo samo spolirano ustje in del nad rebri. Pri prvem načinu izdelave reber so le-ta neenakomerno postavljena, zato pa so pri ulitih posodah natančno izdelana in dodelana z orodjem. Verjetno se v tej delavnici vidi razvoj v načinu izdelave teh posod, potrjuje pa se tudi domneva, da je ta tip skodelic nastal še pred 1. stoletjem pred našim štetjem¹⁸.

Skodelice s spiralnim okrasom je zbrala in obdelala T. E. Haevernick¹⁹. Ugotovila je, da so barve teh posod omejene, prevladuje namreč jantarno rjava barva, nekaj modrih in škrlatno rdečih. Spirala je navadno bele barve, modra in rumena sta izjemni. Karta razprostranjenosti je pokazala dva možna izdelovalna centra, severno Italijo in ozemlje JV Slovenije.

Časovni razpon skodelic s spiralo je ozko časovno omejen. Največ se pojavljajo v sredini 1. stoletja v klavdijskem obdobju, ponekod segajo še v flavijski čas, v mlajših obdobjih pa se ne pojavljajo več²⁰. Obdelava steklenega gradiva s Štalenskega vrha je pokazala, da tam trajajo še pozno v flavijsko obdobje, zato avtorica predlaga nekoliko mlajšo datacijo skodelic s spiralo²¹.

Doslej rebrastih skodelic v Sloveniji niso posebej obravnavali, če izvzamemo že omenjeno študijo Haevernickove o skodelicah s spiralnim okrasom, kjer so vključene tudi najdbe iz Slovenije. Skodelice z dolenskih najdišč je v okviru obdelave stekla z Dolenjske predstavila S. Petru²², v ostalih člankih pa so se avtorji v glavnem omejili na opis materiala in oblike.

¹⁷ Weinberg G.D., Notes on Glass from Upper Galilee, JGS 15, 1973, 38.

¹⁸ Weinberg G.D., n.d., 17, 39.

¹⁹ Haevernick T.E., Zarte Rippenschalen Saalburg Jahrbuch 17, 1958, 76. Die Verbreitung der zarten Rippenschalen, JbRGZM 14, 1967, 153.

²⁰ Haevernick T.E., 1958, n.d., 87.

²¹ Czurda-Ruth B., Die römische Gläser vom Magdalensberg, Kärntnermuseumsschriften 65, 1979, 43.

²² Petru S., Antično steklo iz dolenskih grobov, razprave I.raz. SAZU 6, 1969, 163.

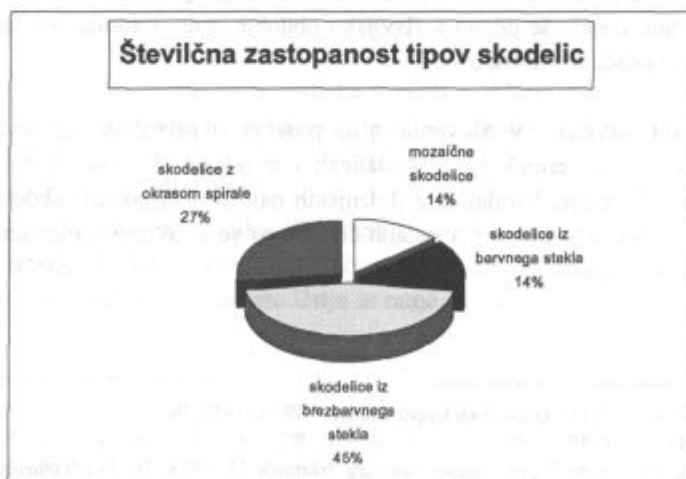
Med obilico steklenega gradiva z najdišč po Sloveniji zavzema skupina rebrastih skodelic zaradi svojega števila in pestrosti pomembno mesto. Upoštevala sem le objavljene predmete, z izjemo gradiva v Pokrajinskem muzeju Celje, kjer sem vključila tudi neobjavljene kose.

Od štiriinštiridesetih skodelic je trideset ohranjenih v celoti, štirinajst pa je fragmentov. Poleg tega je devetnajst skodelic iz ohranjenih grobnih celot, kar je še posebej pomembno pri analizi in kronološki opredelitvi teh posod na ozemlju današnje Slovenije.

Pregled številčne zastopanosti kaže, da premočno vodi Emona, sledi ji bogata depojska najdba iz Polhovega Gradca²³, ostala najdišča so zastopana skromno, večinoma z eno ali dvema skodelicama. Okvirno sem obliko najprej razdelila v štiri večje skupine:

- skodelice iz mozaičnega stekla
- skodelice iz barvnega stekla
- skodelice iz brezbarvnega stekla
- skodelice s spiralnim okrasom

Tabela 1 predstavlja procentualno zastopanost skodelic po zgoraj opisanih skupinah. Dvajset skodelic je iz brezbarvnega stekla (45,4 %), sledi dvanajst skodelic s spiralnim okrasom (27,2 %), šest je mozaičnih (13,8 %) in šest skodelic iz barvnega stekla (13,8 %).

Grafični prikaz 1: Številčna zastopanost tipov skodelic, izražena v odstotkih.

²³ Ložar R., Rimska najdba iz Polhovega Gradca, GMDS 19, 1938, 85.

V okviru opisanih štirih skupin sem skodelice nato delila še v podskupine, glede na višino in obliko.

Skodelice iz mozaičnega stekla (T. 3: 2,8,9)

Čeprav je v tej skupini le šest posod, sem lahko oblikovala tri podskupine:

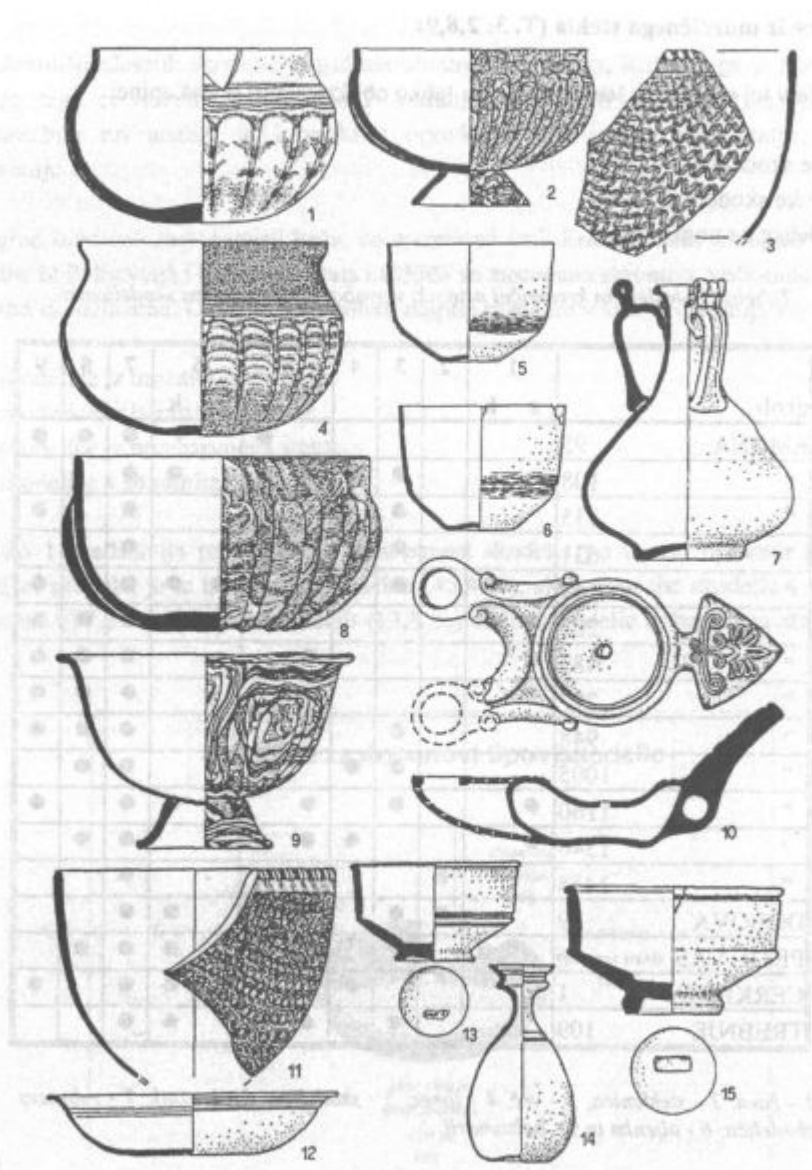
- plitve skodelice
- globoke skodelice
- skodelice na nogi

Tabela 1: Stekleni in keramični pridatki v grobovih z rebrastimi skodelicami.

grob		1	2	3	4	5	6	7	8	9
		s	k			s	k	s	k	
EMONA	95					•		•	•	•
"	108			•	•	•	•	•		
"	335			•				•		•
"	631			•	•			•		
"	143	•		•			•	•	•	•
"	202	•				•	•	•	•	•
"	482	•				•		•	•	•
"	777	•						•	•	•
"	948			•		•	•	•	•	•
"	1005			•	•	•		•	•	
"	1160	•		•		•	•	•		•
"	1346	•			•	•		•	•	
"	1458		•					•		
DOBOVA	39		•	•		•	•	•		
PETR. VAS	6	•		•			•	•	•	
CERKNICA	1				•	•	•	•		•
TREBNJE	109			•		•	•	•	•	

1 - žara, 2 - steklenica, 3 - vrč, 4 - lonec, 5 - skodelica, 6 - krožnik, 7 - rebrasta skodelica, 8 - oljenka in 9 - balzamarij

Pri določanju meje med plitvimi in globokimi skodelicami sem se naslonila na Welkerjevo²⁴, ki je mejo določila pri razmerju 1:4 med višino in največjim obsegom skodelice.

Slika 1: Zakladna najdba iz Polhovega Gradca (po Petrujevi)

²⁴ Welker E., n.d., 18.

Mozaične skodelice so najštevilnejše zastopane v zakladni najdbi iz Polhovega Gradca, to sta dve globoki skodelici in dve skodelici na nogi. Depo poleg steklenih predmetov obsega tudi dragoceno kovinsko posodje in keramiko; datiran je v prvo polovico 1. stoletja²⁵. Analogije za mozaične skodelice najdemo v Vindonissi in na Štalenskem vrhu²⁶. Berger ugotavlja, da so najpogostejše v prvi polovici prvega stoletja, pojavljajo pa se še v flavijskem času²⁷. Dokaz za daljšo uporabo teh očitno dragocenih kosov je tudi grob NM 202 iz Emone²⁸. V grobu je poleg volutne oljenke z upodobitvijo bežečega merjasca še pečatna oljenka z napisom VIBIANI, ki sodi na konec 1. stoletja²⁹. Skodelico tankih sten z luskinastim ornamentom v štirih pasovih in z močno poudarjeno nogo Plesničarjeva uvršča na prehod iz prvega v drugo stoletje³⁰.

Skodelica je torej del grobne celote s konca prvega stoletja in kaže, da dragoceni kosi, kar so mozaične posode nedvomno bile, ostajajo v uporabi do konca stoletja, morda še dlje.

Skodelice iz barvnega stekla

Vseh šest kosov je temnomodre barve; ta je med barvnimi skodelicami najpogostejša. Le dve skodelici sta ohranjeni v celoti, ostalo so fragmenti, zato tudi nisem oblikovala podskupin. Grob MM 108 iz Emone³¹ poleg skodelice sestavljata še sigilatni krožnik in skodelica, ki ju uvrščajo po obliki v tretje in četrto desetletje prvega stoletja³²; skodelica s tankimi stenami z barbotinskim okrasom spada med najstarejše tipe teh posod, datirane v čas cesarja Klavdija³³. Grobna celota je tako izrazit predstavnik prve polovice 1. stoletja.

Skodelica iz Velike Stare vasi je s svojimi zoženimi rameni in rebri na dnu nekoliko drugačna od ostalih. Paralele ima v Vindonissi, Londonu in Camulodunu. D. Harden te oblike uvršča med proizvode sirsko-rimskih delavnic; temu mnenju se pridružuje tudi Berger, ki pojav oblike postavlja v predflavijski čas, trajala pa naj bi vse do poznega 1. stoletja³⁴.

25 Ložar R., n.d., 106.

26 Berger L., n.d., 19. Czurda-Ruth B., n.d., 43.

27 Berger L., n.d., 10.

28 Petru S., Emonske nekropole, KIM 7, 1972, t. 31.

29 Vikić-Belančić B., Rimske svetiljke u arheološkom muzeju u Zagrebu, Katalozi AM u Zagrebu 2, 1976, 35.

30 Plesničar-Gec L., Keramika emonskih nekropol, Diss. et Monogr. 20, 1977, 16.

31 Plesničar-Gec L., Severno emonsko grobišče, KIM 8, 1972, t. 29.

32 Čurk I., Terra sigillata iz emonskih grobišč, AV 30, 1980, 354.

33 Plesničar-Gec L., 1977, n.d., 15.

34 Berger L., n.d., 55.

Ostali fragmenti skodelic imajo ravno ustje in močna, lepo oblikovana rebra. Fragment iz Emone pripada grobu NM 1346 z značilnimi pridatki. Steklена čaša z omfaličnim dnom in okrasom linearnih vrezov na ostenju po tipologiji Isingsove pripada obliki 12³⁵. Pojavi se v avgustejsko-tiberijskem času in je izredno pogosta v sredini 1. stoletja³⁶. Mlajša elementa sta žara tipa 67, po Isingsovi s konca 1. stoletja, in plitvi bronasti korec s polmesečasto odprtino na ročaju, ki spada v flavijski čas³⁷.

Skodelice iz prozornega stekla (T. 4)

Ta skupina je najštevilnejša, po obliki sem jo razdelila v tri podskupine:

- plitve skodelice
- globoke skodelice
- skodelice s čašasto formo

Tri plitve skodelice so del grobnih celot. Pripadajo grobu 6 iz Petrušnje vasi, grobu MM 335 in NM 777 iz Emone³⁸. Sestava groba 777 iz Emone je znana le po opisu W. Schmidu. Grob iz Petrušnje vasi ima krožnik iz tere sigilate, datiran v prvo polovico 1. stoletja, obe fibuli z gumboma na loku sodita v čas takoj po letu 50 n.š., enoročajni vrč pa sodi na konec 1. stoletja³⁹. Grobno celoto tako postavljajo v tretjo četrtino prvega stoletja. V grobu MM 335 je le vrč lahko opora za časovno opredelitev. Plesničarjeva vrče s trikotnim ustjem te oblike uvršča v drugo polovico 1. stoletja in še na začetek 2. stoletja⁴⁰.

Globoke skodelice so visoke med 5 in 9 cm, njihov največji obseg je navadno dvakrat večji od višine skodelice. Dno je navadno ravno, redkokdaj rahlo usločeno. Rame skodelice se ravno nadaljujejo v ustje, ki je navpično ali rahlo nagnjeno navzven. Rebra vseh skodelic so lepo in enakomerno izdelana in segajo globoko v stojno ploskev oziroma dno skodelice. Skoraj vsa so ostro profilirana, v dveh primerih pa rahlo zaokrožena.

35 Isings C., n.d., 27.

36 Isings C., n.d., 28.

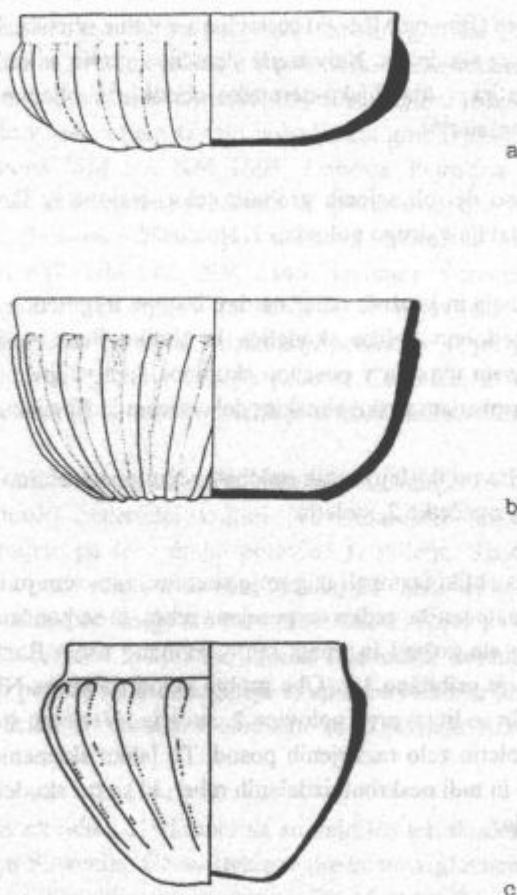
37 Breščak D., Antično bronasto posodje v Sloveniji, Situla 22/1, 1982, 39.

38 Petru P., Rimski grobovi iz Dobove, Ribnice in Petrušnje vasi, Razprave I.raz. SAZU 6, 1969,5, t. 29.
Petru S., 1972, n.d., t. 50. Plesničar-Gec L., 1972, n.d., t. 87.

39 Petru P., n.d., 38.

40 Plesničar-Gec L., 1977, n.d., 29.

Grob NM 1160 iz Emone je bogat po sestavi. Med keramiko je značilen krožnik iz tere sigilate tipa Ha 2 s pečatom L.M.VIR iz Klavdijevega časa⁴¹, dva enoročajna vrča s trikotnim ustjem sta bila v rabi od srede 1. stoletja dalje⁴². Steklena čaša z rahlo vbočenim dnom in okrasom iz vrezanih črt (oblika Isings 12) se pojavi že v prvi polovici 1. stoletja⁴³. Tako lahko grobno celoto postavimo v drugo polovico 1. stoletja.

Slika 2: Oblike skodelic iz brezbarvnega stekla.
a - plitve, b - globoke, c - s čašasto formo

41 Curk I., n.d., 351.

42 Plesničar-Gec L., n.d., 30.

43 Isings C., n.d., 28.

Naslednji grob (Emona NM 1005) ima skodelico iz tere sigilate tipa Ha 12, ki je pogosta v grobovih Klavdijevega časa⁴⁴. Enoročajni vrč s trikotnim ustjem in vaza s cilindričnim vratom pa sta mlajša elementa, ki grobno celoto postavljata v drugo polovico 1. stoletja⁴⁵.

Grob NM 1458 iz Emone ima poleg skodelice tudi enoročajno stekleničko. To obliko (tip 51a) je Isingsova umestila v drugo polovico 1. in na začetek 2. stoletja⁴⁶.

Zadnjo grobno celoto (Emona MM 95) sestavljajo volutna oljenka, balzamarij, skodelica tankih sten in rebrasta skodelica. Najstarejši element v grobu je keramika tankih sten, ta tip Plesničarjeva datira v klavdijsko-neronsko obdobje⁴⁷, oljenka s pavom pa sodi v drugo polovico 1. stoletja⁴⁸.

Ostale skodelice niso del ohranjenih grobnih celot. Najdbo iz Drnovega Petrujeva na osnovi analogij postavlja v drugo polovico 1. stoletja⁴⁹.

Zaradi izvihanege ustja in krožnih reber na dnu izstopa fragment s Ptuja. Že pri prejšnji skupini je imela podobno obliko skodelica iz Velike Stare vasi. Ker gre le za en fragment, oblike nisem uvrstila v posebno skupino. Tudi tu gre očitno za formo, ki jo Berger in Harden pripisujeta sirsko-rimskim delavnicam in flavijskemu obdobju⁵⁰.

Globoke tipe skodelic po doslej znanih najdbah večinoma srečamo v grobnih celotah iz druge polovice 1. in z začetka 2. stoletja.

Dve skodelici sta po obliki izstopali iz gornje skupine, zato sem ju uvrstila v samostojno podskupino. Obe imata tanjša, redko razporejena rebra, ki se končajo na spodnji polovici ostenja. Na ramenu sta zoženi in imata rahlo izvihano ustje. Razmerje med višino in največjim obsegom je približno 1:1. Obe grobni celoti (Emona NM 143, NM 948) sta mlajši od prejšnjih in sodita v prvo polovico 2. stoletja. Verjetno sta opisani skodelici le še posnetek v 1. stoletju zelo razširjenih posod. To lahko sklepamo že zaradi nekoliko spremenjene oblike in tudi neskrbno izdelanih reber, ki so pri skodelici iz groba 948 celo nalepljena na ostenje.

44 Curk I., n.d., 342.

45 Plesničar-Gec, 1977, n.d., 43.

46 Isings C., n.d., 61.

47 Plesničar-Gec I., 1977, n.d., 21.

48 Goethert-Polaschek K., Römische Lampen, Trierer Grabungen und Forschungen, band XV, 1985, 262.

49 Petru S., 1969, n.d., 166.

50 Berger L., n.d., 55.

Skodelice s spiralnim okrasom (T. 3: 1,4)

Ta skupina skodelic je v Sloveniji dokaj raznolika po barvi in tudi spirala ni vedno bele barve. Sama oblika posode je enotna in nekoliko variira le v višini in premeru. Že Haevernickova je za skodelico iz Polhovega Gradca menila, da spada med najstarejše tovrstne izdelke⁵¹. Skodelica iz Črnelega in primerki iz Drnovega, Ljubljane in Trebnjega sodijo v flavijsko obdobje⁵².

Vse grobne celote sem uvrstila še na pregledno tabelo (grafični prikaz 1), kjer sem upoštevala le keramične in steklene pridatke v grobovih. Iz razpredelnice sem poskušala ugotoviti, ali je viden kak odnos med keramičnimi in steklenimi izdelki oziroma kako se v teku 1. stoletja steklo v vse večjem številu pojavlja kot grobni pridatek. V grobovih iz srede 1. stoletja (Emona MM 95, NM 1005, Dobova, Petrušnja vas, Cerknica) je navadno le en ali največ dva steklena predmeta. V grobovih iz druge polovice oziroma konca 1. stoletja se število in raznolikost tipov steklenih predmetov precej povečata (npr. Emona NM 143, NM 482, NM 948, NM 1346, Trebnje). Keramično žaro zamenja steklena, namesto sigilatnih krožnikov in skodelic se pojavljajo stekleni. Rebrasto skodelico v devetih grobovih spremlja balzamarij, petkrat se pojavlja steklena žara in šestkrat steklena čaša. Med grobovi izstopa grob iz Cerknice, ki edini vsebuje dve rebrasti skodelici, Urlebova ga na osnovi ostalih pridatkov datira v flavijsko obdobje⁵³.

Steklene rebraste skodelice se na ozemlju današnje Slovenije že v prvi polovici 1. stoletja pojavijo v rimski materialni kulturi. V najstarejših celotah najdemo prav mozaične skodelice, trajajo pa še v drugo polovico 1. stoletja. Skodelice iz barvnega stekla niso zastopane v prav velikem številu, za zdaj jih lahko omejimo do sredine 1. stoletja. Najširši časovni razpon imajo enobarvne skodelice. Pojavijo se sredi 1. stoletja, sledimo pa jim vse do začetka 2. stoletja, morda celo nekaj desetletij dlje. Po drugi polovici 2. stoletja tudi pri nas verjetno izginejo iz uporabe oziroma jih ne zasledimo kot grobne pridatke. Skodelice s spiralnim okrasom se pojavljajo nekako do konca 1. stoletja.

Na karti razprostranjenosti (slika 3) vidimo, da so najdišča teh skodelic v največji meri locirana na JZ področju Slovenije. Če so steklene predmete v glavnem transportirali po vodnih poteh, kot je za Panonijo predpostavila De Mainova⁵⁴ in je bila v začetku izhodišče izvoza k nam Akvileja, nam karta razprostranjenosti te poti potrjuje. Rečna pot

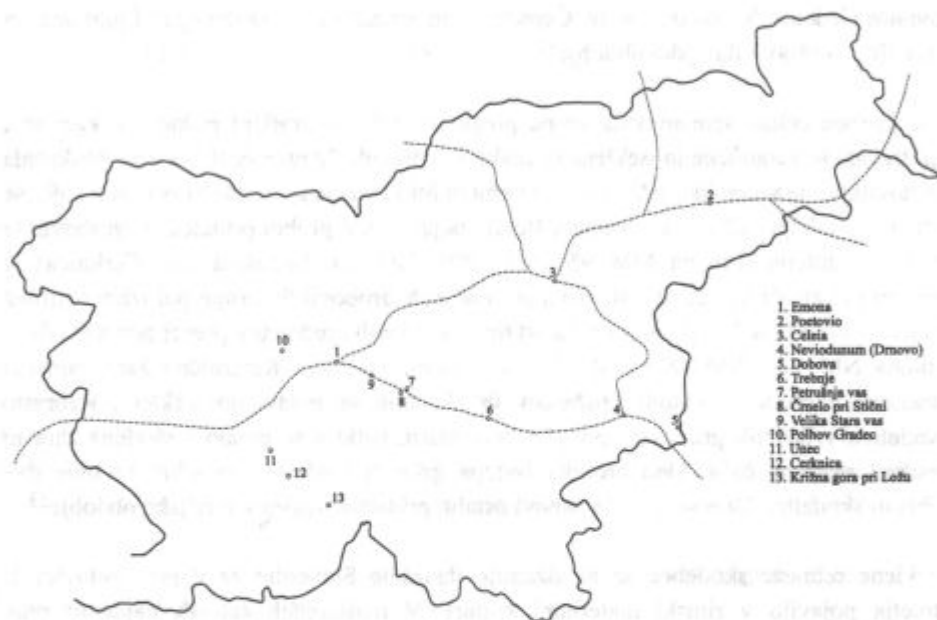
⁵¹ Haevernick T.E., 1958, n.d., 87.

⁵² Petru S., *Antično steklo Slovenije*, AV 25, 1975, 15. Slabe M., *Antična nekropola na Pristavi pri Trebnjem*, Vestnik 12, 1993, 18, t.16.

⁵³ Urleb M., *Antično grobišče v Cerknici*, AV 34, 1983, 308, t.1.

⁵⁴ Maine M. de, *Ancient Glass Distribution in Illyricum*, JGS, 1983, 82.

Ljubljana-Sava je bila glavna linija uvoza iz Akvileje in severnoitalskega področja. Po Bergerjevem mnenju⁵⁵ so prav v severni Italiji obstajale najštevilnejše delavnice teh izdelkov. Zaradi nenadnega izginotja te oblike namreč prevladuje mnenje, da so skodelice izdelovale le redke delavnice v Aleksandriji in severni Italiji⁵⁶.

Slika 3: Karta razprostranjenosti najdišč.

Velika številčna premoč Emone, kjer je bilo najdenih kar petdeset procentov vseh skodelic, je morda posledica večje raziskanosti njenih grobišč, kar nam na primer manjka pri Celeji.

Seveda pa Emoni v prid govori tudi bližnji Nauportus, ki je imel stalne in tesne stike z Akvilejo in s tem z vso trgovino severne Italije. Raziskava ostale steklarske zapuščine iz rimskega obdobja in primerjava uvoznih poti z ostalimi dobrinami, npr. keramiko, bo lahko pripomogla k novim odgovorom.

⁵⁵ Berger L., n.d., 10.

⁵⁶ Berger L., n.d., 19.

Katalog rebrastih skodelic v Sloveniji*I. Skodelice iz mozaičnega stekla***1a - plitve**

1. Emona, grob NM 202, KIM 7, 1972, T. 21:17.
Skodelica iz večbarvnega stekla. Vijoličasta osnova je prepletена z belimi vijugami, lisami in črnimi mesti, v. 4,6 cm. Inv. št. NM Lj R 5471.
2. Emona, hiša XXXII, KIM 21, 1983, T.3:12.
Fragment ustja in ostenja polkroglaste rebraste skodelice iz črnorjavega in belovijoličastega stekla, v. 3,6 cm. Inv. št. MM Lj M 2057.

1b - globoke

1. Polhov Gradec, zakladna najdba, GMDS 19, 1938, 85, sl. 14.
Kroglasta skodelica z rebri iz mozaičnega stekla motnobele in modre barve, v. 5,5 cm. Inv. št. NM Lj 6983.
2. Polhov Gradec, zakladna najdba, GMDS 19, 1938, 85, sl. 21.
Rebrasta skodelica iz mozaičnega stekla.

1c - na nogi

1. Polhov Gradec, zakladna najdba, GMDS 19, 1938, 85, sl. 12.
Rebrasta skodelica iz mozaičnega stekla. Vzorec tvorijo v modro stekleno maso vtopljene paličice, ki kažejo rumenkasto jedro, obdano z belkastimi krogi, v. 9,8 cm. Inv. št. NM Lj 6984.
2. Polhov Gradec, zakladna najdba, GMDS 19, 1938, 85, sl. 13.
Rebrasta skodelica, osnovna barva je vinsko rumena, proge so modrikasto bele in bele barve. Noga je posebej pihana in dodana na posodo, v. 12,5 cm. Inv. št. NM Lj 6985.

II. Skodelice iz barvnega stekla

1. Emona, grob MM 108, KIM 8, 1972, T. 29:1.
Delno ohranjena temnomodra skodelica z vertikalnimi rebri, v. 6,7 cm. Inv. št. MM Lj G 3169.
2. Emona, grob NM 1346, KIM 7, 1972, T. 117:6.
Fragment skodelice iz temnomodrega stekla, trup je okrašen z močnimi rebri. Inv. št. NM Lj R 10140.
3. Emona, hiša XXXII, KIM 21, 1983, T. 3:15.
Fragment ustja in ostenja polkroglaste rebraste skodelice iz kobaltno modrega stekla, v. 3,7 cm. Inv. št. MM Lj M 1740.
4. Ptuj, AV 25, 1975, 39, sl. 7.
Rebrasta skodelica z močnimi rebri in navpičnim ustjem, temne modrozelenе barve. Inv. št. PM Ptuj R 1410.
5. Ptuj, Rabelčja vas, AV 33, 1982, 13, T. 2:1.
Fragment skodelice iz modrega stekla z močnimi rebri, na notranji strani vidne sledi brušenja. PM Ptuj.

6. Velika Stara vas, AV 28, 1977, 110, sl. 2.
Skodelica iz temnomodrega stekla. Usločeno, s tremi krožnimi rebri naznačeno dno prehaja v trebušasto ostenje s plastičnim motivom navpičnih reber. Ustje rahlo izvihano, v. 5,1 cm. NM LJ.

III. Skodelice iz prozornega stekla

3a - plitve

1. Emona, grob NM 777, KIM 7, 1972, T.50:19.
Skodelica iz zelenkastega stekla polkrožne oblike, okrašena z močnimi rebri, v. 4 cm. Inv. št. NM Lj R 6024.
2. Emona, grob MM 335, KIM 8, 1972, T. 87: 16.
Svetlozelenkasta skodelica z ravno odrezanim ustjem, okrašena z navpičnimi plastičnimi rebri, v. 4,5 cm. Inv. št. MM Lj G 281.
3. Petrušnja vas, Razprave I. raz. SAZU 6, 1969, 7, T. 29:2.
Skodelica iz svetlozelenega stekla, okrašena z močnimi podolžnimi rebri. Dno je na notranji strani okrašeno s koncentričnimi krogi, v. 4,4 cm.

3b - globoke

1. Emona, grob MM 95, KIM 8, 1972, T. 24: 7.
Svetlozelena skodelica polkrožne oblike z vertikalnimi plastičnimi rebri, v. 6 cm. Inv. št. MM Lj G 3114.
2. Emona, grob 1005, KIM 7, 1972, T. 74:2.
Skodelica iz zelenkastega stekla, polkrožni trup je okrašen z vertikalnimi rebri, v. 5,7 cm. Inv. št. NM Lj R 6520.
3. Emona, grob 1160, KIM 7, 1972, T. 8: 22.
Skodelica iz modro-zelenega stekla, na polkrožnem trupu so vertikalna rebra, v. 6,7 cm. Inv. št. NM Lj R 3191.
4. Emona, grob 1458, KIM 7, 1972, T. 116:10.
Skodelica iz zelenkastega stekla polkrožne oblike, okrašena z močnimi rebri, v. 9 cm. Inv. št. NM Lj R 7035.
5. Emona, kvadrant I, KIM 7, 1972, T. 74:24.
Skodelica iz zelenkastega stekla s polkrožnim trupom, ki je okrašen z rebri, v. 6 cm. Inv. št. NM Lj R 6439.
6. Emona, hiša XXXII, KIM 21, 1983, T.9:1.
Fragment ustja in ostenja polkroglaste rebraste skodelice iz modro-zelenkastega stekla, pr. ustja 12,5 cm. Inv. št. MM Lj M 214.
7. Emona, hiša XXXII, KIM 21, 1983, T. 3:11.
Fragment dna in spodnjega dela rebraste skodelice iz svetlo modrega stekla. Inv. št. MM Lj M 2111.
8. Emona, hiša XXXII, KIM 21, 1983, T. 3:13.
Fragment polkroglaste skodelice z rebri iz blede-modro-zelenkastega stekla, v. 5 cm. Inv. št. MM Lj M 53.
9. Cerknica, grob I, AV 34, 1983, 298, T. 1:8.
Skodelica s plastičnimi rebri iz svetlo-zelenega stekla.

10. Cerknica, grob 1, AV 34, 1983, 298, T. 1:9.
Skodelica s plastičnimi rebri iz svetlo-zelenega stekla.
11. Drnovo, KIM 15, 1978, T. 25:12.
Skodelica iz svetlo-zelenega stekla, obod narebren, rebra potekajo vertikalno proti ravnemu dnu, v. 5,6 cm. Inv. št. NM Lj R 727.
12. Dolga vas pri Lendavi, AV 9-10, 1959, 173, T.2:7.
Fragment ostenja rebraste skodelice.
13. Ptuj-Zgornji Breg
Del skodelice iz svetlomodro-zelenega stekla s finimi tankimi rebri, nazaj zavihanim ustjem in dvema koncentričnima prstanastima rebroma na dnu. Inv. št. PM Ptuj R 10686.
14. Celje, Gubčeva ulica, neobjavljeno
Fragment ostenja rebraste skodelice iz prozornega, rahlo modrikastega stekla. Na notranji strani sledovi stružnice. Inv. št. PM Celje A 21 778.
15. Celje, Gubčeva ulica, neobjavljeno
Del ustja in ostenja rebraste skodelice iz modrozelenkastega stekla, na notranji strani vidni sledovi stružnice. Inv. št. PM Celje A 21 779.

3 c - čašaste oblike

1. Emona, grob 143, KIM 7, 1972, T. 19:32.
Skodelica konične oblike z vboklim dnom, rebra se proti dnu zožujejo, v. 7,8 cm. Inv. št. NM Lj R 5449.
2. Emona, grob 948, KIM 7, 1972, T. 72:6.
Skodelica iz zelenkastega stekla polkrožne oblike, na trupu so rebra iz tanke steklene niti, v. 6 cm. Inv. št. NM Lj R 6415.

IV. Skodelice z okrasom spirale

1. Emona, grob MM 631, KIM 8, 1972, T. 145:15.
Rumeno-bela skodelica s plastičnimi rebri, v. 6,4 cm. Inv. št. MM Lj G 1345.
2. Pristava-Trebnje, grob 109, Vestnik 12, 1993, T. 16:12.
Skodelica iz rumenkastorjavega stekla z belimi valovitimi črtami na ostenju, v. 6,2 cm. Inv. št. DM NM 820.
3. Črnelo pri Stični
Skodelica iz prozornega, nekoliko motnega stekla, trup rebrast z belimi progami, v. 6 cm. Inv. št. NM Lj 7014.
4. Drnovo
Narebrena skodelica iz rumenega in belega stekla, trup kroglast z navpičnimi rebri, v. 6,7 cm. Inv. št. NM Lj R 731.
5. Ptuj-Rabeljčja vas, AV 33, 1982, 13, T. 2:2.
Fragment skodelice iz svetlorjavega stekla z belimi vodoravnimi progami. PM Ptuj
6. Križna gora pri Ložu
Fragment ostenja steklene rebraste skodelice jantarno rjave barve z belimi progami. Inv. št. Notranjski muzej Postojna 1462, S 3.

7. Emona, KIM 21, 1983, T.3:14.
Fragment ustja in ostenja kroglaste skodelice iz vijoličnega stekla z belimi vodoravnimi progami, v. 2,7 cm. Inv. št. MM Lj M 215.
8. Emona, posamična najdba, KIM 7, 1972, T. 104:12.
Rebrasta skodelica iz modrega stekla z gostimi horizontalnimi pasovi belih črt, v. 6,1 cm. Inv. št. NM Lj R 5695.
9. Polhov Gradec, AV 25, 1976, T.9:1.
Kroglasta skodelica z rebri iz motnobelega stekla z modrimi vtisnjenimi črtami, v. 5,5 cm. Inv. št. NM Lj 6982.
10. Polhov Gradec, AV 25, 1976, T.9:4.
Kroglasta skodelica iz temnorosa-rdečega do temnovijoličastega stekla. Pod ustjem osem graviranih črt, v. 7 cm. Inv. št. NM Lj 6981.
11. Dobova, Razprave I. raz. SAZU 6, 1969,7, T.11:2.
Rebrasta skodelica iz temnorjavega stekla, prepredega z rumenimi vložki, v. 6 cm. Inv. št. PM Brežice R 731.
12. Unec, Arheološki pregled 1986, 1987, 164, sl. 4.
Polkroglasta rebrasta skodelica s spiralastim okrasom. Notranjski muzej Postojna.

Zusammenfassung

RIPPENSCHALEN IN SLOWENIEN

Im folgenden Beitrag wird eine Gruppe von Glasschalen vorgestellt, die im 1. Jahrhundert sehr oft als Grabbeigabe oder Siedlungsfunde vorkommen. Mit der Entwicklung und Technologie von Rippenschalen befaßte man sich in vielen europäischen Ländern, in Slowenien dagegen wurden sie noch nicht systematisch erforscht. Die Schalen wurden auf mehrfache Weise hergestellt: in eine Gußform gegossen, geblasen oder in eine Gußform geblasen. Die Autorin gibt in ihrem Beitrag eine Rahmentypologie dieser Gefäße. Sie werden in vier größere Gruppen eingeteilt: Mosaikschalen, Schalen aus Farbglas, Schalen aus farblosem Glas und Schalen mit Spiralschmuck. Innerhalb dieser Gruppen bestehen Untergruppen bei Mosaik- und einfarbigen Schalen.

Mosaikschalen gliedern sich in flache, tiefe Schalen und Stengelgläser, einfarbige hingegen in flache, tiefe und kelchförmige. Die Analyse der Grabeinheiten zeigte, daß Schalen aus nichttrübem Glas zu Beginn des 2. Jahrhunderts am stärksten vertreten sind. Die anderen Typen sind überwiegend auf die Zeit von der Mitte bis zum Ende des 1. Jahrhunderts beschränkt. Die Karte der Fundorte zeigt die größte Gruppierung der erwähnten Schalen im Bereich Zentral- und Westsloweniens, an den Hauptkommunikationswegen des 1. Jahrhunderts auf slowenischem Gebiet.

Vera Kolšek

RIMSKA PLASTIKA V OKLEPU*

Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine iz Celja pod strokovnim vodstvom samostojne konservatorke Alenke Vogrin že nekaj let opravlja arheološka izkopavanja na območju celjskega Mestnega gradu. V letu 1992 so prišli do zanimivega odkritja: torza marmornatega kipa v oklepu. Najdba je vzbudila izjemno pozornost, saj je pričala o delu plastike v nadnaravni velikosti. Tako so Rimljani po navadi upodabljali svoje bogove ali pa njihove zemeljske predstavnike - vladarje. Pozornost je torzo vzbudil tudi zato, ker je nastal v celejanskih kamnoseških delavnicah, o čemer nam govori material - marmor, pripeljan iz bližnjih pohorskih kamnolomov. Pomembnost kipa je torej vredna razčlenitve in predstavitve.¹

Antični pisci so se pogosto ukvarjali z vlogo in pomenom cesarskih upodobitev, predvsem pisci stare Grčije. Prav od tam so izvirali kipi, z raznovrstnim okrasjem oblečeni v oklep. Rimljani so jih torej prevzemali od Grkov. Med mnogimi avtorji naj navedem Lukijana, ki piše v svoji Apologiji 13 takole: "*Najvišje plačilo cesarju so poveličevanje, njegov vsepovsod pričujoč dober glas, oboževanje, ki mu pripada zaradi dobrih del, postavljanje kipov, templjev in svetih krajev, podarjenih in plačanih od podložnikov. To je darilo za njegovo skrb in jasnovidnost, ki mu služita za dobro skupnosti in za njeno napredovanje.*"²

Če so Rimljani hoteli postaviti cesarjev kip in ga kultno častiti, so si morali najprej izprositi dovoljenje samega vladarja. Mesta so pazila na to, da pri postavljanju cesarskih kipov na javnih mestih ne bi bil kršen vnaprej postavljen red. Kakor v mestih mestni svet (*ordo*), tako je bil v Rimu za postavljanje kipov na javnih krajih pristojen predvsem senat. Zelo pogosto so postavljanje kipov dovoljevali vladarji sami. Od Dioklecijana (284 - 305) naprej so pri nastopu vladanja pošiljali svoje uradne podobe v vse svoje province.³

* Pričujoči prispevek je povzetek referata, ki je bil predstavljen na 3. mednarodnem kolokviju o problemih rimske ustvarjalne umetnosti v Bonnu (21. - 25. 4. 1993).

¹ Zahvaljujem se Alenki Vogrin, ki mi je ljubeznivo dovolila objavo plastike.

² Lukian. Apologie 13. Prevod v nemščino C.M. Wieland.

³ M. Stuart, How were Imperial Portraits Distributed throughout the Roman Empire?, AIA 43, 1939.

Dovoljenja za postavitve cesarjevih plastik so imela mesta (*municipia*), različna združenja (kovačev, gasilcev itd.)⁴ in religiozna društva, ki so po službeni dolžnosti opravljala verska slavlja ob cesarskih kipih, ki so veljali za božanske in so jih v tem svojstvu tudi kultno častili. Pravico postavljanja in čaščenja svojih cesarjev je imela tudi vojska. V vsakem vojaškem taboru je bila podoba vladajočega cesarja. Tako so vojaki lahko zaprisegli pred obličjem vladarja, kateremu so služili. Kipe so smeli cesarjem in članom njihove družine postavljati tudi posamezniki.

O množičnosti obravnavanega rituala nam pričajo mnogi ohranjeni kipi. Iz preteklosti Celeje je poznan stotnik legije VI. železne, ki je dal hkrati postaviti kar dva kipa, in sicer cesaricama Juliji Divi (že pokojni) in Domiciji, ženi cesarja Domicijana (CIL III 13524).

Vsi zgoraj navedeni so plačali z lastnim denarjem. Stroški za postavitve kipa so bili veliki, saj so bile plastike poleg iz marmorja in bronu včasih tudi iz zlata ali srebra.⁵ Plačniki so bili vedno naročniki, tudi vojaki, ki so jim za vojaška znamenja in kipe celo odtrgovali od mezd.⁶

V vseh rimskih provincah so za te namene uvedli posebne davke. Tudi v mestne blagajne so v ta namen občasno zbirali denar. Civilna oblast v mestih in poveljstva v vojaških taborih so skrbeli, da so ob prihodu novega vladarja na oblast takoj postavili novi kip vladarja. To pravilo je veljalo po letu 69, leto štirih cesarjev, ko so zaporedoma vladali cesarji: Galba, Oto, Vitelij in Vespazijan. Pred tem, v julijsko-klavdijskem času, so dobili cesarski kandidati svoje kipe že v otroštvu, ko so bivali v cesarski palači. Plastike pa so postavljali tudi zaslužnim in priljubljenim vladarjem po njihovi smrti in jih nato po božje častili.

Cesarske upodobitve so doživljale različno usodo; večkrat so jih tudi uničili. To se je običajno zgodilo pri uradnih *damnatio memoriae*, ko so poleg umora cesarja razbili vse njegove podobe in njegovo ime izbrisali s številnih napisov. Uničevale so jih tudi vstaje ljudskih množic in občasni vdori barbarov v rimski imperij.

Prvotne plastike v oklepju in njihovo bogato okrasje so izvirali iz Grčije; grški vzor se je nato spojil z rimsko republikansko umetnostjo. Rimska cesarska umetnost pa je kasneje kip z oklepom tako spremenila, da je bil spoznan za nosilca novih abstraktnih idej. Sprememba umetnosti je sedaj veljala kot *res Romana*. Slikoviti izraz v cesarskih statuah je poudaril vse kvalitete v umetnosti rimskega imperija.

⁴ ILS 256

⁵ T. Pakáry, *Das römische Herrscherbild*, III Abt. b.5, Berlin 1985 str.8.

⁶ Na prim. CSIR, Österreich, Band III, Fasc. 4, N.Heger, *Die Skulpturen der Stadtgebiete von Aguntum t. 1-5 und von Brigantium*, t. 5,8.

Slika 1: Oklepna plastika - sprednja stran (foto: V. Berk, iz fototeke PMC)

Slika 2: Desna stran kipa z vertikalnimi šarnirji (foto: V. Berk, iz fototeke PMC)

1-3. stol. pred našim štetjem, 1. 3. st.

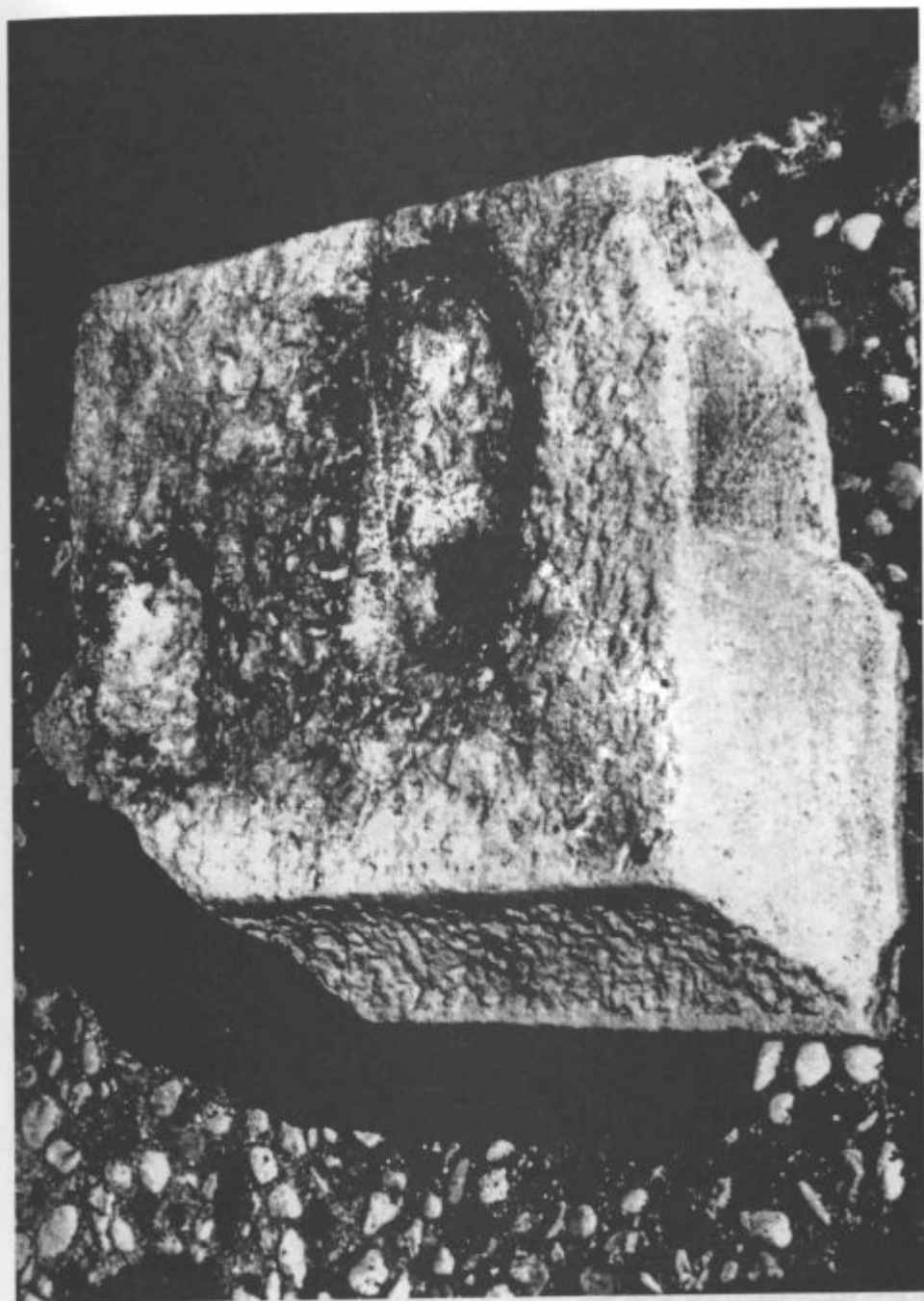

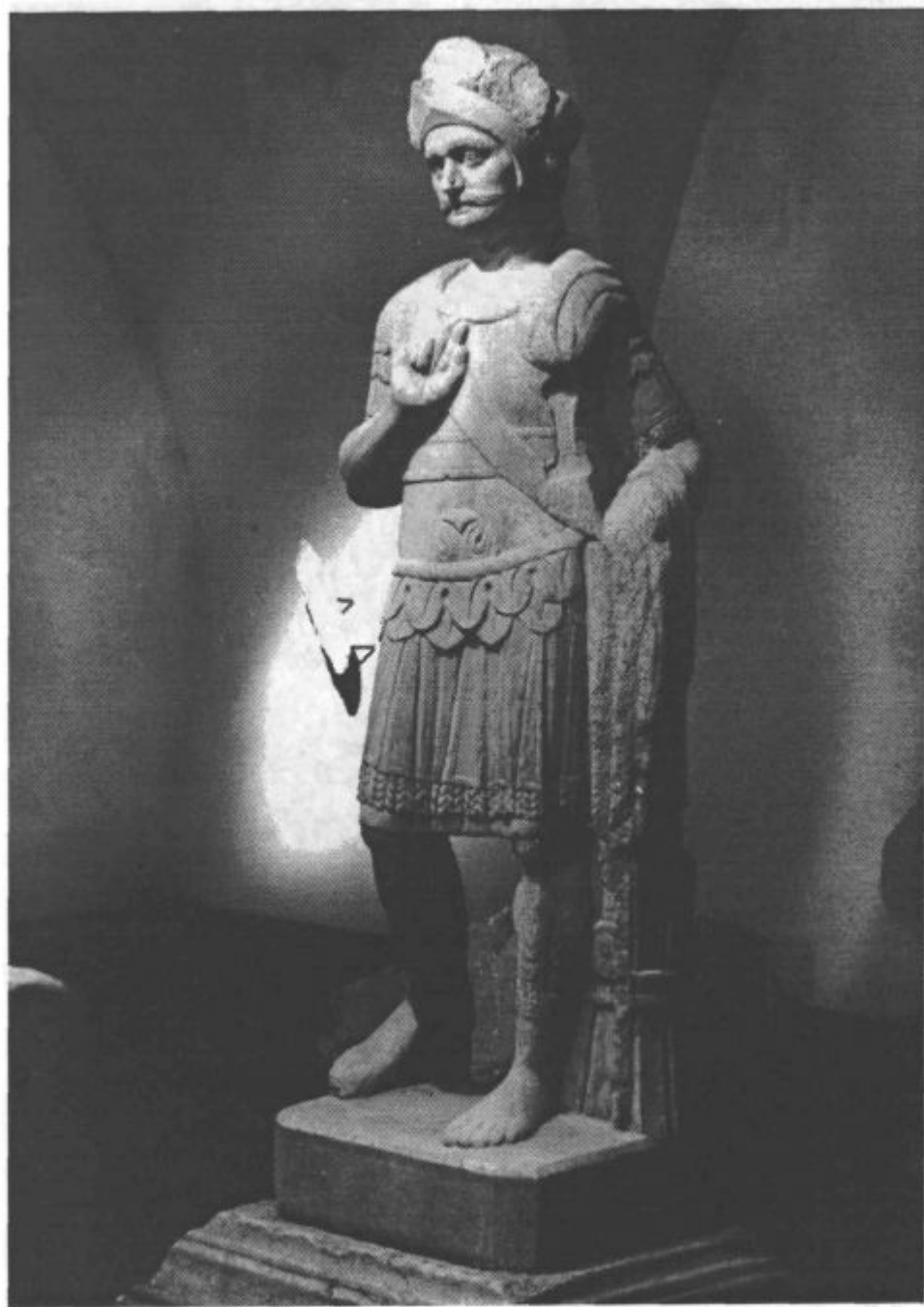
Slika 3: Hrbtna stran kipa. Na levi strani je sled odbitega vojaškega plašča. (foto: V. Berk, iz fototeke PMC)

Slika 4: Desna stran kipa z odbito površino. Levo spodaj so ohranjene gube plašča. (foto: V. Berk, iz fototeke PMC)

Slika 5: Podstavek z odtisi podplato (foto: V. Berk, iz fototeke PMC)

Slika 6: "Noriški vojak" (foto: V. Berk, iz fototeke PMC)

Odlomek kipa v oklepu, najden v Celju, je služil kot gradbeni material v zidu, ki je bil zgrajen v 3. stoletju. To govori o njegovem zgodnjem nastanku. Torzo je slabo ohranjen, vendar še vedno razpoznaven. (sl.1) Dimenzije ohranjenega torza (višina 90 cm, širina 55 cm, spodnji obod 150 cm) govorijo o njegovi nadnaravni velikosti. Od celotnega kipa je ohranjen le oklep z okroglim izrezom. Glava in vrat sta odbita. Ne moremo ugotoviti, ali sta bila glava in trup klesana iz enega kosa ali pa je bila glava klesana posebej in so jo lahko po potrebi snemali in zamenjali z novo. Ta način je bil pogost in tudi praktičen. Dve tretjini vseh poznanih kipov z oklepom sta imeli premično glavo. Tudi obe roki sta odlomljeni, tako da ne moremo več vedeti, ali je desnica dvignjena v pozdrav in ali je levica držala plašč (*paludamentum*). Sledi plašču nam povedo, da ga je cesar nosil nabranega na levi rami. Plašč je padal preko levega dela hrbta na levo podlaketo, se nato enkrat ovil in potem prosto obvisel. Na prelomu desne roke je ohranjena vdolbina za vezavo, kar nam potrjuje vezavo roke s trupom na ramenu.

Tak način nošenja bojnega plašča je puščal sprednji del - prsa - povsem razkrit, tako da lahko opazujemo ves dekor na oklepu. Na desni rami leži upognjen kovinski trak s kavljem (*epomis*), na katerega je bil obešen meč. V našem primeru je površina popolnoma gladka, na drugih pa se pogosto pojavlja Jupitrova strela, motiv, ki ga poznamo že od Aleksandra Velikega (356 - 323).⁷

V sredini, na prsih, je upodobljena gorgona z bogatimi lasmi - kačami. Pod njeno brado sta dve kači povezani v voz. Na desni strani kipu manjkata rame in del oklepa. Pod gorgono sta dve krilati Niki, boginji zmage,⁸ oblečeni v dolgi, nabrani obleki. Obrnjeni sta k tropeju, spomeniku, ki je bil sestavljen iz orožja in prekrit z bojnim plaščem. Rimljani so imeli navado, da so tak spomenik postavili takoj po zmagi, že na bojišču.

Upodobitev tropejev⁹ na oklepih lahko razdelimo v dve veliki skupini. V prvo spada tropej z oklepom, postavljen na podlago, v drugo skupino pa sodi bojni plašč, prav tako obešen na podlago. V slednjo spada naš primerek. Motiv plašča se pojavlja dosledno z Nikami v dolgih oblekah. Obe Niki imata levico oz. desnico na spomeniku, da bi popravili še zadnje malenkosti pred obredom. Desna Nika drži v vodoravno stegnjeni levici majhen okrogel ščit. Za levo Nika ne moremo reči ničesar, saj je od nje ostala le perut in spodnji del hitona. Motiv z Nikama je bil sicer poznan že v prvi polovici 3.stoletja pr.n.št. Nahajal se je na barvnem ometu Docionijevega groba v Gnaciji v Mali Aziji¹⁰. To je alegoričen okras čaščenja zmage. Celotna scena na našem oklepu stoji na lovorjevi girlandi. Bogat venec na straneh prehaja v štiri vitice, ki potekajo do

⁷ E.Neuffer, *Das Kostüm Alexanders d.Gr.*(Diss.Gie3sen), 1929, 9.f.27 sl.

⁸ K.Stemmer razdeli Nike v paru, z dolgimi hitoni, v štiri skupine: A,B,C in D, str.155, opomba 651.

⁹ K.Stemmer, *Untersuchungen zur Typologie, Chronologie und Ikonografie der Panzerstatuen*, Archeologische Forschungen, Bd.4.Berlin 1978, 156.

¹⁰ F.T.Bertocchie, *La pittura funeraria apula*, Neapel 1964, 52.a, Abb.35.

podpazduhe in se končujejo z rozetami. (sl.2) Lovorova girlanda je prvič upodobljena na našem primerku. Na vseh drugih doslej znanih je ne poznamo in jo lahko pripišemo kamnosekovi domišljiji. Vertikalna črta, ki je na desni strani oklepa, pomeni tudi njegov konec. Rimljani so radi opustili natančno izvedbo na zadnjih, manj vidnih straneh. Tovrstna izvedba se je zelo pogosto pojavljala tudi na zadnjih straneh grobnic in na nagrobnikih.

Dobro ohranjeni šarnirji na desni strani nas poučijo, kako preprosto se je oklep odpiral. Na levi strani, ki žal ni ohranjena, so bile sponke, s katerimi so oklep odprli, na desni pa le razprli. Na zadnji strani našega kipa je oklep izginil (sl.3). Opazujemo lahko le izrazito muskulaturo in odbito površino bojnega plašča. Polkrožno zaključen spodnji del oklepa krilca pterige in usnjeni trakovi pod njimi so dobro izdelani. Okrasje na krilcih je različno. Ne moremo ga uvrstiti v karakteristične skupine. Njegova izvedba je bila verjetno prepuščena klesarju samemu. Pri krašenju našega primerka ni opaziti nobene simetrije. Posamezne podobe imajo apotropejski značaj: gorgone in živalske glave. Simbolizirajo moč in vladarjevo oblast. V sredini zgornje vrste je upodobljen orek. Med figuralnimi motivi se pojavljajo na krilcih rastlinski ornamenti, kot so rozete, palmete in stiliziran akantus. V danem primeru je rastlinski okras nameščen v drugi vrsti. Takšen se je uveljavil že na klasičnih oklepnihih statuah v 1.stol. pred n.št. v Grčiji, in sicer skupaj z levjo glavo. Likovni okras se je postopoma oblikoval šele v rimski umetnosti. Skulptura je bila izdelana po predlogi kar v Celeji. Klesar je figuralni okras na krilcih poenostavil in ga obdelal do nespoznavnosti. Vse glave so enake, razlikujejo se le po pričeskah, ki pa ne razložijo pojmovne vsebine. Krilca so izdelana krog in krog v dveh vrstah, spodnja je za centimeter daljša od zgornje. Vsa krilca so zaključena ovalno. Odebeljeni rob, podoben traku, poteka od krilca do krilca in celoti daje vtis enotnosti. Desna stran (sl.4) je slabo ohranjena. Vidimo le še del lovorove girlande in okrogli ščit leve Nike. Usnjeni trakovi so togi, okoreli, kar daje slutiti na zgodnji, morda klavdijski nastanek predloge. Domnevo bi lahko potrjeval tudi relativno bogat rastlinski okras.

Nasploh lahko govorimo o dobri izvedbi plastike, vendar z močnim provincialnim nadihom, kar je značilno za celoten opus celejanskih kamnoseških delavnic. Spodnji del skulpture je odbit. Spredaj manjka spodnja vrsta krilc, usnjeni trakovi in noge.

V Pokrajinskem muzeju v Celju je že mnogo let odlomek podstavka, ki je bil najden v bližini sedanjih izkopavanj (sl.5). Na njegovi zgornji ploskvi so vidni odtisi podplatov. Morda spadata skupaj in lahko predvidevamo držo statue. Desna noga se je v celoti naslanjala na podstavek, medtem ko se ga je leva dotikala le s prsti.

S cesarjem Trajanom (98)¹¹ je prišlo do spremembe pri izvedbi vratnega izreza plastik. Oklepu so začeli dodajati pas, ki je bil prej opazen le na reliefih in mali bronasti plastiki.

¹¹ W.H.Gross, Bildnisse Traians, 1940.

Za Hadrijana oklepna plastika doseže svoj razvojni vrh, obenem pa se do konca razvije njen pomen kot nosilke idej in podobe. Bogat oklepni okras se je omejil in poenostavil. Razen gorgone so prsi ostale prazne. Krilca so postala le enovrstna in so se pojavila tudi na robu kratkih rokavov.

Iz pozne dobe, s konca 3. ali z začetka 4. stoletja, izvira iz Celeje t.i. "noriški vojak"¹², plastika v oklepu, ki morda predstavlja noriškega visokega oficirja in hkrati visokega uradnika, morda pa celo praesesa. (sl.6) Plastika je izklesana iz enakega marmorja kot doslej obravnavana. Glava s čelado je pritrjena z zatičem. Obrazu so v 18. stoletju bili dodani brki in "modernizirane" obrvi. Oklep ima okrogel izrez. Okoli prsi je širok pas brez vozla. Na balteusu je viselo bodalo, ki je bilo izdelano posebej in danes manjka. Oklep je skoraj brez okrasa, le na trebušni strani je stiliziran akant. Neokrašena krilca so izvedena na dekorativen način, pojavijo se tudi na kratkih rokavih. Opora kipu ni navadno drevesno deblo, temveč povezan snop papirusovih folij, kar potrjuje visoko osebnost.

Obe plastiki sta klasična primera, prva - zgodnjega razkošnega obdobja, druga - poznega skromnega, ko se je antika že nagibala k svojemu zatonu. Obe skulpturi sta stali v Celeji v njenih različnih obdobjih in ji dvigali ugled.

Najdbe oklepnih plastik so v provinci zelo redke, posebno tiste iz zgodnjih stoletij. Poznamo jih iz samega Rima in iz bogatih sredozemskih mest. V velikih evropskih muzejih so bile večinoma kupljene z juga, popravljene in rekonstruirane. Podoben primer naši plastiki je znan z otoka Visa, danes hranjen v Zagrebu. Vsi drugi kipi, znani iz sosednjih rimskih provinc, so poznejši in skromnejši.¹³ Še enkrat velja poudariti, da je naša plastika bila klesana po predlogi iz klavdijskega časa. Za ožjo časovno opredelitev nam manjkajo pomembni atributi: spodnji zaključki usnjenih trakov, roke in noge, talna opora, nenazadnje pa tudi glava.

Zusammenfassung

DIE RÖMISCHE HARNISCHPLASTIK

Das Denkmalamt Celje/Cilli (Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Celje) führt unter Leitung des Konservators Alenka Vogrin seit einigen Jahren Ausgrabungen

¹² A.Schober, Vjesnik za arheologiju i historiju Dalmatinsku 1, 1954 - 57, 199 ssl.

¹³ CSIS, G.Piccotini, Die Rundskulpturen des Stadtgebietes von Virunum, Bd.II, Fasc.3, Wien 1968, 52; ANSl, Ljubljana 1975, str. 275, Zagrad; CSIR, M.L.Kruger, Die Rundskulpturen des Stadtgebietes von Carnuntum, Bd.1, Fasc.3, Wien 1967, t.30, N.83 in 84; E. Swoboda, Carnuntum, Bd.1, Graz, D.170, t.XLVIII; K. Stemmer, l.c. t.78, šte.3, Budapest XII 3, str.116; CSIR, G. Bauchens, Deutschland, Bd.II, 1; M. Frelih, Bronasta pteriga z upodobitvijo Jupitra - Amona iz Plešivice pri Adlešičih, AV 41, Ljubljana 1990.

im Bereich der Celjer Stadtbürg durch. In Jahre 1992 kam es zum interessanten Fund des Torsos einer Marmorstatue im Harnisch. Der Fund weckte außerordentliche Aufmerksamkeit, denn er legte Zeugnis ab von einem Teil der Plastik in übernatürlicher Größe. Das war nämlich die übliche Art und Weise der Gestaltung der römischen Götter und der Herrscher als ihrer irdischen Vertreter. Aufsehen erregte der Torso auch deswegen, weil er in den Celeiaer Steinmetz-Werkstätten entstanden war, wovon der Marmor aus den Steinbrüchen des benachbarten Pohorje/Bachergebirge zeugt.

Der Torso der in Celje aufgefundenen Harnischstatue diente als Baumaterial für eine im 3. Jahrhundert errichtete Mauer, was für die frühe Entstehungszeit der Plastik spricht. Obwohl sich der Torso in schlechtem Zustand befindet, ist er erkennbar. Von der Gesamtstatue ist nur der Harnisch mit einem runden Ausschnitt erhalten. Der Kopf und der Hals sind abgebrochen, dabei ist nicht zu erkennen, ob der Kopf und der Rumpf aus einem Stück gehauen sind oder getrennt, so daß der Kopf nach Bedarf mit einem anderen ausgewechselt werden konnte, eine damals durchaus übliche und praktische Lösung. Zwei Drittel aller bekannten Harnischstatuen hatten einen auswechselbaren Kopf. Obwohl beide Arme abgebrochen sind, zeugt der verschiedenartige Schmuck der Statue von einem außerordentlich kostbaren Fund. Im allgemeinen kann von einer guten Ausführung der Plastik die Rede sein, allerdings mit einem starken für das gesamte Opus der Celeiaer Steinmetz-Werkstätten charakteristischen provinziellen Einschlag.

Aus dem späten Zeitalter - Ende des 3. oder Anfang des 4. Jahrhunderts - stammt in Celje noch eine Harnischplastik, und zwar der "norische Soldat", der vielleicht einen hohen norischen Offizier und zugleich hohen Beamten darstellt, vielleicht sogar einen Praeses. Die beiden aufgefundenen Plastiken sind klassische Beispiele des frühen prunkhaften (die erste) und des späten bescheidenen Zeitalters (die zweite), als sich die Antike bereits ihrem Ende neigte. Die beiden Skulpturen standen in verschiedenen Zeitabschnitten in Celeia und trugen zu seinem Ruhm bei.

Die Funde der Harnischplastiken sind in der Provinz sehr selten, besonders die aus frühen Jahrhunderten. Vielmehr trifft man sie in Rom und in reichen Mittelmeerstädten. In den großen europäischen Museen sind restaurierte und rekonstruierte, bescheidenere, meist im Süden erworbene Skulpturen späteren Datums zu sehen. Ein der Celjer Plastik ähnliches Beispiel stammt von der Insel Vis und wird heute in Zagreb/Agram aufbewahrt.

Am Ende muß noch einmal hervorgehoben werden, daß unsere Plastik (Torso der marmornen Harnischskulptur) nach einer Vorlage des claudischen Zeitalters gehauen wurde. Leider fehlen für eine genauere zeitliche Bestimmung bedeutende Attribute: der untere Rand von Lederbändern, Arme und Beine, der Sockel und nicht zuletzt der Kopf.

Dušan Kos

DEDIŠČINE, DEDNO PRAVO IN PLEMSTVO NA KRANJSKEM IN SLOVENSKEM ŠTAJERSKEM V 13. IN 14. STOLETJU

Odkar obstaja človeštvo, oz. odkar živa bitja poznajo osebno lastnino, je vprašanje, kaj se bo z njo zgodilo po lastnikovi smrti, verjetno zanimivejše od vseh njegovih dobrih in slabih lastnosti. To niti ni več fenomen, pač pa že kar "prirojena genetska lastnost". V vseh kolikor toliko urejenih družbah je moralo priti do poenotenja nekaterih dedovanjskih vidikov. Najprej seveda glede lastnine.

Zmanjševanje in povečevanje družinske posesti zaradi delitev posesti z dediščinami oz. zapuščinami je bila stalnica vseh plemiških družin (pravzaprav vseh družbenih skupin do dandanes), zlasti po osvoboditvi vsega plemstva v 13. in 14. stoletju, ko so lahko tudi nekdanje ministerialne družine prosto razpolagale z večino dedne posesti. V dediščinah se poleg želje po pravični razdelitvi imetja vidi tudi skrb za nepreskrbljene člane družine - tiste, ki se jim ni uspelo poročiti ali poseči po donosni posvetni oz. cerkveni službi - in skrb za dušni blagor. Dediščine so bile navadno tudi glavni predmet plemiških fajd in knežjih vojn, ki so preraščale celo v meddržavne konflikte. Kaj pa se je dogajalo pred njimi, kakšni dedovanjski sistemi so bili običajni v (predvsem poznem) srednjem veku, bo predmet naslednjih vrstic.

Poslednjo voljo je bilo vedno pametno detajlno določiti, kljub običajnemu sorodniškemu dedovanjskemu načelu, in sicer v obliki pisanega testamenta, ki je kot tak izviral iz rimske pravne tradicije in ga je od 12. stoletja zaradi materialnih interesov propagirala Cerkev. Njegova pisna recepcija v poznem srednjem veku je zato tudi eden od indicev ponovnega prodora rimskega prava na področje severno od Alp. Ta prodor je vzpodbudilo preučevanje prava na razcvetelih italijanskih univerzah od 11. stoletja naprej. Toda širitev elementov rimskega prava je naletela na hude ovire v običajnem deželnem (še prej osebnem) in mestnem pravu na območjih nemškega kraljestva. V mestih, kjer je bilo rodbinsko premoženje pravno slabše definirano, se je izdelava testamentov najprej utrdila, saj je meščanovo premoženje, če ni bilo dedičev in sorodnikov, pripadlo mestnemu gospodu. Zapisana poslednja volja ni bila važna samo zaradi ureditve neposrednih dedičev, marveč tudi zaradi pogostih primerov dedovanja daljnih sorodnikov ter posebnih volil Cerkvi. Ne preseneča, da je že georgenberški privilegij leta 1186 za štajerske deželne ministeriale predvideval izdelavo testamenta, ki

se je za plemstvo v celoti na našem območju uveljavil nekaj kasneje¹. Prva znana omemba testamenta v kontinentalni Sloveniji je iz leta 1203 ali 1204 (testament Otona s Kozjega).²

Testamente in ostale zapuščinske zapise je mogoče presojati z več vidikov: pravnega, kulturnozgodovinskega (elementi zgodovine vsakdanjega življenja), religiozno-mističnega (darovanja za dušni blagor) in gospodarskega (spremembe lastništva posesti s političnimi posledicami). Za analizo v obravnavanem času in prostoru pridejo v poštev le listinski zapisi, saj notarskih zapisov in zapisov v mestne knjige ni na razpolago.³ Malo je ohranjenih testamentov in drugih zapuščinskih zapisov za nižje sloje, kar ni le posledica manjše pismenosti, temveč relativne nepomembnosti njihovih zapuščin. Le pri bogatejših družinah so bili testamenti in razsodbe o sporih za zapuščino nujno sredstvo za pravno legitimnost pridobljene imovine v prihodnosti. Pogosto sploh ni moglo priti do pravočasne izgotovitve testamenta, npr. če je prišlo do nenadne ali nasilne smrti. Če je bil umirajoči sploh še sposoben jasno misliti in govoriti, je bilo osnovno sporočilo samo ustno; potrdile so ga priče, nato pa so ga prenesli dedičem, če takrat niso bili prisotni. Možnost prenosa poslednje volje preko prijatelja (*per amicum*), ki jo je predvidel tudi sestavljalec popularne zbirke listinskih formularjev, semtertja uporabljanih na nemškem področju v 14. stoletju (Baumgartenberška knjiga formularjev), ni izvirala iz rimskega prava, marveč iz srednjeveške pravne kodifikacije običajnega, germanskega ali cerkvenega prava (dekretali papeža Inocenca III.).⁴ Domnevati smemo, da je dal le manjši del posameznikov izmed plemstva pravočasno

¹ L. Kolmer, *Spätmittelalterliche Testamente. Forschungsergebnisse und Forschungsziele. Regensburger Testamente im Vergleich. Zeitschrift für Bayerische Landeskunde* 52/1989, 475-476; S. Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev od naselitve do zloma stare Jugoslavije* (Ljubljana 1961), 258; R. Bartsch, *Seelgerätsstiftungen im XIV. Jahrhundert. Ein Beitrag zur Geschichte des Testaments in Österreich* (v: *Festschrift für Karl von Amira zu seinem sechzigsten Geburtstag*) Berlin 1908, 6-9; S. Vilfan, *Rechtsgeschichte der Slowenen bis zum Jahre 1941* (Grazer Rechts- und Staatswissenschaftliche Studien, Bd. 21) Graz 1968 160. Določilo v georgenberskem ročinu, ki posredno omenja pisne testamente: "Si Stirensis intestatus obierit, iure succedat herredis, qui proximus fuerit sanguinis" (K. Spreitzhofer, *Georgenberger Handfeste. Steiermärkisches Landesarchiv, Styriaca, Neue Reihe, Bd. 3, Graz 1986, 14*). Smiselno isto govori privilegij cesarja Friderika II. iz leta 1237 za celotno štajersko plemstvo: "Quicumque autem Styriensis ab intestato decesserit, heres eius vel qui in consanguinitatis linea ei proximus fuerit, succedere debeat in bonis suis." (Schwind-Dopsch, št. 36, str. 78). Primer upoštevanja naslednje generacije dedičev je testament grofa Friderika Ortenburškega iz leta 1377: če bi umrl brez potomcev (kar se je zgodilo), prejme premoženje njegov bratranec tridentinski škof Albrecht, po njegovi smrti pa stric Herman I. Celjski s sinom Hermanom II. in nečakom Viljemom (ARS CE, 1377 november 23.). Pri tem je potrebno odmisлити politično-dinastične interese obeh strani!

² GZS 5, št. 68, str. 45. Sumarno so za tem naštete v listini papeža Gregorja IX. iz leta 1228 za vetrinjski samostan (GZS 5, št. 493, str. 247) in v listini oglejskega patriarha Bertolda iz leta 1229 (GZS 5, št. 496, str. 248).

³ Kolmer, n.d., 479-481; Geslo "Erbrecht" H.-R. Hagemanna v HRG (= *Handwörterbuch zur Deutschen Rechtsgeschichte*) I, stolpca 974 in 975.

⁴ Bartsch, n.d., 3-4, 8-9.

zapisati "prave" (popolne) testamente. Majhno število takih testamentov med plemstvom in meščanstvom na Kranjskem in Spodnjem Štajerskem (pa tudi v drugih alpskih deželah, neupoštevaje nekatera najpomembnejša mesta, npr. Dunaj, Salzburg, Konstanca) je bilo tudi posledica splošnoveljavnih in urejenih pravil o dedovanju po deželnem pravu, deloma pravnih kodeksih (švabsko zrcalo je prišlo v poštev za naše dežele sicer šele po prihodu Habsburžanov, katerih svetovalci in uradniki so s seboj prinesli tudi švabske pravne norme). Torej ne gre le za primere fizičnega uničenja.⁵ Večinoma so dajali plemiči in meščani v srednji Evropi in tudi na obravnavanem območju posamezna zunanja volila zapisovati v formi darovnic za dušni blagor, ki so v celotni zapuščinski masi vsekakor predstavljala najpopularnejšo testamentarno subformo. Drug zelo razširjen listinski običaj je bil, da so upravičenci delili zapuščino šele po smrti zapustnika, ki sicer ni zapustil testamenta. Taka listina seveda ni imela tistih določil, ki bi jih postavil sam zapuščevalec, marveč se je držala običajnega, t.j. deželnega prava v členih, ki se tičejo dedovanja (o tem spodaj).

Testamenti in njihovi parcialni surogati so morali izpolnjevati nekatere pogoje, ki so se navzven odražali v določenih listinskih formulah, čeprav je bila fleksibilnost običajna. Listina je morala najprej jasno navesti testatorjevo ime. Zatem je sledila formula, ki je potrdila nastanek zapisa "v poslednji uri življenja" oz. kot "poslednji posel"⁶; predvsem je poudarjala prostovoljnost in polno zavest (t.i. klavzula o preiščenosti dejanja).⁷ Skoraj vedno je bil potreben pristanek sorodnikov in drugih, ki so imeli določene pravice do testatorjevega premoženja. Bodoči dediči so bili lahko imensko ali pa zgolj formalno navedeni s klavzulo o soglasju.⁸ Dedovanje se je navezovalo na želje ožjega sorodstva in tako omejevalo testatorjevo samovoljo.⁹ Del premoženja je vseeno lahko volil po lastnem preudarku (brez obvezne privolitve otrok, ki pa je bila pogosta) večinoma Cerkvi za dušni blagor. Tudi če se je testatorjevo zdravstveno stanje popravilo, je kasneje lahko še posebej potrdil tisti del testamenta, ki je zadeval samo

⁵ Maloštevilitnost pravih testamentov ugotavlja tudi Bartsch za avstrijske dežele, saj je med skoraj 6000 ediranimi listinami za 14. stoletje našel le 68 testamentov. Dobra polovica je bila namenjena enemu samemu dediču oz. prejemniku, nekaj manj pa več prejemnikom istočasno (n.d., 12-14). Situacija ustreza naši.

⁶ Kolmer, n.d., 482-483. Primer "poslednje volje": leta 1302 "an seinem ende" (ARS DA, 30: 1302 junij 2.); Leta 1329 "an meinem letzten gescheft" (GZM III/90).

⁷ "Polna zavest": okoli leta 1280 "bene compos mentis mee feci testamentum meum" (GZM II/50); Leta 1329 "mit verdachten muete" (GZM III/90); Leta 1364 "mit wolbedachten muet" (ARS CE, 1364 junij 29. Slovenske Konjice, GZM III/65). Bartsch navaja še več primerov (n.d., 9-10, 16-17).

⁸ Leta 1309 je Ulrik z Maribora privolil, da njegov brat Konrad zapusti nečaku (Ulrikovemu sinu) Gotfridu svoj delež na gradu Maribor, ker je bil Ulrik "der nachste(r) erbe". Za pripadajoče fevde je moral dati pristanek še vojvoda Friderik (ARS W, 1309 avgust 10. Dunaj). Leta 1405 je Friderik Wolfsauer s Kleka izdelal testament "mit gunst meiner eieichen wirtin", ker je pri delitvi premoženja tudi ona pričakovala delež (ARS, 1405 februar 10.).

⁹ Primer izražene ženine zahteve: leta 1405 "nach nucz und bedürffen meiner lieben hawsfrawn und gemahel" (HHStA, 1405 marec 25. Vojnik).

cerkvenega obdarovanca. Tako je leta 1204 krški škof naznanil, da je Oton s Kozjega v hudi boleznini napravil testament, v katerem je nekaj namenil tudi krški škofiji. Ko pa je ozdravel, je prišel v Krko in svečano potrdil tisto določilo, ki je zadevalo škofijo.¹⁰

Prav zapisovanje premoženja Cerkvi je sčasoma pripeljalo do prevlade testamentov oz. do krepite pravice testatorja glede razpolaganja s premoženjem. Posameznik je mnogokrat (ne nujno na isti dan) izstavil več listin za različne prejemnike. Zato je "pravih testamentov", ki bi na enem mestu uredili dedovanje za vse upravičence hkrati, za 13. in 14. stoletje v kontinentalnem delu slovenskega ozemlja razmeroma malo. Testamentarni zapisi lahko datirajo tudi v čas daleč pred smrtjo, predvsem, kadar je bilo veliko dedičev z zapletenimi medsebojnimi odnosi, če je bila posest kakovostno različna itd.: leta 1323 je Rajpreht z Maribora zapustil ženi Luciji in sinu Juriju polovico gradu Hompoš. To je potrdil še leta 1329 - torej kar 6 let kasneje.¹¹ Pri tem navzočnost in vedenje zadevne osebe niti ni bila nujna - bodoči dediči so se o nekaterih elementih lahko dogovorili sami in pred zapustnikovo smrtjo (npr. očevo). Nenavadne niso bile niti "pravočasne" vzajemne dedne pogodbe vseh prizadetih strani, sklenjene še za časa življenja (več o njih spodaj).

Edinoveljavna je bila zadnja verzija testamenta, "tudi, če bi bilo v enem dnevu narejenih tisoč testamentov".¹² Neredko so imele različne oblike poslov značaj izražene poslednje volje, če so npr. nekomu (zlasti v primeru, če ni bilo sorodnikov) po smrti izročili vse premoženje: leta 1383 je zapustil Oton s Sichersteina vso svojo posest grofom Hermanu I., Hermanu II. in Viljemu Celjskim, ker so pri celjskih Židih odplačali njegove stare dolgove. Listina je imela deloma elemente testamenta, po vsebini pa je pravzaprav pomenila povračilo stroškov grofom Celjskim. Do take oblike prenosa premoženja je prišlo zaradi popolne zadolženosti Sichersteinskega, ne pa zaradi njegove svobodne poslednje volje, saj je Oton živel vsaj še leta 1391, ko je obljubljal Celjskim, da bo v

¹⁰ GZS 5, št. 68 (str. 45).

¹¹ GZM III/65, III/96. Gl. še Bartsch, n.d., 5-6.

¹² Primer predhodnega dogovora dedičev je pogodba med Hugonom Devinskim in njegovo ženo Ano na eni ter Rudolfom Viltuškim na drugi strani iz leta 1376 (ARS W, 1376 september 1.). Po dikciji listine iz leta 1348, s katero sta brata Äschwein in Fricel iz Strmola delila dediščino staršev, je mogoče sklepati, da sta slednja takrat še živel (ARS W, 1348 marec 12.).

enem letu pridobil nazaj vso že prej odtujeno sichersteinsko posest.¹³ Pogosti so bili tudi primeri, ko sta oba zakonca skupno volila (vsaj) del premoženja.¹⁴

Posebni povodi pri izdaji testamenta, neupoštevaje skrbi za dušni blagor (npr. strah pred kugo), so v naših virih skromno omenjeni. Še največkrat je šlo za hudo bolezen, ki je testatorja napeljala na misel, da je potrebno hitro poskrbeti za dediče in svojo dušo.¹⁵ Z izjemo omenjenih primerov se listinski formular skorajda ni razlikoval od ostalih darovnic. Nenazadnje je bil namen vedno enak - pravno zagotoviti neko volilo (odtujitev posesti iz lastnikovih rok) drugi pravni ali fizični osebi.¹⁶ Listino je pečatil izdajatelj sam, če je le posedoval pečat, zraven je pritegnil še bližnje sorodnike, prijatelje, visoke predstavnike deželne oblasti, svoje uradnike (npr. gradiščane) oz. zastopnike prejemnika. Te predvsem takrat, kadar so bili prejemniki grofje Celjski.¹⁷ Pri samem dejanju zapisovanja testamenta so bile prisotne priče - navadno prijatelji in sorodniki, v 13. stoletju tudi večje število lokalnih klerikov, ki so pogosto sopečatili, predvsem pa svetovali (v lastno korist).¹⁸ Do 40. let 14. stoletja so bili vedno navedeni, nato pa se sočasno s prevlado pečatenja niso več neposredno omenjali. Izbor prič je v glavnem ustrežal rangu izstavitelja: priče v listini Konrada z Maribora leta 1309 so bili Friderik s Stubenberga, Ulrik z Wallseeja, Oton z Liechtensteina, Ditrik in Oton z Wolkersdorfa, Ulrik z Dürrenbacha in Henrik z Lušperka. Pri zapisu poslednje volje kletarja grofov Celjskih Petra Schmalzhofna leta 1400 so bili zraven njegovi prijatelji in celjski vitezi

¹³ Uporabljena sta bila glagola "gemacht und geordent", ki sta se uporabljala v zapuščinskih listinah (HHStA, 1383 september 18.). Enako tudi pri Viljemu s Svibnega, ki je leta 1388 skupaj s sinom Viljemom zapustil Hermanu in Viljemu Celjskima vse svoje premoženje "durch manigueltiger fudrung und gnad willen, die si uns erzaigt und getan haben". To je pomenilo samo končno poravnavo dolgov te, izredno zadolžene družine. Grofje Celjski so poprej poravnavali njihove stare dolgove (ARS CE, 1388 avgust 10. Maribor; ARS CE, 1388 avgust 10.).

¹⁴ Ko sta leta 1364 Henrik in Katarina z Viltuša zapustila več gradov in gospostev grofoma Ulriku in Hermanu Celjskim, je šlo morda tudi v tem primeru za poravnavo starih dolgov (ARS CE, 1364 junij 29. Slovenske Konjice).

¹⁵ Bolezen: Oton s Kozjega leta 1204 (GZS 5, št. 68, str. 45), Viljem z Vojnika leta 1241 (GZS 5, št. 769, str. 372-373).

¹⁶ Nekateri glagoli pri testamentarnem zapuščanju: "aufgeben und gemachet" (ARS W, 1309 avgust 10. Dunaj), "aufgeben, geschafft und gemachet" (ARS CE, 1363 april 6. Slovenska Bistrica), "aufgeben, gemacht und geordent" (ARS CE, 1366 oktober 13. Celje), "gemacht und geordent" (HHStA, 1383 september 18.; ARS CE, 1388 avgust 10. Maribor), "geschefft getan und geordent" (ARS, 1400 julij 18. Celje), "geschefft getan" (ARS, 1405 februar 10.), "geschefft verlassen und getan" (HHStA, 1405 marec 25. Vojnik), "geschaffet unnd gemachet" (GZM III/65) ipd. Podobno tudi Bartsch, n.d., 29-31.

¹⁷ Primeri pečatenja sorodnikov: ARS W, 1309 avgust 10. Dunaj; ARS W, 1309 september 1. Maribor; FRA 35, št. 692 (str. 284-285); ARS CE, 1363 april 6. Slovenska Bistrica; Za uradniško pečatenje: ARS CE, 1364 junij 29. Slovenske Konjice; ARS CE, 1366 oktober 13. Celje; HHStA, 1383 september 18. Prim. Bartsch, n.d., 48.

¹⁸ Primer je listina Viljema z Vojnika iz leta 1241, ki so mu svetovali njegov spovednik in župnik v Novi Cerkvi Oton, žiški prior Peter, župnik iz Ponikve, pričal pa je še duhovnik Konrad (GZS 5, št. 769, str. 372-373).

Herman Turner, Ulrik Perger, Erazem Lichtenberger in celjski trški sodnik Henrik. Izbor jasno govori o krogu prijateljev, ki si jih je izbral Schmalzhofen izmed stanovskih oz. poklicnih tovarišev.¹⁹ Izmed najožjih sorodnikov (celo zakonca ali pa prič) je testator izbral izvršitelje oporoke oz. bodoče varuhe žene in mladoletnih otrok (o varuštvu spodaj), ki so veljali za garante testatorjeve poslednje volje.²⁰

Kaj (v materialnem smislu) se je zapuščalo? V tem so morale biti tudi nekatere posebnosti, predvsem časovne in stanovske, saj je npr. na področju nemškega cesarstva še v novem veku obstajalo približno 200 variant "posestnega" prava. V načelu je dedno pravo ločevalo med premoženjem, pridobljenim od prednikov (torej že prej dedovanim) in tistim, ki ga je testator pridobil s svojo dejavnostjo (zapuščina v ožjem smislu). Druga distinkcija je bila glede premoženja in nepremičnin. Najpogosteje se omenjajo posest in nepremičnine in iz njih izvirajoči dohodki, ki so bili bistveni za poznosrednjeveško fevdalno gospodarstvo in so jih prejeli neposredni potomci. Prejemniki zapuščin so vedno prevzeli tudi dolge, kar je upnikom zagotavljala splošno uporabljana klavzula pri vseh poslovnih operacijah "*für mich und meine Erben*". Ženske so bile oproščene vračanja podedovanih dolgov Židom, so pa to morali namesto njih storiti drugi (so)dediči. Ti pa so sredstva za povrnitev dolgov vzeli glavni dedinji. Leta 1360 je Margareta iz Tenč na Koroškem privolila, da njen brat Leopold Ramschüssel poravna podedovane židovske dolge iz sklada Margaretine jutrne.²¹ Večino premoženja je obdržal zakonski partner. Del, navadno preciziran, so dobili daljni sorodniki, prijatelji in cerkvene ustanove. Omenjajo se še nesvobodne osebe (služabniki)²², denar, živina

¹⁹ ARS W, 1309 avgust 10. Dunaj; ARS, 1400 julij 18. Celje. Prim. še Bartsch, n.d., 48-51.

²⁰ Kolmer, n.d., 483. Enkrat v letih 1271-1272 je Rajkarda z Marenberka kot izvršiteljica oporoke pokojnega moža Seifrida nakazala krški škofiji neke dohodke (MDC V, št. 86, str. 62). Leta 1272 je Friderik iz Alp kot izvršitelj testamenta pokojnega brata predal neko posest premostrencem v Grebinju na Koroškem (MDC V, št. 90, str. 65). Leta 1302 je Medko iz Malenc kot izvršitelj volje umrlega sorodnika Friderika ("daz mir ... enpfolhen hat") predal neko desetino samostanu v Kostanjevici. Izročitev sta potrdila vdova in sin umrlega (ARS DA, 30: 1302 junij 2.). Leta 1364 je bil Ortolf s Konjic postavljen za varuha oporoke in otrok Henrika in Katarine z Viltuša, poleg tega je še pečatil listino (ARS CE, 1364 junij 29. Slovenske Konjice).

²¹ Komatar XIX, št. 128 (str. 37-38)W. Ebel, Über die Formel "für mich und meine Erben" in mittelalterlichen Schuldurkunden. Zeitschrift für Rechtsgeschichte, Germanistische Abteilung 84(97)/1967, 236 sl. Gl. še H. Ebner, Die soziale Stellung der Frau im spätmittelalterlichen Österreich (v: Frau und spätmittelalterlicher Alltag. Internationaler Kongress, Krems an der Donau, 2. bis 5. Oktober 1984, Veröffentlichungen des Instituts für mittelalterliche Realienkunde Österreichs, Nr. 9, Österreichische Akademie der Wissenschaft, phil.-hist. Klasse, Sitzungsberichte, 473. Bd.) Wien 1986, 546; Vilfan, Pravna zgodovina, 257. Za dolgeve gl. še geslo "Erbrecht" H.-R. Hagemanna v HRG I, stolpca 972 in 973; H. Ebner, Das freie Eigen. Ein Beitrag zur Verfassungsgeschichte des Mittelalters (Aus Forschung und Kunst, 2. Bd.), Klagenfurt 1969.

²² Vilfan, Pravna zgodovina, 258; Kolmer, n.d., 484-487. Primer zapuščanja nesvobodnih oseb: leta 1305 je Kiburga z Rogatca prepustila sestri Aleisi z Aufensteina podedovani delež od dveh otrok Jakoba Swara (MDC VII, št. 272, str. 106). Leta 1342 sta se Viljem in Ulrik s Svibnega poravnala s sestro Ano

(predvsem vrednejši konji), obleka (nedoločeno), nakit in dragocenosti, hišna oprava (postelje, posteljnina). Lep primer in za listine iz 14. stoletja nadpovprečno zgovoren, je listina iz leta 1350, po kateri se je Greta Posch poravnala s pastorkom Nikolajem glede zapuščine po pokojnem možu. V določenih poravnave so omenjeni konj, orožje (wapen), obleka (gewant), dve srebrni posodi (czwo silber sallen), srebrn pas (silber gurtel) in okovan nož (peslagen messer), ki ga je pokojni mož namenil cerkvi sv. Petra pod Šmarno goro pri Kranju da man ainen chelch von machen scholl.²³ Poudariti velja, da se večina premoženja (varende gut) pojavlja v naših virih le, če je šlo za specialna volila, npr. cerkvenim ustanovam ali če je prišlo do sporov med dediči. Načelno pa so premoženja skupaj z nepremičninami avtomatično pripadle najbližjim dedičem (dragocenosti, obleka, denar), in sicer očetove stvari sinovom, materine hčeram. V strukturi navedenih realij iz naših virov ni moč opaziti posebnih pravil in razlik, izhajajočih iz drugačnega ranga, časa in prostora. Omenim lahko še nasleditev raznih naslovov oz. služb: pred letom 1376 je Viljem z Glanegga nasledil po bratrancu Kolonu z Vuzenice urad strežnika (stolnika, mojstra mize) Štajerske (drugsecz ambt in Steyr).²⁴

Najpomembnejše vprašanje pri delitvi zapuščine je bilo in je, kdo bo prejel levji delež in na kakšni pravni osnovi, oz. čigavo posest kdo sploh lahko deduje. Problem je bil v vsakokratnem primeru pogojen z obstojem testamenta. Če ga ni bilo, so stopila v veljavo splošna določila po običajnem oz. deželnem pravu, ki so dajala prednost najbližjemu krvnemu sorodniku.²⁵ Po sporazumu o delitvi so dediči izstavili poravnalno listino.

V zapuščinski fond je šlo celotno premoženje obeh zakoncev, sestavljeno iz podedovanega moževega, na novo pridobljenega, in ženinega, večinoma pridobljenega s poročnimi prejemki (dota, zaženilo, jutrna). Če so obstajali potomci, pa tudi od svojih staršev podedovanega premoženja. V združevanju različnih zapuščinskih skladov se je v poznem srednjem veku kazal nov trend, ki je nastal pod vplivom rimskega prava, v nasprotju s prejšnjimi obdobji, ko se je zapuščina delila v posebne premoženjske sklade z različnimi dednimi principi.

V 14. stoletju so bili fevdi že dedni in je fevdni gospod le še potrdil novega vazala. Žensko vazalstvo se je začelo uveljavljati konec visokega srednjega veka, saj je npr. georgenberški privilegij leta 1186 že dajal generalno pravico dedovanja fevdov tudi hčerkam deželnoknežjih ministerialov, ne da bi gospod v tem primeru uveljavil pravico

in svakom Petrom z Liemberga glede dediščine očeta Hauga, med drugim tudi o "edlen aigen lewten ... manschaft", kot so bili navadno označeni viteško sposobni "hlapci" (knechti) (HKA, 1342 september 3.).

²³ ARS W, 1350 december 10.

²⁴ ARS CE, 1376 april 23. Maribor.

²⁵ Glede Štajerske in tega dedovanjskega določila v georgenberškem privilegiju iz leta 1186 gl. op. 1.

vračanja fevda (Heimfall).²⁶ Kljub skoraj popolnemu izenačenju dedovanja fevdov in alodov po štajerskem privilegiju cesarja Friderika II. iz leta 1237 je šlo v 14. stoletju pri ženskem nasledstvu fevdov vendarle predvsem za pravico uživanja fevdov v svojstvu poročnih prejemkov in uživanja (Leibgeding), kar je bilo vedno dopuščeno. Tako je leta 1208 krški škof odobril prošnjo Ortolfa s Planine, da bi po njegovi smrti njegova vdova lahko dosmrtno uživala neki krški fevd. Pravica se je izrecno imenovala preužitek (lipgedinge). Izključeno je bilo vsako drugačno razpolaganje s fevdom.²⁷ Včasih pa se je vdova formalno takoj odpovedala posestnim pravicam v korist fevdnega gospoda. Viri večinoma razlikujejo med materino in očetovo dediščino testatorja. Tako vovbrško-sternberški privilegij za ministeriale v Ložu iz leta 1237²⁸ kot goriški privilegij za plemstvo "grofije v Slovenski marki in Metliki" iz leta 1365 sta za dediča fevdov določala najstarejšega sina. Če ni bilo sinov pa najstarejšo hčer in nato najbližje sorodnike.²⁹ Bivši andeški ministeriali na Vipavskem so prejeli enako pravico uradno leta 1241, ko je oglejski patriarh Bertold oglejski cerkvi predal vse svoje (= andeške) ministeriale.³⁰ Tudi salzburškim ministerialom v Krškem je bilo leta 1246 s privilegijem potrjeno dedovanje fevdov po moški in ženski strani.³¹ Zlasti pri materinih fevdih je bil včasih naveden izvor (npr. jutrna). Leta 1357 se je Kunigunda s Svibnega odpovedala zapuščini po bratu Ulriku z Maribora v korist nečaka Gotfrida z Maribora, razen fevdom na Koroškem (der lehenschaft, dy von meiner ... und Ulrichs von Marichpurch, meins pruoder müter her chomen ist ... der hab wir uns nicht verczigen). Drugemu materinemu premoženju se je odrekla za 100 funtov dunajskih denaričev. Najbrž so bili fevdi materina jutrna ali dota. Drug primer govori o odpovedi: leta 1295 se je Liukarda, vdova po Bertoldu Dulacherju, preko pooblaščenca brata Ulrika Velacherja z Waldenberga

²⁶ Tekst privilegija: "In beneficiis nullam molestiam, que vulgo aneuell vocatur, sustinere cogantur, sed etiam qui filios non habuerint, filibus beneficium dimittere non prohibeantur." (Spreitzhofer, n.d., 14). Pravico je leta 1237 potrdil in še razširil cesar Friderik II.: "In beneficiis autem molestiam, que anvel vulgo vocatur, tamquam bonis et honestis consuetudinibus adversantem penitus amovemus ... sancimus, ut filie in bonis patrum succedant eis herede carentibus masculino, per quas patrum memoria in filiis propagatur." (Schwind-Dopsch, št. 36, str. 78).

²⁷ GZS 5, št. 131 (str. 75-76).

²⁸ Tekst: "... concessimus, videlicet quod hereditas ipsorum tam ad filias quam ad filios jure hereditario sive feudum, seu allodium devolvatur quod si parentes heredibus caruerint propinquiori cedat cognacioni." (URBKr II, št. 96, str. 70).

²⁹ Tekst: "Um lehenschaft habent so^e dy recht herpracht, daz wir in leihen su^en und tochtren, und der a^eltist in ydem gesla^echte sol lehen enphahen und trahen, und su^ellen wir in ire lehen in der graffschafft auf der Marich oder in der Metlik." (ARS, 1365 april 29. Metlika). Goriški grofje so že v 13. stoletju uradno dopuščali dedovanje fevdov svojim ministerialom, predvsem v pogodbah o delitvi otrok iz mešanih zakonov z ministeriali drugih gospodov (GZS 5, št. 784, str. 378). Podobno tudi briksenski in bamberški škofje (GZS 5, št. 855, str. 404) itd.

³⁰ Tekst: "... , quod eorum prolis tam masculi quam femine in feudis ipsius ecclesie decetero sine alicuius contradicione succedant." (URBKr II, št. 116, str. 90).

³¹ Tekst: "Protestamur insuper, quod omnia feuda eis contulimus nec non generis eorum filiis et eciam filiabus, que hactenus feudaliter possederunt ..." (URBKr II, št. 138, str. 105).

odpovedala moževim freisinškim fevdom v korist Freisinga.³² Fevdi so bili lahko predani v svojstvu poročnih daril celo brez dovoljenja gospoda.³³

Če sta zakonca zapustila potomce, je bilo urejanje dedovanja celotne posesti enostavno. Premoženje so si razdelili otroci oz. vnuki, poročene hčere so se mu navadno odpovedale s prejemom dote že ob poroki, lahko pa tudi kasneje. Diplomatična forma take odpovedi je bila dokaj enotna: hčerka z možem je naznanila, da se je liepleich und guetleich pericht haben z imenovanimi sorodniki glede zapuščine po enem ali obeh starših, tako, da wir, noch unser erben furpaz chain ansprach noch vadrung um diselb erbschaft nicht mer haben schullen.³⁴ Večinoma so ženske kot dedinje prejele manjši delež kot moški. Primogenitura in nedeljivost rodbinskega premoženja sta bila običajna le pri dinastih, pa še to ne pri vseh. Goriški grofje so v 14. stoletju nenehno delili posest, ustvarjali rodbinske veje in s tem slabili svojo moč. Pri celjskih grofih je primogenitura prevladovala do smrti grofa Friderika I. (1360), zatem pa sta sinova Herman I. in Ulrik I. skupaj upravljala celotno posest. To se ni spremenilo niti po Ulrikovi smrti leta 1368, saj je poslej s Hermanom deloval Ulrikov sin Viljem. Tudi Hermanov sin Herman II. je od konca 14. stoletja enakopravno sodeloval pri rodbinskih poslih očeta in bratranca. Drugo vprašanje je, kako bi Celjski uredili dedovanje, če bi vedno imeli številnejše potomstvo, kar pa se ni zgodilo, zato je bilo od Hermana II., ki je ostal edini preživeli moški potomec, relativno lahko obvladovati rodbinske zadeve.

Če je že moralo priti do delitve premoženja med otroki, je bilo zaželeno, da je najstarejši sin prejel vse alodialno družinsko premoženje. Obenem je bila pogosto določena predkupna pravica za ostale brate. Bolj zapleteno je bilo, če neposrednih potomcev ni bilo ali če so pri zapuščanju igrali pomembno vlogo dolgovi, tesna prijateljstva ipd.³⁵ Medtem ko je bilo nasledstvo med nesvobodnim plemstvom prvotno omejeno na najbližje sorodnike, je v poznem srednjem veku pridobil načelno pravico do zapuščine v rodbini vsakdo, ki je bil sorodnik do sedmega kolena (parentela), kar je npr. za kranjsko

³² ARS HKA, 1357 januar 7.; FRA 31, št. 412 (str. 453). Prim. Vilfan, Pravna zgodovina, 258-259; Geslo "Erbrecht" H.-R. Hagemanna v HRG I, stolpec 973; K.-H. Spiess, Lehnrecht, Lehnspolitik und Lehnverwaltung der Pfalzgrafen bei Rhein im Spätmittelalter (Geschichtliche Landeskunde; Veröffentlichungen des Instituts für geschichtliche Landeskunde an der Universität Mainz, Bd. XVIII) Wiesbaden 1978, 118-119.

³³ O dajanju fevdov za poročne prejemke govori tudi goriški privilegij iz leta 1365: "Si mu^egen auch ir hausfrawen morgengab und haimsteuer wol weisen auf lehen und auf aygen und nach iren to^echtern geben an unser hant, ob wir im land nicht sein ..." (ARS, 1365 april 29. Metlika).

³⁴ ARS, 1383 januar 11. Podobno tudi ARS W, 1380 maj 16. (Semmernich-Kamen); ARS W, 1393 junij 25. (Dmča-Drnča); ARS W, 1409 april 15. (Turjak-"Allem") itd.

³⁵ Predkupno pravico določa npr. pogodba med bratoma Äschweinom in Fricem iz Strmola iz leta 1348 glede bodočega dedovanja (ARS W, 1348 marec 12.). O alodih in dedovanju gl. Ebner, Eigen, 191 sl. O manjših dediščinskih deležih gl. Ebner, Frau, 547. Vnuki so bili upravičeni do deležev po starih starših, če so bili starši pokojni (Schwabenspiegel, Landrecht, čl. 8).

plemstvo v 14. stoletju v praksi pomenilo, da ni bilo družine, kjer nekdo v primeru, da ni bilo otrok, vsaj teoretično ne bi bil upravičen do nasledstva, in to ne glede na spol. Privilegij grofa Alberta IV. Goriškega za plemstvo grofije "v Slovenski marki in Metliki" iz leta 1365 je kot upravičenca za vso dediščino omenjal, ne glede na pravni značaj, najbližjega krvnega sorodnika (gesippten vreunt). Torej je bil bodisi agnat ali kognat, samo da je pripadal rodbini. Veliko vlogo je igrala ista kri ("kri ni voda").³⁶ Ali drugače - če ni bilo otrok, so prevzeli zapuščino najprej starši umrlega, zatem bratje in sestre, potomci teh (bratranci in sestrične), stari starši z vsemi potomci itd. Vnuki, ki so v vrstnem redu nadomestili umrlega očeta, so dobili pravico neposrednega dedovanja šele v visokem oz. poznem srednjem veku.³⁷ Po tem pravilu so bile stranske veje potisnjene na stranski tir. To je bil znak recepcije rimskega prava namesto germanske parentele, ki je priznavala bližino do umrlega v koncentričnih krogih, kjer je, npr. vnuk umrlega stal v istem krogu kot stari starši. V praksi se je v najboljšem primeru dalo prebiti do dedovanja v tretjem kolenu (otroci bratrancev). Pa še ti so zaradi velikega števila s seboj prinesli le spore.

Sorodniško dedovanje in različni dedovalni sistemi so se od 13. stoletja in z vdorom testamentov, ki so puščali volilcu (prvotno omejeno) proste roke, že v 14. stoletju (v posameznih primerih) lahko obšli. Dedič je lahko postal poljubna oseba, resda ob upoštevanju nujnih deležev in posebnega premoženja (npr. jutrne). Prav v tem oziru pa so si določila o zapuščanju premoženja drugim osebam in ne neposrednim dedičem enotna v nečem drugem: volilec si je pridržal pravico, da v primeru, če bi kasneje le dobil potomca, le-ta obdrži vso dediščino, ne glede na drugačna predhodna volila.³⁸

³⁶ Tekst privilegija iz leta 1365: "Verschaid ir ayner an erben, so sol desselben erbtail, ez sey lehen oder aygen, anerben den naesten gesippten vreunt in dem gesla^cchte, und süllen wir so^c derselben erbschafft nicht enterben unkolten ob so^c dy mit einander habent getaylet." (ARS, 1365 april 29. Metlika).

³⁷ Švabsko zrcalo je v primeru, da ni otrok, predvidevalo nasledstvo bratov, nato bratrancev, končno pa najbližjih sorodnikov po očetovi strani: "von vater magen" (Schwabenspiegel, Landrecht, čl. 153). Prim. še geslo "Erbfolgeordnung" E. Kaufmanna v HRG I, stolpeca 960 in 961; Vilfan, Pravna zgodovina, 258-259.

³⁸ Schwabenspiegel, Landrecht, čl. 6. Npr. FRA 35, št. 692 (str. 284-285). Leta 1344 je Kolon z Vuzenice zapustil stricema Eberhardu in Henriku z Walseeja večje premoženje, a le v primeru "daz ich ... an leiberben abgen, ... so schullen danne die vorgeantent mein zwen öhaim ... die vorgeschriben gü^t bayde, ... nach meinem tode ledichleichen und vreyleichen ... haben". S tem zadeva še ni bila končana, ker sta Wallseejevca leta 1351/1352 umrli in je prišlo do nove vzajemne pogodbe z Viljemom z Glanegga (H. Pirchegger, Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gü^tten, Städte und Märkte. Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission, Bd. 10, München 1962, 152). Leta 1366 je Kolon na enak način zapustil in predal grofoma Ulriku I. in Hermanu I. Celjskim gospostvo Vuzenica, ki je bila očetova dediščina (ARS CE, 1366 oktober 13. Celje). Verjetno tudi zaradi vuzeniških dolgov pri slovenjegraških Židih (Pirchegger, n.d., 153).

O vdoru testamentov v mestna prava G. Köbler, Das Familienrecht in der spätmittelalterlichen Stadt (v: Haus und Familie in der Spätmittelalterlichen Stadt, hrsg. A. Haverkamp, Städteforschung:

Lahko pa je za potencialne dediče poskrbel z volilom manjšega dela premoženja, za ostalo pa od njih dosegel odpoved. Še posebej je bilo to v navadi pri hčerah, ki so prejemale vsaj del materinega premoženja, v skladu z uveljavljajočim se načelom obveznega deleža po rimskem pravu. Da je taka odpoved šla hčeram težko iz ust, govori listina, s katero se je Rajnpreht Turs leta 1332 zavezal, da bo svojo ženo Katarino, hčerko Gotfrida z Maribora, "pripravil" na odpoved vseh zahtev do očeta.³⁹

Podobno določilo je veljalo tudi pri soodvisnih pogodbah, ko je vsaka stranka imela pravico dedovanja po drugi, če je ta ostala brez potomcev: leta 1352 sta si bratranca Albreht in Henrik z Viltuša razdelila rodbinski gospodstvi Štatenberk in Konjice s takim določilom (*Wer ... ich an eriben verfuere, ... ; so sol di vorbenant vest Staeteberch ... meinen egnanten veterm hern Heinrich ... angeuallen ... Verfuere auer mein genanter veter und sein sun ... an eriben, so sol mich und mein eriben Gonnwicz ... angeuallen*).⁴⁰ Možna so bila manjša odstopanja v smislu splošnega in enakopravnega (vzajemnega) dedovanja sester in bratov. Leta 1318 so razsodniki rešili spor med hčerkami pokojnega Alrama z Bistrice (pri Ilzu) na eni in njihovim polbratom Alramom, sinom sestre Hartnida z Wildona. Sklenjeno je bilo, da se vse njegovo premoženje razdeli med (pol)sestre, če Alram umre brez potomca. Če bi ena od sester umrla brez otroka, bi vsi delili njen del. Če pa vse sestre ne bi imele otrok, bi univerzalno dedoval Alram. Zakonci vseh omenjenih so smeli uživati njihovo zapuščino le do smrti, nato pa bi vse pripadlo preostalim sestram in bratom.⁴¹

V razumevanju takih določil tiči večina razlogov za številne zapuščinske spore, ko ni bilo ohranjenega testamenta. Uspešno jih je bilo mogoče odpraviti s sporazumnimi poravnkami in odpovedmi nasledstva s strani drugih sorodnikov. Poleg hčera, ki so se s prejemom dote odpovedale dediščini, so odpovedi dajali tudi otroci iz prvega zakona, ponavadi v korist polbratov in polsestra iz drugega zakona in obratno, vendar za odškodnino (= odpravnino), saj so bili oboji pri delitvi pravno enakovredni. Tako se je

Veröffentlichungen des Instituts für vergleichende Städtegeschichte in Münster, Reihe A: Darstellungen, Bd. 18) Köln-Wien 1984, 158.

Leta 1378 se je Heinzl iz Širja odpovedal že obljubljeni zapuščini po bratu Petru, ker je ta v drugem zakonu imel otroke (ARS, 1378 avgust 15.).

39 Ko je Eberhard z Wallseeja leta 1363 zapisal stricema Ulriku I. in Hermanu I. Celjskima večjo posest, je dostavil še naslednje: "Also, daz si (Celjski, op. D.K.) und ir erben und nachomen zuo andern meinn guetern di ich lazz ... furbaz chain wartung, nachuoelung noch vordrung haben schullen in dhainen wegen, wand si sich der genzlich verzigen habent an allz geuerde" (ARS CE, 1363 april 6. Slovenska Bistrica). Leta 1383 se je Elizabeta s Turjaka odpovedala dediščini po svojih starših s Čreteža z izjemo tistega, kar so ji zapustili mati in njeni bratje, to pa je bilo 170 funtov dunajskih denaričev (Komatar XIX, št. 230, str. 122-123). ARS W, 1332 junij 6. Dunaj.

40 ARS W, 1352 december 13. Podobno tudi ARS W, 1379 maj 12. (Gorje-Drnča); ARS W, 1393 junij 25. (Drnča-Drnča); ARS W, 1393 oktober 27. (Sommerecker-Sommerecker) itd.

41 RHist I/1, št. 925 (str. 245).

leta 1393 Katra, hči pokojnega Nikolaja Sommereckerja, za odškodnino 100 mark beneških šilingov odpovedala dediščini po očetu, in to v korist polbratov in polsestra iz pokojnikovega drugega zakona, razen če bi glavni dedič, polbrat Nikolaj, umrl brez otrok.⁴² Zlasti vdove (redkeje vdovci) in otroci so oporekali pokojnikovim volilom Cerkvi za dušni blagor, ki naj bi se realizirala po njegovi smrti, a so bili tožitelji večinoma neuspešni. Dobili so kvečjemu manjšo odškodnino, ki pa je bila upravičena le, če je pokojnik vede ali nevede podaril posest ženine provenience.⁴³ Ostali pretendenti na zapuščino so dali privolitev po doseženi minimalistični uresničitvi zahtev. Za kaj več pa niti niso imeli moči, zlasti, če so imeli za nasprotnike mogočnejše sorodnike. Tipičen primer je odpoved Viljema z Glanegga glede zapuščine njegovega bratranca Kolona z Vuzenice leta 1376 v korist grofov Celjskih (za 700 funtov dunajskih denaričev), čeprav je bil Viljem z Vuzeniškim v približno enakem sorodstvenem odnosu. S Kolonom je imel neko vzajemno dedno pogodbo iz leta 1359. Poleg tega je Viljem grofom Celjskim obljubil pomoč, če bi imeli težave pri prevzemu zapuščine. To se je zgodilo naslednje leto, saj sta Celjskim zapuščino oporekala Kolonova vdova Elizabeta in njen drugi mož Ulrik s Stubenberga.⁴⁴ Prav grofje Celjski so šolski primer uspešnega prevzemanja zapuščin s ščepcem sreče, agresivnosti in načrtnosti, ki jim je pomagala ustvarjati bazo politične moči. Nejasni so nam motivi odpovedi zakonitega dediča celotni zapuščini v korist oddaljenejšega sorodnika ali celo nesorodnika. Možno je, da mu je tak interesent dal posebno ponudbo, ki je ni mogel odbiti - zaradi finančne stiske ali elementarne sile, ki so se je posluževali predvsem grofje Celjski.⁴⁵ Posebne oblike naknadne odpovedi so lahko obsegale le delno odpoved, ki jo najlepše prikazuje pogodba med Haugom in Ano z Devina ter njenim še neporočenim bratom Rudolfom z Viltuša iz leta 1376. Če bi imel Rudolf sina, naj dedujejo on ali njegovi otroci vso posest; če pa bi imel le hčere, bi prejela sestra Ana iz Rudolfove zapuščine enak delež kot njegove hčere; v primeru smrti brez preživelih otrok, naj Ana deduje vse premoženje.⁴⁶ V predzadnjem primeru so poročne prejemke prišleli k celotni zapuščinski masi, ki so jo nato enakomerno razdelili. Zadostuje le en primer: v pisni odpovedi materini in očetovi dediščini v korist sinov očeta Hansa s Kunšperka je Agnes z Ehrenfelsa zahtevala, naj se v primeru, če oče ne bo imel sinov (=bratov), njena dota spet združi s skupnim premoženjem njenih sester in se nato enakopravno deli.⁴⁷ Včasih so si bratje, ki so sestri za protiutež odpovedani

⁴² ARS W, 1393 oktober 27. Gl. še Vilfan, *Pravna zgodovina*, 259-260.

⁴³ Prim. ARS, 1322 september 1. Kostañjevíca.

⁴⁴ ARS CE, 1376 april 23. Maribor; ARS CE, 1377 marec 5. Dunaj.

⁴⁵ Tak primer je bila odpoved Agnes Potendorfer, ki se je leta 1397 odpovedala dediščini po očetu in bratu (Kunšperčana) v korist Hermana Celjskega (ARS CE, 1397 december 20.). Zakonita dediča po Kolonu z Vuzenice, Wolfgang in Ulrik z Wallseeja sta najbrž zaradi pritiska grofov Celjskih leta 1377 prodala svoj delež na gospostvu Vuzenica (ARS CE, 1377 marec 8. Dunaj).

⁴⁶ ARS W, 1376 september 1.

⁴⁷ "die vier hundert phunt phenning, die ich von mein vater ingenomen han, wider in den tail legen schol ze meinen swesstern und schüllen dann geleich miteinander tailn" (ARS W, 1381 januar 29. Kammer).

dediščini dovolili, da smejo tudi njeni otroci ali mož obdržati njeno doto, v primeru sestrine smrti brez otrok pridržali dedovanje tudi tega ostanka. Leta 1361 sta brata Nikel in Jurij z Gallenberga obljubila sestri Margareti, poročeni z Nikolajem Sommereckerjem, da od nje ne bosta zahtevala premičnin in denarja, ki jih je Margareta podedovala po materi Trauti. Razen v primeru, če sestra umre brez otrok, naj njena dota pripade njunim najbližjim dedičem.⁴⁸ Nasploh je večina odpovedi vsebovala določilo, naj se odpoved stornira, če bi nasprotna stran umrla brez otrok. Tipičen primer je listina iz leta 1393, s katero se je Katra, hči pokojnega Nikolaja Sommereckerja, za odškodnino odpovedala dediščini po očetu, razen, če bi njen polbrat Nikolaj iz pokojnikovega drugega (ali prvega?) zakona umrl brez potomcev. Tedaj bi bila tudi ona z drugimi brati in sestrami upravičena do vsega, razen jutrne in dote matere polbrata.⁴⁹ Odpovedi so se poimensko pridružili tudi zakonski partnerji s pristavkom "zase in za vse moje dediče", kar je formalnopravno tudi tem (nekrvnim, kognatskim) sorodnikom pokojnika onemogočalo, da posežejo po zapuščini.

Deleže stranskih dedičev, ki so jih morali izročiti glavni dediči, so najraje določali v denarju, in to z jasnimi termini odplačila.⁵⁰ Vendar je bila zaradi pomanjkanja gotovine največkrat zagotovljena zastava posesti.⁵¹ Če je bil kdo poročen z žensko iz višjega rodu, ni imel niti najmanjših možnosti, da bi obdržal ženino premoženje, ki je bilo pridobljeno s poroko. V bistvu je postal "stranski" dedič glede na pripadnike ženinine družine. V tem primeru so mu ostali njegovi poročni prejemki, vse ostalo pa je moral predati svakom, včasih za odškodnino.⁵²

Preskrbovalna funkcija v dedovanjskih sporazumih se je najjasneje kazala v skrbi za vdove in matere. Čeprav so bili za preskrbo vdove določeni poročni prejemki⁵³, se jim je

48 "ob unser swester an erben abgieng und verfuere, so schol ier haimstewer, die ier von unserm vatter und muoter geben und geuallen unser nachsten erben her wider an geuallen." (ARS W, 1361 april 2.). Podobno tudi leta 1377 med Celjskimi (ARS CE, 1377 marec 3. Dunaj), leta 1392 med Lambergerjem in Kamenskimi (ARS W, 1392 februar 4.) itd.

49 "... , so schol ich mit anderm meinen geswitered erben waz ich zu recht erben sol, awzzgnomen meins vorgnanten bruder müterleich morgengab und haimstewer, ..." (ARS W, 1393 oktober 27.).

50 Npr. dedni delež za Petra in Gertrudo iz Širja, ki jima ga je pred letom 1348 zapustil sorodnik Mert z Rifnika (Lemberško-Rogaški) in so ga jima morali izplačati dediči (ARS, 1348 januar 21.). Prim. še ARS, 1373 junij 29.

51 Npr. ARS W, 1393 oktober 27.: za 100 mark beneških šilingov je bil postavljen rok od 27. oktobra 1393 do 25. julija 1394, sicer naj bi zagotovo zastavili posest.

52 Leta 1371 sta se morala Oton in njegov sin Rudel Fleming odpovedati vsem zahtevkom po ženi oz. materi Sofiji v korist Diepolda in Rudleina s Kacenštajna, za kar sta prejela 200 guldnov (Komatar XIX, št. 189, str. 102). Sofija je bila verjetno sestra obeh Kacenštajnov.

53 V poravnavi bratov in sestra z Wernburga glede očetove dediščine leta 1407 je bila le-ta jasno ločena od materine dote in jutrne, ki je bila sicer tudi v zapuščinski masi, a jo je mati "besitzen innehaben ... sol ir lebtag an unser aller irrung und hindernusse" (ARS, 1407 maj 21.).

vdova za odškodnino včasih odpovedala.⁵⁴ Poleg poročnih dajatev je mož ženi še pred smrtjo volil tudi posebne dohodke, včasih celo delež na izvornem gradu. Tako je pred letom 1370 Friderik s Ptuja namenil ženi Matildi 1000 funtov dunajskih denaričev za "Leibgeding". Temu je oporekal Friderikov bratranec Hartnid, ki je dosegel, da on upravlja s tem skladom, Matildi pa izplačuje letno rento. Vdove so sicer lahko posedovale cela gospostva, gradove, rente in drugo večje premoženje, ne le iz naslova poročnih prejemkov, marveč tudi kot fevde, moževa volila itd. Tak primer je dedovanje četrtnine gradu Lichtenberg, ki jo je po smrti Gašperja z Lihtenberka dobila njegova žena Margareta, ne pa Gašperjeva brata (?) Nikolaj in Hansel. Margareta je zatem svojo četrtnino zapustila nečakinjama Agnes, vdovi po Juriju z Wernsteina in njeni sestri Diemut iz Sušjega. Zaradi oviranja obeh Lihtenberških je deželni knez leta 1407 ukazal kranjskemu deželnemu glavarju, naj četrtnino izroči dedinjama.⁵⁵ Standardna preskrba je obsegala dosmrtno stanovanje in prehrano, za kar se je zavezal eden od dedičev. Ne nujno tisti, ki je prevzel jedrno družinsko posest. Tako se je leta 1342 Peter z Liemberga obvezal, da bo do njene smrti skrbel za mater svoje žene Ane, ne pa recimo taščina sinova Viljem in Ulrik s Svibnega, ki sta prevzela grad in gospostvo Svibno.⁵⁶ Dedič je vdovi zagotavljal bivanje na družinski posesti, njegovi uradniki (gradiščani) pa seveda niso smeli razpolagati z vdovinim osebnim premoženjem.⁵⁷ Omejene pravice so imeli tudi nezakonski otroci in daljni sorodniki, ki so živeli v pokojnikovi družini. Ti so navadno še naprej smeli bivati tam, kjer so že bili - navadno na pokojnikovem gradu, posest pa jim je pripadala le, če je bilo tako posebej določeno v testamentu: leta 1343 so se poravnali Ortenburžani in Turjačani glede številnih sporov. Med drugim so Turjačani obljubili, da ne bodo ovirali nekega Melza na svojem delu gradu Turjak, waz sein brief sagent. Melz je bil Albreht, ki je bil najbrž nezakonski pripadnik rodbine; imel je grb kot drugi Turjaški, njegovi potomci pa so živeli še v 15. stoletju (zelo znan je bil Gašper Melz). "Pismo" je najbrž listina o njegovih pravicah na gradu Turjak.⁵⁸

Posebne pozornosti so bili pri urejanju dedovanja deležni pokojnikovi mladoletni otroci. Sem so šteli žive duše do 12. oz. 14., nekatera določila pa so predvidevala (prostovoljno)

⁵⁴ Leta 1379 se je Ana, drugič poročena z Viljemom s Svibnega, za 600 funtov dunajskih denaričev odpovedala poročnim prejemkom in premičninam prvega moža, pokojnega Gotfrida z Maribora, v korist hčerke iz tega zakona Margarete (ARS W, 1379 december 22.). Leta 1398 se je Ana z Gradenika, vdova po Juriju s Turjaka, za odškodnino 65 funtov dunajskih denaričev odpovedala zapuščini v premičnem premoženju v korist svojih svakov Turjaških (Komatar XIX, št. 267, str. 138-139).

⁵⁵ ARS W, 1370 november 28. Ptuj; ARS, 1407 januar 17. Lipnica. Prim. še Ebner, Frau, 522.

⁵⁶ HKA, 1342 september 3.

⁵⁷ Leta 1363 sta grofa Ulrik I. in Herman I. Celjska dovolila sorodnici Elizabeti, vdovi po Henriku s Planine, obdržati gospostvo Planina "unczen an mein tod "(izstavitelj listine je bila Elizabeta) "sam ander mein aigen gut" (ARS CE, 1363 april 27. Planina).

⁵⁸ Komatar XVIII, št. 70 (str. 163-164).

kuratorstvo celo do 25. leta starosti.⁵⁹ Mladoletniki so za upravljanje podedovane posesti in ureditev pokojnikovih premoženjskih zadev, npr. poravnav dolgov, potrebovali varuha, ki je največkrat prišel iz vrst agnatskih sorodnikov. Šele nato so prišli v poštev materini sorodniki, lahko pa je bil varuh tudi ugleden plemič in družinski prijatelj. Skrbnik je moral biti star vsaj 25 let. Po naših virih, v nasprotju z npr. Tirolsko, vdove z otroki niso mogle biti varuhinje svojih otrok.⁶⁰ Skrbnika je največkrat določil ali vsaj priporočil testator. Ko je leta 1388 Viljem s Svibnega grofom Celjskim zapuščal vso svojo posest, jih je postavil tudi za varuhe interesov sina Viljema. Ta je na izbiro varuhov s posebno listino izrecno pristal. Varuha je navadno dobila tudi vdova brez otrok.⁶¹ Pri prevzemu varuštva je bil pogosto naveden rok, sicer pa se je vsaj pri otrokih varuštvo razumevalo do njihove polnoletnosti.⁶²

Prva varuhova naloga je bila zavarovanje varovančevih dediščinskih interesov in odganjanje bolj ali manj agresivnih pretendentov. Zato je razumljivo, da je obstoj varuhov v praksi eksplicitno potrjen šele v poravnalni oz. razsojevalni listini o sporu, ki se ga je varuh udeležil.⁶³ Neposredno varuhovo delo je bilo torej zastopanje pred sodiščem, pametno upravljanje z zaupanim premoženjem, predvsem dediščino, pri čemer je imel delno polnomočje za pridobitev in odtujevanje delov posesti. Varovanci niso mogli odtujiti ničesar brez njegovega dovoljenja.⁶⁴ Ostajalo jim je le zaupanje v

⁵⁹ Schwabenspiegel, Landrecht, čl. 47 in 62. Skoraj enaka mejna leta navajata E. Isenmann za večja nemška mesta (Die deutsche Stadt im Spätmittelalter 1250-1500. Stadtgestalt, Recht, Stadtrecht, Kirche, Gessellschaft, Wirtschaft, Stuttgart 1988, 293) in Köbler po nekaterih nemških mestnih pravih (n.d., 155). Znotraj obeh starostnih let pa je v posameznih mestih prihajalo do nekajletnih razlik. Kljub pomanjkanju podatkov se sme te norme aplicirati tudi na zgornje (plemenite) sloje našega meščanstva in (verjetno) podeželskega plemstva.

⁶⁰ Leta 1400 je Peter Schmalzhofen v oporoki določil za varuha svojih hčera "meinen lieben freund Pöpplein von Weitenstein" (ARS, 1400 julij 18. Celje). Schwabenspiegel, Landrecht, čl. 57 in 58; Ebner, Frau, 522; U.M. Schwob, "Herrinnen" in Tiroler Quellen. Zur rechtlichen und sozialen Stellung der adeligen Frau im Mittelalter (v: Literatur und Bildende Kunst im Tiroler Mittelalter. Die Iwein-Fresken von Rodenegg und andere Zeugnisse der Wechselwirkung von Literatur und bildender Kunst, Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft, Germanistische Reihe, Bd. 15) Innsbruck 1982, 171-172.

⁶¹ ARS CE, 1388 avgust 10.: "denselben meinen sun Wilhalm und all mein hab". Leta 1354 je Nikolaj Sommerecker postal varuh posesti svakinje (ali sestre?) Katarine, vdove po Nikolaju z Bleda in njenih otrok (ARS CE, 1354 julij 25.). Frauli, vdova Nikolaja z Otočca, je imela leta 1360 varuha Gerloha iz Gutenwerda, ki ga je njen mož "uns ... enpholchen hat an sein lesten zeiten und unser gerhab ist ze disen zeiten" (Komatar XIX, št. 130, str. 38). Gl. še Schwob, n.d., 170.

⁶² Skrbništvo Nikolaja Sommereckerja naj bi trajalo štiri leta (ARS W, 1354 maj 4.).

⁶³ Tako nalogo so še posebej uspešno opravili grofje Celjski, ki so za varovance dosegali optimum možnega, seveda ne brez lastnih koristi. Prim. listino iz leta 1405 glede sporov s Sigmundom z Dobrne in Hermanom Celjskim kot varuhom otrok pokojnega Jurija z Vrbovca (ARS CE, 1405 februar 25. Celje).

⁶⁴ Prav tam: "wir" (vdova in otroci, op. D.K.) "haben im vollen gewalt geben des vorgeschriben unsers guts ze verseczn und cze verchawffen da mit er uns von gülden hilft. Und wir schullen awch dehain wandelung nicht haben ze verseczen oder cze verchawffen an seinen rat. Und wir schullen im gehorsam

varuhovo poštenje in čast.⁶⁵ Skrbništvo se je navadno za obe strani ugodno izteklo. Ko je varuh podal končni obračun, je bil deležen pohval in zahval. Najbolj zviti so si uspeli celo zagotoviti dedovanje po varovancih, če bi ti umrli brez otrok.⁶⁶ Posebno skrbno ravnanje, vzgoja in prijateljske niti, ki so se stkale med varuhom in varovancem, so kasneje vplivali na poslovne odnose v korist bivšega varuha. Leta 1399 je bivši varovanec grofa Friderika Ortenburškega, javni notar Lovrenc iz (Škofje?) Loke, v zahvalo varuhu prepustil neko vsoto denarja na zastavljenemu gospostvu Poljane ob Kolpi in mu še podaril vino darumb das er mich erzogen und gnedichlichen an mir getan hat. Listino je Lovrenc tudi lastnoročno napisal. Njegov poklic, ki je zahteval študij, priča o nadpovprečni vzgoji in podpori pri študiju, ki je je bil deležen od grofa.⁶⁷ Polnomočje pa je marsikaterega varuha premamilo, da je v svojo korist manipuliral z zaupanim premoženjem. Nastal je spor, kjer so varovanci v celoti težko dokazali zlorabe, še težje pa dobili odškodnino.⁶⁸ So pa lahko zamenjali varuha, če so bili stari vsaj 14 let. Zamenjava je bila potrebna tudi zaradi naravnih vzrokov (bolezni, daljše odstotnosti itd.).⁶⁹

Po pridobitvi zapuščine se je njen pravni značaj spremenil v pravo podedovano posest (npr. erbaigen), ne glede na to, ali je šlo za alod ali fevd. Dediščina je takoj postala

---

sein, wie er uns awfseczet, das wir haws haben schullen. Taet wir daruber dehain wandlung mit verseczen oder mit verchawffen das schol dehain chraft haben." Leta 1342 je Leopold s Čreteža zastopal dediče pokojnega Nikolaja s Šumberka v sporu z Viljemom s Pišec. Spor se je končal šele z rabsodbo grofa Alberta Goriškega (Komatar XVIII, št. 67, str. 160-162).

Tudi stare obveznosti pokojnih staršev so varuhi v soglasju z otroki "avtomatično" izpolnjevali: leta 1386 sta Henrik z Rauchensteina in Haug Devinski kot varuha otrok gospodov Ptujskih ptujskemu minoritskemu samostanu obljubila dohodke, kot so jih prejeli že prej od pokojnih Ptujskih (PAM, 1386 marec 5.)

65 Glede zaupanja: "Wir haben uns aller sach gaenczleich hincz seinen trewnn gelazzen" (ARS W, 1354 maj 4.). Prim. tudi Isenmann, n.d., 295.

66 Leta 1409 je Agnes, žena Hermana s Kozjaka in hči pokojnega Hermana z Ekenštajna potrdila, da je Hans z Wernburga kot njen bivši varuh "mich und mein gut trewleich inngehabt hat ... alles getan mit meinem gutleichen willen und durch mein fleissig pet" (ARS, 1409 december 30.). Do potencialnega nasledstva se je leta 1405 dokopal grof Herman Celjski. Kot varuh nečakinje Jute, hčere pokojnega Hansa s Stattega, ker je lepo skrbel zanjo in za očetovo dediščino (ARS CE, 1405 julij 25. Pfannberg). Prim. tudi Isenmann, n.d., 293-294.

67 HHStA, 1399 junij 22.

68 Npr. spor varuha Nikolaja Sommereckerja z otroki pokojnega Hansa z Bleda leta 1357: Sommerecker je v svojih značilnih finančnih transakcijah naredil dolgove, nakupoval zase, si prisvojil njihovo viteško opremo itd. Rabsodba je bila kompromisna (ARS W, 1357 april 22. Dunaj). Sommerecker je sicer zelo rad izvajal dolžnosti varuha: leta 1363 je kot varuh nečakov z Jeterbenka posloval z njihovimi fevdi (ARS W, 1363 julij 25. Kamnik).

69 Leta 1405 je vojvoda Viljem ukazal, naj se poišče nov varuh otrok pokojnega Petra s Čreteža, ker dosedanji zaradi bolezni ("vor krankhait") ne more več zastopati varovancev (Komatar XX, št. 286, str. 166-167). Schwabenspiegel, Landrecht, čl. 59.

objekt prostega poslovanja, za kar pa so glavni dediči morali imeti soglasje otrok.⁷⁰ Nekoliko drugače je bilo, če je bil dedni delež izroččen še za časa testatorjevega življenja. Novi lastnik je pri poslovanju z zapuščino potreboval privoljenje testatorja in njegovih otrok, oz. določeni dediči so morali bodočemu testatorju dati dovoljenje za odtujevanje predvidene zapuščinske mase. Brez tega je bil posel ničen, dediči pa so smeli od novega lastnika zahtevati posest nazaj in brez odškodnine, kvečjemu za enako vsoto. Pravilo je bilo zelo splošno in se je v listinah odražalo s prisotnostjo vseh (glavnih) bodočih dedičev pri sklepanju poslov potencialnega zapustnika z neko tretjo osebo.⁷¹ Z ženino zapuščino je tako kot z drugim premoženjem upravljal mož. Praviloma je podedovana posest ohranila navedbo o izvoru do dokončne odtujitve iz rok dediča. Obubožanemu plemstvu je zapuščina prišla krvavo prav za poravnavanje starih dolgov, zato ni čudno, da je zlasti pri plemičih podedovano premoženje hitro zamenjalo lastnika.

Če testamentarna razdelitev zapuščine ni bila najbolj posrečena in so bili nekateri dediči zainteresirani za večje premoženje, se je to hitro uredilo z medsebojnimi prodajami in pokloni, ki pa niso bili enosmerni.⁷² Pokojnikove dolgove je na veliko zadovoljstvo dedičev prevzel kupec zapuščine, vendar pa je novi lastnik v ponujeno kupnino zagotovo vračunal tovrstne stroške.⁷³

Dedič, ki je podedoval glavno družinsko posest, ni mogel biti naklonjen njeni nadaljnji drobitvi. V takem primeru je lahko prišlo do realne delitve, najstarejši dedič pa je obdržal skupno nominalno lastništvo. Pri odtujitvah posameznih deležev so sodediči obdržali predkupno pravico. Še posebej je bilo to pomembno pri fevdih, kjer bi v sporih o nasledniku fevdni gospod fevde sicer vzel nazaj (Heimfall), še posebej, če ne bi bilo neposrednega dediča. Štajersko deželno pravo je v primeru številnih dedičev predvidevalo, da naj bi fevde prevzel najstarejši, ki je nato mlajšim sorodnikom moral odstopiti del dohodkov. V bistvu je šlo za enotno upravo in delitev dohodkov. Seveda pa

⁷⁰ Lep primer je prodaja gradu Reisberg, ki so ga leta 1245 prodali Herman s Kranichberga, Hadmar s Schönberga in Hartnid z Rabensteina salzburškemu nadškofu. Transakcijo so morali odobriti žena, otroci in drugi dediči pokojnega Rajnprehta s Cmureka, ki je bil prej očitno posestnik Reisberga (GZS 5, št. 868, str. 409-410). Zatem so posamezni dediči zares dali posebna soglasja, še istega leta npr. hčerka Rajnprehta s Cmureka, Benedikta z Rabensteina (GZS 5, št. 882, str. 417). Prim. še GZL II/11.

⁷¹ A Stična, 1342 april 24.: "mit meines vorgenanten vatter und mit aller meiner brueder gunst und rath ... verkhaufft han ... meines aigen guts, die mir mein vrogenanter vatter an mein erbtheill geben hat". Prim. geslo W. Ogrisa v HRG I, stolpca 956 in 958.

⁷² Leta 1307 je Viljem Svibenski s Štrasberka prodal materino zapuščino bratu Bertoldu (Komatar XVIII, št. 20, str. 132).

⁷³ Vsaj del izkupička od prodaje gospostva Vuzenica grofom Celjskim sta dva od dedičev po Kolonu z Vuzenice, Wolfgang in Ulrik z Wallseeja, leta 1377 izgubila na račun pokojnikovih dolgov, ki sta jih obljubila odplačati kupca Herman I. in Viljem Celjska: "Also daz wir mit aller der geltschulde die der egenant her Chol ze gelten hinder im lätzen hat, wem das ist, kristen und juden, nichts ze schaffen suolln haben und ... unengolten beleiben suolln, wand die ... grafen von Cili ... dieselben geltschuld allew ausrichten sulln an allen unsern schaden." (ARS CE, 1377 marec 8. Dunaj).

je bila potrditev novega vazala na koncu odvisna od gospodove dobre volje, ker ta ni imel interesa, da se njegovi fevdi povsem razdrobijo.⁷⁴

Po naših virih je tu pa tam mogoče zaslediti prave ganeerbe, t.j. pogodbeno skupno dedovanje, življenje in ohranjanje celovitosti rodbinske posesti, predvsem gradu, neupoštevaje skupno upravljanje posesti dinastov (Celjski) in nekaterih najpomembnejših gosposkih rodbin (Ptujski). Še več potencialnih ganeerbov dajejo slutiti arhitekturne značilnosti gradov (ločenost bivalnih prostorov), ki pa so lahko bile posledica drugih razlogov. Bistvo pravih ganeerbov so bile namreč pisne pogodbe in pravna ustanovitev skupnosti (Burgfried), ki je določala podrobnosti skupnega življenja sodedičev. Teh je za 14. stoletje za Kranjsko in Spodnjo Štajersko malo ohranjenih. Najbolj signifikanten je primer Vodriža nad Slovenj Gradcem, ki so ga leta 1338 s pogodbo delili trije bratje Hebenštrajti.⁷⁵ Določeni elementi ganeerbov so se kazali v skupnem življenju dedičev in tistih, ki niso bili upravičeni do enakopravne zapuščine, na istem gradu (npr. vitezi Mariborski, Turjaški, Polhograjski in drugi), oz. v skupnem upravljanju posesti (grofje Celjski). Toda to so le posamezni elementi ganeerbov in se pri nas navzven praviloma ne kažejo v jasnih posebnih gradbenih oblikah gradov.⁷⁶

Okrajšave:

Objavljeni viri: Bischoff, Landrecht - F. Bischoff, Steiermärkisches Landrecht des Mittelalters (Graz 1875); FRA 31, 35 - J. Zahn, Codex diplomaticus Austriaco-Frisigensis (Fontes rerum Austriacarum, II. Abt., 31. in 35.) Wien 1870, 1871; GZL - B. Otorepec, Gradivo za Zgodovino Ljubljane v srednjem veku; GZM - J. Mlinarič, Gradivo za zgodovino Maribora; GZS 5 - F. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku (5. knjiga, 1201-1246) Ljubljana 1928; Komatar XXVIII, XIX - F. Komatar, Das Schlossarchiv in Auersperg. Mittheilungen des Musealvereines für Krain XVIII/1905, XIX/1906; MDC - Monumenta historica ducatus Carinthiae (izd. A. v Jaksch, I-IV in H. Wiessner, V-XI); RHSt - A. Redik, Regesten des Herzogtums Steiermark (I. Bd.: 1308-1319, 1. Lieferung. Quellen zur geschichtlichen Landeskunde der Steiermark VI. Bd.) Graz 1976; Schwabenspiegel - Schwabenspiegel, Kurzform. I. Landrecht, II. Lehnrecht (izd. K. A.

⁷⁴ To je bila sicer redka oblika. Npr. leta 1350 se je več bratov in bratrancev iz Vrhrkrke sporazumelo o taki obliki glede fevdov pokojnega brata (ARS, 1350 maj 16.); Prim. Spiess, n.d., 122-123; Bischoff, Landrecht, čl. 165.

⁷⁵ G. Makarovič, Grad Vodriž - spomenik zgodnjegotske viteške stanovanjske kulture. Etnolog 1(LII)/1991, 30 sl. Za ganeerb je najbrž šlo tudi v primeru poravnave vitezov Mehovskih leta 1359 glede gradu Mehovo, čeprav je bila mogoča formalna delitev gradu in posesti med dva brata in nečaka (ARS W, 1359 januar 13. Dragatuš). Bolj zavita je listina iz leta 1360, s katero sta se Margareta iz Tenč in brat Leopold Ramschüssel poravnala po nasvetu svojih gospodov Celjskih oz. Kacenštajnov tako, da sta jih odtlej upravljala skupaj (Komatar XIX, št. 128, str. 37-38). Žal ni jasno, ali je mišljeno tudi izvorno bivališče obeh ali le posest. Le v prvem primeru bi namreč šlo za pravi ganeerb.

⁷⁶ Glede ganeerbov gl. geslo W. Ogrisa v HRG I, stolpci 1380-1382; F. Rapp, Zur Geschichte der Burgen in Elsaß mit besonderer Berücksichtigung der Ganeerbschaften und der Burgfriede (v: Die Burgen im deutschen Sprachraum. Ihre rechts- und verfassungsgeschichtliche Bedeutung II, Vorträge und Forschungen 19) Sigmaringen 1976, 248 sl.

Eckhardt v MGH: Fontes ivris germanici antiqui, Nova series, Tomi IV pars I et II.) Hannover 1974²; Schwind-Dopsch - E. v. Schwind und A. Dopsch, Ausgewählte Urkunden zur Verfassungs-Geschichte der Deutsch-Österreichischen Erblände im Mittelalter (Innsbruck 1895); UBRKr - F. Schumi, Urkunden- und Regestenbuch des Herzogthums Krain (II. Bd. 1200-1269) Laibach 1884 u. 1887.

Neobjavljeni viri:

A Stična - Arhiv samostana Stična, kopije listin iz 17. in 18. stoletja; ARS - Arhiv republike Slovenije, kronološka vrsta listin; ARS CE - ARS, listine grofov Celjskih (prej v HHStA); ARS DA - ARS, kopije listin kostanjeviškega samostana v arhivu gospostva Dol (Gr A I - graščina Dol pri Ljubljani - Reigersfeld VII, fasc. 179); ARS HKA - ARS, listine vrnjene iz HKA; ARS W - ARS, listine vrnjene iz HHStA iz nekdanjih repertorijev I, II, III, XIV (brez listin grofov Celjskih); HHStA - Državni arhiv na Dunaju (Haus-, Hof- und Staatsarchiv), kronološka zbirka listin; HKA - Arhiv dvorne komore na Dunaju (Hofkammerarchiv), zbirka listin; PAM - Pokrajinski arhiv Maribor, vrsta listin. Vsi neobjavljeni viri so uporabljeni po prepisih dr. Boža Otrepeca, za kar se mu na tem mestu zahvaljujem!

Zusammenfassung

DIE ERBSCHAFTEN, DAS ERBRECHT UND DER ADEL IN KRAIN UND UNTERSTEIERMARK IM 13. UND 14. JAHRHUNDERT

Der "letzte Wille" mußte detailliert in Form eines schriftlichen Testaments festgehalten werden. Oft fehlten die engsten Verwandten, unter den übrigen Verwandten aber konnten die ungenauen Bestimmungen alsbald zu Konflikten führen. Für die Analyse in unserem Raum und unserer Zeit kommen nur Urkunden in Frage, da uns Notariatsinstrumente und Eintragungen in die Stadtbücher nicht bekannt sind. Die Testamente entstanden prinzipiell "in der letzten Stunde des Lebens". Die Erbschaft war prinzipiell immer an die Verwandtschaft gebunden und beschränkte die Willkür des Testators. Ein Teil des Vermögens konnte trotzdem nach eigenem Ermessen vererbt werden - vor allem zum Zwecke des Seelenheils an die Kirche. Nicht selten hatten verschiedene Geldgeschäfte den Charakter des "letzten Willens", wenn jemandem (besonders im Falle von nicht verwandten Personen) nach dem Tode des Betroffenen das ganze Vermögen hinterlassen wurde.

Am häufigsten werden der Besitz und die Liegenschaften und die sich daraus ergebenden Einkünfte als Erbschaft erwähnt. Die Erben erbten auch die Schulden. Einen Teil der Liegenschaft erhielten die entfernteren Verwandten, Freunde oder kirchliche Einrichtungen. Im Prinzip aber fielen die Kostbarkeiten zusammen mit dem unbeweglichen Gut automatisch den engsten Erben zu.

Die bedeutendste Frage bei der Teilung der Erbschaft war, wer den Hauptanteil erhalten würde und auf welcher rechtlichen Grundlage bzw. wessen Besitz geerbt werden konnte. Zum Erbschaftsfond gehörte der gesamte Besitz beider Ehepartner, der sich aus dem geerbten und dem neu erworbenen Besitz des Mannes und dem der Ehefrau, welcher hauptsächlich durch Heiratseinkünfte (Mitgift, Morgengabe, Widerlage) erworben wurde, und dem Anteil an den Neuerwerbungen, die mit diesem "gemeinsamen Kapital" getätigt wurden. Die Quellen unterscheiden dies zwischen der Erbschaft mütterlicher- und väterlicherseits des Testators. Falls Nachkommenschaft vorhanden war, war das Vererben einfach - das Vermögen teilten sich die Kinder bzw. die Enkelkinder untereinander auf, die verheirateten Töchter verzichteten gewöhnlich auf die Erbschaft, nachdem sie anlässlich ihrer Heirat die Mitgift erhalten hatten oder auch später. Die Primogenitur und Unteilbarkeit des Vermögens des Geschlechts ist nur bei den Dynasten (bei den Grafen von Cilli) bemerkbar, jedoch auch nicht bei allen (bei den Grafen von Görz). Es war viel komplizierter, wenn es keine unmittelbaren Nachkommen gab oder wenn beim Vermächtnis die Schulden, enge Freundschaften u.ä. eine bedeutende Rolle spielten. In einer Hinsicht waren die Bestimmungen über das Hinterlassen von Vermögen an andere als die unmittelbaren Erben einheitlich: der Vererbende behält sich das Recht vor, daß falls er doch Nachkommenschaft bekommen würde, diese die gesamte Erbschaft erhält, ohne Rücksicht auf andere Vermächtnisse. Eine ähnliche Bestimmung galt auch bei Erbverträgen auf Gegenseitigkeit, durch welche jede Partei das Recht hatte, die andere zu beerben, falls diese ohne Nachkommenschaft blieb.

Gerade in solchen Bestimmungen dürfen wir den Großteil der Gründe für die zahlreichen Konflikte um die Erbschaft suchen. Die übrigen Prätendenten auf die Erbschaft gaben gewöhnlich ihre Einwilligung, nachdem sie eine minimale Verwirklichung ihrer Forderungen erreicht hatten. Unklarheit herrscht in Fällen, in denen der rechtmäßige Erbe (ein Verwandter) auf die gesamte Erbschaft zugunsten einer nicht verwandten Person verzichtete. Der Verzichterklärung schlossen sich namentlich auch Ehepartner an mit der Ergänzung "für mich und alle meine Erben", was rechtlich auch den Erben unmöglich machte, sich um die Erbschaft zu bewerben. Die Anteile für die Nebenerben konnten auch in Geld bestimmt werden mit klar festgelegten Terminen der Ausbezahlung. Jedoch wurde wegen des Mangels an Bargeld oft Besitz als Pfand zugesichert.

Die Versorgungsfunktion in den Erbschaftsübereinkommen zeigt sich anhand der Sorge um die Witwen und Mütter am deutlichsten. Obwohl für die Versorgung der Witwe die Heiratsgaben bestimmt waren, vermachte ihr der Mann vor seinem Tod noch besondere Einnahmen. Die Versorgung umfaßte gewöhnlich die Unterkunft und Verpflegung bis zum Tode, wofür sich einer der Erben verpflichtete. Es mußte nicht unbedingt jener sein, der den Kern des Familienbesitzes mit dem Sitz übernahm. Der Erbe konnte der Witwe

zeit ihres Lebens Unterkunft am Familienbesitz zusichern, seine Amtmänner (Burggrafen) jedoch durften nicht über das persönliche Vermögen der Witwe verfügen.

Besondere Beachtung wurde bei der Erledigung der Erbschaft den minderjährigen Kindern erteilt. Diese brauchten für die Verwaltung des geerbten Besitzes und die Erledigung der Vermögensangelegenheiten des Verstorbenen einen Vormund, der aus den Reihen der Verwandtschaft stammte, oder aber auch ein angesehenes Adeliger und Freund oder Bekannter der Familie war. Der Testator bestimmte meistens oder empfahl den Vormund. Bei der Übernahme des Sorgerechts wurde häufig die Frist ausdrücklich angegeben, ansonsten wurde das Sorgerecht wenigstens bei den Kindern bis zu ihrer Volljährigkeit ausgeübt. Die Hauptaufgabe des Vormunds war die rechtmäßige Verwaltung des gesamten Besitzes des Mündels, wobei der Vormund die Vollmacht besaß, Teile des Besitzes dazuzugewinnen und zu veräußern. Die Vormundschaft ging gewöhnlich für beide Seiten gut aus. Die listigsten Vormunden konnten sich sogar die Erbschaft nach den Pflinglingen, falls diese ohne Erben sterben würden, aushandeln.

Charakter der Erbschaft wandelte sich in einen richtigen Besitz um. Etwas anderes war, wenn der Erbteil noch zu Lebzeiten des Testators ausgehändigt wurde: der neue Besitzer mußte, um mit der Erbschaft Handel betreiben zu können, die Erlaubnis des Testators und seiner Kinder einholen, bzw. umgekehrt: die bereits bestimmten Erben mußten dem zukünftigen Testator die Erlaubnis zur Entfremdung der zukünftigen Erbmasse erteilen. Die Schulden des Verstorbenen übernahm manchmal der Käufer des Erbes, zur großen Zufriedenheit der Erben, jedoch rechnete der neue Besitzer in den angebotenen Kaufpreis solche Spesen sicher ein.

In unseren Quellen konnten einige sogenannten Ganerben (gemeinsames Wohnen sowie gemeinsame Erhaltung der Ganzheit des Besitzes) ausfindig gemacht werden, ohne die gemeinsame Verwaltung der Dynasten (z. B. der Grafen von Cilli). Richtige Ganerben fußten auf Verträgen ("Burgfried"), die jede Einzelheit festlegten. Bestimmte Elemente der Gemeinsamkeit sind im gemeinschaftlichen Leben der Erben und jener, die nicht das Recht auf eine gleichberechtigte Erbschaft hatten, im Lebensablauf auf der gleichen Burg, bzw. in der gemeinsamen Verwaltung der Besitzungen enthalten.

Zgodba, več kot stoletje dolga

Na trdnih temeljih
in z znanjem
smo iz
Ljubljanske banke,
Splošne banke Celje d.d.
zgradili banko,
ki smo jo poimenovali

banka celje

Spreminjali so se sistemi, imena in vrednote.
Geni so ostali isti.

Aleksander Žižek

**IZSEK IZ DELOVANJA CELJSKEGA BARVARSKEGA CEHA V
LETIH 1760 - 1843**

Zgodovinski arhiv v Celju (ZAC) hrani v svoji zbirki obrtnih listin (ZOL) tudi dva dokumenta, ki osvetljujejo delovanje ceha barvarjev. Prvi dokument je prepis barvarskih svoboščin (posredovala ga je graška glavna skladnica leta 1760, potrdila pa štajerska reprezentanca in komora v Gradcu), ki jih je štajerskim obrtnikom potrdila Marija Terezija leta 1746 (pred njo pa že leta 1720 Karel VI.)¹, drugi, nedvomno pristnejši in pomembnejši dokument, pa je knjiga ("protokol") celjske četrtne skladnice barvarjev, ki so jo vodili med letoma 1760 in 1843².

Oba navedena dokumenta sta v pravem pomenu besede "otroka svojega časa", rezultat vse očitnejšega državno-centralističnega poseganja na nekdanj tako avtonomna področja človeške dejavnosti, kot so bili cehi.

Karel VI., še bolj pa Marija Terezija, sta namreč svoj odnos do obrtne regulative gradila na nujnosti državnega postavljanja "pravil igre", ki so, kot denimo notranjeavstrijski obrtni red iz leta 1732, puščala pretiranemu cehovskemu "svobodnjaštvu" zanemarljivo malo prostora.

Obnova delovanja celjskega barvarskega ceha...

Do oživitve celjskega barvarskega ceha je prišlo po (verjetno) večletnem mrtvilu in intenzivnih sporih s centralno štajersko skladnico barvarjev v Gradcu (tam so Celjanom namreč zamerili neredno odrajtovanje tretjine od vseh pobranih pristojbin), ki jih je s svojo avtoriteto pomirila šele komisija, ki jo je sestavila štajerska reprezentanca in komora. (Celjani so seveda potegnili kratko - v Gradec je tako romal še ostanek zadržane tretjine, ki so jo celjski barvarji - tako predgovor četrtne knjige - "zadržali zato, ker so morali v strokovnih zadevah itak iskati pomoč na lastno pest in svoje stroške".)³

¹ ZAC ZOL, inv. št. 9, Marija Terezija potrdi pravila celjskih barvarjev, Gradec, 1760, maj 19.

² ZAC ZOL, inv. št. 14, Protocoll der Stadt cillerischen Schoen- und Schwarz Faerber Viertel Laade

³ Glej opombo št. 2.

Okostje cehovskega delovanja so že od začetka srednjega veka (najstarejši trgovski ceh v Tielu na Nizozemskem je deloval že pred letom 1000, pri nas pa segajo začetki cehovske organizacije v 14. st.) predstavljale cehovske svoboščine - skupek privilegijev, ki je člane (privilegirane) dvignil nad "šušmarje", ki so delovali izven ceha.

... na papirju...

Cehovska pravila (svoboščine) so v glavnem sestavljena po istem vzorcu: uvaja jih poln naziv potrjevalca, sledi besedilo členov (najprej so na vrsti tisti, ki opredeljujejo odnos ceha do vere - zaščitnik, maše, procesije, slede pa gospodarska določila - cene nekaterih izdelkov, zaposlovanje, šušmarji, učna doba, mojstrstvo, odnosi med članstvom, socialne naloge ceha in končno - če niso navedene že sproti - sankcije za kršitelje), taka potrditev se navadno konča s klavzulo o pridržani pravici do spreminjanja ali celo ukinitve teh svoboščin (pridržano deželnemu knezu in njegovim naslednikom) ter s pozivom na spoštovanje potrjenih pravic in kaznijo za njihovo kršenje (grožnja samovoljnim uradnikom in zemljiškim gospodom).

Na ta način so oblikovane tudi pravice barvarjev⁴.

Barvarski ceh je moral kupiti bandero, ki so jo hranili v župnijski cerkvi (1.čl.), na Telovo pa so se morali vsi člani ceha zbrati pri šesti maši in nato sodelovati (do konca !) tudi pri procesiji (2.čl.). Iz skladnice so morali na Telovo plačati duhovniku, ki je za žive in mrtve člane ceha opravil daritev, 3 šilinge, za svečavo in kadilo 4 šilinge (poleg dolžnih 2 funtov voska letno), mestnemu špitalu pa darovati 2 šilinga (3.,4.čl.).

Kasneje so nekatere izmed teh dajatev še povečali - leta 1769 se je ceh obvezal dajati za potrebe razsvetljave župnijske cerkve po 2 goldinarja letno (na god Sv. Frančiška Ksaverija), od leta 1778 dalje pa so iz skladnice plačevali tudi zadušnice za umrlimi soprogami članov ceha⁵.

Glavni dohodek ceha je predstavljal takoimenovani "nedeljski pfening", ki je v začetku znašal 13 (7.čl.), od 1766⁶ pa 20 krajcarjev, ki so jih člani odrajtali na letnem cehovskem zboru na Telovo pri cehmojstru. Plačevanje te obveznosti so pravila omogočala tudi tedaj odsotnim mojstrom - svoj prispevek so pač izročili kateremu izmed svojih kolegov, ki so se sestanka udeležili in se obenem tudi opravičili, če niso mogli

⁴ Glej opombo št. 2.

⁵ Glej opombo št. 2.

⁶ Glej opombo št. 2.

priti - neopravičen izostanek je pozabljenca veljal 2 tolarja kazni in 2 funta voska (8.,9.čl.).

Vsako tretje leto so člani ceha izmed sebe izvolili četrtnega cehmojstra (10.čl.), ki ga je morala potrditi centralna skladnica v Gradcu. Cehmojster je poleg "predsedovanja" cehovskim zborom opravljal tudi računovodsko funkcijo - ob koncu mandata je podal obračun skladnice.

Podobno kot privilegiji drugih obrti se tudi barvarska pravila ubadajo s preganjanjem šušmarjev (11.čl., omenjene so tudi ženske), ki jih je treba prijaviti oblastem v kaznovanje, povratnike dvojno oglobiti, nepoboljšljivim (ob tretji obravnavi) pa zapleniti orodje in material.

Najtežji preskok na cehovski hierarhični lestvici je bil gotovo vezan na pridobitev mojstrstva (12., 13.čl.). Pomočnik, ki je hotel v Celju opraviti mojstrsko skušnjo, je moral najprej tri leta popotovati (mojstrov sin se je lahko vrnil že po dveh letih), pred prijavo k skušnji pa opraviti pri enem izmed celjskih mojstrov tudi enoletno "pripravništvo".

Pogoji vezani na pridobitev mojstrstva so bili izrazito selektivni, saj so favorizirali sinove domačih mojstrov (le-ti so bili oproščeni 1 leta potovanja in izdelave praktičnih izdelkov, pristojbine pa so bile zanje zgolj simbolične).

"Običajen" pomočnik je moral v okviru mojstrske skušnje pokazati svoje sposobnosti pri barvanju volne in platna rjavo, rdeče, črno in sivo. Uspešen pomočnik je moral nato svojim cehovskim kolegom dati za pojedino in pijačo (14.čl., kar ga je stalo približno 5 goldinarjev - znesek in dodatna dajatev 2 funtov voska sta navedena za tiste, ki pojedine ne priredijo) ter prispevati 6 krajcarjev vpisnine, neuspešen pa je moral plačati 6 tolarjev v skladnico.

Vajenci so se učili obrti tri leta (15., 17.čl.), izhajati pa so morali iz zakonske zveze (najhvalevrednejša poteza prosvetljenega absolutizma v obrtnih zadevah je povezana prav s koncem diskriminacije nezakonskih otrok - žal ne v tem primeru). Ob "predstavitvi" vajenca cehu (na sestanku po prestani 14-dnevni poskusni dobi) je moral zanj nekdo (včasih mojster) jamčiti, da bo v primeru pobega vajenca od mojstra plačal cehu 32 gld. Za "črno" zaposlovanje je bila mojstru zagrožena kazen plačila 2 tolarjev. Vajencu je po koncu učne dobe ceh izdal učno pismo, v skladnico pa je moral prispevati 1 funt voska ter nasiti in napojiti svoje kolege (ob začetku uka je to v njegovem imenu storil njegov mojster). Vajencu je ob uspešno končanem uku pripadala obleka ali pa denarna nagrada v višini do 6 gld. Način nagrajevanja vajencev nam ilustrira zapis v

četrtni knjigi iz leta 1829, s katerim se je Jožef Eichberger, ki je prevzel Jeretinovo barvarno v Celju, obvezal, da bo bivšemu Jeretinovemu vajencu Janezu Hofbauerju ob koncu uka kupil nov plašč, klobuk in usnje za 1 par škornjev, za kar mu bo Hofbauer delal še pol leta za tedensko plačo 40 krajcarjev⁷.

Največje razlike med "črko zakona" (pravili) in med dejanskim delovanjem skladnice je moč zaslediti prav v denarnih zadevah - celjski barvarji so namreč od zaposlovanja vajencev pobirali po 7 gld in 1 funt voska (ali 30 krajcarjev; od mojstrovega sina po 1 gld in 1 funt voska), ravno toliko pa tudi ob koncu uka, medtem ko skoraj noben mojster ni dosegel tega naziva za manj kot 10 gld (izjemi sta denimo leta 1780 Tomaž Čeplak iz Gornjega Grada in leta 1796 Matevž Kos iz Sevnice, slednji zaradi "revščine" - "armuts umstaenden")⁸.

Vajenec, kateremu je mojster umrl pred koncem učne dobe, je lahko dokončal svoj uk v njegovi delavnici - če je vdova obdržala obrt, sicer (če se je vdova poročila iz ceha) pa mu je moralo vodstvo ceha najti novega mojstra (16.čl.).

Opravljanje barvarske obrti na vasi je bilo prepovedano (kršilce je čakala kazen 2 tolarja), ravno tako pa tudi šušmarjenje ob "različnih vodah" (rekah, jezerih). Barvarji pri svojem delu (razen pri monganju in luženju - "mangen", "treiben") niso smeli zaposlovati poslov in dninarjev, sicer jih je lahko doletela kazen 2 tolarja. Pomočnika, ki bi vede dlje kot 14 dni delal pri šušmarju, je čakala izključitev in denarna kazen 32 gld (18.- 21.čl.).

Kot osrednji disciplinski organ za reševanje sporov med pomočniki in mojstri ter sporov glede strokovnih vprašanj, je omenjen cehovski "plenum". Članom, ki so se huje pregrešili zoper postave (požig, zakonolom), je bilo do razčiščenja zadeve prepovedano opravljati obrt in plačevati v skladnico (verjetno "umazan denar") (22., 23.čl.).

Mojster, ki bi zaprl svojo delavnico in se preselil (ne da bi o tem obvestil ceh), opremo pa razprodal šušmarjem (nečlanom ceha), je tvegala kazen 2 tolarja in 1 funt voska, šušmarju, ki je na tak način prišel do opreme, so le-to odvzeli, njega/njo pa izročili sodišču (24.čl.).

Med pravili najdemo tudi nekaj določil z "lažjo tematiko". Člana ceha, ki bi se svečanega sestanka udeležil brez predpasnika ("fuerfleckh"), je čakala kazen 1 funt voska (25.čl.), kdorkoli pa je med sestankom svojim kolegom natakala preveč ali premalo

⁷ Glej opombo št. 2.

⁸ Glej opombo št. 2.

vina, je tvegati kazen pol goldinarja (mojster) ali pa znesek tedenske plače (pomočnik) (26.čl.).

Pravila barvarjev so izjemna zaradi določila, ki govori o odnosu članov ceha do svojih staršev - barvarja, ki se je do njih namreč grdo vedel, je lahko ceh kaznoval s plačilom 1 funta voska (pri težjih kršitvah pa tudi drugače - 31.čl.). Zanimiva je tudi omemba stare cehovske kazni - nesrečnika, ki je prelomil katero izmed obrtnih pravil, so namreč njegovi kolegi lahko za kazen tudi "povlekli čez mizo".

.... in v resničnem življenju.

Pravila, ki sem jih navedel, so bila (verjetno) tipsko pripravljena cehovska pravila, ki so regulirala obrtniško življenje v vseh dednih deželah. Vseeno pa se moramo najprej seznaniti prav s tem temeljem, da lahko popolneje razumemo drug segment cehovskega gradiva - različne listine in spise, ki so nastajali "v stiku z resničnim rokodelskim vsakdanjikom".

Ozemlje celjskega barbarskega ceha je bilo (podobno kot skladnice nekaterih drugih obrti s sedežem v Celju) izjemno razsežno. Za grobo orientacijo naj služijo naslednje omejitve: na severu je potekala približna "obratna" meja nekaterih celjskih četrtnih skladnic (tudi barbarske) po črti Slovenj Gradec - Vuzenica (Saldenhofen) - Lovrenc (Sv. Lovrenc) - Slovenska Bistrica, na vzhodu po črti Slovenska Bistrica - Rogatec, na jugu po črti Rogatec - Laško - Motnik (s tem, da so bili denimo barvarji v Sevnici tudi še vključeni v celjski ceh) in na zahodu po črti Motnik - Gornji Grad - Ljubno - Slovenj Gradec. Meje so se lahko v pragmatičnih dogovorih med vodstvi cehov tudi neznatno spreminjale (primer za to je denimo dogovor med celjskimi in mariborskimi gradbeniki, sklenjen v Gradcu 1. avgusta 1753 - ZAC ZOL, inv.št. 6), s krepitvijo aparata državne uprave pa so bili tudi še tako "kozmetični" popravki nemogoči brez posebnih komisij.

Znotraj tega ozemlja je torej ceh predstavljal absolutno avtoriteto na svojem strokovnem področju. V nekdanjih cehih lahko presenečeni prepoznamo več sodobnih, z našimi predstavami o cehih malo sorodnih institucij (rdeči križ/Karitas, gospodarsko zbornico, tržno inšpekcijo in za nameček še zvezo potrošnikov).

Celjski barbarski ceh je začel svoje drugo (?) obdobje delovanja leta 1760 s 23 mojstri⁹, četrtni mojster pa je postal Celjan Karel Gross, ki je svojo funkcijo opravljal do 1776

⁹ Žal se prvotna četrtna knjiga ni ohranila, v viru 2 je na voljo le prepis nosilcev barbarske obrti pred letom 1759. V ceh so bili tedaj vključeni naslednji barbarski mojstri:

(vsako tretje leto je sicer moral ponuditi ostavko, toda vedno znova so ga enoglasno izvolili "za še en mandat" - omembe o tem najdemo v četrtni knjigi za leta 1766, 1769, 1771, 1774). Važno vlogo v cehovskem življenju 18. stoletja je imel tudi "obrotni komisar" (ali "cehovski komisar"), ki ga je kot nadzornika za področje cehov in obrti postavljala kresija (ali magistrat v mestih). Barvarska knjiga omenja kar nekaj tovrstnih komisarjev: Vincenca Moserja (deloval je v obdobju mojstrovanja Karla Grossa), leta 1778 je kot komisar omenjen Janez Jakob Siebenbuerger, med letoma 1791 in 1801 pa je komisarjeval Štefan Kovačič, leto zatem je to funkcijo prevzel Georg Higgel, vpis komisarja za leto 1828 pa omenja Franciška Ksaverija Wolfardta.

Med četrtnimi mojstri se večinoma pojavljajo imena znanih barvarskih dinastij. Grossa je na tem položaju nasledil Jožef Kočever (1778), nedolgo zatem pa je ceh spet vodil nekdo iz Grossove hiše - njegov zet (v knjigi se omenja kot "stief sohn", vendar je zaradi rojstnega kraja - Luče, kaj takega malo verjetno) Jakob Nendl, ki je opravljal funkcijo četrtnega mojstra do svoje smrti leta 1797¹⁰.

Nendla je na čelu skladnice zamenjal Jakob Herman (deloval je v Laškem), čigar malomarnost je odkrito kritiziral celo obrtni komisar Kovačič (novi četrtni mojster je namreč skrb za hrambo cehovske skrinje naprtil kar njemu - shranjena je bila v njegovi hiši). V nasprotju s prakso ceha, po kateri so četrtni mojstri opravljali svojo funkcijo po več mandatov zapovrstjo, se je moral Herman posloviti že po prvem "mojstrovanju".

Leta 1799 je bil na cehovskem sestanku izvoljen za četrtnega mojstra celjski barvar Janez Mueller. Muellerjevo imenovanje je posebno zanimivo zaradi načina, kako je prišel do mojstrskega naziva. Februarja 1798 je Janez Mueller namreč zaprosil za podelitev mojstrskega naziva v 14 dneh, ker se mu je obetala poroka s Konstanco Nendl (vdovo po mojstru Jakobu Nendlu). Mueller je mojstrstvo dosegel v začetku junija (3.6.)

Karel Gross (Celje), Bernard Kočever (Celje), Tomaž Herman, Janez Liechteneger (Braslovče), Pavel Liechteneger, Gašper Košir (Mozirje), Matija Liechteneger (Mozirje), Martin Liechteneger (Rečica), Jožef Čeplak (Gornji Grad), Jurij Kramer (Ljubno), Gašper Strohsack (Ljubno), Franc Skerla (Šoštanj), Jožef Tavčer (Slovenj Gradec), Tomaž Lužnik, Matija Krebs (Lovrenc), Mihael Mežnarčič (Ruše), Jakob Kajzer (Slovenska Bistrica), Karl Weber (Slovenska Bistrica), Andrej Artnak (Slovenske Konjice), Jakob Kopic (Vitanje), Martin Apot (Št. Ilj (?)) - Šentjur, Janez Jelovšek (Motnik), Blaž Malaborn (Vransko).

¹⁰ Jakob Nendl je bil rojen v Lučah, Gross pa ga je vzel v uk leta 1761, dejstvo, da je za nastop uka plačal 7 gld priča o tem, da ni izhajal iz "barvarske" družine. Leta 1765 je Nendl končal uk, do 1776, ko ga spet najdemo v evidenci mojstrskih kandidatov pa je verjetno opravil predpisano potovanje. Kakorkoli že, Nendl je 1776 za 17 gld dobil Grossov "jus" (obrotno dovoljenje), 1780 pa se pojavi kot "somojster" - pomočnik četrtnega mojstra. Jakobova dva sinova Matija in Francišek Ksaverij Nendl sta stopala po očetovih stopinjah - Matijo je oče "predstavil cehu" (vzel v uk) leta 1782, Franciška Ksaverija pa leta 1796, v zadnjem seznamu navzočih na cehovskem sestanku leta 1828 pa najdemo ime F. Ksaverija Nendla med navzočimi mojstri.

istega leta, zaradi škode, ki jo je utrpel v požaru¹¹ pa so ga začasno oprostili plačila 8 gld pristojbine (znesek je poravnal šele leta 1801). Opisana epizoda nam lahko služi za ilustracijo, kako so spretneži iskali poti med cehovsko elito. Mueller, ki je verjetno izhajal iz povsem "neobarvanih" krogov, se je s pretanjeno načrtovano poroko zavihtel med smetano barvarskega ceha (kar je njemu in njegovim potomcem zagotavljalo brezskrbno eksistenco na vekov veke).

Očitno je, da je Mueller vseeno premogel obilico zdravega častihleplja in pravo mero sposobnosti, saj se je na mestu četrtnega mojstra obdržal vsaj dva mandata (vpisov četrtnih mojstrov med 1802 in 1828 namreč ni). Zadnji cehmojster, ki ga omenja četrtna knjiga barvarjev za leto 1828 je Janez Krstnik Jurij Jeretin (deloval je v Celju). V okviru arhivske zbirke celjskega pekovskega ceha najdemo tudi popis delujočih cehov v tridesetih letih 19. stoletja, kjer sta kot barvarska četrtna mojstra omenjena še Franz (verjetno Frančišek Ksaverij) Nendl (1835) in Andrej Vouk (ZAC, AZ Pekovskega ceha, fasc. 1, mapa 1).

V nasprotju z izčrpnim dokumentiranjem kadrovske problematike celjskih barvarjev, vlada glede delovanja ceha prava konspiracija - vsaj, kar se omenjene četrtno knjige tiče. Med zanimivejšimi vpisi bi omenil le dve protokolirani povišanji cen za barvarske storitve (leta 1780 in 1800) ter sprejeto povišanje zneska letnega prispevka v skladnico s 13 (7.člen cehovskih pravil) na 20 krajcarjev (1766). Disciplina med celjskimi barvarji je bila verjetno naravnost zgledna, saj je ostal "ovekovečen" le prekršek Marka Liechtenegerja, ki ga je šušmarjenje (verjetno nekvalitetno delo) in goljufanje strank stalo 1 gld in 54 krajcarjev kazni (1776).

Enako zanimivo kot odkrivanje morebitnih pregreškov zoper poklicno moralo, zna biti stikanje po cehovskih financah, kjer pa je izbor, žalibog, enako beden. Zelo zanimivo bi bilo denimo ugotoviti, kolikšen del cehovskih dohodkov so namenjali (po odvajanju graške tretjine, seveda) za oskrbo potujočih pomočnikov (cehi so imeli ponavadi med mestnimi gostilnicami izbrano "svojo", kjer so lahko pomočniki prespali, se najedli in se razgledali za delom)¹², bolnih in onemoglih "sotrudnikov" in podobno.

¹¹ Katastrofalni požar, ki je izbruhnil na veliki četrtek leta 1798 (6. aprila tega leta) je prizanesel le 13 (J. Cvim, Biser na Savinji, str. 18) oziroma 6 hišam (tako Enciklopedija Slovenije, 2. zvezek, str. 5, geslo "Celje") od skupno 192 hiš v mestu.

¹² Modest Golia je v svojem prispevku za Celjski zbornik (Obrtniško življenje v preteklosti, Celjski zbornik 1951, strani 39 - 51) zapisal, da je znašala predvidena poraba na gostujočega pomočnika po 6 krajcarjev na dan, če je pomočnik pojedel ali popil več, je moral razliko kriti sam. Nekatera cehovska pravila pa med člani vsebujejo tudi določila o postopku sprejemanja potujočih pomočnikov (podnevi in ponoči), za kar so izmenoma določali po enega ali dva domača pomočnika, ki sta prišleka privedla pred "najstarejšega cehmojstra" ali pa neposredno k tistemu mojstru, za katerega se je vedelo, da pomočnika potrebuje.

Poučen vpogled v financiranje skladnice nam odstira edinole pregled bilance za leto 1802: ceh je preteklo leto posloval pozitivno in prenesel v poslovno leto 1802 13 gld 38 krajcarjev, skupaj s pobranimi pristojbinami za leto 1802 pa se je pozitivni znesek dvignil na 49 gld 31 krajcarjev.

Postavko odhodkov predstavljajo stroški za komisarja, pisarja in četrtnega mojstra (za vsakega po 2 gld) ter materialne stroške (4 cehovski protokoli so stali 5 gld, "posebna pisarija" 5 gld 3 krajcarje, 2 droga (verjetno za banderi) 1 gld, potrebščine za pisanje 32 krajcarjev ter "posebni izdatki" 4 gld 30 krajcarjev) - skupno so izdatki osiromašili skladnico za 22 gld in 28 krajcarjev.

Denar, ki je po takem odštevanju še ostal v cehovski skladnici, je ubiral različna pota - del se je (dobesedno in preneseno) odlil v gostišča kot plačilo cehovskih pojedin in popivk (če jih niso plačali novopečeni pomočniki, mojstri ali druge primerne "žrtve"), del so ga kot povratna in nepovratna sredstva koristili člani sami (1799 si je, denimo, v požaru prizadeti mojster Gašper Apot iz skladnice za sanacijo posledic sposodil 116 gld, ceh mu je po odobritvi komisarja 66 gld poklonil, ostalih 50 gld pa je moral vrniti), znaten del pa je služil financiranju karitativnih dejavnosti (kot izdatek za leto 1842 je navedeno plačevanje učitelja 4. razreda ter znesek za financiranje kuhinje).

Opisane karitativne dejavnosti so bile za ceh le nekakšne stranske veje delovanja (četudi je bila družbena koristnost cehov vedno "conditio sine qua non" njihovega delovanja), medtem ko je bilo njihovo težišče predvsem na ukvarjanju z gospodarsko problematiko. Ceh je moral članom zagotavljati "spodobno preživetje", jih varovati pred šušmarji in jih legitimirati kot družbeno interesno skupino ("obrtniki-davkoplačevalci").

Pripadnost cehu je bila vse do njihovega žalostnega konca (v sredini 19. st.) močan mobilizacijski faktor, pa naj je šlo za nabavo novega zvona, obrambo pred dumpingom kranjskih barvarjev (v našem primeru) ali pa pripadnost "cehu" v najožjem smislu (dolžnost pomoči somojstru pri uku njegovih sinov, pregovorno protežiranje cehovskih sirot in nenazadnje tudi ljubosumno "čuvanje pozicij" v obrtno zanimivejših krajih).

Bodočemu obrtniku je bila življenjska pot dodobra olajšana že s tem, da se je rodil v "pravi" družini. V celjskem barvarskem cehu je to pomenilo, da se je rodil kot Herman (ta barvarska družina je izvirala iz Laškega, posamezniki iz te družine pa so delovali tudi v Šoštanju) ali še bolje kateri izmed številnih Liechtenegerjev (barvarje s tem priimkom najdemo v Braslovčah, Žalcu, Gornjem Gradu in Mozirju)¹³.

¹³ Med pomembnejšimi barvarskimi "dinastijami" velja omeniti tudi Apote, ki so delovali v Mozirju, Sentjurju (od tam so izvirali), Celju in Šoštanju.

Drug način vzpona med barvarsko elito je peljal preko spalnic. Že omenjen Nendlov primer je samo eden izmed množice podobnih (zgodbica se je kot vemo ponovila tudi po Nendlovi smrti). Danes se nam sicer zde le malce preveč "prozorni", tedaj pa so se skladali tudi z globalno strategijo zaviranja novih delavnic (s takšno poroko je bilo obenem poskrbljeno za zaposlene in za družino - pogosto/vedno je poslej za napredovanje sinov svojega "predhodnika" poskrbel trenutni mojster).

Četrtna knjiga, ki sem jo skušal predstaviti v svojem sestavku, je, vsaj kar se tiče celjskega arhiva, edinstvena, saj nas seznanja (resda skopo) z mehanizmi, ki so prenašali papirnate birokratske določbe v življenje. Mnogo neživljenjskih določil se je v stiku s stvarnostjo obrusilo, nekaj "pozabilo", nekaj pa so jih tudi sicer zelo liberalni obrtniki vzeli smrtno zares - šlo je seveda za sankcije proti šušmarjem¹⁴.

Razširjenost barvarskih delavnic na ozemlju celjske četrtne skladnice barvarjev

Kljub nekakšni fragmentarnosti opisane knjige (vestnost je od pisca do pisca različna), lahko vsaj v grobem rekonstruiramo tako prostor kot tudi gostoto članstva barvarske skladnice po posameznih krajih, kar nam lahko do neke mere služi tudi pri nadaljnjih raziskavah gospodarskih tokov tega območja.

Kraj	Nosilec/začetnik obrti	Novi lastniki
Braslovče		
	Simon Liechteneger	
Celje		
	Karel Gross	Jakob Nendl
	Frančišek K. Nendl	Bernard Kočevar
	Apot	Janez Mueller*
	?	Jožef Kočevar Gašper
		Janez K. J. Jeretin
		Jožef Eichberger
Gornji Grad		
	Tomaž Čeplak	
	Tomaž Liechteneger	Jurij Liechteneger
Laško		
	Tomaž Herman	Jakob Herman
		Andrej Herman

¹⁴ Proti koncu 18. stoletja je bilo zlasti hud problem šušmarjenje v okolici Slovenskih Konjic - mojstrski kandidat Matija Tiefenbacher je celjski ceh ob prošnji za naziv, "milo" prosil tudi za zaščito pred šušmarji. Stanovski kolegi so mu seveda še kako radi ustregli - svoje nelegalne konkurente je moral poslej poimensko prijavljati cehu.

Ljubno

Matija Krulnik

Jurij Kramer

Jožef Kramer

Matjaž Kramer

Motnik

Janez Jelovšek

Mozirje

Gašper Košir

Matija Liechteneger

Janez Apot

Simon Liechteneger

Rečica

Luka Doliner

Peter Doliner

Rogatec

Janez Tonner

Jakob Planina

Ruše

Mihael Mežnarič

Sevnica

Jožef Biček

Matija Gost

Matevž Kos

Slovenj Gradec

Karel Herman

Tomaž Lužnik

Karel Tabornik

?

Jožef Kramer

Jožef Apel

Slovenska Bistrica

Jakob Kajzer

Mihael Preitsch

Frančišek K. Pemič

Jožef Kajzer

Jožef Koerbler

Slovenske Konjice

Andrej Adrinek

Andrej Adrinek

Matija Tiefenbacher

Sv. Lovrenc

Matija Krebs

Anton Krebs

Šentjur

Martin Apot

Jožef Schwartz*

Anton Apot

Šoštanj

Franc Skerla	Anton Herman
Ferdinand Gaberšek	
?	Lovrenc Pavšer
?	Jurij Hernaus

Vitanje

Jakob Kopič	Janez Kočever	Janez Mravljak
-------------	---------------	----------------

Vojnik

Franc Gozdnik	Franc Gozdnik
---------------	---------------

Vransko

Blaž Malaborn	
Filip Vajda	Jakob Vajda
Jurij Doliner	Janez Jurij Doliner
?	Ignac Unger

Vuzenica

Peter Kremser	Anton Kremser	"Kremzerjevka" - vdova
---------------	---------------	------------------------

Žalec

Marko Liechteneger
Martin Olčer

* Z zvezdico sta označeni imeni mojstrov, ki sta si (dokazljivo) "priženila" mojstrstvo s primerno poroko.

Predstavljen pregled barvarjev po krajih njihove obrti je žal precej nepopoln, saj je precej prenosov obrti ostalo nevpisanih, precej težav pa nam povzroča tudi "prepoznavanje" posameznih mojstrov, ki je spričo popolnega pomanjkanja domišljije pri dajanju imen znotraj družine pravo Siziŕovo delo. Pomemben pripomoček pri sestavljanju tovrstnih pregledov utegnemo najti v seznamih "odrajtanih" letnih dajatev, ki pa so žal večinoma brez okvirnih letnic delovanja posameznega mojstra (pogosto so ime prejšnjega mojstra prečrtali do nespoznavnosti, nadenj napisali ime novega in postopek čečkanja po potrebi ponovili).

Druga "zamera" velja že omenjeni površnosti pri vodenju evidence o poti obrtnika od vajenca prek pomočnika do mojstra, ki je ohranjena le za manjšino celjskih barvarjev.

Vse naštete neprijetnosti (ki jih res mrgoli) na srečo odtehta že samo dejstvo, da je vsaj nekemu cehu možno dejansko slediti in vsaj v grobih obrisih spoznati njegovo funkcioniranje v času, ki je bil takim oblikam stanovskega povezovanja vse prej kot naklonjen.

Zusammenfassung

AUSSCHNITT AUS DER TÄTIGKEIT DER CELJER FÄRBERZUNFT 1760 - 1843

Die Zunfttätigkeit können die Forscher meistens mit Hilfe von verschiedenen deklaratorischen Urkunden rekonstruieren (wie etwa mit Hilfe von deklarierten Gewerbefreiheiten, von Bestimmungen der Gewerbegesetzgebung und -ordnungen u.ä.), seltener stößt man auf erhalten gebliebene archivalische Urkunden, welche die Tätigkeit dieser Zunftvereinigungen "aus erster Hand" dokumentieren und uns den Zeitgeist und das Leben der Handwerker getreu vor Augen führen.

Das Historische Archiv in Celje (Zgodovinski arhiv Celje) verwahrt in seiner Sammlung der Gewerbeurkunden auch zwei Dokumente, welche die Tätigkeit der Färberzunft veranschaulichen. Die erste Urkunde ist eine Abschrift der Färberfreiheiten, die von der Grazer Hauptlade im Jahre 1760 vermittelt und von der steirischen Repräsentanz bestätigt wurde. Die Urkunde war den steirischen Gewerbetreibenden 1746 von Maria Theresia, vor ihr aber bereits 1720 von Karl IV. ausgestellt worden. Die zweite, zweifelsohne ein originaleres und bedeutenderes Dokument stellt das Protokollband der Viertellade der Färber von Celje dar, das zwischen 1760 und 1843 geführt wurde.

Die beiden erwähnten Dokumente sind "Kinder ihrer Zeit" im echten Sinne des Wortes, sind sie doch das Ergebnis einer immer stärkeren staatlich-zentralistischen Einmischung in einst so autonome Gebiete der menschlichen Tätigkeit, wie die Zünfte es waren.

Karl VI., noch mehr aber Maria Theresia, bauten ihre Einstellung zu der Gewerbegesetzgebung auf der Notwendigkeit einer staatlichen Regulierung auf, die -so wie etwa die innerösterreichische Gewerbeordnung aus dem Jahre 1732, einer zu breit aufgefächerten Zunftfreiheit sehr wenig Freiraum ließ.

Der Fall der Celjer Färber ist nur einer der seltenen Fälle, die auch mit Quellen "aus erster Hand" belegt werden können, die Bedeutung des Bandes der Celjer Färber-Viertellade ist deswegen von Bedeutung, weil man aufgrund dieses Buches die Tätigkeit der Zunft in einem Zeitabschnitt verfolgen kann, der solchen Vereinigungen von Handwerkern nicht besonders geneigt war - dabei handelt es sich natürlich um das Zeitalter des aufgeklärten Absolutismus und der Modernisierung der Produktionsprozesse.

Im vorliegenden Beitrag wird versucht, eine Antwort auf die Frage zu geben, wie sich die Zünfte in einer für sie ungünstigen Zeit in ihrer neuen Rolle als Verlängerung der staatlichen Institutionen zurechtfinden und auf welche Weise sie ihre Tätigkeit fortsetzen.

Ivanka Zajc-Cizelj

SOCIALNA STRUKTURA ŠOLOOBISKUJOČIH OTROK NA CELJSKIH OSNOVNIH IN NEDELJSKIH ŠOLAH 1796-1916

V obravnavanem prispevku so zajete naslednje šole: celjska glavna šola, deška mestna šola, dekliška mestna šola, osnovna šola Celje - okolica, slovenska nedeljska šola, nedeljska ponavljalna šola in nedeljska nadaljevalna šola.

Socialna struktura šoloobiskujočih otrok je dober pokazatelj stanja družbe v določenem času oziroma njenega razvoja v obravnavanem obdobju. Podatki o poklicu staršev so navedeni v vseh ohranjenih katalogih - tako lahko sledimo razvoju družbe na obravnavanem področju od konca 18. do začetka 20. stol. Dobro je viden vpliv razvoja posameznih dejavnosti na socialno strukturo prebivalstva (industrializacija, odprtje železniške proge...). Žal se šolski katalogi, ki so glavni vir za proučevanje tovrstne problematike, niso ohranili v celoti. Ohranjeni so šele od leta 1796 in tudi precej poškodovani zaradi poplave ter nepravilne hrambe (vlaga, nihanje temperature, plesen, ki napade papir, ga lahko v celoti uniči in s tem je izgubljen tudi iskani podatek...). Poleg tega so pomanjkljivo ohranjeni katalogi mestne dekliške šole - za leta 1831 - 1895 so v celoti izgubljeni. 1831. leta se je namreč dekliška šola odcepila od glavne šole in delovala kot trivialka; zaradi nerešenega prostorskega vprašanja in večkratne selitve je verjetno prišlo do izgube šolske dokumentacije. Od katalogov dekliške šole šolskih sester se tudi ni nobeden ohranil.

Kot vzorec za obravnavano problematiko sem vzela populacijo šoloobiskujočih otrok vsakih deset let - pri tem pa moram opozoriti na nekaj pomembnih dejstev:

- Prvo razpredelnico sem razdelila na dva dela. Za prvi del razpredelnice sem kot mejno letnico vzela šolsko leto 1865/66, drugi del pa sem začela s šolskim letom 1875/76. Pri tem me ni toliko vodilo podaljšanje šolske obveznosti 6 na 8 let (šolski zakon iz leta 1869) kot dejstvo, da so do leta 1875 tudi okoliški otroci obiskovali mestne šole. Leta 1875 je bil z ustanovitvijo okoliške šole šolski okoliš razdeljen na mestnega in okoliškega - prvi je pokrival teritorij mestne občine in drugi teritorij občine Celje - okolica z nekaj izjemami (v okoliško občino so spadali kraji: Babno, Breg, Dobrova, Gaberje, Košnica, Lava, Lisce, Lokrovec, Ložnica, Medlog, Miklavžki hrib, Ostrožno, Pečovnik, Polule, Spodnja Hudinja, Zgornja Hudinja, Zagrad, Zavodna). V prvem delu razpredelnice so v letih 1796, 1806, 1816 in 1828 vključene tudi deklice (dekliška in deška šola še nista bili ločeni), pozneje pa samo

dečki. V drugem delu razpredelnice pa so zajete deklice v letih 1896/97, 1905/06 in 1915/16;

- Poklice sem razdelila v več skupin (v razpredelnici so ločene z dvojnimi presledkomi), in sicer: na zaposlene, posestnike, obrtnike in ostale ter v okviru teh skupin po rangu (v danih primerih ne gre za strogo rang listo, ampak za razvrščanje bolj zaradi lažje preglednosti socialne strukture). Ker se nekateri poklici pojavljajo bolj poredko ali celo samo v posameznih primerih, sem se odločila, da jih združim v okviru splošne oznake, ki ustreza določeni skupini poklicev, kot npr.: visoka izobrazba, določena kvalifikacija (delavci s poklicem, obrtniki, če jih je v posamezni stroki manj kot pet...), kraj zaposlitve (pri železnici, v vojski...) in podobno.

Socialna struktura šoloobiskujočih otrok na mestni šoli

Poklic staršev v letih	1796	1806	1816	1828	1836	1846	1856	1866
visoka izobrazba	-	1	1	1	-	8	15	10
zdravnik	1	-	-	3	2	3	3	2
nadzornik	-	-	-	3	6	7	1	1
predstojnik	1	-	1	-	1	-	3	6
profesor	-	-	-	3	-	3	-	1
učitelj	-	-	1	5	4	6	1	3
višji uslužbenec	-	-	-	5	2	4	2	-
poslovodja, delovodja	-	-	-	-	-	-	6	1
uradnik	-	-	-	-	-	-	2	6
vojaški poklici	-	-	4	7	-	1	-	1
uslužbenec	8	5	3	5	22	12	22	18
zaposlen pri železnici	-	-	-	-	-	-	21	13
pisar	2	5	4	2	-	-	1	1
delavec s poklicem	1	-	4	1	1	1	4	6
sluga	4	2	5	7	1	-	3	9
čuvaj, paznik	-	-	1	3	3	-	9	2
fizični delavec, težak	-	2	-	1	3	2	2	5
podjetnik	-	-	1	7	3	6	2	1
hišni posestnik	-	-	-	2	-	2	1	1
kmet	15	10	57	83	133	144	123	103
najemnik	2	1	3	8	19	17	8	20
oskrbnik	-	-	-	4	2	4	2	-
kajžar, viničar	1	-	2	4	8	14	1	7
dninar	10	6	2	4	2	1	1	3
obrtnik	9	8	3	17	13	5	14	22
barvar	2	3	-	-	3	1	-	-
čevljar	-	-	7	10	5	3	5	4

gostilničar	6	14	24	22	17	15	11	8
klobučar	3	1	4	4	3	-	1	2
krznar	2	2	-	6	2	-	-	-
kovač	2	4	3	-	-	5	4	2
krojač	1	5	2	8	1	10	4	7
kolar	-	3	5	1	1	3	-	-
ključavničar	-	2	-	-	-	-	8	1
kamnosek	-	-	-	-	-	-	2	4
lončar	-	-	-	2	3	2	-	1
mesar	3	2	5	7	1	1	-	4
milar	1	-	1	3	-	3	-	-
mizar	-	-	4	5	1	1	2	5
mlinar	-	-	3	4	4	1	7	1
trgovec	4	1	6	16	5	6	5	8
pasar	3	1	1	4	2	-	-	-
pek	-	4	12	-	-	5	-	1
strugar	1	-	1	3	1	-	1	-
steklar	-	1	-	4	1	-	1	-
sedlar	-	-	2	4	3	-	2	-
sodar	-	-	1	4	1	-	-	2
urar	-	1	-	-	-	2	1	3
tkalec	2	-	-	4	-	1	-	-
usnjar	3	4	5	4	5	3	8	2
tesar	1	-	4	9	3	-	3	5
vrvar	-	1	-	2	1	1	1	1
zidar	1	6	6	2	5	4	1	6
ranocelnik	1	1	1	1	3	2	1	-
kramar	2	3	2	-	2	3	1	3
dekla	-	-	-	12	13	6	3	8
vdova	-	-	17	8	32	11	8	21
ostalo (mati)	-	-	1	-	2	3	2	3
meščan	1	3	5	9	2	-	1	2
cerkovnik	-	-	1	4	-	2	3	-
upokojenec	-	-	1	1	4	-	-	1
ostalo (oče)	4	2	8	12	7	5	2	3
sirote	-	3	6	14	15	10	13	7
skupaj	97	107	229	384	373	348	349	358

Iz navedene razpredelnice je razvidno:

- da prevladujejo otroci staršev obrtnikov - teh je bilo 700 ali 31,2%; od teh samo otrok gostilničarjev oziroma krčmarjev 117 ali 5,2%. Med obrtniki je bilo v obravnavanih letih 79 mojstrov, in sicer:

leta 1806	pek;
leta 1816	tesar (1), pek (1), zidar (1), skupaj 3;
leta 1828	krojač (4), mizar (3), tesar (2), sedlar (2), usnjar (2), steklar (1), klobučar (1), krznar (1), zidar (1), čevljar (1), vrvar (1), skupaj 19;
leta 1836	lončar (3), usnjar (2), zidar (1), zvonar (1), rokavičar (1), krojač (1), barvar (1), trgovec (1), pasar (1), krznar (1), klobučar (1), vrvar (1), sedlar (1), mizar (1), irhar (1), kolar (1), skupaj 19;
leta 1846	zidar (4), pek (3), barvar (1), usnjar (1), vrvar (1), čevljar (1), tkalec (1), skupaj 12;
leta 1856	ključavničar (6), tesar (2), žagar (1), mizar (1), vodovodar (1), usnjar (1), pek (1), skupaj 13;
leta 1866	krojač (2), usnjar (2), zidar (1), čevljar (1), mizar (1), ključavničar (1), kovač (1), tesar (1), orožar (1), lončar (1), skupaj 12.
- otrok kmetov in posestnikov je bilo 668 ali 29,7%, velik delež teh je šel na račun všolanih krajev celjske okolice;
- otrok vdov je bilo 97 ali 4,3% in sirot 68 ali 3%;
- otrok najemnikov je bilo 78 ali 3,5%;
- med starši je bil zanemarljiv delež delavstva, kar kaže na še nerazvito celjsko industrijo;
- v začetku druge polovice 19. stol. se je pojavilo večje število otrok, katerih starši so bili zaposleni pri železnici - kar je bilo posledica odprtja proge Dunaj - Zidani most (leta 1847) - Ljubljana (leta 1849). O slavnostih ob otvoritvi železniške proge piše Gubo v Zgodovini mesta Celja: " 16. septembra je bila otvoritev železniške proge do Ljubljane, ki se je začela s posebnim praznovanjem... Zvečer so tukajšnji amaterji pod vodstvom Ivana Jeretina zaigrali slovensko igro Županova Micka. Celje je bilo dalj časa glavna postaja južne železnice."¹
- delež zaposlenih mater je znašal le 2,4%. Ženske so bile v tem obdobju v glavnem zaposlene kot služkinje in dekle.

Nikakor ne smemo pozabiti opozoriti na posebno kategorijo staršev - meščanov - teh je bilo 1%. Tu gre bolj za statusni simbol, ki je z leti zgubljal svoj prvotni pomen. Statut

¹ Andreas Gubo, Gescichte der Stadt Cilli, Graz 1909, str. 370.

mesta Celja iz leta 1867 pravi, da je meščan vsak domačin, ki ima trenutno v občini hišo ali posest ali samostojno obrt ali pa bo poslej sprejet v meščana.²

Socialna struktura šoloobiskujočih otrok na mestni deški šoli

Poklic staršev v š.l.	1875/76	1885/86	1895/96	1905/06	1915/16
visoka izobrazba	9	8	9	9	2
nadzornik	2	-	2	3	3
predstojnik	1	10	4	12	9
učitelj	2	1	-	4	4
vojaški poklici	8	9	15	11	8
uradnik	5	1	4	7	8
uslužbenec	14	13	9	24	25
agent	1	5	3	7	1
poslovodja, delovodja	-	1	3	8	4
policist	1	2	-	7	3
pisar	1	3	1	3	5
zaposleni pri železnici	12	12	19	21	25
plavžar	-	2	7	22	-
rudar	-	1	3	5	1
strojnik	1	1	3	10	4
delavec s poklicem	2	5	2	7	13
delavec (der Arbeiter)	-	16	17	35	78
pomočnik	4	-	6	2	1
paznik	4	3	4	3	6
skladiščnik	-	3	-	4	7
sluga	9	3	11	11	15
hišnik	1	1	1	5	1
vratar	3	-	1	-	2
fizični delavec, težak	-	4	3	3	4
podjetnik	4	2	1	1	6
hišni posestnik	6	3	5	2	4
kmet	33	36	24	46	48
najemnik	1	2	2	2	-
kajžar	5	4	2	2	-
dninar	4	4	4	8	3
obrtnik	22	22	26	34	12
čevljar	7	10	14	24	12
gostilničar	7	5	11	11	13
kovač	-	5	1	5	2

² A. Gubo, Geschichte..., str. 385.

krojač	11	8	10	2	16
kolar	6	5	1	1	2
ključavničar	-	1	4	2	5
kamnosek	-	1	4	5	3
klepar	-	1	2	9	3
mesar	4	6	4	8	5
mizar	4	6	7	8	8
mlinar	1	3	2	2	7
pek	2	7	1	5	5
slikar (der Maler)	1	5	3	1	5
trgovec	18	16	6	9	14
tesar	1	2	1	3	10
usnjar	6	2	-	-	8
vrtnar	1	1	6	2	4
zidar	-	-	8	10	10
šivilja	-	9	6	1	3
kuharica	2	3	4	5	1
natakarica	-	6	3	1	1
delavka	-	2	-	3	-
kmetica	-	1	-	4	-
najemnica	2	-	-	3	2
dninarica	4	-	2	1	-
strežnica	6	4	5	12	11
perica	6	8	5	12	-
služkinja	3	4	2	3	2
vdova	23	11	9	16	14
ostalo (mati)	4	6	-	1	-
kočijaž	-	1	2	1	6
upokojenec	4	1	-	1	2
rejnik	3	5	2	1	-
ostalo (oče)	6	22	10	7	7
skupaj	289	344	328	500	484

Od navedenih obrtnikov v tabeli je bilo 90 mojstrov, in sicer:

- v š.l. 1875/76 kolar (4), krojač (3), usnjar (3), pek (2), talilec (2), čevljar (1), mizar (1), sodar (1), pivovar (1), lončar (1), klobučar (1), sedlar (1), skupaj 21;
- v š.l. 1885/86 kolar (3), pek (2), krojač (1), mesar (1), kovač (1), dimnikar (1), usnjar (1), klepar (1), dežnikar (1), ključavničar (1), talilec (1), skupaj 14;

- v š.l. 1895/96 kamnosek (2), ključavničar (1), klepar (1), valjar (1), skupaj 5;
 v š.l. 1905/06 klepar (4), pek (2), kovač (1), krojač (1), emajlirer (1), plavžar (1), valjar (1), opekar (1), telegrafist (1), skupaj 13;
 v š.l. 1915/16 krojač (9), čevljar (5), mizar (4), slikar (4), pek (4), klepar (2), ključavničar (2), kolar (2), emajlirer (2), mesar (1), tesar (1), električar (1), skupaj 37.

Socialna struktura šoloob. otrok na dekliški mestni šoli

Poklic staršev v šol. letih	1896/97	1905/06	1915/16
visoka izobrazba	5	19	10
nadzornik	2	1	4
predstojnik	3	1	4
poslovodja, delovodja	3	10	11
srednja izobrazba	1	2	3
vojaški poklici	2	12	11
uradnik	4	5	17
uslužbenec	19	39	40
zaposleni pri železnici	20	16	19
delavec s poklicem	16	17	42
rudar	-	7	10
pomočnik	4	1	10
paznik	1	2	7
skladiščnik	1	3	3
sluga	8	8	8
hišnik	1	4	4
delavec v tovarni	7	30	62
fizični delavec, težak	4	8	3
podjetnik	5	5	7
hišni posestnik	6	3	2
kmet	28	33	35
kajzar, viničar	1	5	1
dninar	5	8	7
obrtnik	22	19	20
čevljar	12	20	17
frizer	3	4	1
gostilničar	9	10	6
krojač	8	18	10
kovač	6	3	2
ključavničar	5	1	6
kamnosek	3	3	2
klepar	-	3	4

kramar	3	3	2
mesar	6	6	3
mizar	12	3	14
pek	1	6	2
sedlar	5	2	-
trgovec	8	10	-
tesar	3	1	2
vrtnar	3	1	4
zlatar	1	1	4
zidar	3	15	9
šivilja	6	8	4
kuharica	5	4	4
branjevka	1	2	2
delavka v tovarni	-	4	4
perica	16	5	4
strežnica	8	10	6
dninarica	5	5	3
vdova	22	20	8
ostalo (mati)	9	10	8
kočijaž	1	5	1
godbenik (der Musiker)	1	4	1
upokojenec	6	3	3
ostalo (oče)	14	13	23
sirota	2	1	2
skupaj	355	462	501

Od navedenih obrtnikov v tabeli je bilo 43 mojstrov, in sicer:

- v š.l. 1896/97 mizar (3), vrvar (2), zidar (1) sedlar (1), krojač (1), usnjar (1), kovač (1), tesar (1), skupaj 11;
- v š.l. 1905/06 krojač (2), pek (1), kovač (1), mizar (1), ključavničar (1), skupaj 6;
- v š.l. 1915/16 čevljar (5), klepar (4), mizar (4), pek (2), ključavničar (3), podkovač (2), krojač (2), zidar (1), pleskar (1), električar (1), obrtnik (1), skupaj 26.

Druga obravnavana skupina zajema dečke po letu 1875, in sicer: šoloobiskujoče vsakih deset let, kar znaša skupaj 1945 dečkov in deklince po letu 1896, šoloobiskujoče vsakih devet oziroma deset let, kar znaša 1318 deklic. Skupno je bilo v obravnavanih skupinah 3263 šoloobiskujočih otrok.

Iz navedenih tabel o socialni strukturi za mestni šoli - deško in dekliško, lahko povzamemo, da v letih 1895/96 oziroma 1896/97, 1905/06 in 1915/16 ni posebnih razlik v socialni strukturi šoloobiskujočih otrok na obeh šolah.

Ob primerjavi strukture šoloobiskujočih otrok pred letom 1875 in po njem bi opozorila na nekaj stvari.

1. Vidno je upadanje posameznih obrti in poklicev (barvar, irhar, krznar, milar, nožar, pasar, rokavičar, ranocelnik, sedlar, vrvar, zvonar...). Nekatere od teh je izpodrinila razvijajoča se industrija (usnjar, irhar, barvar, tkalec...), druge pa razvoj družbe in njenih potreb (ranocelnike so zamenjali šolani zdravniki). Podobno se tudi navedba meščan kot poklic očeta po letu 1875 ne pojavlja več. Tu gre za statusni simbol, ki je z leti zgubil na veljavi.
2. Nekatere obrti in poklici se kontinuirano pojavljajo skozi celo obravnavano obdobje (dninar, čevljar, krčmar, krojač, kolar, klobučar, mesar, mlinar, trgovec, tesar, uslužbenec, učitelj...). Kot vidimo, gre tu tudi za nekatere obrti, ki jih je šele v 20. stol. začela izpodrivati industrija, ter za živilsko dejavnost. V glavnem pa gre za obrti in poklice, ki jih v večji oziroma v manjši meri zasledimo še danes (čevljar, trgovec, krojač...). Kot zanimivost naj navedem še, da je število pekov začelo rasti šele po letu 1875.
3. Nekatere obrti se zelo redko pojavljajo (dragotinar, glavnikar, lekarnar, kositrar, izdelovalec čepic, izdelovalec orgel, orožar, parafinar, podobar, rešetkar, dežnikar...).
4. Razvoj družbe in industrije sta pogojevala nastanek novih poklicev (agent, delovodja, fotograf, kretničar, knjigovodja, postajni načelnik, strojnik, oddelkovodja...).
5. Število zaposlenih žensk se je povečalo z 2,4% do leta 1875 na 9,1% po tem letu; to je 296 zaposlenih žensk od 3263 obravnavanih staršev - upoštevala sem tudi kmetice in kajzarice; vdove tu niso zajete. Če vzamemo navedbo mater v celoti, dobimo, da jih je bilo do leta 1875 navedenih 6,7%, po tem letu pa 12,8%. Navedba vdov se je v obravnavanem obdobju znižala s 4,3% na 3,7%. Med zaposlenimi ženskami je bilo največ peric, sledijo strežnice, šivilje, kuharice, dninarice, natararice, delavke...; v manjši meri jih zasledimo še kot: branjevke, krčmarice, kmetice, zakupnice, posestnice, starinarke, modistke, babice, trgovke, likalke, blagajničarke...
6. Delež kmečkih otrok se je po letu 1875 precej znižal - do tega leta je bilo otrok kmetov 29,7%, pozneje pa le še 8,8%. V glavnem je bil ta upad kmečkih otrok posledica izšolanja okoliške občine, ki je bila pretežno kmečka.
7. Podobno je tudi z deležem otrok kajzarjev in viničarjev - do leta 1875 jih je bilo 1,6%, po tem letu pa le 0,6%. Delež kajzarjev pa se je verjetno znižal tudi zaradi večje možnosti zaposlovanja.

8. Delež mojstrov v strukturi staršev je do leta 1875 3,5%, po tem letu pa 4,1%.
9. Z razvojem industrije se je precej povečalo število otrok delavcev, ki jih pred letom 1875 zelo redko zasledimo. Po letu 1875 znaša delež šoloobiskujočih delavskih otrok skoraj eno desetino obravnavane populacije.

Socialna struktura šoloobiskujočih otrok na okoliški šoli

Poklic staršev v š.l.	1875/76	1885/86	1895/96	1906/07	1915/16
visoka izobrazba	-	1	8	5	1
predstojnik	1	-	1	2	1
uradnik	-	-	7	3	9
uslužbenec	1	7	6	11	5
agent	-	2	2	2	2
poslovodja, delovodja	-	-	1	2	3
vojaški poklici	1	-	1	-	2
zaposleni pri železnici	10	4	6	15	13
delavec s poklicem	1	-	-	7	5
pomočnik	2	2	1	2	2
rudar	4	-	-	4	2
sluga	-	1	-	1	4
delavec v tovarni	2	1	44	98	69
fizični delavec, težak	2	3	3	4	6
podjetnik	-	2	1	7	1
kmet	110	81	112	100	72
najemnik	17	16	9	10	4
kajzar, viničar	26	26	21	12	1
dninar	18	39	62	13	8
majer	-	-	1	5	3
hlapec	-	-	1	4	3
obrtnik	5	6	9	9	15
čevljar	3	7	13	7	12
gostilničar	1	4	1	5	2
kovač	4	-	4	2	-
krojač	5	6	4	5	5
kolar	1	2	1	2	1
mizar	2	2	4	5	6
mlinar	-	1	1	5	1
tesar	28	6	8	14	4
trgovec	1	-	4	2	4
zidar	7	5	14	8	12
šivilja	1	1	4	4	-
kmetica	9	2	3	13	5

najemnica	2	5	4	2	4
perica	4	-	-	2	1
delavka	1	-	-	9	6
kajžarica	1	2	1	1	1
dninarica	6	7	17	2	1
služkinja	5	4	3	2	5
vdova	13	8	6	9	4
ostalo (mati)	-	1	2	10	5
voznik, kočijaž	-	-	-	4	5
ostalo oče	41	7	15	11	69
skupaj	335	261	405	430	384

V razpredelnici so za leto 1875/76 vključene tudi deklice, pozneje pa samo dečki. Z odlokom deželnega šolskega sveta št. 273 je bila namreč odobrena dekliška šola za celjsko okolico, ki so jo vodile šolske sestre - katalogi te šole se niso ohranili. Delovati je začela dekliška šola jeseni 1878. leta.

Socialna struktura šoloobiskujočih otrok na okoliški šoli je manj pestra kot na mestnih šolah. Zanimivo pa je, da je delež delavskih otrok tu višji kot na mestnih šolah in znaša 13,4%. Podatki o poklicu staršev so na okoliški šoli zlasti za vojna leta bolj pomanjkljivi, zato moramo tu na vse dobljene rezultate gledati nekoliko bolj kritično kot pri mestnih šolah.

Kar zadeva obrtne mojstre, moram pripomniti, da v katalogih ni za nobenega obrtnika podatka, da je imel naziv mojstra.

V začetku 20. stol. se je začel pojavljati tudi polproletariat - kot poklic staršev se pri dveh otrocih navaja delavec in kmet.

Zanimivo je, da izraza kmet (der Bauer) in zemljiški posestnik (der Grundbesitzer) zamenja v slovensko pisanih katalogih skupni izraz posestnik in se začne beseda kmet nekoliko bolj uporabljati šele proti koncu monarhije.

Na okoliški šoli so prevladovali kmečki otroci - teh je bilo 27,9%, otrok dninarjev 9,5%, kajžarjev in viničarjev 5,1%. Od skupnega števila obravnavanih otrok je pri 198 nevedena mati - od tega je pri 158 navedena dejavnost, s katero so se ukvarjale (8,7%) in pri 40, da so vdove (2,2%).

Socialna struktura šoloobveznih otrok na slovenski nedeljski šoli³

Poklic staršev v letih	1841	1856	1859
kmet	54	144	139
najemnik	1	9	-
kajzar, viničar	1	17	-
dninar	-	1	-
vdova	-	2	-
sirota	1	3	-
skupaj	57	176	139

V katalogih slovenske nedeljske šole socialna struktura staršev vse do leta 1841 ni navedena; tudi ni navedena za leti 1863 in 1864. Katalogi med leti 1841 in 1856 pa niso ohranjeni - tako sem socialno strukturo na tej šoli lahko obdelala samo za tri leta - kar pa že skoraj zadostuje za splošno oceno, da so to šolo obiskovali predvsem otroci kmečkih staršev. Tu gre v glavnem za dva razloga: šola je delovala samo ob nedeljah in samo v slovenskem jeziku.

Socialna struktura šoloobveznih deklic na nedeljski ponavljalni šoli⁴

Poklic staršev v letih	1837	1838	1840	1842	1844	1845
visoka izobrazba	2	-	-	1	1	-
uslužbenec	1	1	1	2	2	2
kmet, posestnik	2	2	-	-	1	2
najemnik	1	2	4	1	-	-
obrnik	5	5	8	7	9	7
vdova	-	2	3	2	1	2
ostalo (mati)	-	1	1	1	2	-
ostalo (oče)	-	-	1	2	-	-
sirota	1	-	1	1	1	1
skupaj	12	13	19	17	17	14

Iz tabele je razvidno, da so to šolo obiskovale predvsem deklice iz premožnejših obrtniških družin (44,6%). Zanimivo je, da je bila od skupno 92 deklic kar pri 10 navedena mati - vdova (10,9%) in da je to šolo obiskovalo 5 sirot - torej deklic brez obeh staršev.

³ arhiv Slovenskega šolskega muzeja (SŠM), fasc. 81.

⁴ arhiv SŠM, fasc. 81.

Socialna struktura šolobiskujočih dečkov na nedeljski šoli⁵

Poklic staršev v letih	1838	1846	1852	1858	1864	1869
visoka izobrazba	-	-	1	1	1	-
uslužbenec	-	10	10	8	8	6
zaposleni pri železnici	-	-	-	1	2	5
fizični delavec, težak	1	1	3	3	2	1
kmet	30	27	67	76	89	36
najemnik	4	6	4	-	2	-
kajžar, viničar	3	8	3	9	9	2
dninar	-	1	-	-	2	-
obrtnik	9	12	14	14	16	4
čevljar	-	3	5	4	5	4
gostilničar	3	7	1	3	6	4
trgovec	-	4	2	-	-	1
krojač	3	1	4	5	4	1
mlinar	1	-	-	3	2	-
mizar	-	2	1	-	2	4
tesar	-	1	1	3	2	3
usnjar	-	1	3	2	-	-
vrtnar	5	-	-	-	-	-
zidar	1	4	1	1	1	-
perica	-	1	1	1	4	1
služkinja	1	4	7	6	4	1
vdova	7	-	2	1	1	8
ostalo (mati)	-	-	3	-	1	2
meščan	-	2	3	2	1	1
ostalo (oče)	3	1	2	3	1	1
sirota	3	6	11	21	13	10
skupaj	74	102	149	167	178	96

Podatki so vzeti za navedena leta v poletnem kurzu; za šolsko leto 1837/38 so podatki za vse tri letnike, za šolska leta 1845/46, 1851/52, 1857/58 in 1863/64 manjkajo podatki za tretji letnik - to je risarski razred, za šolsko leto 1868/69 pa so podatki ohranjeni samo za drugi letnik.

Kot je razvidno iz tabele, so to šolo obiskovali predvsem otroci obrtnikov in kmetov. Zanimivo je, da so kmečki otroci prevladovali predvsem v prvem letniku; leta 1838 jih

⁵ Zgodovinski arhiv v Celju (ZAC), fond Mestne šole Celje (MŠC), fasc. 6 in 7.

je bilo v prvem razredu 22 od skupnega števila 24. Vseh šoloobiskujočih dečkov je bilo v tem letu 74 - od tega so bili v tridesetih primerih starši kmetje.⁶

Ker je bil prvi razred neke vrste pripravljalni razred, ki je služil za dopolnitev slabega predznanja, je zgoraj navedena ugotovitev povsem razumljiva.

Od skupno obravnavanih 766 otrok je bilo kar 324 kmečkih ali 42,3%. Presenetljivo visoko je bilo število sirot - teh je bilo kar 64 ali 8,3%. Pri navajanju sirot je zanimivo to, da se pojavljajo v katalogih zlasti do leta 1866 (1869); pri mestni deški šoli jih je navedenih 68, pri nedeljski (obrti) deški šoli pa celo 64; številke nam same kot take ne povedo veliko, odstotki pa pokažejo, da za mestno šolo pomeni ta številka 3% šoloobiskujočih, za nedeljsko pa 8,3%. Pozneje so navedbe sirot bolj redke, navajajo pa se skrbniki ali krušni starši - kar kaže na razvoj družbe tudi v tem pogledu.

Navedba mojstrov je na deški nedeljski šoli zelo pomanjkljiva - do tega sklepa me je pripeljalo dejstvo, da je bilo samo v letu 1840 navedenih 9 mojstrov, tri leta prej pa trije, nato pa za vse obravnavano obdobje do leta 1869 samo še štirje. Na dekliški nedeljski šoli za nemške deklice pa sta navedena 2 zidarska mojstra, in sicer: v letu 1842 eden in eden 1844. leta od skupno 41 obrtnikov.

Viri in literatura

Uporabljeni viri v razpredelnicah - šolski katalogi:

- glavna, deška šola
ZAC, fond MŠC, fasc. 1 - katalogi za leta 1796 (sig. 1/2), 1806 (sig. 1/21), 1816 (sig. 1/38)
fasc. 2 - katalog za leto 1828 (sig. 2/62)
fasc. 3 - kataloga za leti 1836 (sig. 3/76) in 1846 (sig. 3/96)
fasc. 4 - katalog za leto 1856 (sig. 4/116)
fasc. 5 - katalog za leto 1866 (sig. 5/136)
fasc. 8 - katalog za leto 1876 (sig. 8/204)
fasc. 9 - katalog za leto 1886 (sig. 9/213)
fasc. 11 - katalog za leto 1896 (sig. 11/223)
fasc. 12 - katalog za leto 1906 (sig. 12/233)
fasc. 15 - katalog za leto 1916 (sig. 15/243)
- mestna dekliška šola
ZAC, fond MŠC, fasc. 35 - katalog za leto 1897 (sig. 35/332)
fasc. 36 - katalog za leto 1906 (sig. 36/340)
fasc. 39 - katalog za leto 1916 (sig. 39/354)
- okoliška šola
ZAC, fond Okoliška šola Celje (OŠC), fasc. 1 - katalogi za šol. leto 1875/76

⁶ ZAC, fond MŠC, fasc 6.

fasc. 2 - katalogi za šol. leto 1885/86

fasc. 3 - katalogi za šol. leto 1895/96

fasc. 6 - katalogi za šol. leto 1906/07

fasc. 9 - katalogi za šol. leto 1915/16

Zusammenfassung

DIE SOZIALE STRUKTUR DER SCHULPFLICHTIGEN KINDER AUF DEN CELJER VOLKS- UND SONNTAGSSCHULEN 1796-1916

Die soziale Struktur der schulpflichtigen Kinder im 19. Jahrhundert gewährt einen allgemeinen Einblick in die Strukturen und Entwicklungstendenzen der damaligen Gesellschaft in Celje und seiner näheren Umgebung. So kann man z.B. feststellen, daß Celje in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts vorwiegend eine Handwerkerstadt war, betrug doch der Anteil der Kinder, deren Eltern Handwerker waren, sogar 31,2%. Der Anteil der Bauernkinder war in diesem Zeitabschnitt auch hoch (29,7%), sie kamen aber aus der Umgebung von Celje. Mit der Entwicklung der Industrie stieg in der sozialen Struktur der Anteil der Arbeiterkinder, der allerdings höher an der Schule in der Umgebung war. Hierbei handelt es sich im wesentlichen um zwei Aspekte: Arbeiterfamilien ließen sich meistens am Stadtrand nieder. Die Kinder, deren Eltern Arbeiter waren, sprachen schlecht oder überhaupt nicht Deutsch. Deswegen besuchten sie lieber die Schule in der Umgebung, wo die Unterrichtssprache Slowenisch war. Das Verhältnis zwischen der sozialen und sprachlichen Struktur der Schüler kommt am stärksten an der slowenischen Sonntagsschule zum Ausdruck - sie wurde hauptsächlich von Bauernkindern besucht. Unterrichtssprache war Slowenisch.

NAJVEČJA IN NAJSTAREJŠA SLOVENSKA ZAVAROVALNICA

VEČ KOT 90-LETNA TRADICIJA

4.000.000 ZAVAROVALNIH POLIC

RAZVEJANA MREŽA OBMOČNIH IN POSLOVNIH ENOT
TER PREDSTAVNIŠTEV
SO JAMSTVA KAKOVOSTNIH ZAVAROVALNIH STORITEV

Jože Hudales

SLOVENSKA DRUŽINA MED VZHODOM IN ZAHODOM*

Družinska struktura v Velenju in okolici v 19. stoletju

Leto 1994 je mednarodno leto družine in človek bi v slovenski publicistiki in medijih pričakoval pravi plaz različnih oddaj, člankov, pa morda celo knjig na to temo. Vendar je, ko tole pišem, krepka polovica leta že mimo, pa kaj resnično temeljnega in novega o naši slovenski družini nekoč in danes vendar še nismo uspeli videti ali prebrati, starega znanja in védenja o tem pa tako že prej ni bilo zelo veliko.¹ No, morda bo do konca leta še kaj boljše. Vsekakor tudi moj članek o družini in družinskem življenju v župniji Velenje take podobe (ne)pisanja o družini ne bo spremenil, upam pa, da bo razkril nekatere novosti, ki jih doslej o slovenski družini nismo vedeli, potrdil ali ovrgel nekatere domneve drugih avtorjev.

V vsakem primeru pa bom skušal podatke iz župnije Velenje in nekatere druge slovenske podatke, ki so mi bili dostopni - umestiti v širši evropski prostor. Nenazadnje zato, ker je med evropskimi proučevalci družine še vedno živa misel na "evropski družinski vzorec", ki ga je leta 1965 definiral J. Hajnal kot model demografskega obnašanja in vzorec družinske strukture, ki je "vsaj že dve stoletji edinstven ali skoraj edinstven na svetu". Meja "evropskega družinskega modela" je po Hajnalovem mnenju potekala "v grobem zahodno od črte Petrograd - Trst".² Hajnalova teza bi bila lahko torej za Slovence, ki se na vse kripilje trudimo veljati za zahodnjake, dober razlog za preplah. Če bi namreč (bolj za šalo kot zares) položili ravnilo ob zračni črti, ki veže Petrograd s Trstom, bi ostala, z izjemo skrajno zahodnega dela Slovenije z najvišjo goro Triglavom in nekaj naselji v dolini Soče, vsa Slovenija na vzhodu.

* Članek je precej dopolnjen in razširjen referat, ki ga je avtor pripravil za mednarodno konferenco z naslovom "Where does Europe end?", ki jo je organizirala Cambridge Group for History of Population and Social Structure in je bila v Budimpešti od 6. do 9. aprila 1994. Za računalniško izdelavo grafikonov se avtor zahvaljuje Roku Polesu iz Velenja.

¹ Slovenska literatura je na tem področju skromna, kar se le da. Poleg nekaterih člankov v različnih strokovnih publikacijah, ki jih bom še omenjal, se področja "psihozgodovine" družine dotika le še odlično delo Alenke Puhar, Prvotno besedilo življenja, Oris zgodovine otroštva na Slovenskem v 19. stoletju, Zagreb 1982, ki pa uporablja drugačne vrste virov in zato največkrat ne ponuja odgovorov na vprašanja, ki nas tu zanimajo.

² J. Hajnal, European Marriage patterns in perspective, The uniqueness of the European pattern, Population in History, ur. David V. Glass, Chicago 1965, str. 103.

Kasnejši raziskovalci družine in družinskih struktur v preteklosti so sicer Hajnalove teze, ki so temeljile predvsem na kriteriju visokega deleža neporočenih moških in žensk v starostnih skupinah nad dvajset let, nekoliko relativizirali, z uvedbo novih razločevalnih kriterijev in seveda mnogih novih raziskav pa so navsezadnje odkrili številna in široka mejna področja ter različice vzhodno in zahodno od prej omenjene črte. Vsekakor pa so opustili izraz "evropski družinski vzorec" ter ga prekvalificirali v "zahodnoevropski", povrh pa ugotovili še obstoj variante zahodnega vzorca, ki ga najdemo predvsem v srednjeevropskem prostoru, ter mediteranskega vzorca, ki se po svojih značilnostih že približuje vzhodnoevropskemu itd.

Peter Laslett, ki sodi med najjemenentnejše raziskovalce zgodovine družine, je nekatere najpomembnejše značilnosti zahodnega in srednjeevropskega tipa družine strnil v naslednje kriterije, ki v glavnem v obrnjenem smislu veljajo za mediteransko ali vzhodno družino:

- Nova družina (gospodinjstvo) pogosto nastane prav s poroko zakonskega para, dokaj pogosto pa tedaj novopečeni zakonski mož postane tudi družinski poglavar (gospodar);
- Moški in ženske se poročajo dokaj pozno glede na svojo dobo seksualne zrelosti, starostna razlika med zakoncema pri prvi poroki pa je relativno nizka in z visokim deležem žena, ki so starejše od svojih mož. Delež vdov, ki se ponovno poročijo, je zelo visok, vendar pa je zelo visok tudi delež moških in žensk, ki se nikoli ne poročijo;
- V primerjavi z vzhodno Evropo ali Sredozemljem je v zahodni in srednji Evropi v družinah zelo visok delež gospodinjstev sestavljenih iz neporočenega samca ali samke, delež sorodnikov (razen zakonskega partnerja in otrok) pa je nizek, prav tako kot je nizek tudi delež več kot dvogeneracijskih družin. Po uveljavljeni klasifikaciji družinskih tipov je tako v zahodni Evropi najpogostejša oblika družine dvogeneracijska jedrna družina, v kateri živijo le starši in otroci, dokaj pogosta, zlasti v osrednji Evropi je tudi t.i. razširjena družina, v kateri prebivajo še starši ali pa bratje in sestre družinskega gospodarja ali gospodarice, zelo malo pa je večjedrnih in kompleksnih družinskih tipov, ki pa prevladujejo v vzhodnem tipu družine;
- Starost mater med rojevanjem otrok je relativno visoka, tako glede na celotno pričakovano oz. doživljeno življenjsko dobo mater kot tudi glede na materino dobo rodnosti, zato je tudi število otrok oz. družinskih članov relativno nizko, delež gospodinjstev, ki ne štejejo več kot 3 člane, pa zelo visok. Tudi število odraslih oseb v družinah je dokaj nizko, razen v srednjeevropski različici zahodne družine, kjer jih je precej več. Prisotnost znatnega deleža oseb v gospodinjstvu, ki niso neposredno v

sorodu z jedrno družino ali pa sploh niso v sorodstvu z njo (poslov), je zato dokaj običajna.³

Ne glede na politične in druge konotacije, ki jih taka delitev vendarle ima, Slovenija ostaja vzhodno od znamenite Hajnalove črte Petrograd - Trst, ki je v grobem še veljavna. Analiz naših tovrstnih podatkov, ki bi nas spravili iz "nevarne bližine" vzhoda, skorajda ni, saj so bila doslej obdelana le nekatera osrednjeslovenska in kraška območja, medtem ko zanimiva obrobna področja Slovenije ostajajo popolne bele lise. Kot primer naj navedem področje Bele Krajine na meji s Hrvaško, kjer so naselja s priseljenimi Srbi iz Vojne Krajine, področja ob meji z Madžarsko, kjer so nekatere vasi z neprekinjeno protestantsko tradicijo, področje Istre z močnim vplivom sredozemskega kulturnega kroga idr. V vsakem primeru pa najbrž v Sloveniji lahko pričakujemo zelo zanimive rezultate, ki bi močno zanimali tudi mednarodno strokovno javnost.

Stanje demografsko historičnih raziskav pri nas

Najprej pa moramo seveda odgovoriti na vprašanje, koliko je historična demografija pri nas s svojimi rezultati in opravljenimi študijami sploh sposobna odgovoriti na postavljeni izziv. Odgovor je v glavnem negativen, saj se je naše vedenje o razvoju prebivalstva doslej dokopalo le do zelo splošne slike o najpomembnejših kazalcih razvoja prebivalstva v tistih regionalnih enotah habsburške monarhije, v katerih so do leta 1918 živeli Slovenci. Pri tem so bila v ospredju zanimanja raziskovalcev predvsem vprašanja nacionalne pripadnosti prebivalstva, mnoga druga vprašanja demografskega razvoja pa so ostala neobdelana.

Ocene gibanja prebivalstva so bile opravljene za čas od druge polovice 18. stoletja dalje, rezultati (ki niso povsem zanesljivi) pa do leta 1818 kažejo (kot razlog se navaja pri tem konec francoskih vojn in triletna huda lakota) t.i. stacionaren razvoj z visoko rodnostjo in visoko smrtnostjo, ko ni mogoče govoriti o resnično velikih porastih prebivalstva. Tako je leta 1754 slovensko etnično ozemlje štelo nekaj več kot 1,41 milijona prebivalcev, leta 1817 pa 1,52 milijona prebivalcev, smrtnost in rodnost pa sta se gibali v povprečju okrog 35 ljudi na 1000 prebivalcev. Po letu 1818 pa se začne hitrejša naraščanje prebivalstva, ob nespremenjeni rodnosti (med 30 in 38 %) in zmanjšani

³ Navedene kriterije sem povzel po: P. Laslett, Family and household as work group and kin group: areas of traditional Europe compared, v Family forms in historic Europe, Cambridge 1983, str. 527; in P. Laslett, Family life and illicit love in earlier generations. Essays in historical sociology, Cambridge 1977, str. 13.

smrtnosti prebivalstva, ki do leta 1910 doseže najnižjo vrednost - 23,5 umrlih na 1000 prebivalcev.⁴

Tak demografski razvoj Slovenije je očitno dokaj podoben tistemu, ki ga za vso Evropo ugotavlja Fernand Braudel, ki računa za drugo polovico 18. stoletja naravni prirastek v višini 4‰ za čas med 1800 do 1850 pa 4.6‰. V Sloveniji je bil v istem času na Štajerskem, v pokrajini z največ prebivalci, povsem isti, na Kranjskem nižji, v Primorju, Istri in na Goriškem pa višji. Seveda pa je t.i. obdobje demografskega prehoda, ko se začne hitra rast prebivalstva, pri nas v primerjavi z Anglijo zakasnilo za več kot pol stoletja.⁵

Če imamo o nekaterih značilnostih razvoja prebivalstva, deloma pa tudi o raziskovanju rojstev, porok in smrti v slovenskem prostoru v preteklih stoletjih vendarle že nekaj podatkov, pa tega za družino ne bi mogli trditi.

Kot neke vrste izhodišče za razmišljanje o strukturi družine pri nas je doslej veljalo mnenje pravnega zgodovinarja S. Vilfana, da "slovenska družina spada v evropski tip dvogeneracijske družine, ki je v preteklosti prevladoval v revnejših slojih in pri mestnem prebivalstvu, medtem ko je pri premožnejših in pri kmečkem prebivalstvu prevladoval razširjeni tip družine oz. velika družina".⁶

Prve podrobnejše mikrozdgodovinsko študije prebivalstva tako sliko že nekoliko popravljajo, vsaj v tistem delu, ki govori, da pri premožnejših in na podeželju prevladuje razširjeni tip družine. Žal so tovrstne študije matičnih knjig, popisov gospodinjstev, družinskih knjig, zapisnikov duš in druge vrste podobnih virov za raziskovanje demografskega razvoja po Sloveniji še zelo redke. Če smo do konca natančni; z izjemo analize podatkov za primestno vas Moste pri Ljubljani (1968) so se vse pojavile šele pred dobrim desetletjem in obravnavajo tri župnije v 17. in 18. stoletju (Maribor, Kamnica in Slovenska Bistrica), župnijo sv. Jošta na Paškem Kozjaku (1784-1799) ter kraje Črna in Strojna na Koroškem. Naslednji problem je v tem, da razprave na to temo (izjema sta Kremenškova in Koropčeva razprava o Mostah pri Ljubljani v 19. stoletju in o Slovenski Bistrici v 18. stoletju) le zelo sumarno izrabljajo vse bogastvo podatkov, ki jih nudijo matične knjige. V glavnem po agregativni metodi obravnavajo števila rojstev

⁴ Fr. Zwitter, Prebivalstvo na Slovenskem od 18. stoletja do današnjih dni, Ljubljana 1936, str. 19-27; Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Knj. I, Ljubljana 1972, str. 99-106; Jasna Fišer, Rast prebivalstva v Sloveniji, Dokumenti slovenstva, Ljubljana 1994, str. 230-231 navaja precej nižje številke - leta 1754 npr. okrog 830.000 prebivalcev "na slovenskem ozemlju", pri čemer verjetno upošteva le današnje slovensko ozemlje.

⁵ F. Braudel, Strukture vsakdanjega življenja: mogoče in nemogoče, Materialna civilizacija, ekonomija in kapitalizem, XV. - XVIII. stoletje, Studia Humanitatis, II. letnik, Ljubljana 1988, str. 41-42.

⁶ S. Vilfan, Družina, Enciklopedija Slovenije, 2. zv., Ljubljana 1988, str. 381.

po mesecih in po spolu, števila nezakonskih otrok, števila porok in povprečno starost poročencev, število in starost umrlih po starosti in spolu itd.

Zapisniki duš so bili uporabljeni za monografijo o Črni na Koroškem (brez podrobnejših analiz izpisanega gradiva) ter ljubljansko primestno naselje Moste. Najbolj natančno in temeljito pa je bila opravljena analiza popisa družin v Kranju za leto 1754. Oba vira, matične knjige in zapisnike duš, pa je temeljito obdelala tudi mikrozgodovinska študija Doline pri Trstu.⁷

V pripravi je analiza župnije Velenje, ki jo pripravljamo v velenjskem muzeju in bo poskusila združiti vse statične in dinamične poglede na družino iz obeh vrst virov. Prav iz te analize bom črpal večino podatkov, ki jih bom navajal v nadaljevanju.⁸ Podatkov torej ni ravno mnogo, metode, po katerih so posamezni avtorji prihajali do njih, tudi niso vedno povsem primerljive, vendar jih je najbrž ravno dovolj za prvo "inventuro", ki bi nam v zvezi z družino v preteklosti pokazala pot naprej.

Sklepanje zakonske zveze

V zahodnih družinah je sklenitev zakonske zveze hkrati vedno pomenila tudi nastanek novega, samostojnega gospodinjstva, medtem ko je bilo v srednjeevropskih deželah to dokaj običajno. Pri nas poznamo o tem le podatke na osnovi analize družinskih vlog 101 družine iz velenjske župnije v letu 1869 in 189 družin iste župnije v letu 1899. Rezultate iz leta 1869 prikazujeta diagrama 1 in 2, ki tudi sicer nazorno pričata o strukturiranosti tedanjih družin.

⁷ J. Hudales, Rojstva, poroke in smrti pred dvesto leti, Šaleški zbornik, Velenje 1991, str. 72-84; Jože Koropec, Mesto Slovenska Bistrica v 18. stoletju, Bistriški zbornik II, Slov.Bistrica 1990; Slavko Kremenšek, Vaščani v obmestju, Ob primeru vasi Moste pri Ljubljani, SE I. XX, Ljubljana 1968, str. 68; Marija Makarovič, Črna in Črnjani, S sodelovanjem Ivana Modreja, Črna na Koroškem 1986, str. 28; Sašo Radovanovič, Kamnica in njeni prebivalci v 17. stoletju v luči matičnih knjig, ČZN, I. 63, n.v. 28, 2. zv., Maribor 1992, str. 284-299; Marko Štubec, O družini v Kranju sredi 18. stoletja, ZČ I. 37, Ljubljana 1983, številka 4, str. 289-290; Marta Verginella, Družina v Dolini pri Trstu v 19. stoletju, Zbirka Zgodovinskega časopisa št. 7, str. 36.

⁸ Vsi podatki, ki jih navajam za župnijo Velenje, so nastali na osnovi računalniške obdelave vseh vpisov rojstev, porok in smrti v matičnih knjigah (RMK, PMK in MMK) župnije sv. Martina v Šaleku, ki se nanašajo na Spodnji, Zgornji Šalek in Šmartinske Cirkovce od leta 1785 do 1899. Podatki za trg Velenje, ki je bil v župnijo sv. Martina vključen šele leta 1857, pa so bili za ta čas izpisani iz matičnih knjig župnije sv. Jurija v Škalah. Druge vrste vir za to analizo so bili t.i. Zapisniki duš - Status libri animarum. Za 19. stoletje so za župnijo sv. Martina pri Šaleku ohranjeni trije: za čas od 1865 do 1874, 1875 do 1894 in od 1895 do 1910. Knjige navajajo prebivalce posameznih hiš v župniji s podatki o njihovem družinskem položaju, datumu rojstva, občasno pa tudi poroke in smrti, ter beležijo nekatere spremembe njihovega družinskega položaja za čas, ko je bil status voden.

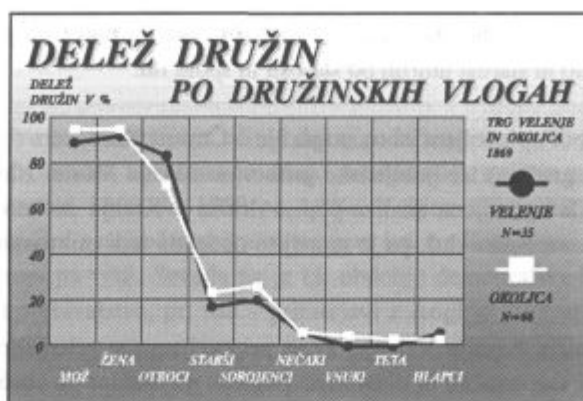

Diagram 1: Delež družin po družinskih vlogah

Tisto, kar nas tu predvsem zanima, je dejstvo, da skorajda v vsaki peti družini poroka ni pomenila takojšnjega nastanka nove družinske skupnosti. Sem torej lahko štejemo družine, v katerih najdemo tudi starše hišnega gospodarja ali gospodinje; v Velenju je takih družin 17,1%, v kmečki okolici 24,2%. Sicer pa starši predstavljajo 3,6% prebivalstva v Velenju in 5,7% v okolici. Brate in sestre, tete, strice, nečake, vnuke in druge sorodnike pa zasledimo v povprečju v vsaki četrti družini v Velenju (24,5% družin in 12,5% prebivalstva) in v vsaki tretji družini v okolici (38% družin in 17,2% prebivalstva).

Natančno trideset let kasneje so se velenjske družine mnogo bolj približale zahodnim standardom⁹, saj starše hišnega gospodarja ali gospodinje, ki bivajo v istem gospodinjstvu z njimi, najdemo v manj kot vsaki deseti družini (7,1% družin in 1,6% prebivalstva), ostale sorodnike pa v 23,5% družin in predstavljajo 6,8% prebivalcev Velenja leta 1899.

Po teh podatkih sodimo, da si je bilo proti koncu 19. stoletja v podeželskem zaledju Velenja že mnogo težje ustvariti novo gospodinjstvo kot npr. še sredi 19. stoletja ali pa kot v trškem Velenju. Ko so novi hišni gospodarji po dolgem čakanju na smrt ali onemoglost staršev, prevzeli grunt ali morda le kočlarijo, so morali v kar 22% družin prevzeti še skrb za svoje ali ženine ostarele starše (ti so predstavljali skoraj 7% prebivalstva), skoraj v polovici gospodinjstev (49,0%) pa še za svoje samske brate in

⁹ Iz tuje literature sem doslej našel primerljive podatke le za "zahodnoevropski" Clayworth v Angliji leta 1676 in 1688, ki ga je obdelal Peter Laslett (*Family life and illicite life in earlier generations*, Cambridge 1977, str. 89), kjer je v povprečju le vsako deseto gospodinjstvo vključevalo še kakega sorodnika in so ti predstavljali le okrog 3% celotnega prebivalstva. Kakšni so tozadevni srednjeevropski vzorci, kjer je s poroko nastalo novo gospodinjstvo le "običajno", pa mi doslej še ni znano.

sestre ali druge sorodnike. Tak družinski vzorec je seveda že zelo daleč od zahodnoevropskega, kakršnega npr. ob istem času srečamo v Velenju.

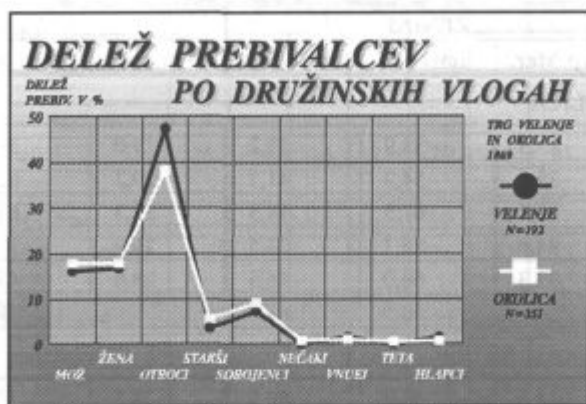

Diagram 2: Delež prebivalcev po družinskih vlogah

Zato je tudi povprečna starost družinskih gospodarjev v župniji leta 1899 po istih podatkih dokaj visoka. Družinski gospodarji so bili v Velenju namreč stari v povprečju 48,3 leta, v Spodnjem Šaleku in Cirkovcah prav tako (48,5 in 48,8 let), v Zgornjem Šaleku pa še nekaj starejši (51,3 leta). Gospodinje so imele v Velenju v povprečju 42 let, podobno kot v Spodnjem Šaleku (41,1), starejše pa so bile v Cirkovcah (46,8 let) in Zgornjem Šaleku (48,3 leta).

Seveda pa lahko na ta problem pogledamo še skozi optiko drugih podatkov, ki so nam na voljo v poročnih matičnih knjigah od dvajsetih let 19. stoletja dalje. Vsaj od tega časa so duhovniki, ki so matične knjige vodili, dosledno vpisovali tudi podatke o starših mladoporočencev, npr. "11. februarja 1828 sta se na Konovem št. 12 poročila Franc Grm, zakonski sin Srečka Jurija Grma, kmeta, in Neža Sedovnik, zakon. hči pok. Antona Sedovnika in Ane Sevčnik, njegove soproge." Iz podatkov, ki so obdelani za drugo polovico 19. stoletja lahko posnamemo deleže mladoporočencev, katerih starši so v času poroke že umrli. (tabela 1)

Podatki v kažejo neke vrste travmo, ki je pritiskala generacije naših prednikov tudi še v drugi polovici 19. stoletja. Do neodvisnosti in samostojnega življenja, ki ga je poroka v vsakem primeru pomenila, so se v glavnem lahko prikopali šele potem, ko je nekdo od njihovih najbližjih (običajno oče) s svojo smrtjo napravil prostor za novo družino in novo eksistenco. To seveda mnogo bolj velja za podeželje in mnogo bolj za moške kot za ženske.

Tabela 1: Deleži mladoporočencev z umrlimi starši v Velenju in okolici v letih 1850-1899

obdobje	ŽENINI			NEVESTE		
	povp. star.	umrl oče	umrla mati	povp. star.	umrl oče	umrla mati
VELENJE - OKOLICA						
1850-59	29,3	38,9	22,2	29,0	38,9	16,7
1860-69	35,6	54,2	41,7	29,2	62,5	25,0
1870-79	31,7	61,5	38,5	32,3	61,5	30,8
1880-89	34,6	85,7	71,5	29,9	38,1	38,1
1890-99	33,3	60,0	46,5	28,6	43,3	30,0
Povprečje		60,5	44,5		49,6	28,6
VELENJE - TRG						
1850-59	34,0	50,0	50,0	28,5	33,3	-
1860-69	30,6	50,0	25,0	24,9	33,3	16,7
1870-79	31,6	82,4	35,3	29,8	52,9	41,2
1880-89	35,3	46,7	46,7	27,5	73,3	30,0
1890-99	31,7	48,3	44,8	26,2	37,9	24,1
Povprečje		54,3	41,5		51,1	26,6

Starost pri sklepanju zakonske zveze

Naslednja dva kriterija, ki opredeljujeta zahodnoevropsko družino, sta povezana z relativno visoko starostjo žensk v času njihovega rojevanja, kar običajno pomeni tudi zelo visoko starost neveste ob sklenitvi prvega zakona ter visoko stopnjo žena, starejših od njihovih mož.

Slovenski podatki se sicer v glavnem nanašajo le na 18. in 19. stoletje, vendar so zgovorni. Morda še bolj kot v klasičnih deželah "zahoda" so starosti ženinov in nevest pri nas (podobno kot v Nemčiji) potisnjene visoko v zrela leta, v čas, ko so bili moški in ženske vsaj že kako desetletje seksualno dozoreli in v tem pogledu sposobni za zakon. Še bolj zanimivo je dejstvo, da so starosti slovenskih ženinov in nevest proti koncu 19. stoletja še osupljivo naraščale. Seveda pa ne smemo prezreti, da je ravno naš najbolj zahodni vzorec - Dolina pri Trstu, najbolj "vzhoden", saj so tam bile ženske ob prvi poroki stare okrog 24 let, njihovi ženini pa še leto manj - torej 23 let. Gre pač za značilen model družinskega življenja, ki je sredozemski in po nekaterih značilnostih precej podoben vzhodnemu.

Tabela 2: Povprečna starost moških in žensk ob poroki

Kraj	16.st.		17.st.		18.st.		1800/50		1850/99	
	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž
Anglija	27	25			28	27	26	23		
Canterbury			27	24						
Nemčija										
Württemberg	25	21	26	21	29	24	31	25		
Slovenija:										
Paški Kozjak (1784-799)					29	24				
Črna na Koroškem (1784-1800)					36	30	33	28	35	30
Slov. Bistrica (1784-1800)					34	30				
Slov. Bistrica - podeželje					31	28				
Velenje - trg					27	23	30	25	32	27
Velenje - podeželje					33	26	29	26	33	30
Italija:										
Dolina pri Trstu									23	*24
Vzhodna Evropa:										
Madžarska							20			19
Rusija									25	21
Bolgarija									26	22

* Podatek velja za celo 19. stoletje. Ostali podatki so povzeti po: J. Hajnal: European marriage patterns, o.c. str. 115; A. Melegh: Marriage and household formation in rural Hungary in the 18. and 19. century, (glej op.1) str.5; P. Laslett: The world we have lost. London 1965, str. 83; slovenski pa po literaturi navedeni v opombi 7.

Pri slovenskih podatkih so zanimive tudi razlike v starosti poročencev med podeželjem in urbanih naselji (Črna, Slovenska Bistrica in Velenje), ki jih bo treba primerjati še z drugimi, večjimi urbanih kraji pri nas. Medtem ko so se konec 18. stoletja v Slovenski Bistrici in Črni tridesetletne ženske močile z zreli mošči, ki so že krepko zakoračili v štirideseta leta, so v slovenjebistriški kmečki okolici s poroko moške in žene nekoliko bolj pohiteli.¹⁰ V velenjski župniji je bilo ravno obratno; v trgu so konec 18. stoletja v zamož stopala že triindvajsetletna dekleta, njihovi moške pa so v povprečju napolnili sedemindvajseto leto. V podeželskem zaledju Velenja pa so morala počakati v istem času dekleta na priložnost za poroko še tri leta dlje, njihovi zakonski partnerji pa vse tja do Kristusovih let.

¹⁰ Koropec, n.d., str. 70-71; Verginela, n.d., str. 22; Makarovič, n.d., str. 28; Štuhec, n.d., str. 289-290, Hudales, n.d., str. 80.

V slovenskih primerih gre za povprečje starosti vseh poročencev (razen pri podatkih za Dolino pri Trstu), torej tudi vdov in vdovcev, ki so se vnovič poročali. To seveda nekoliko otežuje primerjavo z evropskimi podatki v tabeli; le-ti se namreč običajno nanašajo le na starost ob prvi poroki. Za župnijo Velenje pa imamo tudi tovrstne podatke. Kažejo, da starost tistih ženinov in nevest, ki so zakon sklenili prvič, ni prav dosti nižja. Popravek (za dobo od 1850 do 1899) povprečno starost prvič poročenih moških v trgu Velenje in okolici zniža le za dobro leto, pri ženskah v trgu še za manj kot toliko, le v okolici so ženske prvič stopile v zakon precej bolj mlade (okrog 27 let), kot kaže povprečna starost vseh poročenih.

Oba diagrama starosti mladoporocencev v Velenju in velenjski okolici (diagram 3 in 4) za celotno dobo od 1785 do 1899 kažeta zanimiva nihanja poročnih navad skozi več kot stoletje trajajočo dobo. V trgu starost ženinov in nevest le zlagoma narašča in pri moških doseže povprečno starost nad 35 let v petdesetih in osemdesetih letih prejšnjega stoletja, pri ženskah pa starost okrog 30 let v sedemdesetih letih. Vendar je to razumljivo, saj se je v istih obdobjih tudi delež vdovcev med ženini približal ali presegel 15%.

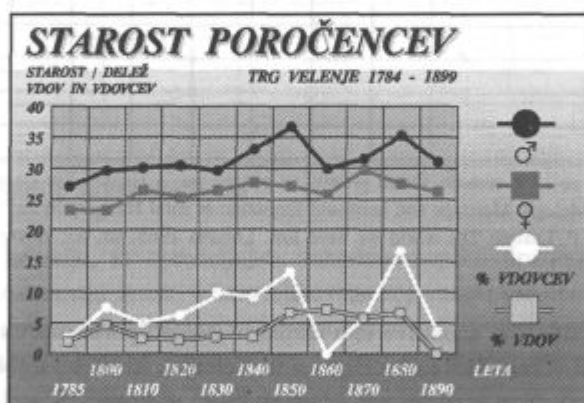

Diagram 3: Povprečna starost poročencev - trg Velenje (1784-1899)

Na podeželju nihanja segajo tudi navzdol; v desetletju od leta 1810 do 1819 so ženini stari "samo" okrog 25 let in celo v povprečju nekaj mlajši od svojih izbrank. Desetletje po zemljiški odvezi pa povprečje starosti poročencev narašča in doseže vrh v zadnjem desetletju 19. stoletja, ko so ženini v povprečju stari 35, neveste pa kar 36 let. Bolj zanimivo pa je, da v velenjski okolici delež vdovcev ali vdov, mimogrede ta je v povprečju mnogo višji kot v trgu, nima tako vidnih učinkov na povprečno starost ženinov ali nevest. Kakorkoli že, v velenjskem zaledju so vdove in vdovci mnogo težje prenašali svoj ponovno pridobljeni samski stan in niso bila redka desetletja, ko je vsak četrti ženini ali nevesta že drugič ali celo tretjič stal pred oltarjem.

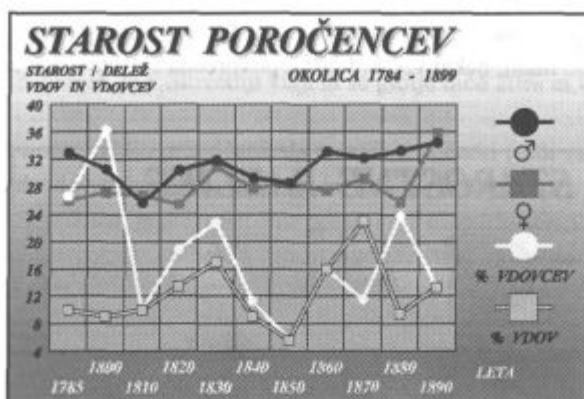

Diagram 4: Povprečna starost poročencev - okolica Velenja (1784-1899)

To je navsezadnje razvidno tudi iz podatkov o starostnih razlikah partnerjev (diagram 3 in 4) v župniji Velenje v istem razdobju. Nekako proti pričakovanju so bile ženske v kmečki okolici Velenja starejše od svojih mož v vsakem tretjem zakonu, v Velenju v vsakem petem zakonu (diagram 5). V kmečki okolici v prvi polovici 19. stoletja v 30,45% in v drugi polovici stoletja kar v 34,5% zakonov, povprečna razlika v korist žensk pa je bila med šest in sedem let (diagram 6). Najstarejša med njimi, 67 letna vdova Helena Jelovšek, gostačka iz Zgornjega Šaleka, je februarja leta 1850 vzela kar 28 let mlajšega moža, 39-letnega "kmečkega sinu" Jurija Oštirja od prav tam. Na drugi strani lestvice je bilo v prvi polovici 19. stoletja kar 14 zakonov, v katerih so možje, v večini vdovci, jemali v zakon več kot dvajset let mlajše neveste. Kar 35 let je bil starejši od svoje žene Elizabete Sedovnik iz Šmartinskih Cirkovc Ožbalt Pečovnik, vdovec, ki se je poročil na torek 17. junija daljnega leta 1788.

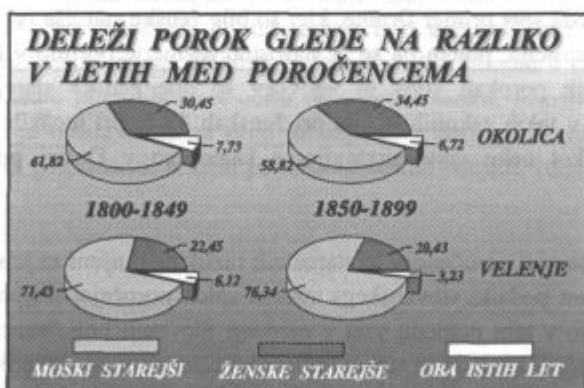

Diagram 5: Deleži porok glede na razliko v letih med poročencema

V trgu Velenje je bilo zakonov, v katerih so bile ženske starejše od moških, skozi celo 19. stoletje bistveno manj, nekaj več kot 20%, povprečna razlika v teh zakonih pa je bila okrog štiri leta.

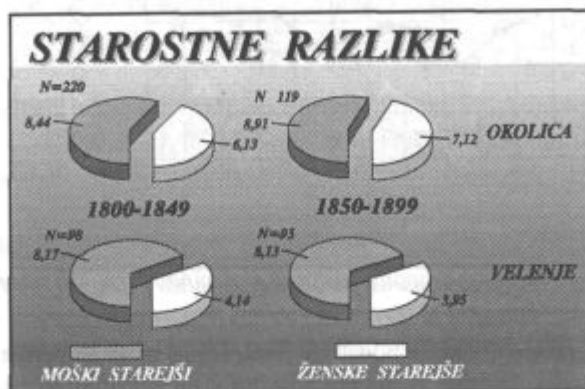

Diagram 6: Starostne razlike med ženinom in nevesto

Iz drugih krajev Slovenije imamo podatke o razlikah v letih med zakonskimi partnerji še za Paški Kozjak, Črno in Kranj. Na hribovskem, kmečkem Paškem Kozjaku je bilo od 1784 do 1799 zakonov, v katerih so bile ženske starejše od moških, 32%. Tudi v delavski Črni, kjer je bila v celotnem obdobju od leta 1784 do 1940, ko je sklenilo zakonsko zvezo 637 parov, nevesta starejša od ženina v 31,7% primerov. V Kranju pa so bili leta 1754 možje starejši v 73% zakonov, ženske pa dokaj podobno kot v Velenju v 18% zakonov. Razlike v starosti so bile v Kranju v več kot polovici zakonov do 5 let, v slabi četrtini med 6 in 10 let in prav tako v slabi četrtini več kot 11 let.

Izjemen je bil seveda spet primer Doline, kjer so bile ženske starejše od moških, zlasti v prvi polovici 19. stoletja, potem pa se je starostno razmerje obrnilo v korist moškega. Tudi pri vnovičnih porokah vdov in vdovcev so bile ženske starejše od moških; povprečna starost v takih zakonih je bila pri ženskah 43 in pri moških 41 let. Pojav si avtorica razlaga kot neke vrste strategijo, s katero so v Dolini poskušali omejiti plodnost.¹¹

Po tem pregledu starosti poročencev in starostnih razlik med njimi se je seveda potrebno vprašati o čem nam podatki slovenskega vzorca sploh poročajo. Najprej seveda lahko ugotovimo, da smo v tem pogledu vsaj v osrednji Sloveniji bolj "zahodni" od zahoda samega. Starosti naših ženinov in nevest so v glavnem višje od povprečij v Angliji ali severni Franciji. Delež žensk starejših od mož, ki ga nekateri raziskovalci zgodovine

¹¹ Verginela, n.d., str. 22; Makarovič, n.d., str. 28; Štuhec, n.d., str. 289-290; Hudales, n.d., str. 80.

družine štejejo za najbolj konsistenten indikator "zahodnosti" družine in se na zahodu giblje med 20% in 25%¹², je v Sloveniji višji in se giblje med 20% in več kot 30%.

V vsakem primeru smo lahko prepričani, da navedeni podatki (tudi za Dolino pri Trstu) pomenijo prevlado t.i. zakona iz razuma in da je ljubezen pri tem igrala dokaj nepomembno vlogo. Sicer pa bi bila, kot pravi J.L. Flandrin, francoski raziskovalec zgodovine družine, poroka iz ljubezni "pravo hudodelstvo" do bodočih otrok, če bi se par poročil sicer v "pravih letih", zato pa brez sredstev za preživljanje.¹³

In kakšna so bila "prava leta" za sodobnike v 19. stoletju? Anton Martin Slomšek je sredi stoletja zvito posvaril mladino pred prezgodnjimi ali prepoznimi porokami: *"Ženitev premladih ljudi po navadi prida ni; kako bi otroci otroke redili? Pa tudi pomožitev prestarih ljudi sploh dobra ni; prestari ženini zapustijo premlade sirote. Ako se ženiš ali možiš, ženi se pri pravi starosti ter oskrbi ženi in otrokom poprej dobro streho in mizo obilno..."* In se tako pridružil vrsti tistih moralistov, ki so od 16. stoletja dalje opazno nenatančni v svojih naukih o primerni starosti za poroko. Razpeti so bili med tradicijo strogih koncilskih predpisov iz visokega srednjega veka, ki so zahtevali svatbo takoj, ko so dekleta in fantje dosegli leta pubertete ali pa zaobljubo redovni vzdržnosti. Slomšek je pač bil pameten mož iz ljudstva in je skupaj z njim vedel, kako resnična je tista: *"najprej štalca, potem kravca"*, v nasprotju z mnogimi cerkvenimi možmi istega časa, ki so se zavzemali za zgodnjo poroko, da bi tako preprečili *"Onanov greh"* in mlade obvarovali drugih *"umazanih in gnusnih grehov, ki so se jim vdajali vsi, če se ne poročijo mladi"*.¹⁴

Ljudje sami so tedaj trdili, kakor zapiše Trdina za Dolenjce v drugi polovici 19. stoletja, da "mož in žena se glihata takrat, če se uči ona hoditi, ko on kositi."¹⁵ V resnici pa so morali "mladoporočenci" (včasih bi jim morda bolj ustrezal izraz "staroporočenci") počakati na priložnost za zakon. Mladim in manj mladim fantom v velenjski okolici je tako priložnost lahko ponudila smrt očeta ali morda matere, pogosto mlada ali manj mlada vdova, ki je ostala sama na svoji kmetiji ali v obrtni delavnici in brez moške pomoči, ni mogla gospodariti, seveda pa tudi seksualne potrebe vdov pri tem niso bile zanemarljive.

¹² Laslett, n.d. II., str. 42.

¹³ J. L. Flandrin, Družina. Sorodstvo, družina in spolnost v Franciji od 16. do 18. stoletja, Ljubljana 1986, str. 170-175; M. Černič, Procesi spreminjanja družine od 15. do 19. stoletja, ZČ 1. 42, Ljubljana 1988, št. 4, str. 545-46.

¹⁴ A.M. Slomšek, Blaže in Nežica, priredil dr. Vinko Brumen, Ljubljana 1943; Ostali citati so povzeti po srednjeveških in kasnejših spovednih navodilih duhovnikom, ki jih navaja Flandrin: n.d., str. 174 in 175.

¹⁵ Janez Trdina, Podobe prednikov, Pohujšljive za vsakega, Zapiski Janeza Trdine iz obdobja 1870-1879, Ljubljana 1987, 1. knjiga, str. 11.

Za ženske so bile priložnosti bolj omejene: če niso uspele dobiti naslednika na kmetiji, so morale čakati na vdovce, ki jih je bilo precej, zlasti med možmi iz velenjske kmečke okolice. Ti so se vnovič poročali še bolj pogosto kot ženske (diagram 4). Pogosto je bil kar vsak tretji ali vsaj vsak četrti ženin prav vdovec. Kmečko gospodarstvo brez gospodinje in matere otrokom pač ni moglo dolgo ostati, ponovne poroke kmečkih gospodarjev so zato pogosto smrti prve žene sledile le z nekajmesečnim razmikom.

Precejšne razlike v starosti med obema partnerja seveda tudi niso bile čisto brez vpliva na socialni položaj in vlogo ženske in moškega v družini. Zakoni, v katerih se je zrela ženska z bogatimi življenjskimi izkušnjami poročila z znatno mlajšim moškim, zagotovo niso poznali povsem servilnih in ubogljivih žensk, ki bi se svojim možem v vsem pokoravale. V vsakem primeru visok delež žena, starejših od mož pomeni določeno samostojnost žensk in zakon, ki se nagiba bolj k partnerstvu kot pa k slepi pokorščini in neomejeni avtoriteti družinskega poglavarja.

Potemtakem bi slabši (brezpravnejši) položaj ženske lahko pričakovali v mestih, kjer je bilo zakonov mlajših moških s starejšimi ženami bistveno manj, vsaj kakor potrjujejo podatki za Kranj sredi 18. stoletja in za Velenje skozi celo 19. stoletje. Tudi sicer ugotavljajo, da je t.i. meščanski zakon v zakonsko skupnost prinašal mnoge poteze, ki bi jih sicer na pamet prej pripisali "tradicionalističnemu in robatemu" kmečkemu okolju kot pa bolj "kultiviranim in omikanim" meščanom.

Otrok, kolikor jih Bog da

Zelo običajna predstava o družini v svetu evropske predindustrijske dobe je nekoliko idilična predstava o rodovni ali veliki družini, ki jo je zarisal Frederic Le Play na osnovi preostankov in izročila o družinah, ki so se ohranile v nekaterih predelih Evrope, ki jih je industrijski razvoj zaobšel. Rodovna družina je bila ukoreninjena v eni hiši, ki je bila v njeni lasti in jo je prenašala iz roda v rod. Družinski oče, edina avtoriteta v družini, jo je ob svoji smrti predal nasledniku, običajno že poročenemu najstarejšemu sinu. Vsi drugi sinovi in hčere, ki se niso poročili ali pokazali dovolj podjetnosti, da bi osnovali nov rod, so ostali doma. Sprejeli so oblast novega družinskega poglavarja, delali na družinskem posestvu ali v obrtni delavnici za skupno dobro, sodelovali pri vzgoji nečakov in nečakinj in se seveda sprijaznili s tem, da si sami družine ne bodo nikoli ustvarili. Tudi posli tam, kjer so jih sploh potrebovali so bili del družine in so ji bili predani ter so neredko v hiši ostajali vse življenje.

Vzgoja otrok je potekala doma, v družinskem krogu in je dajala trdno poklicno in moralno vzgojo, ki je temeljila na tradicionalnih moralnih normah bogaboječnosti, upoštevanja hierarhije, spoštovanja starejših in je kot taka zagotavljala stabilnost in

trdnost družine in družbe. Družbena in industrijska revolucija naj bi ta sistem rodovne družine v temeljih zamajala. Napoleonski Code civile je uzakonil nujne dedne deleže in naenkrat je bilo vse negotovo; sinovi so odhajali od hiše in si takoj ustvarili družine, bratov in sester nič več ni vezalo na tradicionalno domače ognjišče in drug na drugega, prepiri ob dedovanju so bili pogosti, rodovna tradicija je izginjala. Velike družine so razpadle v male, zakonci so omejili svojo rodnost, stari svet je bil izgubljen.¹⁶

Taki podobi družine so se konec šestdesetih let uprli britanski zgodovinarji iz Cambridgea, ki so z računalniško analizo več kot sto popisov prebivalstva dokazali, da v zahodnoevropski predindustrijski družbi take družine preprosto niso obstajale ali pa so bile zelo redke. Le Playeve teze pa so vendar ostale tudi še potem močno upošteevane, zlasti pri sociologih.¹⁷

Deloma jim je podlegla celo Alenka Puhar v svoji imenitni knjigi o zgodovini otroštva, čeprav je sicer razkrinkala celo vrsto mitov o družini in še zlasti o materinstvu. Pisala je namreč o strahotni potrebi po ustvarjanju novih življenj, o desetih, petnajstih ali celo dvajsetih otrocih, čeprav jih več kot polovica ne bo prerasla najnežnejših otroških let.¹⁸ Nemogoče je zanikati, da so take družine v 19. stoletju ali prej pri nas res obstajale; sam poznam primer izjemne družine na Paškem Kozjaku, kjer je ena mati povila 22 otrok. Toda o takih družinah lahko beremo v časopisju tudi danes (v Braziliji ali Italiji npr.), pa vendar vemo, da so to izjeme.

Podobno izjemne so bile družine s petnajstimi ali dvajsetimi otroci tudi v 19. stoletju, saj iz doslej znanega gradiva (župnija Velenje in Črna na Koroškem) ne poznam primera družine, ki bi imela več kot 13 otrok, zelo redke pa so bile tudi družine z 10 otroki. Navsezadnje o tem govori že ljudsko izročilo, ki poudarja izjemnost in posebnost desetih bratov in desetnic, ki so morali iti od doma po svetu s trebuhom za kruhom, saj kakor je zapisal Oroslav Caf leta 1844 po ljudski pesmi nekje na Štajerskem:

Marija pravi, govori:
Kaj je le desetega,
Vse mora v desetino iti.¹⁹

Povprečna velikost družine v različnih zahodnoevropskih državah se je v glavnem vrtela okrog pet članov, se pogosto spustila do 4,5, izjemoma celo pod 4 in se le redko povzpela nad 5,5 članov na družino, kar seveda pomeni, da je bilo povprečno število otrok v družinah med dva in tri. Zanimivo (zlasti za ocenjevanje Le Playeve teze o

¹⁶ Le Playevo podobo rodovne družine sem povzel po obširnejšem prikazu v: Flandrin, n.d., str. 52-54.

¹⁷ Flandrin, n.d., str. 54-55.

¹⁸ Puhar, n.d., str. 217.

¹⁹ J. Pajek, Črtice iz duševnega žitka štajerskih Slovencev, Ljubljana 1884, str. 18.

rodovni družini) je tudi, da nikjer v Zahodni Evropi v 19. stoletju, ko je bila industrijska revolucija v polnem razmahu, niso opazili bistvenega zmanjševanja povprečnega števila družinskih članov. Morda bi lahko trdili prej obratno - na primeru nekaterih župnij je celo naraščalo. Poglejmo si nekaj vzorcev posameznih župnij in krajev:

Tabela 3: Povprečno število članov na družino

Kraj/župnija	leto	16. st.	17. st.	18. st.	19. st.
Anglija					
Western Isle	1770			5,25	
Clayworth			4,09	4,43	4,21
Corfe Castle				4,84	4,72
Ealing		4,75			4,50
Puddletown				3,97	4,77
Italija - Rim	1621		3,60		
Toffiel	1629		4,50		
Colorno	1782		4,16		
ZDA- Bristol	1689		5,85		
Nemčija					
Württemberg	1687		5,77		
Poljska	1720			5,40	
Francija					
Pas-de-Calais	1778			5,05	
Srbija-Beograd	1733			4,95	
Japonska					
Nishinomiya	1713			4,95	
Yokouchi	1676		7,00	5,50	5,10
Slovenija					
Kranj	1754			4,12	
Velenje	1869				5,01
Sp.Šalek	1869				5,42
Zg.Šalek	1869				4,91
Šm.Cirkovce	1896				5,34
Velenje	1899				4,23
Sp.Šalek	1899				5,32
Zg.Šalek	1899				4,22
Šm.Cirkovce	1899				8,11

Podatki povzeti po: Flandrin: Družina ... o.c., str. 233, Laslett: Family life ... o.c., str. 20-21; Štuhec: O družini v Kranju ..., o.c. str. 291-292.

Slovenski podatki, kakorkoli so še nepopolni, kažejo podobne tendence, kot jih lahko opazimo tudi drugod v Zahodni Evropi, če predpostavimo, da so od povprečja 4,12 v

Kranju sredi 18. stoletja naraščali proti velenjskemu povprečju 5,01 dobrih sto let kasneje. Zelo zanimivo pa je v vsakem primeru neznansko povečanje povprečja v Šmartinskih Cirkovcah, ki ga bo potrebno še posebej raziskati.

Ob tako nizkih povprečjih števila družinskih članov na družino je seveda razumljivo, da slovenske družine nikakor niso mogle imeti po "deset, petnajst ali celo dvajset otrok". V Kranju, kjer so leta 1754 družine imele povprečno le po 1,71 otroka, so prevladovalе družine z enim ali dvema otrokoma, manj jih je bilo takih s tremi ali štirimi, zelo redke pa so bile že tiste s petimi otroki. Število rojenih otrok je bilo seveda večje, vendar je bila otroška smrtnost, podobno kot povsod po Evropi v tistem času, zelo visoka. V Kranju je npr. od 1740 do 1754 kar polovica vseh umrlih bila še v otroških letih. Delež otrok na družino pa je znižalo tudi precejšnje število otrok, ki so že kmalu po 10 letu odhajali iz družine služiti. Nekoliko višje podatke imamo za Dolino pri Trstu v 19. stoletju, kjer se je na družino rodilo povprečno 5,3 otroke, deseto leto starosti pa je v povprečju dosegel le vsak "3,2 otrok". Še posebej visoko povprečje pa kaže primer Most pri Ljubljani, kjer se je rodilo povprečno 7,2 otrok na družino, v socialno najnižjih slojih celo 7,9 otrok, smrtnost otrok pa se je tudi tu bližala 50%.²⁰

Najbolj realne podatke o rodnosti žensk dajejo matične knjige z metodo družinske rekonstrukcije. Ta metoda je bila deloma opravljena za župnijo Velenje. Dobljeni podatki kažejo presenetljivo nizko rodnost (diagram 7). V velenjski kmečki okolici je npr. od 252 mater, ki so v obdobju od 1785 do 1850 rojevale svoje otroke, desetega brata ali desetnico donosile in rodile le 4, dve sta imeli potem še enajstega in le ena med njimi je rodila še dvanajstega otroka.

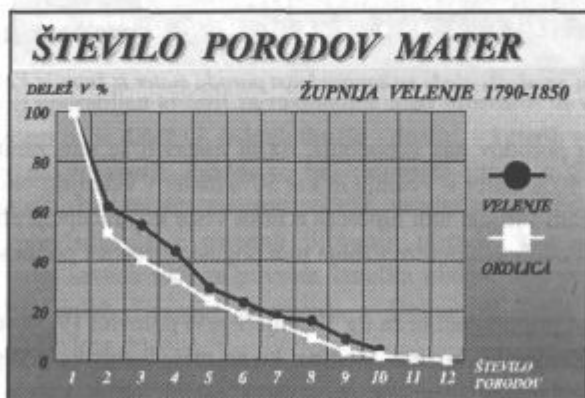

Diagram 7: Število porodov mater

²⁰ Štuhec, n.d., str. 291-292; Vergincla, n.d., str. 14; Kremenšek, n.d., str. 67.

Pri visoki starosti, v kateri so ženske stopile v zakon, potem ko je bilo za marsikatero mimo že skoraj polovica njene rodne dobe, nas nizka rodnost žensk manj preseneča. Prav nižja povprečna starost mater v Velenju pa je verjetno "zakrivila", da so Velenjčanke v prvi polovici 19. stoletja imele več otrok kot njihove sosede iz okolice. Tudi povprečni porodni presledki med enim in drugim rojstvom so bili v Velenju okrog 30 mesecev, v okolici pa okrog 33 mesecev (diagram 8).

Rezultat take porodne oz. fertile strategije lahko opazujemo v zapisniku duš iz leta 1869, ko so ženske v župniji Velenje imele v povprečju nekaj več kot 2 otroke; v Velenju (2,8), v kmečki okolici pa le med 1,8 in 2,3. Tako kot v Kranju stoletje prej, so rodile sicer več otrok, vendar je bila smrtnost otrok do 10 leta vsaj do leta 1850 v kmečki okolici več kot 50% in v Velenju le malo nižja. Tako bi lahko računali na žensko v povprečju 4 porode s povprečnimi porodnimi presledki, ki so bili dolgi skoraj tri leta in so bili v župniji običajni za obdobje od 1785 do 1850 (diagram 8).

Diagram 8: Porodni presledki glede na zaporednost poroda mater iz župnije Velenje (1784-1850)

Diagram o številu porodov nas vzpodbuja, da bi zastavili še eno zanimivo vprašanje. Glede na to, da je 40% mater v Velenju in kar 50% mater v velenjski okolici rodilo le po enega otroka, se nam vsiljuje tudi hipoteza o neke vrste kontracepciji ali vsaj planiranju velikosti družine. Podobne hipoteze vzbuja tudi pogostost rojstev po mesecih.

Tovrstni podatki so pripravljani le za trg Velenje v prvi polovici 19. stoletja in potrjujejo zanimivo tezo o planiranju družine. Medtem ko so meseci rojstva prvega otroka precej bolj naključni (neplanirani!), pa meseci rojstva ostalih otrok kažejo dokaj značilen vzorec večjega števila otrok, rojenih pomladi in jeseni (največ jih je bilo spočetih junija in decembra), ko so dojenčki imeli največ možnosti, da preživijo kritične prve tri ali štiri mesece po rojstvu, ki so bili zanje najbolj nevarni.

Diagram 9: Meseči rojstva prvega in ostalih otrok v družini

Vendar so to vprašanja, ki jih bo mogoče razrešiti kasneje, ko bo obdelava vseh podatkov zaključena s primerjanjem podatkov iz vseh matičnih knjig in zapisnikov duš in ko bo iz obdelave mogoče izločiti ženske, ki so v župniji bivale le kratek čas.

V vsakem primeru tovrstno planiranje velikosti družine za 19. stoletje ne bi bilo nenavadno. Na Madžarskem in Slovaškem namreč v tem času obsežna področja poznajo "sistem enega otroka", nekateri filozofi in socialni misleci (Malthus in Condorcet npr.) pa so tudi v katoliškem svetu že v 18. stoletju propagirali omejitev plodnosti s spolno vzdržnostjo, s koitusom interruptusom, ki ga je cerkev štela za velik greh, ali pa s preservativi za moške, ki pa so bili omejeni predvsem na ozek krog najbogatejših.²¹

Družinske oblike in tipi

Bistven in najbolj uporabljan kriterij za razmejitev med zahodno- in vzhodnoevropskim družinskim vzorcem pa je delež t.i. jedrnih družin - družin, v katerih so le starši z otroki. Enoten odgovor na vprašanje, kakšni so bili družinski vzorci v Sloveniji, je zaradi majhnega števila raziskav še zelo tvegano početje, vendar pa prvi podatki kažejo, da je jedrna družina prevladovala v osrednji Sloveniji povsod, kjer je bila ta analiza opravljena. To velja seveda tudi za povsem kmečka okolja, kjer delež jedrnih družin dosega vsaj 50%- delež. Drugače je seveda v Dolini pri Trstu, kjer prevladujejo kompleksne oz. večjedrne družine.²²

²¹ Flandrin, n.d., str. 203-207.

²² Podatki v tabeli so citirani po Flandrinu, n.d., str. 236-238; Laslett, n.d. II., str. 22-25; Cerman, n.d., tabela 4; Historicka demografie 17, Praha 1993, str. 22-23; Makarovič, n.d., str. 263; Verginella, n.d., str. 14.

Tabela 4: Deleži družinskih tipov po klasifikaciji P. Lasletta:

TIP DRUŽINE					jedrna	razširjena	sestavljena
DEŽELA	Leto	N	1	2	3	4	5
Anglija							
Corfe Castle	1790	272	12,0	4,0	76,0	8,0	1,0
Francija							
Triel/Seine	1817	541	17,9	1,1	76,9	4,1	-
Ajaccio/Kors.	1796	-	2,1	2,2	74,7	5,5	13,5
Bulan/Pirin.	1793	53	0,0	3,7	54,7	32,0	9,4
Slovenija							
Velenje-trg	1869	35	2,9	0,0	62,8	31,4	2,9
Velenje-okol.	1869	62	4,6	1,5	50,8	36,9	6,1
Črna na Kor.	1764		19,8	-	71,2	9,6	-
Črna na Kor.	1844		4,5	-	90,1	5,4	-
Dolina	1830	-	45,0	3,6	-	40,0	7,3
Dolina	1845/70		34,7	11,6	46,2		
Dolina	1870/1900	*28	9,2	58,2			
Češka							
Luby mesto	1651	87	2,2	12,6	71,2	12,7	-
Luby okolica	1651	125	-	24,8	42,4	24,0	8,8
Liberec mes.	1651	249	0,8	0,4	59,9	1,6	37,1
Liberec okol.	1651	692	0,6	-68,9	1,6	27,8	
Srbija							
Beograd	1733	1350	3,4	2,8	54,5	14,1	17,6
Latvija							
Daudzewas	1797	924	-	-	24,5	11,3	64,1
Vandra	1683						
Rusija							
Mišino	1814	1173	0,8	-	7,0	11,7	72,6

* Leta 1972 je P. Laslett predlagal klasifikacijo družin, ki zajema 5 osnovnih in 19 podtipov družine: pri tem prvi tip predstavljajo samska ali vdovska gospodinjstva, drugi tip so gospodinjstva, ki niso družine, v njih pa skupaj živijo osebe, ki so lahko sorodniki ali pa ne; tretji tip so t.i. jedrne ali enostavne družine, v katerih živijo starši z otroci; četrti tip družin so razširjene družine, v katerih so jedrni družini pridruženi še sorodniki, bodisi starši, vnuki, sorojenci, nečaki itd. Peti tip družine predstavljajo kompleksne oz. sestavljene družine, ki jih sestavljata vsaj dve jedrni družini. Klasifikacijo sem citiral po A.E. Imhof: Einführung in die Historische Demografie, p. 43).

Laslettova metodologija je bila deloma tudi kritizirana, saj so nekateri upravičeno opozarjali, da ima po njegovi metodologiji vdova, ki živi sama, statistično prav enako težo kot razširjena ali kompleksna družina z desetimi in več člani. Zato smo to kritiko upoštevali in za župnijo Velenje v letu 1869 ugotavljali ne samo, koliko družin spada v določen tip družine, ampak tudi kakšen delež prebivalcev živi v njih. Rezultati so

prikazani na diagramu 10. Razlike so res znatne in pri kmečki okolici župnije celo spremenijo predstavo o prevladi jedrnega tipa družine, saj je potemtakem v jedrnem tipu družine živelo 39,9% prebivalcev, v razširjeni družini pa 48,5% prebivalcev kmečkih naselij župnije Velenje.

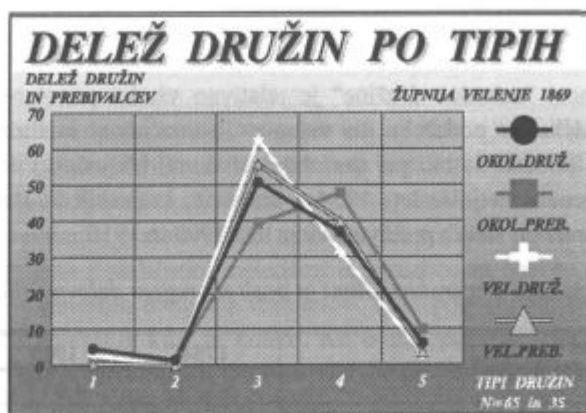

Diagram 10: Delež družin po tipih.

Na splošno lahko rečemo da so osrednjeslovenski (oz. velenjski) podatki prav gotovo bližji južni, kot pa severni Franciji ali Angliji, medtem ko tovrstnih podatkov za srednjo Evropo, z izjemo Češke, še ne poznam dovolj. Za zdaj je težko odgovoriti na vprašanje, ali gre v kmečki okolici Velenja vendarle za ostanke nekoliko idealizirane podobe rodovne družine zahodne predindustrijske družbe (Le Play), kjer so v hiši po poroki najstarejšega sina - naslednika, ostajali tudi njegovi neporočeni bratje in sestre. Možna je namreč tudi druga razlaga, namreč, da gre v našem primeru že za proces ponovnega naraščanja razširjenih družin v 19. in 20. stoletju, ki so ga opazili tudi v Angliji in Franciji. Odgovor na to vprašanje bo gotovo dala analiza naslednjih zapisnikov duš za leta 1880, 1895 in 1910.

Že na prvi pogled pa je jasno, da je statistična teža tistih oseb v gospodinjstvu, ki so sorodstveno povezani s hišnim gospodarjem ali njegovo ženo, v primerjavi s številom članov jedrne družine, dokaj nepomembna; le v Spodnjem Šaleku doseže 26,3%, drugje pa se vrti med 16,3 in 19,4%. Pomembno je tudi dejstvo, da so v celotni populaciji župnije le štiri družine take, kjer v domači hiši v resnici živita tudi še oče in/ali mati hišnega gospodarja in njegove žene, poleg njih pa še sorojenci, morda nečak, stric ali teta itd. Potemtakem se upravičeno lahko vprašamo, ali dejansko pri marsikateri družini, ki smo jo uvrstili med razširjene, po vsebini in bistvu medsebojnih odnosov ne gre vendarle za jedrno družino, ki je bila v trenutku popisa v fazi sobivanja še z drugimi sorodniki, ki jo bodo zaradi smrti, poroke, odhoda iz družine itd. relativno hitro zapustili.

Tako bi morda kot slabost doslej uporabljane klasifikacije družinskih tipov lahko označili njen statični in nekoliko formalistični pogled na družino, ki se vendarle razvija in prehaja skozi različne faze svojega individualnega razvoja.

Hlapci in dekle

Naslednja značilnost "zahodne družine" je relativno visoka prisotnost nesorodnikov, zlasti hlapcev in dekel na podeželju, ter vajencev, pomočnikov in služinčadi v urbanih naseljih. Tovrstni podatki so bili pri nas obdelani skoraj izključno v širših regionalnih okvirih, po cerkvenem štetju iz leta 1754 v koroških, krajnskih in štajerskih župnijah ljubljanske škofije ter po štetjih prebivalstva iz leta 1900 in 1910.

Tabela 4: Razmerja med družinskimi člani in posli ter najeto delovno silo oz. dninarji

Pokrajina	1754	1900	1910
Kranjska	5,7 : 1	4,0 : 1	5,6 : 1
Štajerska	4,9 : 1	3,0 : 1	3,0 : 1
južna Koroška	2,6 : 1	1,2 : 1	1,2 : 1
Prekmurje		4,5 : 1	
Goriška		6,0 : 1	6,6 : 1
Istra		11,5 : 1	10,5 : 1

Povzeto po: Gospodarski in družbeni zgodovini Slovencev I. zvezek. Zgodovina agrarnih panog. Ljubljana 1970, str. 116-117.

Največ poslov je torej bilo na južnem Koroškem, na severnem robu slovenskega etničnega ozemlja, nato pa njihovo število upada v osrednji in vzhodni Sloveniji, kjer dosega razmerja med 3 in 5:1, močno pa pada proti zahodu in na skrajnem zahodnem delu Slovenije doseže najnižjo točko, saj tam zaradi visokega deleža sestavljenih družin potreb po tovrstnih dopolnitvah delovne sile ni bilo veliko.

Edina lokalno zgodovinska študija poslov je bila napravljena na osnovi seznama prebivalcev mesta Kranj iz leta 1754, kjer je bilo gospodinjestev s posli nad 40%. Analiza podatkov je pokazala, da so bili posli skoraj izključno mladi, saj v starostnih skupinah nad okoli 25 let število služinčadi, pa tudi pomočnikov močno upade. Ugotovljeno je bilo tudi, da že skoraj 50% deklet v starosti okrog 15 let ter le nekaj manj fantov biva pri tujih družinah, kjer se očitno udinjajo kot posli, pomočniki itd.²³

Hlapci in dekle, tisti, ki so se kmalu po dopolnjenem desetem letu starosti morali potikati iz hiše do hiše, so se lahko poročili le zelo redko. V prvi polovici 19. stoletja za kaj

²³ Štuhec, n.d., str. 287-288.

takega predvsem niso dobili dovoljenja od svoje krajevne gosposke. Tako je verjetno povečano število porok, pa tudi povečana starost poročencev v drugi polovici 19. stoletja predvsem posledica porok tistega dela prebivalstva, ki pred tem na poroko sploh niso mogli pomisliti.

Sklep

Ob koncu bi morda kdo pričakoval odgovor na uvodoma zastavljeno vprašanje, ali slovenska družina po navedenih značilnostih bolj sodi v zahodno- ali vzhodnoevropski prostor. Tovrstnega odgovora za zdaj ne moremo ponuditi. Predvsem zato, ker je po stanju doslej opravljenih maloštevilnih raziskav, ki so zelo različno (ne)ambiciozno zastavljene, opravljene z različnimi metodami in v različnem obsegu, včasih nemogoča celo primerjava posameznih dobljenih rezultatov. Tako pogosto nimamo niti odgovorov na najpreprostejši vprašanji: kdaj in koliko. Ko bomo, po vrsti lokalnih demografskih študij župnij in drugih teritorialnih enot od 16. do 20. stoletja, ki bodo zastavljene in izpeljane po enotni metodologiji, lahko odgovorili še vsaj na vprašanji kako in zakaj, potem bo seveda o tem že mogoče resneje razpravljati.

Kot delovna hipoteza pa se kar sama ponuja trditev, da je Slovenija, tako kot v geografskem in etničnem pogledu, tudi v pogledu razširjenosti družinskih tipov in načina življenja v družinah, ki je s tem povezano, tako rekoč v stičišču vsega evropskega. Je na stiku sredozemskega, alpskega in panonskega sveta, tu se stikajo romanski, germanski in slovanski narodi in je vendarle ob Hajnalovi črti Leningrad - Trst. Pri tem spada, paradoksalno, najzahodnejši del Slovenije skoraj zagotovo na vzhod, oz. bolje rečeno v mediteransko različico vzhodnoevropskega tipa družine. Ali imamo vzhodnoevropski tip družine tudi kje na vzhodu Slovenije (npr. v Prekmurju, podobno kot v nekaterih predelih Madžarske, ali pa v Beli Krajini), katere so bistvene razlike v družinski tipologiji med mestom in vasjo, med revnimi in bogatimi, pa so vprašanja, ki jih bomo še morali raziskovati.

Zusammenfassung

DIE SLOWENISCHE FAMILIE ZWISCHEN OST UND WEST (DIE FAMILIENVERHÄLTNISSE IN VELENJE UND UMGEBUNG IM 19. JAHRHUNDERT).

Der Artikel stellt ein stark erweitertes Referat dar, das der Autor für die internationale Konferenz "Where does Europe end?" vorbereitet hatte, die vom 6. bis 9. April 1994 in Budapest von der Cambridge Group for History of Population and Social Structure veranstaltet wurde.

Einleitend legt der Autor den Terminus "europäisches Familienmodell" dar, der 1965 von J. Hajnal als ein Modell der demographischen Verhaltensweise und der Familienstruktur definiert wurde, das für Europa westlich von der Linie St. Petersburg-Triest charakteristisch war, um anschließend eine kurze Übersicht über die wenigen slowenischen Forschungsarbeiten zu geben, die für die Antwort auf die Frage von Bedeutung sind, ob die slowenische Familienstruktur westliche oder östliche Merkmale aufweist.

Die oben erwähnte Linie durchschneidet nämlich gerade das slowenische Gebiet. Im weiteren führt der Autor einzelne strukturelle und demographische Besonderheiten der slowenischen Familie im 18. und 19. Jahrhundert an, aufgrund von einschlägigen bisherigen slowenischen Forschungen (vor allem der Analyse von Matriken der Pfarrer von Velenje von 1784 bis 1899 und des status animarum) und vergleicht sie mit den Ergebnissen in verschiedenen ost- und westeuropäischen Ländern, die ihm zur Verfügung standen. Die Ergebnisse zeigen ein interessantes Bild: Für den westlichsten Teil Sloweniens (Dolina bei Triest), der sich zweifelsohne westlich von der Hajnal-Linie befindet, ist das sog. "östliche Familienmodell" charakteristisch (hierher gehört auch der mediterrane Familientyp) mit einem Großfamilienanteil (multiple family type) von knapp 60%, während der Anteil an Kleinfamilien (nuclear family type), die sich nur aus Eltern und ihren Kindern zusammensetzen, 28,8% beträgt. Einen ausgesprochen "östlichen" Charakter zeigt im westlichen Teil Sloweniens (Istrien, teilweise auch Görz) auch das Verhältnis zwischen den Familienmitgliedern und den Dienstboten. Die Zahl der letzteren ist hier wesentlich kleiner als die in Zentralslowenien oder in Kärnten. In Zentralslowenien (Kranj, Moste bei Ljubljana, Črna na Koroškem, Velenje und Slovenska Bistrica mit Umgebung), die östlich von Hajnals Linie liegen, sind im 18. und 19. Jahrhundert dagegen viel "westlichere" Familienmodelle zu verzeichnen, für welche ein hohes Alter der Bräute bei der Heirat charakteristisch ist (27 Jahre im Durchschnitt auf dem Lande und etwas niedrigeres in der Stadt) sowie ein hoher Anteil an Kleinfamilien in Stadtsiedlungen - zwischen 60 und 90% (Velenje 1869 und Črna na Koroškem 1840). Deren Anteil ist auf dem Lande allerdings viel niedriger (Velenje-Umgebung 1869 nur knapp 51%), weil hier sehr oft erweiterte Familien (extended family Type) anzutreffen sind, in denen gewöhnlich auch noch die Eltern des Familienvaters oder der Familienmutter leben. Auch der Anteil an Frauen, die älter als ihre Männer waren, der von einigen Forscher als Zeichen der "Westlichkeit" der Familie angesehen wird und zwischen 20 und 25% differiert, ist in Slowenien höher und beträgt zwischen 20 und mehr als 30%. Ungeachtet der geringen Zahl der Forschungen kann man feststellen, daß sich Slowenien sowohl in geographischer wie auch in ethnischer Hinsicht im Schnittpunkt Europas befindet. Bei eingehenden Forschungen der Familientypen wird man also sowohl den östlichen wie auch den westlichen Familientyp, hier und da aber auch einen Zwischentyp (mediterranen, mitteleuropäischen) antreffen.

Žarko Lazarevič

**CELJE - PRVOTNO SREDIŠČE SLOVENSKEGA
ZADRUŽNIŠTVA**

Od Zveze slovenskih posojilnic do Zadružne zveze v Celju 1883 - 1905

"Toda pričeli smo Slovenci po vseh krajih z zdravo narodno-gospodarsko organizacijo, začeli smo sami gospodariti s svojim denarjem in svojim blagom, s svojim kreditom in s svojimi dolgovi, s svojim bogastvom in svojo revščino."¹

S temi vznesenimi besedami je zaslužni zadružnik Ivan Lapajne označil proces, ki je na Slovenskem potekal v drugi polovici devetnajstega stoletja, zlasti v njegovih zadnjih desetletjih, ko so Slovenci poleg kulturne in politične uveljavitve začeli počasi stopati tudi po poti gospodarske prepoznavnosti. Ta gospodarska prepoznavnost, ki jo lahko imenujemo tudi gospodarska emancipacija (dokončno se je resda izvršila šele v jugoslovanski državi), se je poleg drugega odražala tudi v naglem razvoju zadružništva, predvsem kreditnega, saj je slednje tedaj ustrezalo razvojni stopnji in strukturi slovenskega narodnega gospodarstva. V pogojih kapitalistične ekonomije s popolno prevlado denarnega gospodarjenja, zlasti pa v slovenskih razmerah nerazvite mreže bančnih in drugih finančnih institucij, je kreditno zadružništvo predstavljalo pomemben inovacijski dejavnik v gospodarskem udejstvovanju prevladujočega dela slovenske populacije. Inovacijski dejavnik zato, ker je, če si sposodimo besede T. Hočevarja, vršilo vlogo finančnega posredništva za potrebe drobnogospodarskega sektorja, to je kmetijstva in obrti, ki je prevladovalo v gospodarski podobi slovenskih predelov. S svojim delovanjem, z uporabo večini Slovencev dotlej neznanimi finančnimi operacijami in instrumenti, so slovenske kreditne zadruge z zbranim kapitalom bistveno pripomogle k znižanju obrestne mere. Ali kakor je zadeve videl že omenjeni Ivan Lapajne: "Brat bode bratu odslej zaupal svoje novce, brat bratu pomagal iz denarne zadrege, in če se bode pri tem kaj prigospodarilo, zopet bode le to bratom, našim rojakom, naši ožji mili domovini v korist."² Vendar se inovacijska vloga kreditnega zadružništva ni izčrpala samo v ekonomskem vidiku, temveč je vsebovala tudi kulturni

¹ Slovenska zadruga, št. 1/1899, str. 1.

² Ravno tam.

element. Ta se je pokazal v uveljavitvi slovenščine kot poslovnega jezika, kajti ravno ti zavodi so izoblikovali osnovo slovenske strokovne finančne in bančniške terminologije.³

In prav na tej točki prečkamo stičišče, ki povezuje dve navidez ločeni epizodi iz naše ne tako daljne preteklosti, to je zadrugištvo in mesto Celje. Vendar Celje v tej luči ne nastopa v vlogi torišča zaostrenih nemško-slovenskih ali nacionalno-političnih bojev, zaradi katerih so padale tudi avstrijske vlade,⁴ temveč kot središče slovenskega posojilništva, organiziranega na zadrugi podlagi. V Celju je namreč delovala Zveza slovenskih posojilnic, pozneje preimenovana v Zadružno zvezo v Celju, dolgo časa osrednja slovenska zadrugi organizacija, ki je obstajala skorajda pol stoletja. Pomen Zveze slovenskih posojilnic ni samo v tem, da je bila vrsto let edina slovenska zadrugi zveza, temveč v dejstvu, da je v začetku združevala skorajda vse slovenske denarne zavode. Z ustanovitvijo Zveze slovenskih posojilnic je bilo konec stihijskega in idealističnega ustanavljanja posojilnic, kajti začelo se je organizirano in načrtno vzpostavljanje mreže denarnih zavodov, ki so odigrali vidno vlogo pri financiranju gospodarskega udejstvovanja na naših tleh. V našem prispevku se ne bomo spuščali v podajanje kronologije Zveze slovenskih posojilnic oziroma Zadrugi zveze, ker bi celovita predstavitev z vsemi problemskimi vidiki polstoletnega delovanja zahtevala monografsko obdelavo, česar pa nam na tem mestu žal ni mogoče storiti. Zato se bomo osredotočili na eno bistvenih točk v razvoju te organizacije, to je preoblikovanju Zveze slovenskih posojilnic v Zadružno zvezo v Celju. Zgolj navidezno je sicer resda šlo le za formalno preobrazbo, ki pa je prinašala tudi globoke vsebinske spremembe v zasnovi in s tem v delovanju zveze. Tega vprašanja se lotevamo tudi zato, ker je bil s preustrojitvijo Zveze slovenskih posojilnic v Zadružno zvezo zaključen, zaradi nasprotujočih si interesov mučen in dolgotrajen, proces utrditve in poenotenja te organizacije. Sočasno s tem dogajanjem pa je Celje z razvojem zadrugi gibanja drugod izgubljalo vlogo osrednjega slovenskega zadrugi središča, postajalo je le eno izmed njih. Prvič je bil ta primat načet že v letu 1895, ko je bila v Ljubljani ustanovljena Zveza kranjskih posojilnic, ki je brez posebnih pretresov prerasla v Zadružno zvezo v Ljubljani.⁵ Devet let kasneje se je nato izoblikovalo še tretje zadrugi središče v Gorici, kjer je delovala Goriška zveza gospodarskih zadrug in društev.⁶ Kmalu po prelevitvi Zveze slovenskih posojilnic v Zadružno zvezo pa je prišlo do ustanovitve še ene zadrugi organizacije v

³ Toussaint Hočevar, Slovensko poslovno bančništvo kot inovacijski dejavnik, 1900-1930, Zgodovina denarstva in bančništva na Slovenskem, Zveza zgodovinskih društev, Zbirka Zgodovinskega časopisa, št. 3, Ljubljana 1987, str. 66.

⁴ Več o tem glej Janez Cvim, Boj za Celje, Politična orientacija celjskega nemštva 1861-1907, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Zbirka zgodovinskega časopisa 5, Ljubljana 1988.

⁵ Walter Lukan, The second phase of Slovene cooperativism (1894-1918), Slovene Studies, Journal of the Society for Slovene Studies, št. 1-2/1989, str. 83-96.

⁶ Anton Kralj, Iz zgodovine slovenskega zadrugištva, Slovenci v desetletju 1918-1928, Leonova družba, Ljubljana 1928, str. 545.

Ljubljani, kar je celjsko zvezo bolj ali manj omejilo na Štajersko in Koroško. Z izločitvijo dela zadrug iz Zadružne zveze v Celju je nastala (1907) "liberalna" Zveza slovenskih zadrug. V bistvu je šlo za delitev na pokrajinski podlagi, saj so pri celjski zvezi ostale štajerske in koroške zadruge. Celjani in Ljubljancani se niso mogli sporazumeti glede zadrug na Primorskem, tako da je jih je en del ostal pri celjski zvezi, druge pa so prešle k Zvezi slovenskih zadrug.⁷

Že uvodoma smo ugotovili, da drugo polovico devetnajstega stoletja označuje naglo uveljavljanje kapitalističnega pridobitniškega gospodarjenja v vseh sferah gospodarskega življenja. S prehodom v denarno ekonomijo in konkurenčnim kosanjem na trgu, se je zastavljalo tudi vprašanje virov financiranja tekoče proizvodnje in novih investicij, ki bi omogočile intenzivnejše gospodarjenje. Viri za tovrstno financiranje pa so bili omejeni, saj obstoječa mreža denarnih zavodov na Slovenskem in posamezni zasebni kreditodajalci, s ponudbo dragih posojil - visoka obrestna mera je pač pričala o veliki stopnji tveganja zaradi nizko rentabilne proizvodnje - ni mogla zadovoljiti potreb drobnogospodarskega sektorja.⁸ Množici majhnih kmetov in obrtnikov je kronično primanjkovalo obratnega kapitala. Individualni gospodarski subjekti, predvsem kmetje, so zadrego reševali zlasti z zadolževanjem pri zasebnikih,⁹ pa čeprav je tako poslovanje zaradi visokih obrestnih mer vodilo v preveliko odtujevanje njihovega premoženja.¹⁰ Druga pot pa je bilo financiranje proizvodnje in investicij iz lastnih prihrankov, ki pa je bila težje izvedljiva, saj je bila stopnja akumulacije kapitala v drobni obrti in kmetijstvu nizka.

Torej ni preostalo drugega kakor iskanje najustrežnejšega organizacijskega okvira oziroma oblike denarnih zavodov, ki bi omogočali cenejša posojila. Ta pripomoček so našli v kreditnem združništvu, ki je bilo sposobno mobilizirati množico majhnih prihrankov in jih s poceni posojili plasirati med kmete in obrtnike. Pri kreditnih zadrugah so bila posojila cenejša zaradi dveh osnovnih gibal poslovanja. Osnovni namen je bila samopomoč članstva. Na samopomoči utemeljeno poslovanje ni preneslo velike razlike med aktivno in pasivno obrestno mero. Obrestna marža pri posojilih je bila tolikšna, da je omogočala pokritje režijskih stroškov, ki so bili pri majhnih zavodih, kakršne so ponavadi zadruge bile, nizki. Seveda so lahko kreditne zadruge svoje

⁷ Fran Trček, Zveza slovenskih zadrug v Ljubljani ob 30 letnici, Zadružni zbornik, Zveza slovenskih zadrug, Ljubljana 1937, str. 89-92.

⁸ Hočevar, nav. delo, str. 66.

⁹ O zadolženosti slovenskih kmetov glej Žarko Lazarevič, Kmečki dolgovi na Slovenskem, Socialno-ekonomski vidiki zadolženosti slovenskih kmetov 1848-1948, Znanstveno publicistično središče, Ljubljana 1994

¹⁰ Hočevar, nav. delo, str. 66.

poslanstvo uresničevale le s previdnim in zanesljivim poslovanjem. Poleg teh socialno-gospodarskih momentov je pri celjski zadružni zvezi, vsaj v njenem prvem obdobju potrebno upoštevati še nacionalni moment, saj so bili na Štajerskem že delujoči denarni zavodi v nemških rokah in je zadružništvo služilo tudi finančni osamosvojitvi Slovencev. To stremljenje je kasneje že citirani Ivan Lapajne označil kot "gospodarsko neodvisnost Slovencev", kajti slovensko gospodarstvo so dotlej vodili "politični in narodni neprijatelji," ki jim je bilo mar "le za njih lastni dobiček."¹¹

O potrebi ustanavljanja denarnih zavodov, ki so eno temeljnih gibal kapitalistične ekonomije, torej ni bilo nobenega dvoma. Prvi, ki je začel javno opozarjati na to plat, je bil Josip Vošnjak.¹² Ob priliki ogledovanja čeških dežel v letu 1868 se je seznanil s tamkajšnjo zadružno organizacijo. V pogovorih s protagonisti tega gibanja je spoznal, da tudi na Slovenskem, če se želi zagotoviti nemoten razvoj gospodarstva, nujno potrebujejo lastne denarne zavode. Po vrnitvi je s serijo člankov v Slovenskem narodu seznanjal bralstvo s principi delovanja in organizacijo češkega zadružništva ter obenem navduševal in pozival sonarodnjake k ustanavljanju zadrug. Tako so že novembra 1868. na sestanku slovenskih veljakov v Mariboru na njegovo pobudo sklenili ustanoviti slovensko posojilno društvo. Priprave za ustanovitev sta prevzela pisatelj, a tudi urednik Slovenskega Naroda Josip Jurčič in Franc Ropoc, uradnik v Mariboru. Aprila 1869. so deželnemu namestništvu v Gradcu predložili pravila in zaprosili za odobritev dela. Kljub temu da so bila pravila posneta po češkem vzorcu, kjer so zadruge na osnovi takih pravil brez težav registrirali, je deželno namestništvo prošnjo zavrnilo, češ da vlagatelji nimajo zadostnega jamstva za svoj denar pri društvu in da jim nihče ne zagotavlja varnost vloge oziroma izplačila in obrestovanja. Pristojno namestništvo je registracijo društva pogojilo s spremembo pravil, da bi člani jamčili neomejeno, vzajemno (solidarno) in z vsem svojim premoženjem za društvene obveznosti. Predlagatelji so se seveda pritožili, a niso uspeli. Zato so v naslednjem poskusu ubrali drugačno pot, prepisali so pravila posojilnice v Kindbergu z Zgornjega Štajerskega in to v prošnji izrecno poudarili. To pot so bila pravila brez težav odobrena in posojilnica z imenom Društvo Mariborske založnice bi lahko začelo delovati že septembra 1872, kar pa se ni zgodilo zaradi "subjektivnega faktorja". Franc Ropoc, eden najagilnejših pobudnikov, se je preselil iz Maribora, njegova selitev pa je sovpadla s političnim razkolom med Slovenci v Mariboru.¹³

V drugem poizkusu se je Josip Vošnjak sam lotil praktičnega organizacijskega dela. Tako je 1871. leta, v času službovanja v Šmarjah pri Jelšah, navdušil okrajno zastopstvo, katerega načelnik je bil, za ustanovitev hranilnice in posojilnice. Tudi tega zavoda oblast

¹¹ Slovenska zadruga št. 1/1899, str. 1.

¹² Kralj, nav. delo, str. 537.

¹³ Dolfe Schauer, Prva doba našega zadružništva, Samozaložba, Ljubljana 1945, str. 33-39.

ni odobrila, ker je, tako kot v mariborskem primeru, zahtevala neomejeno jamstvo in prepoved jemanja "hitro pokvarljivega blaga" oziroma kmetijskih pridelkov v jamstvo za posojila. Po razmisleku je bil Vošnjak pripravljen vnesti neomejeno jamstvo članov med organizacijska načela, zlasti zato, ker oblasti niso odobrile delovanja nobeni posojilnici brez te določbe v pravilih. Glede drugega razloga odklonitve registracije pa ni kazal nobene spravljivosti. Upal je, da bo ministrstvo po pritožbi slednje odpravilo, a se njegova pričakovanja niso uresničila. Ministrstvo je poleg zgornjih razlogov v odklonitvi navedlo še prenizko varščino (v znesku 5.000 goldinarjev) za tovrstni zavod.¹⁴ Ponesrečena poskusa pobudnikom zadružništva nista jemala poguma, nasprotno le utrdila sta jih je v njihovi nameri. Tako je Josip Vošnjak že v letu 1871, poučen z dotedanji negativnimi izkušnjami, v Koledarju Mohorjeve družbe objavil pravila za posojilnice,¹⁵ ki so v celoti ustrezale zakonski podlagi, zadovoljevale zahteve oblasti in omogočale registracijo pri sodiščih, zato so tudi služila kot vzor za novonastajajoče slovenske kreditne zadruge.

V vsakdanjem življenju je pač tako, da samo vztrajnost prinese željene uspehe. V skladu z izrekom, da "gre v tretje rado", se je naslednje leto posrečilo registrirati posojilnico v Ljutomeru, ki je začela delovati takoj po ustanovni skupščini 15. septembra 1872. Leto zatem pa je bila ustanovljena tudi prva slovenska zadruga na Koroškem, Posojilnica pri Sv. Jakobu v Rožni dolini. Obe zadrugi sta bili osnovani na podlagi zakona o društvih iz 1852. leta.¹⁶ Ko je bil aprila 1873. sprejet zakon o zadružništvu,¹⁷ je ljutomerska posojilnica prilagodila ustroj novemu zakonu in se v letu 1874 registrirala kot društvo z neomejeno zavezo.¹⁸

Novi zakon je v splošnem blagodejno vplival na razvoj zadružništva, saj so sodišča poslej morala samo ugotavljati skladnost zahtevka za registracijo zadruge z zakonom in nato zadrugo vpisati v sodni register. Organizacijo zadruge in notranja razmerja članov je zakonodajalec prepustil zadrugam samim, kar je povzročilo neenotno organiziranost zadrug. Kot prvo posojilnico, registrirano kot zadrugo po novi zakonodaji, so ustanovili tisto v Mozirju 1874. leta. Istega leta je začela delovati tudi posojilnica v Šoštanju, ki je vse do leta 1887 nosila nemško ime. 1875. leta so ustanovili še posojilnici v Metliki in Ormožu. Slednja je tudi vse do 1892. leta nosila nemško ime.¹⁹ Formalni zakonski

¹⁴ Schauer, nav. delo, str. 39-40; Kralj, nav. delo, str. 541.

¹⁵ Kralj, nav. delo, str. 537.

¹⁶ Schauer, nav. delo, str. 47-48; Kralj, nav. delo, str. 537-538; Fran Trček, Razvoj posameznih zadrug, Zadružni zbornik, str. 56.

¹⁷ O zadružni zakonodaji glej podrobneje Emil Čeferin, Pregled zadružnega prava, zlasti o kmetijskih zadrugah, v sto letih na slovenskem ozemlju, Zbornik Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani, zvezek 24, Ljubljani 1975, str 37-62.

¹⁸ Schauer, nav. delo, str. 47; Kralj, nav. delo, str. 538.

¹⁹ Schauer, nav. delo, str. 48-52; Kralj, nav. delo, str. 538.

pogoji za ustanavljanje posojilnic so bili po izdaji zadružnega zakona torej zelo ugodni, kljub temu pa do pravega razmaha kreditnega združništva še ni prišlo, saj vse do konca osemdesetih let niso več ustanavljali novih kreditnih zadrug. Vzrok zastoju je bil predvsem organizacijske narave, Josip Vošnjak se ob vsestranskem udejstvovanju pač ni mogel v celoti posvetiti združništvu. Na drugi strani pa so praktično delujoči združniki imeli obilo dela s premagovanjem začetniških poslovnih težav, da bi se lahko angažirali pri ustanavljanju novih zadrug.

Do prelomnice je prišlo v letu 1880, ko se je z združništvom, tako v praktično-organizacijskem kot tudi v teoretičnem smislu, začel ukvarjati Mihael Vošnjak, Josipov brat. Slednji si je po upokojitvi za mesto svojega zelo plodnega "življenjskega počitka" izbral Celje. Tu se je hitro po preselitvi dejavno vključil v snovanje Celjske posojilnice, kar je bilo uspešno končano že naslednje leto. Poslej je ustanavljanje novih zadrug steklo hitreje, tako da jih je bilo na začetku 1883. leta že štirinajst, delujočih v Celju, Ljubljani, Ljutomeru, Mariboru, Metliki, Mozirju, Ormožu, Postojni, Šoštanju, Št. Jakobu v Rožu, Žalcu in na Vrhniki. Vse te zadruge je Miha Vošnjak v januarju 1883. leta povabil v Celje, kjer naj bi ustanovili Zvezo slovenskih posojilnic. Vabilu se je odzvalo le pet posojilnic iz Celja, Maribora, Mozirja, Šoštanja in Žalca, kar ni ravno govorilo o navdušenju za tesnejše sodelovanje. Zlasti bije v oči odsotnost kranjskih posojilnic. Z izjemo mariborske so se sestanka udeležili predstavniki posojilnic iz okolice Celja, ki so že pred tem tesno sodelovale s Celjsko posojilnico.²⁰

Namen Zveze slovenskih posojilnic, prve slovenske zadružne zveze in tretje v avstrijskem okviru, je bil poleg enotnega predstavnništva nasproti oblastem in javnosti predvsem medsebojno povezati, uskladiti in poenotiti notranje poslovanje posojilnic, da bi tako dosegli primerljivost uspešnosti. Obenem pa naj bi zveza, ki ji je že od začetka predsedoval M. Vošnjak, tudi pospeševala ustanavljanje novih zadrug z nudenjem tehnične in organizacijske pomoči pri uresničevanju pobud, da bi prepredli slovensko ozemlje z mrežo posojilnic (posojilnico vsaj v vsak slovenski okraj). Ta mreža posojilnic naj bi poleg pospeševanja gospodarskega napredka istočasno predstavljala tudi močno finančno oporo slovenskemu narodnemu gibanju.²¹ Vendar so pravila zvezo močno onemogočala v njeni dejavnejši vlogi, prvotno je bila celo predvidena le za dobo dveh let, a so jo že naslednje leto spremenili v trajno združenje. Obenem pa prva pravila tudi niso podrobneje in obvezujoče določala načine financiranja zvezine aktivnosti, ker je bila članarina in njena višina prepuščena prosti volji posameznih članic. Zveza tako ni bila utemeljena kot čvrsta in enotna organizacija, temveč kot ohlapna, posvetovalna združba. Pravila nasploh pričajo o neki čudni medsebojni nezaupljivosti, iz njih veje duh

²⁰ Schauer, nav. delo, str. 61-62.

²¹ Schauer, nav. delo, str. 66.

Ijubosumnega varovanja samostojnosti posameznih članic, kakor jih je označil Dolfe Schauer.²²

Zveza slovenskih posojilnic je bila organizirana kot društvo, kar je bila posledica zadružnega zakona iz 1873. leta, ki ni predvideval zadruge, katere člani bi bile pravne osebe. To so omogočili šele kasnejši zakoni o reviziji in zadružnih zvezah. Schauer trdi, da je bilo to dejstvo Vošnjaku, v ozračju nezaupanja, verjetno celo dobrodošlo. Poznavajoč razmere, naj bi Vošnjak vedel, da bo načelstva posojilnic lažje pridobil za vstop v društvo, zlasti ker tega ni spremljala denarna obveznost. Če bi zvezo organizirali v obliki zadruge, bi namreč vse članice morale vplačati deleže in prevzeti jamstvo. Slaba stran društvene oblike zveze je bila v tem, da si je morala pridobiti dovoljenje avstrijskega notranjega ministrstva, kar je postopek registracije društva nekoliko zavleklo. Vzrok temu je bila določba v pravilih, da se področje delovanja Zveze slovenskih posojilnic razteza po vsem slovenskem ozemlju in je ministrstvo pred privolitvijo zahtevalo mnenje oblastev iz Trsta, Gradca in Celovca. Ta so bila seveda negativna, saj so bodoči zvezi že vnaprej pripisovali prvenstveno politično delovanje. Kljub odklonilnim predlogom je Josipu Vošnjaku, ki je bil v tem času državnozborski poslanec za celjski okraj, uspelo pri tedanjem predsedniku vlade Taaffeju izposlovati dovoljenje za delovanje na osnovi predloženih pravil.²³ Ob tem velja opozoriti, da sta tudi kasneje ustanovljeni Zadružna zveza v Ljubljani in Zveza slovenskih zadrug za svoj delokrog določile slovensko ozemlje, kar drugje ni bilo ravno običajno.

Zveza slovenskih posojilnic je kmalu upravičila svoj obstoj, saj so na njeno pobudo ali z njeno tehnično in organizacijsko pomočjo začele na Slovenskem hitro nastajati nove posojilnice. Tako je v desetih letih, to je do 1892., število delujočih slovenskih posojilnic naraslo že na 61. Najgostejše omrežje posojilnic je bilo na Štajerskem, kjer jih je poslovalo 21 in sta bila samo dva okraja brez slovenskega denarnega zavoda. V tem letu so koroški Slovenci hranili denar in se zadolževali pri 17 svojih posojilnicah, ob tem pa samo v štirih okrajih še niso uspeli organizirati lastne posojilnice. Na slabšem so bili na Primorskem in na Kranjskem, kjer je delovalo 9 oziroma 14 slovenskih posojilnic. Pozorni bralec je že opazil presenetljivo redko mrežo posojilnic na Kranjskem, kar 20 kranjskih okrajev je bilo v tem letu brez denarnega zavoda.²⁴ Vzroke oziroma tolmačenje takega stanja lahko iščemo tako v večji politični razgibanosti med štajerskimi Slovenci zaradi nacionalnih razmer kot tudi v različnosti deželnih razmer. Tako Vasilij Melik trdi, da je bila za Kranjsko značilna neka posebna socialna konservativnost, svojevrstna zaostalost v kulturni in narodnostni politiki. Na Štajersko, ki je bila v celoti gospodarsko razvitejša dežela, je moderna kapitalistična miselnost prodrla mnogo bolj

²² Schauer, nav. delo, str. 66.

²³ Schauer, nav. delo, str. 68-69.

²⁴ Kralj, nav. delo, str. 538.

kot na Kranjsko, kar se je poznalo tudi v slovenskem delu dežele. Obenem pa naj bi bili Štajerci tudi boljši organizatorji in finančno spretnejši.²⁵ Razmah zadružništva na Kranjskem, s tem pa tudi prenos zadružne iniciative iz Štajerske na Kranjsko, se je zgodil po ustanovitvi Zveze kranjskih posojilnic, ki je propagirala zadružništvo na Raiffeisenovih osnovah. Ta proces je spremljala oziroma omogočila ideološko-strankarska ločitev duhov na Slovenskem.²⁶ Z ustanovitvijo te konkurenčne organizacije, ki je kmalu prerasla deželne okvire in je širila svoje delovanje po vsem slovenskem etničnem ozemlju in tudi proti jugu v Istro in Dalmacijo, je bilo konec enotnega zadružnega gibanja in celjskega prvenstva. Naenkrat je postalo zelo pomembno članstvo pri posamezni zvezi, kajti vsaka je skrbela le za svoje zadruge.

Na tem mestu bomo našo pripoved za kratek čas prekinili, ker smo z omembo ustanovitve Zveze kranjskih posojilnic prišli do problema organizacijske zasnove posojilnic. Bežno smo že omenili, da se je s širšim razmahom zadružništva na Kranjskem začel na Krekovo iniciativo med Slovenci uveljavljati nov organizacijski, to je Raiffeisenov princip zadružništva. Prve slovenske posojilnice so bile organizirane po Schulze-Delitschevem sistemu. Hermann Schulze-Delitsch je želel ustvariti močne denarne zavode s čim več lastnega kapitala. Zato področje zadružnega delovanja in obsega poslovanja ni omejil samo na člane in ozko krajevno. Priporočal je visoke deleže, ki so lastnikom dajali aktivno in pasivno glasovalno pravico, in obrestovanje le-teh. Vodstvo zadruga je bilo za svoje delo nagrajevano, eventuelni dobiček je bilo dovoljeno deliti. Ravno tako tudi rezervni sklad, če je bila taka odločitev sprejeta na občnem zboru. Posledica takega ustroja je bila nekoliko višja obrestna mera kot pri zadrugah raiffeisenovega tipa, saj so tovrstne zadruga (Schulze-Delitschevke) v prvi vrsti zasledovale dobiček. Ta organizacijska oblika je bila prilagojena mestnemu okolju - saj jo je Schulze-Delitsch zasnoval predvsem za obrtnike - ki je bilo bolj vajeno denarnega poslovanja. Sedeži tovrstnih institucij so bili zato skoraj izključno v mestih oziroma upravnih središčih.

V nasprotju s temi določili je Friedrich Wilhelm Raiffeisen, ki slovi kot "oče kmečkega zadružništva", izrecno določil, da sme zadruga poslovati samo s svojimi člani. Nasprotoval je deležem, a jih je sprejel zaradi zadružnega zakona, vendar jih je omejil na čim nižjo vsoto brez obrestovanja. Poslovni okoliš "njegove" zadruga je bil majhen, omejen le na eno občino, župnijo, eno ali več majhnih vasi, da bi bili člani drug drugemu znani. Le tako bi vedeli, kdo je potreben in kar je še pomembneje, tudi

²⁵ Vasilij Melik, Josip Vošnjak in njegovi spomini, Slovenska matica, Ljubljana 1982, str. 647.

²⁶ Več o Zvezi kranjskih posojilnic oziroma Zadružni zvezi v Ljubljani išči v že citirani razpravi Walterja Lukana, *The second phase of Slovene cooperativism (1894-1918)*.

sposoben vrniti posojilo. Vodstvo zadruge je moralo nadzirati posojilojemalec, da je odobreni kredit porabil za točno določen namen. V nasprotju s Schulze-Delitschevimi zadrugami, kjer so zadružniki jamčili samo z deleži - od tod tudi zahteva pa visokih deležih - je Raiffeisen določil neomejeno jamstvo, kar je zadružnike in vodstvo vzpodbujalo k smotrnemu in zanesljivemu poslovanju. Navkljub neomejenemu jamstvu pa vodstvo takih zadrug, z izjemo blagajnika (običajno je opravljal tudi tajniška in knjigovodska dela), ne bi smelo biti nagrajevano za svoje delo, kar bi iz zadrug odstranilo vse dobičkaželjne ljudi. Z izpostavljanjem moralnih in ne profitnih vrednot je bila seveda prepovedana tudi delitev dobička, ki so ga morali nujno uvrstiti v rezervni sklad.²⁷

V času snovanja prvih slovenskih posojilnic Raiffeisenov sistem še ni bil znan. Na Slovenskem se tudi ni razvil čisti Schulze-Delitschev sistem, temveč nekoliko modificirana oblika, ki jo je uvedel Mihael Vošnjak ob pisanju pravil za Celjsko posojilnico. V prvotni verziji je predvidel enotne deleže po 50 goldinarjev in posojanje denarja tudi nečlanom, kot je bilo običajno. Pred dokončno uskladitvijo pravil pa je ob izteku 1880. leta državni zbor sprejel zakon o davčnih olajšavah za društva in posojilnice, ki so poslovale zgolj s svojimi člani. Vošnjak je nemudoma izrabil priložnost in pravila spremenil v toliko, da je zadostil črki zakona. Uvedel je dve vrsti deležev, in sicer glavne in opravilne, pri čemer je pri slednjih tudi ločil dva tipa. Tako je novoustanovljena Celjska posojilnica imela kar tri vrste deležev, glavne po 100 goldinarjev, opravilne I. vrste po 10 goldinarjev in opravilne II. vrste po 1 goldinar.²⁸ S to spremembo je ohranil prvotni namen ustanoviti finančno krepak zavod in omogočil tudi revnejšim slojem, da so vsaj z enim goldinarskim deležem postali člani zadruge in dobivali posojila. Obenem pa je posojilnica lahko, ker je bilo poslovanje omejeno samo na člane, zahtevala zakonsko opredeljene znatne davčne olajšave.

Tak ali pa podoben ustroj, z ločevanjem deležev na glavne in poslovne oziroma opravilne, so pozneje prevzele mnoge posojilnice, pa čeprav so že v tedanjem času to šteli kot odmik od osnovne zadružne ideje, ki je temeljila na enakopravnosti članov. Z uvedbo več vrst deležev - odločujočo upravno vlogo so seveda imeli le glavni deleži - so take zadruge sčasoma prišle v roke sorazmerno redkih imetnikov glavnih deležev, ki so dobičkanosno poslovanje postavljali na prvo mesto. V Nemčiji so že tedaj opažali težnjo spreminjanja Schulze-Delitschevih posojilnic v delniške družbe.²⁹ Značilno je bilo

²⁷ Miloš Štibler, *Zadružništvo*, I. del, Kmetijska matica, Ljubljana 1931, str. 21-37.

²⁸ Schauer, nav. delo, str. 53-56.

²⁹ Miloš Štibler je tako delitev deležev označil z besedami, da je Vošnjak že tako pomankljiv Schulze-Delitschev sistem še poslabšal z uvedbo glavnih in opravilnih ali poslovnih deležev ter dal glavnim deležnikom vso oblast nad zadrugo. Podrobneje glej Miloš Štibler, *Razmišljanje ob štiridesetletnici Zadružne zveze v Celju*, Spominski spis Zadružne zveze v Celju ob priliki štiridesetletnice njenega delovanja, *Zadružna zveza v Celju*, Celje 1923, str. 7-13.

mnenje predstavnikov ljubljanske zadružne organizacije (Svetoslav Premrou), ki so s kritiko tovrstnih posojilnic utemeljevali pomen in potrebo svojega organizacijskega načela, katerega so širili na podeželju. Tako so "vošnjakovim" zadrugam očitali kapitalistični značaj, ker so delile delnino oziroma dividendo, običajno 4,5%, in zato imele tudi višjo obrestno mero. Navajali so značilen primer neimenovane zadruge, v kateri je odločalo in si delilo delnine le 23 glavnih deležnikov, pa čeprav je bilo poleg njih včlanjeno še 1.115 zadružnikov z navadnimi deleži. "Vošnjakovkam" so sicer priznavali njihov gospodarski (pobijanje oduševstva) in narodni (slovenski značaj) pomen, vendar so menili, da jih je čas prehitel, da je v danih razmerah potrebno zadruge snovati iz socialnega, to je iz "strogo gospodarskega nagiba" in ne prvenstveno iz narodnega. Narodni vidik je pač že vključen v prizadevanje za gospodarsko okrepitev Slovencev. Tiste, ki so opravičevali Schulze-Delitschev oziroma Vošnjakov zadružni ustroj, so označili za "zadružne aristokrate". Nasprotno pa so si v Ljubljani za sebe, a tudi za druge zagovornike Raiffeisenovega sistema, pridržali oznako "zadružnih demokratov".³⁰

Kot primer take "aristokratske" zadruge oziroma poslovanja, utemeljenega na Vošnjakovih organizacijskih načelih, si bomo podrobneje ogledali Hranilnico in posojilnico na Ljubnem, ki je resda pričela uradovati izven prvega ustanovitvenega vala. Ob ustanovitvi v letu 1894 so v tej posojilnici določili tri vrste deležev, in sicer glavne oziroma ustanovne ter opravilne prvega in drugega reda. Zanimivo je, da so bili tako ustanovni kot opravilni deleži prvega reda enako visoki, oboji so namreč znašali po 10 kron, opravilni drugoredni deleži pa po eno krono. Navkljub enakosti pa so bili glavni oziroma ustanovni deleži v prednosti, saj so samo njihovi imetniki imeli pravico sodelovanja in odločanja na občnih zborih. Ko je bila posojilnica že ustanovljena, so novi interesi zelo težko prišli do glavnih deležev. Posamezne vloge so zelo skrbno tehtali, pa četudi je šlo za odprodajo, podaritev ali dedovanje deleža. Taka razmerja so veljala vse do leta 1911, ko so s spremembo pravil vsi zadružniki dobili pravico sodelovanja in odločanja na občnih zborih. Ta sprememba je samo navidezno predruožila odnose deležnikov, vsaka vplačana krona je prinesla en glas. S tem pa so imetniki ustanovnih deležev še vedno ohranili dotedanjo premoč nad navadnimi zadružniki, saj so največkrat posedovali več glavnih deležev. Premoč glavnih deležnikov se je odražala zlasti pri delitvi delnine, do katere so bili upravičeni le glavni deleži, ki so se istočasno tudi obrestovali. Opravilni deleži prve in druge vrste pa so bili upravičeni le do obrestovanja, slednji šele od leta 1906 dalje. Razlika je bila občutna, saj so v najboljših letih "ustanovitelji" beležili tudi do 15% - prirastek svojih vložkov, istočasno pa je opravičnim deležnikom pripadlo le 4% - obrestovanje deležev. V letu 1915 se je zgodilo celo to, da so za izplačevanje delnin posegli v rezervni sklad, ker ni bilo dovolj dobička. Spet drugič pa so v sušnem letu priznali obrestovanje le glavnim deležem. V

³⁰ Narodni gospodar, št. 19/1907, str. 307-309.

zadnjem letu poslovanja po starih pravilih, kajti v letu 1928 se je ljubenska zadruga preregistrirala v raiffeisenovko, so imetniki glavnih deležev še zadnjič izkoristili svojo premoč in si, ne da bi trenili z očesom in kaj malega namenili tudi navadnim zadružnikom, na račun delnine in obrestovanja deležev izplačali kar petino vrednosti svojih deležev. Zanimivo je, da je ljubenska zadruga zadržala svoj ustroj tudi po letu 1907, ko je zapustila vrste celjske zadružne organizacije in se pridružila Zadružni zvezi v Ljubljani, pa čeprav je slednja želela združevati le raiffeisenovke. Edina posledica, ki je bila izvršena, verjetno na pritisk iz Ljubljane oziroma pododbora te zveze v Mariboru, je bila sprememba pravil v letu 1911, da imajo pravico do sodelovanja na občnih zborih vsi zadružniki.³¹

Ravnanje ljubenske zadruge je bilo značilno, pa čeprav je že v letu 1889 izšel zakon, ki je določal status raiffeisenovke in ugodnosti povezane s tem, če niso izplačevale dobička, ampak so ga uvrščale v rezervni sklad. Zadruga, ustanovljene na podlagi tega zakona, bodisi novoustanovljene ali stare s predrugačenimi pravili, so bile oproščene pridobninskega davka in jim je bila dovoljena uporaba meničnega koleka pri zadolžnicah, kar so bile znatne olajšave. Vendar se navkljub davčnim ugodnostim večina starejših zadrug ni ozirala na ta določila, temveč so zadržale svoj dotedanji ustroj. Sicer pa, zakaj bi utečeni, preiskušeni in trdni zavodi spreminjali svoja pravila, ko davčne oprostitve niso odtehtale svobodnejšega delovanja, širokega delokroga brez teritorialnih omejitev in - kar je bilo najodločilnejše - svobodno delitev dobička.³²

Z oziranjem v preteklost na osnovi pridobljenih izkušenj je bilo kasneje M. Vošnjaku možno očitati odmik od pristnih zadružnih načel in propagiranje predvsem velikih posojilnic. Vendar se ti očitki pokažejo v drugačni luči, ko upoštevamo njegov osnovni namen, to je finančno podpreti in s tem zagotoviti neovirano gospodarsko pobudo slovenskih ljudi, neodvisno od nemškega kapitala. Vedeti moramo, da je v letih 1872 - 1892, ko se je na Kranjskem in Štajerskem ustanovilo 36 slovenskih posojilnic, istočasno na tem prostoru delovalo še 34 nemških kreditnih zadrug, poleg vseh drugih nemško usmerjenih denarnih zavodov.³³ Vošnjakova prvotna namera je bila ustanavljanje občinskih in okrajnih hranilnic, ki so med prebivalstvom uživale več zaupanja, kakor še ne dodobra spoznane posojilnice. Ker pa je vedel, da veliko občin in okrajev na Štajerskem vodijo nemško usmerjeni odborniki, kar je bilo v nasprotju s težnjami slovenskih gospodarskih krogov, se je odločil drugače. Posojilnice, organizirane na zadružni podlagi, naj bi ustanavljali v tistih krajih, kjer Slovenci niso imeli trdne večine, kajti kreditne zadruga so lahko poslovale neodvisno od političnih

31 Zgodovinski arhiv Celje, Gradivo hranilnic in posojilnic, Hranilnica in posojilnica Ljubno, Zapisniki sej načelstva in občnih zborov 1894-1940.

32 Slovenska zadruga, št. 4/1902, str. 25, št. 1/1903, str. 1-2.

33 Kralj, nav. delo, str. 540.

oblastev. Nasprotno ravnanje pa je na začetku priporočal povsod tam, kjer so imeli prevlado Slovenci, na Kranjskem naj bi npr. snovali predvsem občinske hranilnice v vsakem sodnijskem okraju. Zaradi želje po zagotovitvi slovenskega značaja nastajajočih posojilnic se to obdobje zadrugištva označuje kot "narodnostno gibanje".³⁴ Obremenjen s takimi hotenji se je Vošnjak odločil za nekoliko spremenjen Schulze-Delitschev sistem, ki je omogočal oblikovanje finančno trdnih zavodov, sposobnih kosa z nemško konkurenco. Visoki deleži (z aktivno in pasivno glasovalno pravico) niso služili samo večanju glavnice, temveč so bili predvsem zagotovilo, da bo vodstvo posojilnice v značajsko trdnih in zanesljivih narodnih rokah. Delnine in plačane upravne funkcije naj bi bile zagotovilo varnega poslovanja. Zaupanja prebivalstva ni bilo mogoče graditi samo na narodno in moralno trdnih zadružnikih, temveč predvsem z ustreznim jamstvom. Tako je Vošnjak menil, da je omejeno jamstvo primerno tam, kjer so deleži visoki in deležniki premožni, neomejeno pa v primeru nizkih deležev in revnejših zadružnikov. Prve posojilnice so bile res ustanovljene z omejenim jamstvom, vendar so kmalu več ali manj vse prešle na neomejeno jamstvo, kar jim je zagotovo dvigovalo ugled v javnosti. Ravno zaradi jamstva in spremljajočega tveganja, se je Vošnjaku zdelo ustrezno, da so glavni deležniki za svoje poslovno udejstvovanje denarno nagrajani, kajti samo krepitev moralnega ugleda ni dovolj, da bi ljudi trajno vzpodbujalo k vestnemu delu.

Na Vošnjaka in Zvezo slovenskih posojilnic so pogosto naslavljali tudi očitek, da ne kažeta razumevanja za majhne podeželske hranilnice in posojilnice. Nekega dokončnega odgovora o tem ni mogoče podati, ker je šlo tako za krivičen in upravičen očitek hkrati. Po eni strani je M. Vošnjak že leta 1884 opozarjal, da je posojilnice potrebno ustanavljati ne samo v mestih in trgih, ampak tudi na podeželju. V enem od člankov v Zadruzi, glasilu Zveze slovenskih posojilnic, je podal smernice delovanja takih kmečkih posojilnic, s katerimi se je, ne da bi se zavedal, zelo približal Raiffeisenovemu sistemu. Tovrstne posojilnice naj bi poslovale na majhnem območju, da bi bili kreditorejmalci - predvsem njihov značaj, gospodarska oziroma kreditna sposobnost in premoženje - vodstvu zadruga osebno znani. Na ta način jim ne bi bilo potrebno imeti posebnih zaupnikov, ki bi vodstvo zadruga obveščali o prosilcih. Takšno prakso je namreč Vošnjak vpeljal pri Celjski posojilnici.³⁵ Nadalje naj bi bili deleži nizki in upravno delo brezplačno. Pri snovanju pravil za kmečke zadruga je izpostavil, da naj se ukvarjajo samo z osebnim (personalnim) kreditom proti poroštvu. Kmečke posojilnice naj se hipotekarnega poslovanja ne bi lotevale, ker je zato potrebno veliko kapitala, katerega le-te samo z deleži in hranilnimi vlogami ne bi mogle zbrati, najmanjše posojil pri drugih zavodih za ta namen pa bi bilo predrago. Te svoje zamisli je Vošnjak naslednje leto tudi bolj podrobno razdelal v Navodu za osnovo posojilnic in njihovo delovanje.

³⁴ Zamejeno je seveda s procesom hitrega ustanavljanja raiffeisenovk proti koncu devetnajstega stoletja.

³⁵ Slovenska zadruga, št. 6/1904, str. 46.

Delo je napisal na prošnjo kranjskega deželnega zbora, ki je z njimi želel vzpodbuditi ustanavljanje posojilnic v deželi.³⁶ Ob tem ni odveč pripomniti, da se Vošnjak in z njim tudi Zveza slovenskih posojilnic nista branila v članstvo sprejemati zadrug na podlagi zakonskih določil iz 1889, ki so v avstrijskih okvirih opredelila Raiffeisenov ustroj. Resnici na ljubo pa je treba priznati, da so najprej vzpodbujali ustanavljanje velikih in kapitalsko močnih posojilnic po okrajih. Ko pa je bila mreža slednjih že v zadostni meri preprejena po slovenskem ozemlju, so začeli misliti tudi na male kmečke posojilnice, katerim pa vendarle niso bili preveč naklonjeni zaradi njihove majhnosti in s tem nezadostnih sredstev za poslovanje.³⁷ Zelo značilno odklonilno stališče vodilnih predstavnikov celjske zveze do majhnih podeželskih posojilnic, ki ga je mogoče velikokrat zaslediti, je prvič prišlo do izraza na občnem zboru 1892. leta. Takrat so si mnogi prizadevali doseči - posebej je izstopal neumorni in dostikrat neuslišani Ivan Lapajne - da bi celjska zveza priporočala ustanavljanje posojilnic na osnovi zakona iz 1889, stare pa naj bi spremenile pravila in tako privarčevale ne tako majhen denar, ki so ga drugače namenjale davčnim oblastem. Za ta predlog v okrilju Zveze slovenskih posojilnic ni bilo plodnih tal, saj je večina menila, da poskusiti sicer velja, vendar le pri novih posojilnicah in še to brez velikih pričakovanj.³⁸ Obenem pa je ravno tako res, da so Celjani ustanavljali kreditne zadruge po omenjenem zakonu, vendar je treba priznati, da je ta preobrat sovpadal z občutnejšo dejavnostjo konkurenčne organizacije v Ljubljani, ki je prvenstveno snovala male kmečke kreditne zadruge.

Navedeno utemeljevanje in sestava članstva, med katerimi so prevladovali posojilnice, ki so same razpolagale z znatnimi sredstvi in se zato čutile dovolj močne za samostojno delovanje, sta dolgo časa preprečevala, da bi se Zveza slovenskih posojilnic preoblikovala v nekakšno denarno centralo svojih članic in bi se tako zveza spremenila v trdnejšo organizacijo z bolj dejavno vlogo tudi na finančnem področju.³⁹ Šlo je pravzaprav zato, da bi se na enem mestu zbirala presežna sredstva posojilnic, ki bi jih nato zveza dodeljevala posojilnicam s pomanjkanjem prosto likvidnih sredstev. To vprašanje je začelo buriti duhove v celjski zvezi že kmalu po njeni ustanovitvi, prvič se je zastavilo na občnem zboru 1886. leta. Dotedanje delovanje posojilnic je že pokazalo,

³⁶ Več in natančneje o Vošnjakovih načelnih in praktičnih stališčih išči pri Schauer, nav. delo, str. 79-100.

³⁷ Ta argumentacija predstavnikov Zveze slovenskih zadrug je jasno razvidna iz njenih Letopisov in časopisa Slovenska zadruga oziroma zapisnikov občnih zborov.

³⁸ III. Letopis slovenskih posojilnic 1892, Zveza slovenskih posojilnic, Celje 1893, Zapisnik občnega zbora z dne 15. decembra 1892, str. 49-50.

³⁹ V nasprotju z njimi teh problemov zaradi strukture članic (majhne posojilnice, ki potrebujejo zunanjo organizacijsko in finančno oporo) niso imeli v Ljubljani, kjer so že od začetka delovanja svojo zadržno organizacijo zasnovali tako, da je bila na vrhu piramide zadrug tudi denarna centrala, ki je skrbela za enakomerno porazdelitev presežkov v skladu s potrebami članic. Glej navedeno delo Walterja Lukana.

da marsikatera med njimi ne razpolaga s primernimi sredstvi, da bi lahko zadostila povpraševanju po posojilih. Ta problem bi lahko rešila "zveza med posojilnicami," ki bi imela nalogo denarne izravnave. Ob tem predlogu je Josip Sernec opozoril na nujnost, da posojilnice javno razglasijo stanje presežkov in primanjkljajev, češ da bo le tako "finančno podhranjenim" mogoče pomagati s primernimi posojili. Dr. Glančnik je predlagal ustanovitev informacijske pisarne, ki bi zbirala tovrstne podatke. Dr. Filipič pa je šel še korak dlje in menil, da je potrebno ustanoviti "realno zvezo" vseh posojilnic, tako da bi nato slednja za vse posojilnice skupaj iskala ugodne kredite pri večjih zavodih. Na tem mestu je v razpravo posegel dr. Dečko, ki se je strinjal z ustanovitvijo informacijske pisarne za posredovanje kreditov, a obenem opozoril na zelo pomembno dejstvo, da je medsebojno kreditiranje posojilnic zaradi varnosti naložb možno le ob natančnem poznavanju poslovanja kreditiranih ustanov. Nadzor nad poslovanjem posojilnic bi po njegovem mnenju vsekakor morala izvajati zveza oziroma, kakor se je sam izrazil, "centralno vodstvo". Tovrstno razmišljanje udeležencev je izzvalo M. Vošnjaka, ki je v repliki zavrnil predloge predgovornikov, rekoč, da je oblikovanje centralnega denarnega zavoda "nekoliko nemška" ideja. V Nemčiji so namreč poskušali ustanoviti centralni denarni zavod za posojilnice, vendar so pri realizaciji te pobude mnoge posojilnice odklonile sodelovanje. Slovenske posojilnice naj bi si že toliko opomogle, da ne potrebujejo denarne centrale, ker si lahko same med seboj pomagajo, če ena drugi naznanjajo presežke oziroma potrebe. Vošnjak se je uprl tudi predlogu, da naj bi zveza nadzorovala poslovanje posojilnic, ker naj bi to "čuden vtis napravilo". Kljub temu pa se je strinjal, da je zaradi varnosti kreditiranja določen nadzor posojilnojemalek navsezadnje nujen, vendar takega nadzora ne bi smela izvajati zveza. Vsaka posojilnica, ki bi kreditirala drugo, bi pred podelitvijo imela pravico do vpogleda v njeno poslovanje oziroma do vračila posojila.⁴⁰ Ideja o skupni denarni centrali tako ni prodrla, denarno zadrego naj bi posojilnice reševale z medsebojnim obveščanjem in izmenjavo presežnih sredstev.

Kljub dokaj skromnim sklepom pa je bil vendarle storjen korak naprej k uvrstitvi zveze, dopuščen je bil namreč medsebojni nadzor poslovanja na relaciji kreditodajalec - posojilnojemalec. S tem pa se je zastavil tudi problem preglednosti oziroma poenotenja poslovanja posojilnic, kajti le enoten način poslovanja in knjiženja je omogočal presojanje ali primerjavo uspešnosti poslovanja posamezne zadruge z enotnimi kriteriji. Tako so že dve leti kasneje na zvezinem občnem zboru sklenili, da naj zveza poskrbi "za enotno in redno poslovanje slovenskih posojilnic." Ker je bila zveza na začetku zastavljena sila skromno, tudi ni razpolagala s potrebnimi močmi, da bi lahko opravljala revizije poslovanja. Pomanjkanje ustreznih revizorjev so premostili z dogovorom, da bodo nadzor opravljali uradniki posameznih posojilnic, pri čemer bi zveza po nekem

⁴⁰ Zadruga, št. 2/1913, str. 34-35. Glej tudi Spominski spis Zadrुžne zveze v Celju, str. 26, in Schauer, nav. delo, str. 110.

vrstnem redu določila revizorja, čas revizije in posojilnico, kjer bi se revizija opravila. S posebno okrožnico so nato prosili članice, da naj se reviziji prostovoljno podvržejo in poslanemu revizorju ustrežljivo predložijo vse zahtevane podatke.⁴¹ V nekaj letih je postala revizija poslovanja "normalna zadeva". Navkljub temu pa vendarle niso uspeli zagotoviti povsem enotnega poslovanja, ker so se ob redkih revizijah uporabljali sila različni kriteriji. Zato so začeli misliti na nastavev stalnih revizorjev, ki bi pregledovali poslovanje po skupnih vnaprej določenih merilih. V letu 1891 so pod prisego za stalnega revizorja nastavili tajnika mariborske posojilnice Pavla Simona, ki je tudi izdelal načrt zapisnika o revizijah z vsemi relevantnimi postavkami. Na občnem zboru v tem letu pa so nekateri zaradi obilice dela predlagali nastavev dveh revizorjev, vendar te pobude niso uspeli vnesti med sklepe. Pač pa je uspelo doseči sklep, da se morajo vse članice obvezati, da pristajajo na revizijo lastnega poslovanja. K tej obveznosti so pridružili tudi zahtevo, da se kopije revizijskih zapisnikov pošljejo zvezi ter načelstvu in nadzorstvu prizadete posojilnice. Z nadaljnjim razvojem obsega dela na revizijah je zveza sčasoma nastavila tudi lastne revizorje, ki so bili zaposleni v zvezinem uradu.⁴² Tako je bilo vprašanje nadzora posojilnic rešeno, resda prostovoljno, saj vse do leta 1903 država ni predpisovala obvezne revizije poslovanja.⁴³

Veliko večjih ovir in nasprotovanj pa je bila deležna druga pobuda za ustanovitev zvezinega centralnega denarnega zavoda. Po razpravi na občnem zboru 1886., ko je M. Vošnjak avtoritarno zavrnil tako idejo, je ostalo pri tem, da je predvsem celjska, a tudi mariborska posojilnica kot kapitalsko najmočnejša ustanova pomagala premoščati denarne težave manjšim posojilnicam in tako izvajala omejeno vlogo denarne centrale. Vendar ti dve posojilnici nista mogli zadostiti potrebam, zlasti zato, ker je naraščalo število manjših posojilnic. To je vzpodbudilo Ivana Lapajneto, ki je imel dober vpogled v stanje in potrebe združništva, da je 1890. na občnem zboru predlagal, naj se Zveza slovenskih posojilnic preoblikuje v "skupno denarno zadrugo, v katero bi se stekali odvišni novci posameznih posojilnic in katera bi manjše posojilnice zalagala s hranilnimi vlogami ali posojili." Po živahni debati, v kateri so Lapajnetovi pobudi nasprotovali predvsem predstavniki večjih posojilnic, so dosegli soglasje o trenutni nepotrebnosti centralne posojilnice, ker da posredniško vlogo opravljajo večje posojilnice, zlasti celjska in mariborska. Dokončnega sklepa niso sprejeli, raje so si vzeli čas za razmislek, nadaljnjo razpravo pa odložili do naslednjega občnega zbora.⁴⁴ Lapajnetova pobuda ni

⁴¹ Zadruga, št. 2/1913, str. 36; Spominski spis Zadružne zveze v Celju, str. 26.

⁴² Spominski spis Zadružne zveze v Celju, str. 26.

⁴³ Tega leta je izšel zakon o obvezni reviziji zadrug in drugih društev. Več o tem zakonu glej v nadaljevanju.

⁴⁴ Zadruga, št. 3/1913, str. 61-62; Spominski spis Zadružne zveze v Celju, str. 27; Schauer, nav. delo, str. 110-111.

bila pomembna samo za krepitev organizacijske in finančne trdnosti slovenskega posojilništva, temveč bi tudi zvezi sami z denarnimi transakcijami omogočila finančno osamosvojitve, zveza se je namreč financirala le s prispevki članic. V načelu je bilo tako financiranje zveze dobra odločitev, a kaj ko posojilnice niso redno izpolnjevale svojih obveznosti. Tako nam o večnih finančnih stiskah Zveze slovenskih posojilnic priča cela vrsta poročil občnih zborov. Že pri tej razpravi se je pokazalo, kasneje pa še mnogokrat, da predstavniki večjih posojilnic nikakor ne mislijo pristati na odpravo svojega prvenstva in koristim, ki jim jo je ta vloga prinašala. V tem početju so izstopali zlasti odposlanci celjske posojilnice, ki so načrtno za dolga leta uspešno preprečevali uresničitev vsakršne pobude o osrednjem denarnem zavodu. Vzroki takega ravnanja so bili že v samem ustroju posojilnic, saj so kapitalsko dobro utemeljene ustanove imele dovolj samozavesti, da niso pristajale na podreditev neki osrednji zadrudni ustanovi. Seveda so v ozadju stali povsem materialni interesi, saj so se pri večjih posojilnicah natekala sredstva manjših, s katerimi so potem gospodarili po lastnem preudarku. Z delovanjem osrednje blagajne pa bi se ta naloga prenesla na zvezo.

Na naslednjem občnem zboru je Lapajne sodelujoče ponovno spomnil na denarno centralo, v svojih izvajanjih je ponovil in obširno razložil potrebo denarne centralizacije v okvirih zveze. Tudi tokrat ni naletel na razumevanje, saj so njegovo idejo odklonili z izgovorom, češ da čas še ni dozorel za taka podjetja. Ivan Dečko je npr. izjavil, da bi bila le kaka češka banka sposobna odpreti izpostavo na Slovenskem, ki bi nato vzela v svoje okrilje slovenske posojilnice. Končno so sklenili, da naj zveza vodi natančno evidenco o stanju presežkov in potreb pri posojilnicah in naj v skladu s tem povezuje posamezne posojilnice.⁴⁵ A Lapajne je bil vztrajen mož in se ni hitro vdal neuspehu. Da bi olajšal odločitev za svojo idejo, je pripravil načrt pravil in delovanja takega zavoda, ki ga je namenjenega širši javnosti objavil v Slovenskem narodu.⁴⁶ Za strokovno javnost pa je v zvezinem letopisu za 1891. leto napisal članek "o skupni denarni zadrugi ali centralni posojilnici", v kateri je tehtno izpostavil dobre strani svojega predloga. Lapajne je trdil, da naloga Zveze slovenskih posojilnic ne more biti omejena samo na moralno oporo, temveč mora posojilnice tudi materialno podpirati. Tako bi nove in slabše stoječe posojilnice podpirala s potrebnimi sredstvi v obliki hranilnih vlog. Centralna posojilnica bi potrebna sredstva pridobivala od članic v obliki deležev in od presežkov, ki bi jih te pri njej nalagale kot hranilne vloge. Glede argumenta, s katerim se je javno odklanjala podpora Lapajnetu, se je slednji strinjal, priznaval je in odobral, da starejše in uglednejše posojilnice podpirajo nove ali slabše stoječe. Pri tem pa Lapajne ni pozabil povedati, da je ta pomoč za večino posojilnic predraga, kar je kot zadnji v vrsti plačal individualni posojiljemalec. Manjše posojilnice, ki so si denar sposojale, so morale pristati na 5-6% obresti, na poti do končnega uporabnika pa se je cena dvignila še za

⁴⁵ Zadruga, št. 4-7/1913, str. 121

⁴⁶ Schauer, nav. delo, str. 111.

kakšen odstotek. Tak stvarno obstoječ način izmenjave denarja je po Lapajnetu na eni strani omejeval širši razmah majhnih posojilnic, na drugi pa tudi gospodarsko pobudo zadružnikov. Glede drugega razloga odklonitve, češ da bi osrednji kreditni zavod bila sposobna ustanoviti le močna češka banka, je imel obilo ugovorov. Slovenske posojilnice so bile že dovolj krepke, da bi s skupnimi močmi lahko same ustanovile in vodile tak zavod. Če bi iniciativo prepustili drugim, bi se morali zavedati, da bi si ta prizadeval predvsem za lastni dobiček. Četudi bi bila to češka banka, ki bi jo pri tem vodili dobri nameni, pomagati "svojim slovanskim bratom", bi še zmeraj ostalo dejstvo, da bi Slovenci prostovoljno prepuščali dobiček tujcem, kajti tudi Čehi so bili vendarle kot Neslovenci tujci.⁴⁷

S temi besedami je Lapajne nastopil tudi na občnem zboru v letu 1892, ko je bil tretjič zavrnjen. Josip Serbec iz Celjske posojilnice ni direktno nasprotoval "skupni denarni zadrugi", vendar je menil, da še ni nastopil ugoden čas za tak zavod. Lapajnet je podučil, da se na Češkem zadružištvo razvija že petdeset let in je šele kot dodobra finančno okrepljeno ustanovilo svojo banko. Serbec je bil prepričan, da bodo Slovenci dočakali dan ustanovitve "narodne banke", dotlej pa naj pridno snujejo nove posojilnice in krepijo obstoječe. Priporočal je stalno gojitev Lapajnetove zamisli, da bi do uresničenja docela dozorela. Tudi Fran Jurtela je nasprotoval centralizaciji denarnih sredstev, zlasti pa zadružni obliki. Ko bi čas dozorel, naj bi ustanovili "narodno banko," dotlej pa naj bi skrbeli za izobraževanje potrebnega osebja in se trudili k sodelovanju pritegniti kakšno češko banko. Beseda odposlancev večjih posojilnic, skupaj s tistimi, ki so jim potihem pritrjevali, je tudi tokrat zalegla. Sklep občnega zbora se je glasil, da obstoječim razmeram ustreza medsebojno kreditiranje posojilnic, pri čemer so posebej izpostavili vlogo Mestne hranilnice ljubljanske, Južnoštajerske hranilnice iz Celja in večje posojilnice kot Celjsko, Mariborsko ter Ptujsko.⁴⁸ Ko zberemo naše vtise teh nekajletnih razpravljanj o centralni denarni zadrugi, ugotovimo zanimivo dejstvo, da se je vendarle pokazalo, kako so vodstva večjih posojilnic videla nadaljnji razmah svojih zavodov predvsem v smeri čisto bančnega in ne zadružnega delovanja. Obenem pa nam tak način razmišljanja tudi pojasnjuje, zakaj zveza ni bila navdušena vzpodbujevalka majhnih vaških kreditnih zadrug.

Z razpravo na tem občnem zboru se je za dolga leta prenehalo misliti na tako preureditev zveze, da bi le-ta opravljala vlogo osrednjega denarnega servisa za svoje članice. Toda nerazumljeni Ivan Lapajne se ni zlahka vdal, temveč je prepričan v svoj prav 1895. leta, poskušal uresničiti svojo idejo na lastno pest. Z nekaj somišljeniki je v Krškem osnoval Centralno posojilnico slovensko, ki pa si nikoli ni uspela priboriti pozicije, kakršno ji je namenil Lapajne. Nauspeh je več kot razumljiv, saj so takemu Lapajnetovemu

⁴⁷ Zadruga, 4-7/1913, str. 135-136.

⁴⁸ Zadruga, št. 8-10/1913, str. 200.

"privatnemu podjetju" v zvezi ostro nasprotovali. V znak protesta, ker da ruši enotnost, te posojilnice vse do 1899. leta niso želeli sprejeti med članice Zveze slovenskih posojilnic.⁴⁹

Potrebe po osrednji denarni organizaciji ni bilo moč v nedogled prezirati. Tako se je v zadnjem letu devetnajstega stoletja, v pričakovanju zakona o obvezni reviziji in revizijskih zvezah, razvila zanimiva razprava o prihodnji organiziranosti Zveze slovenskih posojilnic. Takrat razprava ni izključevala preoblikovanja slednje v osrednjo denarno zadrugo. V tem letu so namreč nastale dolgo pričakovane razmere: v Ljubljani so ob pomoči češke Živnostenske banke ustanovili Ljubljansko kreditno banko. Nakup njenih delnic je celjska zveza svojim članicam toplo priporočala, saj je Živnostenska banka igrala vlogo osrednje denarne ustanove češkega združništva, ta vzorec pa so mnogi želeli prenesti tudi na slovenska tla. Zaradi tega je bila na občnem zboru predvidena tudi razprava o centralnem denarnem zavodu, o sicer že stari zahtevi, ki pa jo je v spremenjenih razmerah terjalo čedalje več posojilnic. Že v uvodu v to točko dnevnega reda je M. Vošnjak zborujoče opozoril, da stojijo pred dilemo ali naj se zveza preoblikuje v denarni zavod. Tak zavod, je menil, bi moral imeti sedež v trgovskem, z današnjimi besedami rečeno v finančnem, središču, kot sta bila tedaj Ljubljana ali še boljše Trst, ker bi bili v takem središču boljši pogoji za hitro obračanje denarja. Druga možnost pa je bila, da večje posojilnice še naprej opravljajo nalogo centrale ob pomoči Ljubljanske kreditne banke. Kako naj bi bilo videti sodelovanje med Ljubljansko kreditno banko in slovenskimi posojilnicami, je zborovalcem razložil njen ravnatelj Čeh dr. Pečanka, ki je predlagal prevzem preizkušene češkega modela. Banka in posojilnice naj bi pod okriljem banke ustanovile diskontno društvo, ki bi posojilnicam podeljevalo kredite preko tekočega računa na osnovi navadnih menic.

Ob prvi priložnosti je v razpravo pričakovano posegel tudi Ivan Lapajne, ki se je leto poprej komaj dodobra pobotal z Zvezo slovenskih posojilnic. Vnovič je predlagal, češ, če zveza že noče sama prevzeti vloge denarne centrale, naj potem posvoji kar njegovo Centralno posojilnico slovensko. Pri tem je sodelujoče opomnil, da naj bi baje zaradi nekega predpisa, drugim neznanega, ne bilo mogoče ustanoviti nove centrale. Seveda je bil grobo zavrnjen in to s strani istih ljudi kakor v prejšnjih poskusih. Njegova Centralna posojilnica slovenska naj bi bila kljub dobrim namenom le "mrtvo rojeno dete" (Jurtela) brez možnosti nadaljnega razvoja, oziroma popolnoma nepotrebna konkurenca Celjski posojilnici (Serbec). Edini, ki je poleg Lapajneteta, a v nasprotju z njim, motil sozvočno ubranost glasov razpravljalcev je bil Henrik Tuma iz Gorice. Načeloma se je sicer strinjal z naslonitvijo na banko, a je istočasno opominjal in se spraševal, če bo banka

⁴⁹ Spominski spis Zadružne zveze v Celju, str. 4; Schauer, nav. delo, str. 112; Poročilo o delovanju te zadruge pa najdemo v Slovenski zadrugi 1899-1906. O sprejemu Centralne posojilnice slovenske med članice Zveze slovenskih posojilnic glej Zadruga, št. 6-8/1914, str. 130.

resnično kos svoji nalogi, kajti tudi njej da primanjkuje mobilnega kapitala, imela naj bi ga celo manj kot Celjska posojilnica. Menil je, da je v okviru posameznih dežel potrebno pooblastiti po eno veliko posojilnico, ki naj bi bila denarna centrala za kreditne zadruge iz teh dežel. Tako bi ta vloga na Štajerskem in Koroškem pripadala Celjski posojilnici, na Kranjskem Kmetški posojilnici v Ljubljani, na Goriškem pa Ljudski posojilnici. Tako združene posojilnice bi stopile v stik z banko in jo prisilile, da poveča svoj kapital. Ljubljanska kreditna banka bi lahko postala resnično močna ustanova le s tesno naslonitvijo na slovenske posojilnice, postala naj bi prava zadružna banka. Ob koncu pa je predlagal, kar je bilo tudi sprejeto kot sklep, da naj ustanovijo poseben odbor, ki naj natančno prouči zadevo in k sodelovanju povabi tudi predstavnike nečlanic, zlasti ljubljansko Gospodarsko zvezo. Navkljub opozorilom je ideja o sodelovanju z Ljubljansko kreditno banko pri večini udeležencev naletela na ugoden odziv, prevladalo je soglasje, da naj ta banka postane osrednji denarni zavod slovenskega posojilništva. Pri takem utemeljevanju so prednjačili predvsem predstavniki večjih posojilnic (Serbec, Jurtela), saj se je to ujemalo z njihovo idejo, da lahko osrednjo vlogo opravlja le finančno močna ustanova z velikimi stalno razpoložljivimi sredstvi, kar naj bi Ljubljanska kreditna banka glede na njeno češko zaledje zagotovo bila.⁵⁰

Navdušenje nad sodelovanjem z Ljubljansko kreditno banko se ni kmalu poleglo, živo je ostalo tudi v prihajajočih mesecih. Dva meseca kasneje je posebna okrožnica posojilnice seznanjala z odločitvijo, da v okrilju prve slovenske banke ustanovijo, po vzoru poslovne povezave med češkim združništvom in Živnostensko banko, Diskontno društvo za posojilnice. Za začetek novembra leta 1900 so v bančnih prostorih v Ljubljani sklicali zborovanje, na katerem naj bi skupno pretresli pripravljena pravila tega društva in izvolili tudi odbor. Naslednja okrožnica z začetka decembra pa je prinašala obvestilo o dokončni odločitvi za ustanovitev diskontnega društva, katerega naj bi uporabljale vse posojilnice jugoslovanskega dela avstrijske državne polovice, se pravi s področja, kamor je s svojim delovanjem posegala tudi Ljubljanska kreditna banka.⁵¹ Posojilnice so tudi obveščali, da je ustanovni zbor sklican za 15. december.⁵²

Centralizacija denarnega prometa s pomočjo banke, od katere so si tako veliko obetali in kateri bi velike posojilnice bile pripravljene prepustiti svoje prvenstvo, očitno ni imela uspeha. Društvo ni zaživelo v pričakovanem obsegu saj se je včlanilo le 35 posojilnic, pa tudi poročil o njegovem delovanju v naslednjih letopisih ni bilo moč zaslediti.⁵³ Vtis o

50 XI. Letopis slovenskih posojilnic za leto 1900. Zveza slovenskih posojilnic, Celje 1901. Zapisnik občnega zbora, 30. 8. 1900, str. 75-78; Zadruga, št. 6-8/1914, str. 144-149.

51 To je jasno izražalo že ime, ki se je glasilo: "Diskontno društvo posojilnic na Koroškem, Kranjskem, Primorskem, Štajerskem in v Dalmaciji pri Ljubljanski kreditni banki".

52 XI. Letopis slovenskih posojilnic za leto 1900, str. 68-69.

53 Zgodovinski arhiv Ljubljana, Zbirka muzeja denarnih zavodov Slovenije, Rokopisna ostalina Draga Potočnika, 366.

izjalovljenih upih in namerah nam potrjuje tudi dejstvo, da je v letu 1903 ponovno postalo aktualno vprašanje statusa zveze. V avgustu tega leta je začel veljati zakon o obvezni reviziji zadrug in revizijskih zvezah. Določila tega zakona so bila stroga, predpisoval je obvezno revizijo zadrug. Če te niso bile članice nobene zveze, je njihovo poslovanje nadzirala oblast. Najmanj petdeset zadrug pa je lahko osnovalo zadružno zvezo s pravico do revidiranja svojih članic. Zveza slovenskih posojilnic je bila tako ponovno prisiljena premisliti lastno vlogo. Na voljo je imela dve izbiri, ali se registrirati kot zveza po društvenem zakonu ali pa po zadružnem. V primeru registracije po društvenem zakonu iz leta 1867 bi si pridobila samo pravico do revizij poslovanja svojih članic, a bi brez dvoma lahko obdržala tiskarsko koncesijo. Druga izbira, to je registracija zveze kot zadruga po zadružnem zakonu iz leta 1873, pa je ponujala veliko več možnosti delovanja, predvsem možnost denarnega poslovanja, saj bi se zveza spremenila v denarno centralo svojih članic, kar je terjalo mnogo posojilnic. Te zahteve so bile pospremljene tudi z grožnjami o izstopih in prebegih h konkurenčni organizaciji v Ljubljani. Ker so bili v precepu, so se na občnem zboru za leto 1903 odločili, da naj zvezin odbor poskrbi za nemoteno preosnovo zveze v zadrugo oziroma denarno centralo, ki naj nudi članicam odprti kredit brez posebnih formalnosti. Naivno bi si bilo misliti, da je bila taka odločitev sprejeta brez odpora večjih posojilnic; ponovno je izstopala zlasti celjska. Njen predstavnik J. Sernec je imel obilo pripomb že na sam zakon, še več pa na preoblikovanje zveze v zadrugo in denarno centralo, motilo ga je predvsem jamstvo posojilnic. Menil je, da je obstoječa ureditev, ko vlogo denarne centrale z uporabo menic in ne tekočega računa opravljajo večje posojilnice (izpostavil je katero drugo kot celjsko), še najbolj ustrežna. Kljub vsemu pa ni mogel drugega kot priznati, da preoblikovanje zveze v osrednji denarni zavod prinaša tudi zvezi sami korist, saj bi zveza z obračanjem denarja imela določen dobiček. Z njim bi financirala svoje delovanje; tako bi odpadli večni vzroki nezadovoljstva, ker članice niso redno izpolnjevale svojih obveznosti. Cela razprava je izzvenela v sklepnih odločitvi, naj vodstvo zveze pripravi vse potrebno, določeneje rečeno: predlog preureditve Zveze slovenskih posojilnic v zadrugo oziroma zadružno zvezo.⁵⁴

In res se je vodstvo lotilo priprav za preoblikovanje organizacije v zadružno zvezo z denarno centralo vred. Posojilnicam so razposlali tudi že izdelan osnutek načel in pravil delovanja nove tvorbe, da bi se njihovi delegati pripravili za razpravo na izrednem občnem zboru, ki je bil sklican dva dni pred začetkom veljavnosti revizijskega zakona. S tem se je prvič zgodilo, da je postala osrednja vloga Celjske posojilnice, in spremljajočih materialnih koristi, resno ogrožena. Javna opozorila njenih predstavnikov niso zalegla, saj je vedno več posojilnic pritiskalo na zvezo in zahtevalo njeno preoblikovanje. Vodstvo Celjske posojilnice je želelo na vsak način preprečiti pretečo konkurenco, ki bi

⁵⁴ XIII. Letopis slovenskih posojilnic za leto 1902, Zveza slovenskih posojilnic, Celje 1903. Zapisnik občnega zбора 4.junija 1903, str. 142-143.

jo predstavljala nova denarna centrala. Upravičeni zahtevi večine posojilnic je bilo pač težko javno nasprotovati, zato so njeni predstavniki spremenili način vplivanja in se zatekli k zakulisnemu prepričevanju, k početju, ki je bilo vse prej kot jalovo. V pripravah na izredni sklic občnega zbora jim je uspelo doseči, da so v razpravo uvrstili tudi, v njihovi režiji pripravljen, alternativni predlog ureditve denarnega prometa v zvezi. Po njem naj bi Zveza slovenskih posojilnic še vedno ostala le društvo v obliki revizijske zveze, kakor je to zahteval zakon iz leta 1903. Denarnega prometa tako ne bi opravljala zveza, organizirana v obliki zadruga, temveč bi za to tudi uradno pooblastili Celjsko posojilnico, ki se je s pogodbo obvezala prevzeti tudi zvezino uradništvo.

V uvodnih besedah na začetku občnega zbora je M. Vošnjak zborovalce opozoril, da morajo sprejeti dokončno odločitev. Sam je priporočal drugo varianto, ki je ohranjala oziroma tudi uradno potrjevala Celjsko posojilnico za denarno centralo. Nadejal se je, da bo tak način dela zaradi utečenosti uspešnejši kakor ustanavljanje nove organizacije z vsemi začetniškimi težavami. Kot bistven nagib, ki ga je vodil k tej odločitvi, je navedel morebitno nevarnost izgube tiskarske koncesije, če bi zveza nehala obstajati kot društvo in se preoblikovala v zadrugo. Glede na njegova stališča iz prejšnjih let, ko ni nikoli kazal velikega razumevanja za preoblikovanje zveze v osrednjo denarno zadrugo, njegova odločitev ni bila presenetljiva. Zlasti zato ne, ker je druga inačica v bistvu predstavljala kompromis med hotenji po urejenem sistemu kreditiranja manjših zadrug in ohranitve obstoječega stanja, v katerem je Celjska posojilnica neuradno veljala za denarno centralo. Dokaj harmonično razpravo je motil samo neutrudni Ivan Lapajne, ki je še vedno vztrajal na preobrazbi zveze v zadrugo. Če pa se to že ne bi zgodilo, naj bi zveza denarne posle poverila njegovi Centralni posojilnici slovenski, ki bi nemudoma prenesla sedež iz Krškega v Celje. Lapajnetova prizadevanja so bila kakor dotlej povsem zaman, zavrnili so ga več ali manj vsi, kot zadnji pa precej avtoritarno predsedujoči Vošnjak. Ta je nadaljnje razpravljanje prekinil in zaključil z besedami, da bo vsem potrebam in zahtevam zadoščeno že z uradno določitvijo Celjske posojilnice za denarno centralo, v čemer mu je pritrjevala večina zborovalcev.⁵⁵

S tako odločitvijo je bil za dobo dveh let obvarovan položaj Celjske posojilnice kot osrednjega denarnega zavoda v zvezi. Vendar vodstvu Celjske posojilnice le ni bilo usojeno dolgotrajno veselje nad doseženim, saj so pri zvezi in posameznih članicah kaj kmalu spoznali, da je nujno misliti na drugačno ureditev. Poslovanje preko uradno določene posojilnice namreč navsezadnje ni potekalo v splošno zadovoljstvo. Prav daleč od resnice najbrž nismo, če zapišemo, da je Celjska posojilnica lastne cilje predpostavljala skupnim interesom oziroma da si je druge članice in zvezo samo podredila svojim interesom. Splošno nezadovoljstvo je izviralo tudi iz dejstva, da

⁵⁵ XIII. Letopis slovenskih posojilnic za leto 1902. zapisnik izrednega občnega zbora Zveze slovenskih posojilnic z dne 8. avgusta 1903, str. 146-147.

Celjska posojilnica članicam ni omogočala stalno odprtega kredita preko tekočega računa brez procedure prošenj, utemeljevanja in čakanja,⁵⁶ kakor je bilo to recimo običajno pri drugih združnih zvezah. V razmerah vsesplošne in upravičene jeze članic, dotlej molčeče in neopredeljene večine, se je na seji zvezinega odbora (27. 8. 1905) tehtnica končno nagnila v prid preustrojitve Zveze slovenskih posojilnic iz društvene oblike v "golo gospodarsko podjetje" oziroma centralno zadrugo.⁵⁷ Celjska posojilnica se je sicer silno upirala, a zaman. Odločitev vodstva zveze je bila dokončno potrjena na izrednem občnem zboru v oktobru, ko jo je zelo odločno podprl tudi vplivni M. Vošnjak. Med najbolj zadovoljnimi je bil vsekakor Ivan Lapajne, ki je po dolgih letih razočaranj vendarle dočakal uresničitve svoje, že več kot desetletje stare, vztrajno zavračane pobude. Po zedinjenju stališč so občni zbor zaključili in takoj nadaljevali z ustanovitvenim zborom nove zveze, ki so jo brez posebne domišljije poimenovali "Združna zveza" z dodatkom "v Celju", da bi s tem dosegli razlikovanje od konkurenčne ljubljanske zveze enakega imena. Za prvega predsednika so z aklamacijo izvolili M. Vošnjaka. Začetek delovanja celjske Združne zveze kot zadruge, ki so ji tako kot drugim zvezam dodelili opravljanje revizije in denarnega prometa, pa ni prekinil obstoja društva Zveze slovenskih posojilnic.⁵⁸ Iz strahu pred izgubo tiskarske koncesije je obstajala še naprej kot lastnica tiskarne, ki je s tiskovinami zalagala članice Združne zveze.⁵⁹

S tem sklepnim dejanjem se je končno spustil zastor na zelo dolgotrajen proces preraščanja Zveze slovenskih posojilnic iz ohlapno posvetovalne v trdno organizacijo. Dolgotrajnost tega procesa je Celju vzela vlogo edinega slovenskega združnega središča in preprečila, da bi Zveza slovenskih posojilnic, ki je bila vendarle prva slovenska združna zveza, odigrala vidnejšo vlogo tudi na finančnem področju. Ovire preoblikovanju so bile v sami zasnovi zveze in sestavi članstva. Velike posojilnice, zasnovane kot finančno trdni zavodi in s poslovno politiko ne dosti različno od bančne prakse, so se oklepale svoje samostojnosti in niso bile pripravljene pristati na centralizacijo denarnega prometa, ker naj bi bila s prevzemom določenega jamstva za centralno denarno zadrugo omejevana svoboda njihovega poslovanja. Preoblikovanje zveze v denarno centralo se ni moglo zgoditi vse dotlej, dokler se ni spremenila struktura in miselnost članstva. Pri tem ne mislimo samo na male posojilnice, temveč predvsem na pojav ustanavljanja nedenarnih (nabavne, prodajne in proizvodne) zadrug. Male posojilnice, ne glede na ustroj, niso bile same sposobne zagotoviti plodnosnega

56 Slovenska zadruga, št. 12/1905, str. 83-84.

57 Slovenska zadruga, št. 11/1905, str. 75.

58 Slovenska zadruga, št. 12/1905, str. 83-84.

59 Kralj, nav. delo, str. 542-544.

nalaganja morebitnih presežkov in so zato potrebovale pomoč osrednje denarne zadruga. Brez pomoči centrale niso mogle zadovoljivo poslovati niti tiste, ki same niso razpolagale z zadostno količino prosto likvidnega denarja. Na kreditiranje za premoščanje likvidnostnih težav in financiranje tekoče aktivnosti pa so bile navezane zlasti nedelarne zadruga. Te ustanove so seveda terjale hitro, brez velikih formalnosti in relativno poceni izmenjavo sredstev, kar je lahko zagotovila le z denarno centralo zaključena združna organizacija. To nalogo bi sicer lahko opravljala določena banka ali večja posojilnica, vendar so se tovrstni poskusi ponesrečili, ker se principi združnega in bančnega poslovanja vendarle razlikujejo. Ob zaključku naših izvajanj je potrebno opozoriti še na en moment, ki je po vsej verjetnosti dokončno prepričal Celjane v nujnost preoblikovanja. V naše razmišljanje je namreč potrebno pritegniti tudi dejstvo obstoja in aktivnega delovanja drugih združnih zvez, ki so same opravljale denarno poravnavo med članicami. Zaradi tega se je vsiljevala stvarna bojazen pred prebegi, kajti nasproti celjski zvezi je, kot resna in notranje trdna tekunica, nastopala Zadruga zveza iz Ljubljane. Slednja je namreč začela dejavnije plesti svoje omrežje tudi v predverju celjske zveze, to je na Štajerskem in Koroškem.⁶⁰

Zusammenfassung

CELJE - DER URSPRÜNGLICHE MITTELPUNKT DES SLOWENISCHEN GENOSSENSCHAFTSWESENS (VOM VERBAND DER SLOWENISCHEN DARLEHENS KasSEN (ZVEZA SLOVENSKIH POSOJILNIC) ZUM GENOSSENSCHAFTSVERBAND (ZADRUŽNA ZVEZA) IN CELJE/CILLI (1883-1905))

In der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts, vor allem in dessen letzten Jahrzehnten, begannen sich die Slowenen außer im kulturellen und politischen langsam auch im wirtschaftlichen Bereich zu profilieren. Diese wirtschaftliche Profilierung, die man auch als wirtschaftliche Emanzipation bezeichnen könnte, kam unter anderem auch in einer raschen Entwicklung des Genossenschaftswesens, vor allem des Kreditgenossenschaftswesens zum Ausdruck, entsprach doch letzteres der Entwicklungsstufe und -struktur der damaligen slowenischen Volkswirtschaft. Im Rahmen des kapitalistischen Wirtschaftsystems mit absoluter Vorherrschaft der Geldwirtschaft, vor allem angesichts des unterentwickelten Bank- und Finanzwesens in Slowenien, stellte das Kreditgenossenschaftswesen einen bedeutenden Innovationsfaktor im Wirtschaftsleben des Großteils der slowenischen Bevölkerung dar. Im Finanzbereich spielte es nämlich eine Vermittlerrolle für die Kleinwirtschaft, d.h. für Landwirtschaft und Gewerbe, die vorherrschenden Wirtschaftssektoren in Slowenien. Durch ihre Tätigkeit, durch Einführung von den Slowenen

⁶⁰ O preraščanju kranjskih okvirov in širitvi delovanja ljubljanske Zdruga zvez po vsem slovenskem ozemlju in še čez glej navedeno delo Walterja Lukana.

bisher unbekanntenen Formen des Zahlungsverkehrs, trugen die slowenischen Kreditgenossenschaften mit dem gesammelten Kapital wesentlich zur Senkung der Zinssätze bei. Dennoch erschöpfte sich die Innovationsrolle des Kreditgenossenschaftswesens nicht im Wirtschaftsbereich, sondern enthielt auch ein kulturelles Element, d.i. die Durchsetzung der slowenischen Sprache als Geschäftssprache, denn gerade diese Einrichtungen bildeten die Grundlagen der slowenischen Fachterminologie im Bereich des Finanz- und Bankwesens. Und gerade an dieser Stelle gelangen wir an den Schnittpunkt zweier scheinbar getrennten Episoden der nicht so weit zurückliegenden slowenischen Geschichte, das Genossenschaftswesen und die Stadt Celje. Doch Celje tritt in diesem Kontext nicht als Schauplatz verschärfter deutsch-slowenischer oder national-politischer Kämpfe auf, die auch österreichische Regierungen zu Fall brachten, sondern als Mittelpunkt des slowenischen Kreditwesens auf genossenschaftlicher Basis. In Celje übte nämlich seine Tätigkeit der Verband der slowenischen Darlehenskassen (*Zveza slovenskih posojilnic*) aus, später in Genossenschaftsverband Celje (*Zadružna zveza v Celju*) umbenannt.

Er war lange Zeit die zentrale slowenische Genossenschaftsorganisation, deren Bestand sich auf fünfzig Jahre erstreckte. Die Bedeutung des Verbandes der slowenischen Darlehenskassen besteht nicht nur darin, daß er jahrelang der einzige slowenische Genossenschaftsverband war, sondern in der Tatsache, daß er an seinem Anfang fast alle slowenischen Geldinstitute verband. Die Gründung des Verbandes der slowenischen Darlehenskassen bedeutete auch das Ende des unorganisierten und idealistischen Gründens von Darlehenskassen. Man begann mit einem organisierten und zweckmäßigen Aufbau eines Netzes von Geldinstituten, die eine bedeutende Rolle bei der Finanzierung von Wirtschaftsvorhaben auf slowenischem Boden spielen sollten. In unserem Beitrag konzentrierten wir uns auf eine wesentliche Etappe in der Entwicklung dieser Organisation, d.i. die Umgestaltung des Verbandes der slowenischen Darlehenskassen in den Genossenschaftsverband in Celje, wobei es sich nur scheinbar um eine formale Umgestaltung handelte. Sie brachte nämlich tiefe inhaltliche Veränderungen in seiner Struktur und damit in der Tätigkeit des Bundes mit sich. Durch die langwierige Umwandlung von einer lockeren beratenden zu einer festen Organisation verlor Celje die Rolle des einzigen Genossenschaftszentrums, es wurde eines unter mehreren.

Zugleich verhinderte die Unentschlossenheit des Verbandes der slowenischen Darlehenskassen, daß dieser erste slowenische Genossenschaftsverband eine größere Rolle auch im Finanzbereich spielen würde. Das Celjer Primat ging bereits 1895 verloren, als in Ljubljana der Verband der krainischen Darlehenskassen (*Zveza kranjskih posojilnic*) gegründet wurde, der fast reibungslos in den Genossenschaftsverband in Ljubljana (*Zadružna zveza v Ljubljana*) umgewandelt wurde. Im Jahre 1904 entstand ein drittes Genossenschaftszentrum in Gorica/Görz, wo der Görzer Bund der Wirtschaftsgenossen-

schaften und Vereine (Goriška zveza gospodarskih zadrug in društev) tätig war. Drei Jahre später kam es zur Gründung noch einer Genossenschaftsorganisation in Ljubljana, durch das Ausscheiden eines Teiles der Genossenschaften aus dem Genossenschaftsverband Celje entstand der "liberale" Verband der slowenischen Genossenschaften. Die Hindernisse für eine schnellere Umwandlung des Verbandes der slowenischen Darlehenskassen sind nicht im Mangel an Initiativen zu suchen, sondern im Wesen des Verbandes selbst und in der Struktur seiner Mitglieder. Große Darlehenskassen, die sich in ihrer festen finanziellen Struktur und in ihrer Geschäftspolitik kaum von der Bankpraxis unterschieden, hielten an ihrer Selbständigkeit fest und waren nicht bereit, in eine Zentralisierung des Zahlungsverkehrs einzuwilligen. Durch die Übernahme von Garantien für eine zentrale Geldgenossenschaft würde die Freiheit ihrer Geschäftsführung eingeschränkt sein. Die Umwandlung des Verbandes in eine Geldzentrale konnte so lange nicht stattfinden, bis die Struktur und die Denkart der Mitgliedschaft verändert wurde. Gemeint sind nicht nur kleine Darlehenskassen, sondern vor allem die Gründung von Einkaufs-, Verkaufs- und Produktionsgenossenschaften. Kleine Darlehenskassen, auf Reiffeisen- oder Schulze-Delitzsch-Prinzipien beruhend, waren nicht in der Lage, eventuelle Überschüsse gewinnbringend anzulegen und waren folglich auf die Hilfe der zentralen Kreditgenossenschaft angewiesen. Ohne Hilfe aus der Zentrale konnten auch jene Darlehenskassen keine zufriedenstellende Aktivität entfalten, die selbst über keine ausreichende Menge an liquiden Geldern verfügten. Auf Kreditierung zur Überbrückung von Liquiditätsschwierigkeiten und zur Finanzierung der laufenden Aktivitäten waren aber vor allem die Einkaufs-, Verkaufs- und Produktionsgenossenschaften angewiesen. Diese Einrichtungen forderten natürlich einen schnellen, relativ billigen Mittelaustausch ohne große Formalitäten, was nur im Rahmen einer der Geldzentrale angeschlossenen Genossenschaftsorganisation gewährleistet werden konnte.

Diese Aufgabe hätte zwar eine Bank übernehmen können, wie man es mit der Laibacher Kreditbank (Ljubljanska kreditna banka) versuchte, oder eine größere Darlehenskasse, wie es in Celje der Fall war, doch mißlangen derartige Versuche, weil sich die Prinzipien der Geschäftsführung der Genossenschaften und Banken unterscheiden. Zu einer Umwandlung kam es in dem Augenblick, als die Vertreter der bis dahin schweigenden und unentschiedenen Mehrheit dennoch zur Erkenntnis von der Notwendigkeit einer eigenen Geldzentrale gelangten. Von der Notwendigkeit einer Reorganisation wurde die Führung des Bundes wahrscheinlich endgültig durch die Tatsache überzeugt, daß bereits andere Genossenschaftsverbände existierten und aktiv tätig waren und allein den Geldausgleich zwischen den einzelnen Bündern vornahmen. Deswegen war die Furcht vor dem Überlaufen der Mitglieder unbegründet. Als gefährlicher und innerlich gefestigter Gegner des Celjer Verbandes trat der Genossenschaftsverband aus Ljubljana auf. Letzterer begann sein Netz intensiver auch in der Steiermark und in Kärnten aufzubauen, an den Toren des Celjer Verbandes.

KOVINOTEHNA

Vizija prihodnosti Kovinotehne gradi med drugim
na učinkovitem prilagajanju spremembam na tržišču.

Poznajo nas po sloganu

NEMOGOČE JE MOGOČE

pa tudi po bogati ponudbi,

kvaliteti, konkurenčnih cenah in prijaznosti.

Sicer pa: **JA, TO JE TRGOVINA.**

KOVINOTEHNA d.d.

MEDNARODNO TRGOVSKO PODJETJE

MARIBORSKA 7, 63000 CELJE

TEL. 063 441-122, 34-711

FAX 063 26-538

Bojan Himmelreich

SLOVENCİ IN PARIŠKA MIROVNA KONFERENCA 1919 - 1920

Priprave na konferenco

S konkretnimi pripravami na mirovno konferenco po veliki vojni 1914-1918 so na Slovenskem začeli že pred njenim koncem, v avgustu 1918, in sicer z zbiranjem in urejevanjem gradiva o slovenskih etnografskih mejah. Vendar moramo, govoreč o pripravah, seči vsaj še leto in pol v preteklost. Pri tem ne gre misliti le na zavestne priprave, na konkretno delovanje v tem smislu, temveč na ponovno oživitev razprav o narodnem vprašanju in iskanje možnosti za njegovo rešitev. Gre za politično dejavnost, ki se je manifestirala v množici izjav (od majniške dalje, ki je sprožila in dala ime vsenarodnemu gibanju), sestankov, protestov, zborovanj ter tajnih in javnih dogovorov, na vse radikalnejše zahteve za združitev naroda in lastno državnost, na sprejemanje splošnih načel, na podlagi katerih bi v času odločanja o slovenski narodni usodi zagovarjali svoje zahteve.

Sprejemanje načel

Ta aktivnost slovenskih političnih dejavnikov (tudi v povezavi s Hrvati in Srbi Avstro-Ogrske) sovpada z zadnjim letom vojne, ko je obnova političnega življenja v monarhiji omogočila ponovno javno premišljevanje o slovenski narodni bodočnosti. To je bil čas, ko je postalo jasno, da vojna ne bo ostala brez velikih socialnih in nacionalnih posledic. Neomajni optimizem, ki se je v letu 1914 razširil na Slovenskem, ko je malokdo dvomil v zmago centralnih sil in so bučno slavili vojaške zmage sil monarhije, je izginil. Vojna se je zavlekla, življenjske razmere prebivalstva so se slabšale, vstop ZDA v vojno na strani antante pa je v veliki meri zmanjšal možnosti uspeha centralnih sil na fronti.

Med vprašanji, s katerimi so se v omenjeni dobi spopadali Slovenci, sodi na prvo mesto zahteva po združitvi vseh z njimi naseljenih področij v avtonomni, od vsake tuje nadoblasti neodvisni enoti. Pri tem niso imeli v mislih le Slovencev znotraj habsburške monarhije, temveč tudi tiste, ki so od 1866 pripadali Italiji. Okvir zahtevane združitve narodne celote je v zadnjih dveh letih vojne doživel bistvene spremembe: še l. 1917 so si

jo zamišljali "pod habsburško dinastijo v novi svobodni Avstriji narodov"¹, ustanovitev Države SHS pa je bila rezultat že povsem drugačnih interesov.

Za uresničitev zahteve po združitvi (neodvisno od željenega okviru) je pomenil veliko nevarnost londonski sporazum, s katerim so antantne sile Italiji za njen vstop v vojno prepustile velike predele poseljene s Slovenci in Hrvati. Tajni sporazum, katerega določbe so javnosti postale znane ob koncu l. 1917², je pri Slovencih povzročil nezadovoljstvo in zaskrbljenost, čeprav ne v toliki meri, kot bi si jo vprašanje italijanske nevarnosti za slovensko narodnostno vprašanje zaslužilo, predvsem z vidika, da je bila ta ogroženost življenjsko pomembna za narodnostni obstoj. Za to je obstajalo več razlogov: na eni strani pričakovanje, da se bo vojna končala brez razbitja habsburške monarhije, s tem v zvezi pa prepričanje, da bo mirovna konferenca rešila državno-pravno vprašanje Slovencev in drugih narodov v monarhiji; na drugi strani pa mnenje, da bo zmagala antanta, da bo monarhija razbita, s tem pa bo Slovincem in drugim jugoslovanskim narodom priznana pravica do samoodločbe in državnega zedinjenja, ker antanta po razpadu Avstro-Ogrske ne bo realizirala določil londonskega pakta.³ Kot primer izrazov skrbi zaradi želja italijanskega imperializma pa le navedimo protest tržaških Slovencev in Hrvatov iz avgusta 1917. Dokument označi vsakršno razpolaganje z ozemljem "Dalmacije in avstrijskega Primorja" brez sodelovanja prizadetega prebivalstva kot negacijo načela samoodločbe in ugotavlja, da bi priključitev omenjenih predelov k Italiji predstavljala kršitev narodnostnega načela. Poudarja, da so te pokrajine, z redkimi izjemami, naseljene izključno s slovanskim življem, v ekonomskem pogledu pa bi njihova odcepitev spravila jugoslovanstvo pod prevlado Italije, kar bi v najkrajšem možnem času izzvalo nove vojne komplikacije.⁴

Kritike je bila deležna tudi krfska deklaracija, ker ni določila točne meje med Italijo in bodočo Jugoslavijo; tako je dajala vtis, kot da gre za kompromis na račun Primorske.⁵ Deklaracija sicer ni dala nikakršne določene mejne črte države, po načelih narodne opredelitve je zahtevala "vse tisto ozemlje, na katerem živi naš troimeni narod". Deklaracijo omenjamo tudi zato, ker so v okviru Jugoslovanskega odbora (JO), ki je bil njen sopodpisnik, delovali tudi slovenski emigranti. Ti so delovali skladno s prizadevanji Slovencev v domovini, čeravno se oba okvira združitve slovenskega naroda v času nastanka krfske deklaracije še nista ujemale.

¹ Metka Gombač, Slovensko časopisje o Beneških Slovencih med prvo svetovno vojno, Zgodovinski časopis (dalje: ZČ), 1982, 36, št. 4, str. 341.

² Janko Pleterski, Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo (dalje: Prva odločitev), Ljubljana, 1971, str. 212.

³ Prav tam, str. 211-212.

⁴ Ferdo Šišić, Dokumenti o postanku Kraljevstva Srba, Hrvatov i Slovenaca 1914-1919 (dalje: Dokumenti), Zagreb, 1920, str. 101, tekst protesta tržaških Slovencev in Hrvatov dne 28. avgusta 1917.

⁵ Janko Pleterski, Prva odločitev, str. 138 in 216.

JO je že pred iztekom prvega leta vojne (maja 1915) predal francoski in britanski vladi ter ruskemu poslaniku v Parizu memoar, v katerem je bil opisan položaj južnoslovanskih narodov v Avstro-Ogrski, njihovo preganjanje in odvzem vsake možnosti političnega nastopanja njihovih predstavnikov. Poudarili so odločenost v monarhiji živečih Slovencev, Hrvatov in Srbov, da njihovo ozemlje ne bo plačilno sredstvo, s katerim bodo velike sile poravnale račune. Izpostavili so pravico, da ustanove neodvisno narodno državo, ki bi med drugim obsegala "Podravino Južne Ogrske, Istro z otoki in Trst, Kranjsko in Gorico, južni Koroško in južno Štajersko z obmejnimi predeloma jugozahodne Ogrske."⁶

Z zahtevami so se oglašali tudi predstavniki jugoslovanskih izseljencev v Južni in Severni Ameriki. V eni izmed njihovih resolucij so omenjeni tudi predstavniki slovenskih izseljeniških organizacij, sicer pa se v teh dokumentih na splošno govori le o "avstroogrskih Jugoslovanih" ali "Hrvatih, Srbih in Slovencih Avstro-Ogrske", brez izrecnega izpostavljanja posameznih narodov. Skoraj vse njihove organizacije so v svoje programe sprejele tudi boj zoper aspiracije katerihkoli drugih držav na etnično ozemlje jugoslovanskih narodov. V literaturi je moč prebrati, da slovenski izseljenci niso bili kos svoji nalogi,⁷ vendar je dejstvo, da so tisti v ZDA med 1. svetovno vojno in po njej prispevali svoj delež k boju za slovenske meje. Skoraj vse izseljeniške organizacije so v svoje programe sprejele tudi boj zoper uresničitev londonskega sporazuma, izrekle so se tudi zoper aspiracije katerihkoli drugih držav na etnično ozemlje jugoslovanskih narodov. Veliko zanimanja je izseljeniško časopisje v ZDA kazalo tudi za kasnejše dogajanje na mirovni konferenci.⁸

Podpiranje načela o pravici narodov do samoodločbe je Antanti služilo kot orožje v boju proti mnogonacionalni Avstro-Ogrski. Vsi narodi, ki so se opirali nanj ter videli v njem sredstvo in jamstvo za doseg svojih ciljev, so dobili potrditev tudi v Wilsonovem nagovoru kongresa ZDA z dne 8. januarja 1918, v katerem je podal svojo vizijo ureditve sveta ("14 točk") in katerega 9., 10. in 11. točka so se (deloma le posredno) dotikale tudi slovenskega naroda:

9. Meje Italije je treba popraviti v skladu z jasno določeno narodnostno razmejitvijo.
10. Narodom Avstro-Ogrske, katerih mesto med narodi želimo videti preskrbljeno in zajamčeno, je treba nuditi najsvobodnejše možnosti za avtonomni razvoj.
11. /.../ medsebojni odnosi raznih balkanskih narodov morajo biti urejeni s prijateljskimi pogajanjmi, v skladu z zgodovinsko ugotovljenimi črtami pripadnosti

⁶ Ferdo Šišić, Dokumenti, str. 24-27.

⁷ Albin Ogris, Borba za jugoslovansko državo, Ljubljana, 1921, str. 28-30.

⁸ Matjaž Klemenčič, Vladimir Klemenčič, Znanstvenik Pupin kot politik, Naši razgledi, 1979, 28, str. 612-613.

*in narodnosti; za politično in ekonomsko neodvisnost, kot tudi za ozemeljsko varnost raznih balkanskih držav se mora nuditi mednarodno jamstvo.*⁹

Slovenske politične stranke in skupine so ob različnih priložnostih razglasile svojo privrženost načelu samoodločbe. Kronološko je na prvem mestu Narodna stranka z resolucijo z dne 13. januarja 1918¹⁰. Slede ji izjava Socialistične omladine (marec 1918)¹¹ ter resoluciji Slovenske ljudske stranke (5. maj 1918)¹² in izvršnega odbora JSDS (4. junij 1918)¹³.

Politične stranke so poleg uresničitve načela samoodločbe zahtevale tudi sklenitev miru, ki so ga tesno povezovale in pogojevale prav s prvo zahtevo. Zavedale pa so se, da lahko ta stališča najbolj učinkovito zagovarjajo le s sodelovanjem pri odločanju o povojni ureditvi Evrope. V takšno sklepanje vodi izjava slovenskih, hrvaških in srbskih politikov, zbranih v Zagrebu 3. marca 1918, ko so postavili zahtevo po sodelovanju "naroda Slovencev, Hrvatov in Srbov na bodočem mirovnem kongresu".¹⁴

Ozrimo se na kratko še na slovensko časopisje v drugi polovici l. 1918, na njegove reakcije na približevanje časa mirovne konference in poglede na slovenske mejne okvire ter nemško in italijansko ogrožanje le-teh.

Eno prvih omemb konference zasledimo v Slovencu 3. avgusta 1918 v članku dr. Antona Mahničiča, ki pravi: "Končno se je v malih tlačenih narodih - a tako tudi v nas - porodila misel, ker nikjer ne najdemo razumevanja in uvažavanja naših upravičenih pritožb, ali ne bi mogli naših zadev predložiti bodoči mednarodni konferenci, do katere bo vendar preje ali kasneje, prišlo." Mahničičev članek, za razliko od ostalih, v konferenco ne upa preveč. V tem mnenju je bil dokaj osamljen, saj so od konference na splošno veliko pričakovali. Slovenski narod je 3. oktobra prinesel sicer že 24. septembra izdan odgovor Narodnega vijeća na mirovno noto avstroogrške vlade. V njem predstavlja rdečo nit zahteva po miru, ki bo prinesel zedinjenje, neodvisnost in svobodo. Odgovor zavrača vsako drugačno rešitev, na konferenci pa ne bi smeli odločati o narodovi usodi brez njegovega sodelovanja.

Mahničičev skeptičen pogled na konferenco je bil osamljen v atmosferi že kar naivno optimističnega razpoloženja. Bodočim mejam so namenjali veliko pozornosti, a njihovo

⁹ Ferdo Šišič, Dokumenti, str. 110.

¹⁰ Prav tam, str. 113.

¹¹ Dragoslav Janković, Bogdan Krizman, Građa o stvaranju jugoslovenske države (I. I. - 20. XII. 1918) I (dalje: Građa I), Beograd 1964, str. 164.

¹² Ferdo Šišič, Dokumenti, str. 133.

¹³ Dragoslav Janković, Bogdan Krizman, Građa I, str. 205.

¹⁴ Prav tam, str. 113.

ureditev so si predstavljali precej po svoje. Nemci da so poraženi, do njih da sploh ni treba kazati obzirnosti, popravili da bi lahko stare krivice, glede bodoče pripadnosti Koroške da torej sploh ni nikakršne dileme.¹⁵ Tako so razmišljali glede severnih meja, napovedi o razmejitvi z Italijani pa so bile previdnejše, saj so ti v začetku novembra pokazali svoje namere. Časopisje je že prinašalo neprijetne vesti o njihovih ukrepih v krajih, ki so jih zasedli, in obnašanju, "kot da bodo za vedno ostali". A optimistom tudi takšne napovedi niso posekale kril: "Furlane jim prepustimo. Zato naj dajo Beneške Slovence."¹⁶ Tudi glede Goriške (kjer "bi bila jezikovna meja čisto naravna državna meja"), Goriških brd, Krasa in Trsta ni bilo dvoma, komu naj bi pripadli, saj je tam "meja tako točna, da jo morajo priznati vsi".¹⁷

Olje na ogenj takih izjav je prilival dr. Korošec, ki je na seji Narodne vlade trdil, da "če bo naš narod trdno vzdržal in če bo vsakdo pripravljen na žrtve, mora uspeti naše pravično stališče, da se nam reši celo naše narodostno ozemlje."¹⁸ Pogojev v tej izjavi v tistem času ni nihče obravnaval resno, saj je Korošec nekaj dni kasneje poročal o svojih pariških pogovorih s Clemenceaum, Pichonom in poslanci različnih francoskih strank. Povsod da je, po lastni izjavi, imel vtis, da so narodne zahteve sprejete in da omenjeni zastopajo jugoslovanske interese pred italijanskim imperializmom.¹⁹

Iz kasnejših poročil (Jeglič, Žolger) veje prepričanje, da so nekateri posamezniki - Trumbić, Pašić - ki so bili med vojno v stiku z antantnimi krogi, bili seznanjeni z dejstvom, da so zahteve Slovencev po Trstu in Gorici neuresničljive. Morda je tudi Korošec med svojim bivanjem v tujini (november 1918) slišal še kaj drugega kot le zagotovila Slovincem. Tako si je moč razlagati njegove, na prvi pogled optimistične ocene položaja, ki pa so puščale dosti maneverskega prostora za izgovore ob morebitnem polomu. Korošec je dajal navodila, češ kako da je nujno, da tisk pritisne.²⁰

A decembra 1918 slovensko časopisje ni potrebovalo nikakršne spodbude. Redno je prinašalo svoje optimistične poglede na mejna vprašanja in njegovo ureditev. Govorilo je o eni državi od Soče do Vardarja, a tudi ta okvir so na zahodu zavračali, saj bi zapisal smrti še mnoge onkraj Soče. Poudarjali so, da je treba zahtevati Beneške Slovence "do zadnje vasice".²¹

15 Slovenec, 12. november 1918 in Slovenski narod, 23. november 1918.

16 Slovenec, 12. november 1918.

17 Prav tam.

18 Slovenec, 3. december 1918.

19 Slovenec, 5. december 1918.

20 Momčilo Zečević, Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje 1917-1921 (dalje: SLS), Maribor, 1977, str. 218.

21 Slovenec, 12. december 1918.

Doslej smo poudarjali le tisto, kar sta prinašali glasili dveh slovenskih meščanskih strank. O načelih razmejitve in obsegu ozemlja, ki naj bi pripadlo novonastali narodni državi, pa je pisalo tudi socialistično glasilo Naprej. Vendar je bilo v njem tovrstnih člankov mnogo manj, bili so tudi bolj zadržani in previdni v napovedih kot tisti v Slovcu in Slovenskem narodu. Omejevali so se na zahteve po Trstu in ostalih slovenskih krajih, ki so jih zasedli Italijani. O mejnem problemu na severu in vzhodu Slovenije na straneh Napreja ni tekla beseda vse do 7. decembra, ko je objavil posebno izjavo prekmurskih Slovencev. Veliko je sicer člankov, ki zagovarjajo načelo samoodločbe narodov, tudi nekaj hvale na Wilsonov račun (v celoti so objavili njegovih 14 točk). Ob poročilih, da v Italiji poteka kampanja za izvedbo londonskega sporazuma, pa je Naprej 4. septembra zapisal, "da so vse visokoleteče besede državnikov o narodni samovladi in svobodi le pesek v oči onemu ljudstvu, ki ga le prehitro preslepi par lepo zvanečih besed. Samoodločba narodov ne pride iz ministrskih kabinetov temveč pride kot sad bojev vseh narodov zoper tirane. Mali, vsi mali narodi v Evropi se bodo šele po vojni zavedli, kakšnemu vragu so služili, in žal, da se bo uresničil tudi napram njim stari rek, ki pravi: da se je lažje ubraniti nasprotnikov kakor prijateljev."

Pogosteje kot v prejšnjih mesecih, se je Naprej razpisal o mejnem problemu in načelu samoodločbe v decembru. V člankih iz tega meseca je najbolj opazna razlika v stališčih med socialdemokratsko in meščanskima strankama. V njih sicer izraža simpatije do Wilsona in njegovih načel, ki da so veliko pomenila še zlasti za male narode, a sprejme jih z rezervo, češ da so dvoumne splošne teze, o katerih kapitalistična družba ne misli kot navadno ljudstvo, zato napoveduje drugačen razplet, kot so ga točke obljubljale.²² A kljub vsemu se Napreju možnost, da bi se Wilson in državniki Antante izkazali kot "preoblečeni politični tolovaji", zdi le preveč neverjetna. Kajti vojna bi tedaj, po mnenju avtorja članka, bila neizogibna. Takšen razplet označuje kot "blazen" in se sprašuje, kako naj se Jugoslavija upre celemu svetu.²³

V teh člankih se kaže razpetost med izkušnjami z imperializmom in pričakovanjem, da se morda le nekaj spremeni v meddržavnih odnosih, ne glede na velikost njihovih subjektov. Diametralno nasprotno tistemu v meščanskem časopisju pa je bilo Naprejevo stališče o pristopu k reševanju mejnih vprašanj. Naprej je nasprotoval vsaki uporabi vojaške sile v ta namen, aplikacijo načela samoodločbe je razumeval dobesedno: prebivalci spornih področij naj bi "z glasovnico v roki - ne s puško" izrazili svojo pripadnost.²⁴ V njegovih zapisih se pojavlja trditev, da je potreben in mogoč sporazum

²² Naprej, Ljubljana, 7. december 1918.

²³ Naprej, Ljubljana, 21. december 1918.

²⁴ "Če se spušča kak general - vojne slave željan - v avanture, ga treba prijeti za uzde. Ali narod ne more in ne sme služiti osebnim ambicijam teh vojskovodij in je vojne - tudi operetno do grla sit." Naprej, Ljubljana, 21. december 1918.

tako s severnim kot z zahodnim sosedom,²⁵ ob tem pa je zašel, prav tako kot meščansko časopisje, v isto, na podlagi v praksi neizvedljivih predlogov zasnovano, nereavno pričakovanje.

Ob vsem tem pisanju je časopisje (z izjemo že omenjenega članka v Napreju) pozabilo na Slovence ob Muri in onkraj nje. Nekateri izmed njih pa so že sami izrazili navdušenje ob nastanku jugoslovanske države "na temelju demokratskega principa osvoboditelja našega, g. predsednika Sjedinjenih držav ameriških Wilsona".²⁶ Izjava kaže, kolika je bila vera v demokratičnost bližnjega odločanja o mejah.

Prvo obdobje priprav

Zagovarjanje omenjenega načela in zahtev je bilo potrebno podkrepiti s konkretnimi predlogi za mirovno konferenco. V statutu Narodnega sveta (NS) v Ljubljani (16. avgust 1918) stoji zapisano, da med drugimi ustanavljalo tudi odsek za določitev narodnih meja in odsek za pripravo pogajanj med narodi, v katera naj pritegnejo strokovnjake za ta področja.²⁷ Sklep je bil realiziran z oblikovanjem odseka za propagando, katerega naloga je bila "širiti nazore o naših ciljih", in pokrajinskih odsekov za Trst, Istro, Goriško, Koroško in Maribor, ki naj bi pripravljali gradivo glede mejnih zahtev.²⁸ Pokrajinski odseki NS so bili, razen tistega za Istro, ustanovljeni v času od 11. do 26. septembra.²⁹

Na iniciativo pomembnejših slovenskih politikov so z ugotavljanjem narodovih meja začeli že pred pobudo NS. Po naročilu dr. Žerjava je ing. Janko Mačkovšek že pred ustanovitvijo NS začel zbirati in urejati dokumentacijo o slovenskih etničnih mejah, namenjeno za uporabo na mirovni konferenci. Po svoji ustanovitvi je NS v Ljubljani imenoval Mačkovška za referenta za narodnostne meje. Ta je obdelal štetja prebivalcev in izdelal zemljevide.³⁰

Za prvo obdobje priprav je značilna velika dejavnost, ki se kaže v številnih posvetovanjih v pokrajinskih odsekih, v Ljubljani (v okviru NS in Narodne vlade) in

²⁵ Naprej, Ljubljana, 21. december 1918.

²⁶ Arhiv Inštituta za novejšo zgodovino (INZ), zbirka dr. Gregorja Žerjava, fasc. 1, material za razmejitveno komisijo.

²⁷ Dragoslav Janković, Bogdan Krizman, Građa I, str. 254-255.

²⁸ Arhiv Republike Slovenije (ARS), fond Narodni svet (NS), predsedništvo, fasc. 2, komunikacije ustanovne seje NS v Ljubljani.

²⁹ ARS, NS, fasc. 3, spisi odsekov.

³⁰ Arhiv Inštituta za narodnostna vprašanja (INV), fasc. 66, gradivo ing. Janka Mačkovška, poročilo o delu pri NS in na mirovni konferenci.

Zagreb³¹ Rezultirala so v načelnih izjavah o mejah, žal pa je izjavam sledilo manj dela za konkretno utemeljitev zahtevanega. Mačkovšek, ki je kot referent za meje s tem gotovo bil seznanjen, navaja le elaborat dr. Frana Kovačiča o nemško-slovenski meji na Štajerskem, elaborat dr. Matije Slaviča o mejah ogrskih Slovencev in delo generala Maistra o slovenskih državnih mejah.³² Torej še ni bil izdelan načrt, ki bi vseboval jasno sliko o vseh slovenskih mejnih zahtevah.

Največ aktivnosti sta pokazala pokrajinska odseka NS za Štajersko in Koroško, ki sta v svojih okvirih organizirala odbora za določitev narodnih meja in šla v svoji dejavnosti dlje od zgolj deklarativnih zahtev. Po mnenju ljubljanskega NS še predaleč, saj je na seji predsedstva 26. oktobra odločil, da pokrajinski odseki niso upravičeni dajati izjav o mejah, temveč le javljati o uspehih svojih študij. Pravico izjavljanja o mejah si je NS pridržal zase.³³ Verjetno se je pri tem naslanjal na Mačkovška, ki mu je pripadla vloga nekakšnega koordinatorja dela. Glede zahodne meje po njegovih besedah ni bilo ukrenjenega ničesar. Zanašali so se na Wilsonove točke in na mnenje, da ne more biti bolj jasno začrtane narodnostne meje, kot je slovensko-italijanska. Še en dokaz razširjenosti prepričanja, kako bo bodoča mirovna konferenca pravično razsojala v sporih in razrešila nesporazume v splošno zadovoljstvo vseh prizadetih strani!

Rudolf Golouh se prav tako spominja, da je ob prihodu v Ljubljano našel malo posluha za stvari v zvezi s položajem na zahodnih mejah. Veliko večjo pozornost so posvečali Koroški. Ker je v Ljubljani naletel na gluha ušesa, so socialisti sestavili odposlanstvo (J. Ferfolja in Golouh za Slovence, M. Krmpotić za istrske Hrvatke), ki je posredovalo pri predsedniku beograjske vlade. Ta naj bi pri sestavi vladne deklaracije upošteval njihove pripombe in je vanjo vstavil odstavek, v katerem je zapisal, naj mirovna konferenca sklepa tudi o mejah narodnostno spornega ozemlja ob Jadranu.³⁴

V kasnejših zapisih sodobnikov in tudi v zgodovinski literaturi se pojavlja mnenje, da je medtem že napočil čas, ko bi slovensko politično vodstvo moralo preiti k vojaškim ukrepom za obrambo slovenskega narodnostnega ozemlja. Usoda Koroške naj bila tedaj izključno v rokah Narodne vlade, ki pa se je izkazala za politično nesposobno in je bila

³¹ ARS, NS, predsedništvo, fasc. 2, zapisniki sej predsedstva NS z dne 29. avgusta, 7. in 16. septembra ter 27. oktobra 1918; Prav tam, fasc. 3, spisi odsekov; INV, fasc. 24a, gradivo dr. Ivana Žolgerja, poročilo o pripravah in delu na konferenci; INV, fasc. 66, cit. poročilo ing. J. Mačkovška.

³² INV, fasc. 66, cit. poročilo ing. J. Mačkovška.

³³ ARS, NS, predsedništvo, fasc. 2, zapisnik seje predsedstva NS z dne 26. oktobra 1918. O dejavnosti ljubljanskega in pokrajinskih NS glede meja (od konca avgusta do konca oktobra 1918) glej: Metod Mikuž, Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917-1941 (dalje: Oris zgodovine), Ljubljana, 1965.

³⁴ Rudolf Golouh, Pol stoletja spominov (dalje: Pol stoletja), Ljubljana, 1966, str. 131-132.

kriva za nastanek za Slovence poraznega položaja.³⁵ Vojaška zasedba Koroške v tem času bi znatno olajšala položaj delegacije na konferenci, ki bi bila tako postavljena pred izvršeno dejstvo. Dr. Kovačič je izjavil, da so mu v času konference Američani večkrat rekli, kako so menda jugoslovanske čete spale, ko je bilo treba zasesti Koroško.³⁶

Do začetka decembra je bilo torej glede meja izrečenih mnogo predlogov (nekaj povsem realnih, a več povsem neuresničljivih z vidika tedanje situacije in pripravljenosti na ukrepanje), na sestanku NS 6. decembra pa so ob razpravljanjih o načelih razmejitve prišli do soglasja, naj se zahteva etnografska meja. Zato ta sestanek uporabimo kot zaključno dejanje prvega obdobja priprav, ki je dajalo velik poudarek mejnim problemom, kar pa je razumljivo, saj so bili ti ključnega pomena za dotlej že nastalo Državo SHS. Slika o dejavnosti Slovencev, ki so se pripravljali na razpad Avstro-Ogrske, ustanovitev lastne države in s tem povezanimi problemi, katerih razplet so pričakovali tudi od mirovne konference, bo popolnejša, če omenimo še en vidik dejavnosti NS. Njegovi člani so bili tudi nekateri poznavalci finančnih in valutnih razmer, med katerimi je izstopal dr. Milko Brezigar. Ta se je zavedal pomembnosti gospodarskih vprašanj za porajajočo se državo in opozarjal, da bodo morali Slovenci samostojno reševati vsa gospodarska vprašanja, ki so dotlej bila v pristojnosti centralne vlade.³⁷ V začetku januarja 1919 se je po naročilu beograjskega finančnega ministrstva v tujini pogovarjal o valutnih razmerah. V poročilu ministroma Kramerju in Korošču je opozoril na nevarnost, da bodo bivši predeli Avstro-Ogrske morali plačati njena vojna posojila in da lahko zaradi tega gospodarskega momenta pride do političnih komplikacij med pokrajinami bivše monarhije in Srbijo. Opozoril je na nujnost, da likvidacijska komisija, ki je odšla iz Ljubljane na Dunaj, ugotovi državno premoženje bivše monarhije in poda osnove za predloge, ki naj bi jih Jugoslavija postavila na mirovni konferenci v zvezi z odškodninskimi zahtevami do Nemcev in Madžarov. Ker po Brezigarjevem mnenju ta komisija ni bila kos svoji nalogi, je predlagal, naj tja napotijo dr. Ivana Slokarja, dobrega poznavalca avstrijskih razmer.³⁸

Aktualno je bilo tudi vprašanje denarja, naloženega v nemških zavodih, ki jih ne bi zajele meje bodoče jugoslovanske države. Gospodarski odsek je zato 25. oktobra razposlal vsem slovenskim denarnim zavodom okrožnico, v kateri jih je pozval, naj denar dvignejo, ker da ga bodoča država morda ne bo mogla izterjati, in ga nalože v domačih zavodih.³⁹

³⁵ Ivan Hribar, *Moji spomini*, II (dalje: *Spomini*), Ljubljana, 1984, str. 392. Fran Erjavec, *Slovenci na mirovni konferenci I. 1919-1920*, (tipkopis v NUK) (dalje: *Slovenci*), Pariz, 1958, str. 3.

³⁶ Ivan Hribar, *Spomini*, str. 382.

³⁷ Več o tem glej: Jože Šorn, *Slovenci in gospodarski položaj v prvi svetovni vojni*, ZČ, 1981, 35, št. 1-2, str. 72.

³⁸ Prav tam, str. 76-77.

³⁹ Prav tam, str. 74.

Na seji Narodne vlade v Ljubljani 9. decembra so prebrali brzojavko dr. Korošca iz Beograda, v kateri je sporočal, da prestolonaslednik čez pet dni odpotuje v Pariz. S seboj je pripravljen vzeti ves informativni material in kot informatorja dve osebi, ki bosta kasneje ostali na mirovni konferenci. Korošec je v ta namen imenoval dr. Otokarja Rybača in ing. Mačkovška ter Narodni vladi naročil, naj ju denarno podpre in jima določi sodelavce.⁴⁰ Mačkovšek in Rybač (slednji je pred tem imel sitnosti z Italijani, ki so mu delali težave in mu branili zapustiti Trst) sta odšla v Beograd, a ker je prestolonaslednikova pot bila odpovedana, sta skupaj z nekaterimi delegati od tam odpotovala v Pariz 30. decembra.⁴¹ Kasneje se je pokazalo, da je bil material, ki ga je imel pri sebi Mačkovšek, kljub svoji nepopolnosti, zelo koristen in okviru uvodnega dela jugoslovanske delegacije glede slovenskih meja.

Drugo obdobje priprav

Medtem so v drugi polovici decembra v Ljubljani stekle intenzivnejše, širše zasnovane priprave. Sprožilo jih je Koroščevo pismo Narodni vladi (16. decembra), v katerem je ugotavljal, da je na razpolago malo časa in da se je potrebno organizirati. Predlagal je, naj dr. Ivanu Žolgerju zaupajo nalogo zbiranja materiala in sestavo potrebne komisije za priprave na mirovno konferenco.⁴² Narodna vlada je zato s prevzemom stroškov propagandnega odseka to telo sprejelo v svoj okvir (20. decembra) in Žolgerja določila za njegovega predsednika.⁴³

Korošec se je verjetno seznanil s pripravami, ki so tekle v domovini, ko je ob prihodu iz Švice krajši čas bival v Ljubljani. Morda ni bil zadovoljen z dotedanjim delom, kajti še sredi novembra je iz Švice javil Narodnemu vijeću, da bi bilo potrebno stopiti v stik z antantnimi krogi in se informirati glede finančnih in gospodarskih vprašanj, tako da bi bilo mogoče postavljati konkretne predloge.⁴⁴

Istočasno kot Narodni vladi je Korošec pisal tudi Žolgerju, ga obvestil o svoji pobudi glede komisije in mu naročil, naj se o njeni sestavi podrobneje posvetuje z dr. Gregorjem Žerjavom, ki da bo iz Beograda prinesel natančnejša navodila. Naročil mu je še, naj z Dunaja priskrbijo material, potreben za mirovno konferenco. Hkrati mu je vrnil osnutek

⁴⁰ ARS, NS, zapisnik 30. seje Narodne vlade SHS v Ljubljani (dalje NV SHS) z dne 9. decembra 1918.

⁴¹ INV, fasc. 66, cit. poročilo ing. J. Mačkovška.

⁴² INV, fasc. 28, gradivo Komisije za mirovno konferenco pri predsedstvu NV SHS (dalje: gradivo Komisije).

⁴³ ARS, NS, zapisnik 37. seje NV SHS z dne 20. decembra 1918.

⁴⁴ ARS, NS, zapisnik 14. seje NV SHS z dne 13. novembra 1918.

načrta nalog komisije za mirovno konferenco, ki mu ga je Žolger poslal že 8. decembra.⁴⁵

Žerjav mu je ob vrnitvi iz Beograda sporočil, da gre verjetno on, Žolger, kot delegat v Pariz. Žolger je po lastnih besedah menil, da birokrat kot on ni primerna oseba za to nalogo. Ugleden politik, kot npr. Korošec ali Žerjav, bi bil primernejši. Ta ga je zavrnil, da Korošec ne zna jezika, sam pa mora "organizirati slovenski narod za eventualni spopad z Italijani". Ko je Žolger po dveh dneh izvedel za svoje imenovanje, je pisal Pašiču, pismu pa priložil ljubljanski načrt pripravljanih del, ki ga je 21. decembra izdelala komisija.⁴⁶ Ta je na prvo mesto postavil nalogo dopolniti gradivo o mejah, ki je bilo do takrat čisto etničnega značaja, z gradivom v geopolitičnem, prometnem, gospodarskem in strateškem pogledu. Ostale naloge so bile povezane s problemi likvidacije stare države, prometnih sredstev in prehodnega gospodarstva ter pripravami za bodoče trgovske pogodbe. Pozornost so namenili tudi organiziranju kurirske službe med Ljubljano, Beogradom in Parizom v času konference.⁴⁷

V tem času je delovala tudi Pisarna za zasedena ozemlja, nastala ob italijanski zasedbi slovenskega ozemlja ob koncu vojne. V svojem delu se je naslonila na NS in na njegove krajevne odbore na Primorskem. Zbirala je gradivo o postopanju Italijanov na zasedenem ozemlju in propagirala za njegovo osvoboditev. Predmet njenega zanimanja je bilo gradivo, ki bi ga mogli uporabiti na mirovni konferenci, izdajala pa je tudi knjige in brošure, ki naj bi tujino pravilno obvestile o slovenskem vprašanju. Ena od najpomembnejših nalog Pisarne je bila skrb za izdelavo znanstvenih študij, ki bi podpirale slovenske zahteve na mirovni konferenci.⁴⁸

O članstvu slovenskega dela delegacije se je Žolger posvetoval s Korošcem in Kramarjem. Ves čas ga je mučilo vprašanje, koliko časa še imajo na razpolago za priprave. Pašič mu ni odgovoril, zato je skušal kaj več zvedeti od Mačkovška in Rybača, ki sta takrat še bila v Beogradu. Hkrati ju je prosil, naj izdelata referat o mejah in Trstu. Informacij o tamkajšnjem dogajanju ni imel, saj ju je pozival k vrnitvi v Ljubljano še 1. januarja, ko sta že odpotovala v Pariz.⁴⁹ Rybač je pred odhodom hotel dobiti natančnejša navodila za svoje delo v Parizu, toda slovenska ministra Korošec in Kramar sta že odpotovala na božične počitnice v Slovenijo, enotne organizacije priprav pa v Beogradu ni bilo, saj naj bi tam v tem pogledu vladala precejšnja zmeda.⁵⁰

45 INV, fasc. 28, gradivo Komisije.

46 INV, fasc. 24 a, cit. poročilo dr. I. Žolgerja.

47 INV, fasc. 27, gradivo Komisije, spisi dr. Leonida Pitamica.

48 Več o tem glej: Dušan Nečak, Pisarna za zasedena ozemlja, Kronika, 1972, 20, št. 2, str. 101-106.

49 INV, fasc. 28, gradivo Komisije.

50 INV, fasc. 24 a, cit. poročilo dr. I. Žolgerja.

V Ljubljani medtem zaradi pomanjkanja časa torej ni bilo mogoče opraviti vseh pripravljalnih del, ki si jih je komisija naložila v svojem načrtu, do dokončnih sklepov so prišli le glede teritorialnih vprašanj, in to na seji NS 4. januarja pod predsedstvom dr. Korošca. Poleg članov NS so bili prisotni zastopniki Narodne vlade, Žolger in referenti za posamezne dežele (dr. Puc za Goriško in Beneško Slovenijo, Smodej in dr. Kovačič za Koroško in Slavič za Prekmurje). Določili so zahteve mirovni konferenci glede celotne slovenske meje. Žolger jih je že naslednji dan odnesel v Beograd, kamor je odpotoval na Protičev poziv. Vodstvo komisije za mirovno konferenco je prevzel okrajni glavar Vodopivec. Ta je sodeloval z dr. Leonidom Pitamicem in ostal v stiku z Žolgerjem, ki je nadaljeval z zbiranjem materiala, med drugim takega, ki je dokazoval medvojno naklonjenost avstrijskih Jugoslovanov Antanti. Žolger je 15. januarja odšel v Pariz, na poti se mu je pridružil še Matija Slavič.⁵¹

Glavnina slovenskih članov delegacije je odpotovala v Pariz sredi januarja. Ostali so prihajali tja še kasneje in do konca februarja je v Parizu delalo 20 Slovencev.

Tudi po odhodu delegatov je komisija za mirovno konferenco nadaljevala z delom. Delegacija v Parizu je potrebovala še vrsto podatkov, ki jih je morala komisija zbirati, obdelovati in posredovati. Pri tem se je spopadala s pomanjkanjem sposobnih ljudi; mnogo jih je bilo na konferenci, na sestanke pa so klicali ljudi, na katere so se slučajno spomnili, ali pa je kdo prebral njihova imena v časopisu. Pogosto so se zbirali, vendar brez večjih uspehov pri delu, kar se da opravičiti s pomanjkanjem točnih podatkov. Zamujeno so skušali nadomestiti z delom v dunajskih arhivih.⁵²

Komisija je, sledeč nasvetom iz Pariza, skušala pridobiti nove posameznike, ki bi v okviru delegacije prevzeli mesto ekspertov. Žolger je npr. zahteval Prepeluha in Golouha. Posebne težave so se pojavljale pri posameznikih, ki so bili iz področij, ki jih je okupirala Italija. Tako so za sodelovanje v delegaciji predlagali tudi F. Vesela, zaposlenega v Trstu, saj je bil dober poznavalec meja med Italijo, Avstrijo in Švico, a je imel pomisleke glede odhoda, bal se je namereč, da bo izgubil službo v Trstu.⁵³

Naloga komisije je bila tudi skrb za zvezo med Parizom in Ljubljano. V prvih mesecih dela so slovenski delegati prejeli le malo obvestil iz domovine, kasneje pa je začela delovati redna kurirska zveza. Komisija je prav tako javnosti posredovala poročila o dogajanjih v Parizu.

51 Prav tam.

52 Albin Prepeluh, Pripombe k naši prevratni dobi (dalje: Pripombe), Ljubljana, 1938, str. 272-273.

53 INV, fasc. 28, gradivo Komisije.

General Maister meni, da bi Slovenci - v nasprotju s trditvami, da je prišel prevrat nepričakovano in jih zato našel nepripravljene - bili l. 1920 ravno tako nepripravljene kot l. 1918. Za to je, po njegovem mnenju, bila kriva pasivnost, katere vzrok je bil skrit v splošnem prepričanju, da bosta Pariz in Wilson dala Slovincem vse, kar bodo zahtevali.⁵⁴ Govoreč o pasivnosti, ima Maister v mislih predvsem vojaške aktivnosti (pogajalski položaj glede severne meje bi po besedah več slovenskih delegatov bil neprimerno boljši, če bi te kraje zasedli), a podobno je moč trditi tudi za druga področja priprav. Tedanji odločujoči dejavniki so se zavedali velikega pomena dogodkov za slovenski narod in njegovo bodočnost, se lotevali vrste aktivnosti, a marsikje niso prišli dlje od sklepov in dobrih namenov.

Priznati je sicer treba, da so se v drugi polovici l. 1918 dogodki odvijali s tako naglico in tako nepredvidljivo, da je sodobnikom "kar sapa zastajala in nismo mogli dogodkom slediti."⁵⁵ Vendar bi morala biti že majska deklaracija l. 1917 (saj je zahtevala združitev vseh ozemelj v Avstro-Ogrski, kjer žive Slovenci, Hrvati in Srbi) znak za začetek ugotavljanja nacionalnega ozemlja Slovencev, a so se s tem delom ukvarjali šele od avgusta 1918 dalje.⁵⁶

Tudi glede informiranja svetovne javnosti o svojih interesih so Slovenci zamujali. Proti Avstro-Ogrski niso razvili sistematične propagande, ki bi jim kasneje, ob italijanskih napadih nanje, dajala moralno oporo. Veliko škode jim je naredilo poudarjanje svoje lojalnosti do monarhije še nekaj mesecev pred koncem vojne, kar pa je bilo seveda odraz pričakovanja, da je do rešitve nacionalnega problema mogoče priti v "patriotičnem" (t.j. habsburškem) okviru. Izjemo glede propagande je predstavljal ozek krog emigrantov, članov JO.⁵⁷

Tudi ustanovitev propagandnega odseka NS v Ljubljani ni prinesla napredka. Na seji 10. septembra so sklenili ustanoviti korespondenčni urad na Dunaju. Njegova naloga naj bi bila informirati češko, poljsko in nemško javnost o svojih ciljih. Povsem so torej zanemarjali dejavnost izven meja Avstro-Ogrske, v angleški, francoski in ameriški javnosti. Akcija je izostala tudi pri ostalih narodih, s katerimi so se Slovenci kasneje združili. Večina tedanjih srbskih politikov (znotraj nastajajoče države v danem trenutku

⁵⁴ Ivan Hribar, Spomini II, str. 417-418.

⁵⁵ Silvo Kranjec, Koroščevo predavanje o postanku Jugoslavije, ZČ, 1962, 16, št. 3, str. 224-225.

⁵⁶ Nekaj zanimanja so kljub vsemu povedanemu kazali že prej. V Ljubljanskem zvonu iz let 1917 (str. 332) in 1918 (str. 299) zasledimo poročili J. Mačkovška o dveh nemških knjigah iz let 1844 in 1846, ki sta govorili o jezikovni meji na severu.

⁵⁷ Bogo Grafenauer, Vprašanje jugoslovansko-avstrijske meje na mirovni konferenci 1919-1920, Koroški zbornik, Ljubljana, 1946, str. 368.

najodločilnejši) je bila premalo poučena o slovenskem narodnem programu in ozemlju.⁵⁸

V vsem naštetem se tisti, ki govorijo o nepripravljenosti, ne motijo. Vendar je opisana dejavnost dokaz, da popolnoma nepripravljeni le niso bili. Res je, da so v začetku (avgust-november) priprave omejevali v glavnem le na etnografske probleme, na ugotavljanje prostora, na katerem živijo Slovenci in bi ga torej kazalo zahtevati (nosilci te dejavnosti so bili pokrajinski odseki NS in ing. Mačkovšek) in da niso našli skupnega jezika. Načeloma so zagovarjali etnične meje, a hkrati so se pojavljali predlogi, ki so presegali ta okvir. Pokazala se je tudi neenotnost: predstavniki posameznih pokrajin so imeli pred očmi le svoje kraje in se zanimali predvsem zanje. A kljub vsemu je to obdobje na koncu prineslo dogovor o okviru mejnih zahtev (6. december), njegov produkt je tudi material, ki ga je imel Mačkovšek pri sebi ob prihodu v Pariz in je lahko, opirajoč se nanj, popravil Pašičev predlog o slovenskih mejah na Koroškem, Štajerskem in v Prekmurju.

December in januar sta prinesla še intenzivnejše in širše zasnovane priprave (delo komisije za mirovno konferenco), vendar je bilo že pozno in zaradi pomanjkanja časa ni bilo mogoče uresničiti zastavljenih ciljev. Dokončni načrt glede mejnih zahtev je prinesel Žolger v Pariz šele 20. januarja, tako da ni bil upoštevan pri izdelavi zemljevida, ki ga je morala delegacija že 8. januarja predati generalu Fochu. Vendar velja poudariti dejstvo, da so mnogi posamezniki, ki so sodelovali pri pripravljanih delih in se gotovo vsaj seznanili s problemi, kasneje kot eksperti bili v Parizu. Četudi njihovo delo v domovini ni prineslo velikih rezultatov, so lahko ob počasnem delu konference marsikaj nadoknadili.

Odmevi na konferenco na Slovenskem

V dobi, ki zajema čas od zadnjih mesecev 1918. leta do sredine 1920, ko je jugoslovanska delegacija zapustila Pariz, je moč opaziti dve, s popolnoma nasprotno občutji napolnjeni obdobji. Prvo, ki se konča po nekaj tednih dela konference, označujejo že kar naivno optimistične napovedi glede rešitve slovenskih mejnih vprašanj. V drugem pa je prišlo do streznjenja, novice iz Pariza so postavile na trdna tla tudi najzagnanejši zagovorniki ideje, da smejo Slovenci mirno zaupati v pravično razsodbo konference.

⁵⁸ Albin Prepeluh, Pripombe, str. 267.

Obdobje nekritičnega optimizma

Komentarje k bližajoči se konferenci v osrednjem slovenskem časopisju v zadnjih mesecih l. 1918 smo si ogledali pri pregledu priprav nanjo. Z redkimi izjemami so jo brez sence dvoma pričakovali kot srečanje, ki bo le potrdilo vse izražene zahteve naroda; zahteve, katerih skupni imenovalec je bila samostojna država, ki bi zajela vse s Slovenci poseljeno ozemlje. Pri naštevanju le-teh je opaziti precejšnjo nekritičnost.

Podobno razpoloženje opazimo še v prvih dveh mesecih leta 1919. Slovenec je v poročilu ob odhodu glavnine slovenskih delegatov v Pariz zapisal, da je zastopnikom izročen up in strah slovenskega naroda⁵⁹, vendar v svojih člankih (enako tudi drugi slovenski listi) ni kazal dosti strahu glede odprtih mejnih vprašanj. Kot narodno izdajo je označil geslo, ki se je v decembru 1918 večkrat pojavilo v časopisju in ki je govorilo o državi od Soče do Vardarja.⁶⁰ Govoreč o 90.000 Slovencih onkraj Soče, je časnik postavljaj bodočo državno mejo tja, do koder se govori slovensko.⁶¹ Podobno je menila celjska Nova doba, ki je sicer ugotavljala, da bodo na mirovni konferenci odločilno vlogo odigrale velesile, a ji je bilo zadosten razlog za optimizem že dejstvo, da je *"naš troimeni narod povedal, kar hoče. Da v edinstveno jugoslovansko državo pridejo vsi kraji, kjer Srbi, Hrvati in Slovenci žive v kompaktni, nepretrgani masi."*⁶² Najdlje je šla v zahtevah Straža, ki je od delegatov v Parizu zahtevala, naj za skupno državo rešijo vsako slovensko vasico na Primorskem, v Beneški Sloveniji, na Koroškem, Štajerskem in v Prekmurju.⁶³ Naprej se je, v iskanju naravnih meja Slovencev, skliceval na *"zgodovinski"* argument. Objavil je cesarski patent z dne 3. avgusta 1816, s katerim je Franc I. ustanovil Ilirsko kraljestvo z naštetimi kraji, ki so jih sedaj zahtevali kot slovenske.⁶⁴

Za tedanje razpoloženje je značilna tudi ugotovitev, da bo z Madžari in Nemci *"posel lahek"*, ker da bo Antanta v sporu med njimi in Slovenci brezpogojno stala na strani slednjih. Drugačno stališče pa da gre pričakovati, ko se bo reševal spor z Italijo, saj je ta zaveznica in prijatelj Antante in bo do Italije gotovo bolj popustljiva kot do prvih dveh mejašev.

Istočasno je bilo veliko poročil o Wilsonu, o vsaki njegovi potezi po prihodu v Evropo. Hvalili so njegove točke, njegov domnevni boj za pravičnost odločitev na konferenci in nasprotovanje imperializmu. V drugi polovici januarja so se v časopisju pogosto

⁵⁹ Slovenec, 19. januar 1919.

⁶⁰ Slovenski narod, 7. december 1918.

⁶¹ Slovence, 2. januar 1919; list dodaja, da mora meja teči vsaj 20 km zahodno od Kanala in Gorice.

⁶² Nova Doba, Celje, 19. januar 1919.

⁶³ Straža, Maribor, 17. januar 1919.

⁶⁴ Naprej, Ljubljana, 14. januar 1919.

pojavnale novice, kako Wilson zavrača italijanske aspiracije do ozemlja, ki jim ne pripada. Največkrat ga omenja tržaška Edinost, seveda brez vsake pripombe, da nasprotuje Italijanom. Primorski Slovenci so že občutili, kakšna bo njihova usoda, če bodo prišli v sklop Italije; njim je Wilson v tedanjem položaju pomenil najbolj realno upanje za ugoden izid konference. Značilno je, da v Edinosti ne zasledimo nobenih člankov o tem, da je cilj slovenske politike priključitev ozemelj, ki jih je londonski pakt prisodil Italiji. Morda ni naključje, da je nekaj številčk po 21. februarju 1919, ko je poročal o ozemeljskih zahtevah Kraljevine SHS, imel ta list prvo stran skoraj povsem cenzurirano. V takšnih razmerah se je morala Edinost omejevati le na splošne izjave o pravici Slovencev in na zavračanje očitkov, da so bili vedno zvesti monarhiji.⁶⁵

Dosti gradiva za optimistične napovedi so dale tudi izjave drugih domačih in tujih politikov. Na straneh Nove dobe zasledimo nagovor predsednika francoske republike Poincarreja konferenci ob začetku njenega zasedanja. V njem je pozval, naj pri odločanju, ob spoštovanju načela samoodločbe, sledi le interesom narodov. Veliko pozornost so naklonili izjavi francoskega zunanjega ministra, da so tajne pogodbe (vključno z londonsko) razveljavljene.⁶⁶

Oglašal se je tudi Korošec. Na zboru zaupnikov svoje stranke je opozoril na Slovence, ki so "pod laškimi bajoneti". Menil je, da je situacija v svetu takšna, da lahko upajo na njihovo rešitev. Po njegovem mnenju konferenci ni potrebno iskati načela, ki bi zrušilo londonski sporazum, saj ga je Wilson že našel. Tudi koroško vprašanje ga ni skrbelo; glede tamkajšnjih meja nihče ne bo delal težav.⁶⁷ V intervjuju za beograjski list Epoha je nekaj dni kasneje ponovil to prepričanje: "Naša javnost se naj ne boji v narodnostnih vprašanjih." Časopisi, ki so povzeli ta intervju, so poudarili del, v katerem je Korošec izrazil misel, da Slovenci mnogo pričakujejo od srbskih intelektualcev in žele, da bi ti čutili za slovensko ozemlje kot npr. za Banat ali Makedonijo.⁶⁸

Slovensko časopisje je upanje za uspešno rešitev mejnega vprašanja na zahodu utemeljevalo na predpostavki, da Italija ni izpolnila svojih obveznosti iz londonskega sporazuma in da Antanta z njim zato ni več vezana, še več, Italija naj bi prišla v oster spor z Wilsonom in vsemi državami, če bi vztrajala pri določbah sporazuma.⁶⁹

V atmosferi splošnega navdušenja so se oglašali redki posamezniki, ki so realneje ocenili pripravljenost Antante za izpolnitev med vojno dane obljube. Pod naslovom , ki poziva k

⁶⁵ Edinost, Trst, 14. februar 1919.

⁶⁶ Slovenski narod, 27. januar 1919; Nova doba, 29. januar 1919.

⁶⁷ Slovenec, 17. januar 1919.

⁶⁸ Nova doba, 5. februar; Edinost, 5. februar; Straža, 7. februar, vse 1919.

⁶⁹ Slovenec, 28. januar 1919; Straža, 10. januar 1919.

realnosti, je V. Fabjančič v Slovenskem narodu priznal lesk načela samoodločbe, a hkrati opozoril, da je na stvari treba gledati praktično. Vse, kar je Antanta delala, je imelo en sam cilj, namreč dobiti vojno: "Foch je vodil vojaško ofenzivo, Wilson pa moralno. Topovi so utihnili, ali ne pojde morda tudi magična formula samoodločbe nazaj v čarobno škatljico."⁷⁰

Načelo samoodločbe je pod vprašaj postavil tudi Naprej, ki je izrazil slutnjo, da bodo antantne sile gledale le na svoje interese.⁷¹ Verjetno je to razlog, da v Napreju v prvih dveh mesecih leta 1919 zasledimo le redka poročila o mirovni konferenci. List je zagovarjal načelo, da more mir prinesiti le sporazum med narodi, kar pa je ob pogojih, v katerih obstaja kapitalistični sistema, nemogoče. Kritično je reagiral na brezplodnost pogajanj po dveh mesecih zasedanja konference in na dejstvo, da poraženim stranem ni bilo dovoljeno sodelovanje.⁷²

Z razvojem dogodkov je postalo očitno, da so vse za Slovence ugodne napovedi o razveljavitvi londonskega sporazuma in rešitev rojakov v spornih področjih temeljile na nepopolnih informacijah in neobjektivni interpretaciji le-teh. Poročila iz Pariza je časopisje povzemalo po tujih agencijah ali pa so prihajala posredno iz Beograda. Dogodkom na konferenci so, razumljivo, posvečali veliko pozornost, skoraj vsakodnevno je časopisje prinašalo novice o situaciji v Parizu. A to so bile kratke novice, ki niso povedale nič konkretnega. Položaj se je v tem oziru nekoliko popravil sredi februarja, ko so začela prihajati prva poročila slovenskih delegatov, ki so obširneje spregovorila o aktivnosti delegacije in o politični klimi v Parizu. Prvo takšno poročilo nepodpisanega avtorja je objavil Slovenski narod 13. februarja in je gotovo pomenilo hladen tuš za vse navdušence: "Velike sile antante so si prilastile vlogo sodnikov in kar one sklenejo, to velja. Mali narodi, med njimi tudi naš, so odvisni od interesov Antante!..." Poročevalec je hotel biti kar se da nedvoumen: "Povedano bodi kar naprej: oni optimisti, ki so pričakovali, /.../ da vsi narodi po načelih pravičnosti, samoodločanja in čiste demokracije uredijo svet, so bridko razočarani."

Podobno, čeprav manj neposredno, so poročali tudi drugi delegati. Če k temu dodamo še poročila, ki so prihajala na naslov NS ("Zaupno in nikakor ne za časopis.") in so orisala položaj takšen, kot je bil in ne kot si je želela javnost, ugotovimo razlog Slovenčevega zapisa zadnjega dne februarja: "Menda ne izdamo nobene tajnosti, da je na začetku tega meseca stvar v Parizu za nas stala silno slabo." Popolne slike pa si kljub temu še vedno ni bilo moč ustvariti. Vestí, ki so prihajale z nekajdnevno zamudo, so bile še vedno

⁷⁰ Slovenski narod, 7. januar 1919. Uvodni stavek Fabjančičevega članka se glasi: "Hočemo samo odkritosrčno opozoriti na neke blodne misli, ki so se razprostrle med širokimi narodnimi masami, na zavaravanja, ki nam morejo usodno škoditi."

⁷¹ Naprej, Ljubljana, 11. januar 1919.

⁷² Naprej, Ljubljana, 11. marec 1919.

nejasne. Jeglič piše: "Iz Pariza nam prihajajo zmedena poročila, zdaj ugodna, koj zatim neugodna."⁷³

Pri pregledu pisanja časopisja ne moremo mimo skoraj vsakodnevnih poročil o zapostavljanju, maltretiranju in že kar zločinskem ravnanju s Slovenci v krajih, katerih usoda še ni bila določena in so jih zasedali Italijani, Avstrijci in Madžari. Je hotelo časopisje opozoriti konferenco, kakšna usoda bo doletela ta del naroda, če ne bodo pripadli Kraljevini SHS? Zagotovo pa so bile te vesti namenjene domači javnosti kot npr. v začetku januarja, ko je potekala akcija zbiranja prostovoljcev za obrambo severne meje. Čeprav prepozno, se je pojavljalo mnenje, da bo delegaciji v Versaillesu lažje, če bo Koroška zasedena.

Kje so skriti vzroki tolikšnega optimizma in zaupanja v konferenco? Veliko je k temu pripomoglo navdušenje ob narodni osvoboditvi in ustanovitvi lastne države. Vse je kazalo, da je prišel čas, ko bo slovenski narod po stoletni odvisnosti mogel svobodno zadihati in ni je bilo ovire, ki bi v takšni atmosferi predstavljala realno nevarnost. Misel, da se je po združenju s Srbijo moč prištevati k zmagovitim narodom in dejstvo, da so slovenski delegati dobili pravico sodelovanja na konferenci, sta tudi opravila svoje. Prepeluh kot razlog zaupanja v konferenco omenja čudno mišljenje, ki so ga, ne le neuki ljudje, temveč tudi inteligenca, imeli o njej. Mnogi so si jo "zamišljali kot nekakšen kongres, kjer sede za mizami državni delegati, se previdno ogledujejo in modro govore ter se trudijo, da bi iz vsakega vprašanja izluščili jedro resnice, ki je edino važno za presojo."⁷⁴ Geslo o samoodločbi narodov, ki ga je Antanta toliko poudarjala, je na Slovenskem padlo na rodovitna tla. Bolj kot je rasla vera vanj, večja je bila slepota javnosti in vodilnih politikov. F. Klopčič govori v tej zvezi o neutemeljenem in pogubnem antantofilstvu, ki je rezultiralo v lažnem upanju, da bo Antanta, zlasti Wilson, upoštevala nacionalne pravice Slovencev. Na Slovenskem se je začelo javljati l. 1916, naraščalo v 1917. in doseglo vrhunec v 1918. in prvi polovici 1919.⁷⁵ Tudi za današnjo rabo, za čas, ki ga živimo, bi bil primeren opis sodobnika konference: "Naše zaupanje v pravice, v upravičenost naših zahtev je bilo veliko, tako veliko, da je razumljivo težko razočaranje, ko se kaže vedno jasneje, da izgubljam pravdo. Paralelno s tem spoznanjem pa gre tudi naše ogorčenje na zapadnoevropsko demokracijo, katero dolžimo, da je izdala našo pravico."⁷⁶

Kolikor večje je bilo zaupanje v Antanto in mirovno konferenco, toliko večje je bilo kasnejše razočaranje. Oboje se je prepletalo skozi vse obdobje zasedanja konference.

⁷³ INZ, Prepis dnevnika A. B. Jegliča, 28. februar 1919.

⁷⁴ Albin Prepeluh, Pripombe, str. 253.

⁷⁵ France Klopčič, Slovensko meščanstvo in meje Slovenije na severu in zahodu 1918-1919, Časopis za narodoslovje, 1919, 50, str. 394.

⁷⁶ Anton Loboda, Moderna politična načela in naši obmejni spori, Ljubljanski zvon, 39, 1919, str. 352.

Prvo je še dolgo vztrajalo, a je moralo pod težo novic iz Pariza vse bolj odstopati mesto slednjemu.

"Izdani, prodani, ogoljufani"

Sredina marca 1919 je postavila na glavo vse, kar so pisali o konferenci in o možeh, ki so na njej imeli poglavitno besedo. Vzrok takšnemu obratu je bila alarmantna vest iz Pariza. Šlo je za predlog, ki je Italiji prepuščal Trst, Goriško, Istro in Reko. Reakcije nanj so bile burne. Slovenec: *"Jasno je, da nimamo iz Pariza pričakovati ničesar dobrega. Mirovni kongres se je degeneriral v absolutistično-kapitalistični klub desetih diktatorjev, ki igrajo z narodi sveta nevarno igro. Samoodločba je postala beseda brez vsebine, fantom in prazni zvok, ki ga spremljajo mogotci le s pomilovalnim pogledom."*⁷⁷ Naprej: *"Na ljubljanskem gradu visi črna zastava, tretjina slovenskega ozemlja je izgubljena! Tako so odločili imperialisti, zbrani na pariški konferenci. /.../ Večje farse in lumparije, kakor je ta pariški mirovni posvet, svet še ni videl."*⁷⁸

Kritiki na račun konference res niso izbirali izrazov. Silovitost reakcij kaže, kolikšno je bilo razočaranje nad tistimi, od katerih so pričakovali doslednost v uresničevanju slovesno danih obljub. Kot resnično se je izkazalo tisto, na kar so redki opozarjali: da Slovenci preveč zaupajo v Antanto in da jih bo ta pustila na cedilu. Slovenski narod se je vprašal, ali se nikdar ne bodo odvadili svoje naivnosti. Vse je kazalo, da ne! Kajti v isti sapi z napadi na imperialistično konferenco so imenovali Wilsona za poslednjega, ki jim navsezadnje še more pomoči. Poslednji idol torej še ni padel. V Parizu vsak gleda na svoje interese, le Wilson je zadnji pravičnik, ki se bo potegnil za Slovence!

Kljub temu da so bralci lahko nekaj dni kasneje prebrali Protičevu zanikanje črne novice, so komentariji, ki so ji sledili, sedaj resno računali tudi na izgube. Slovenski narod je ob tem preudarjal, kakšna naj bo obramba Slovencev, če bo grozilo, da bodo te izgube prevelike. V tem primeru bi morala delegacija zapustiti pogajanja in počakati na odločitev - Wilsona! Če bi tudi ta ukrep spodletel, bi Slovenci pokazali, da se znajo postaviti v bran: *"Pripraviti se moramo na to, da mi majhni pokažemo velikemu svetu, da je nevarno igrati se z ognjem."* Časnik je verjetno predvideval, da ta grožnja ni bila zadostna, saj je nekaj dni kasneje zaigral še na drugo karto: *"Gospodje v Parizu! Rudeča nevarnost ni izmišljena. /.../ Ne igrajte se ž njo. Ne odbijajte sigurnih zaveznikov Srbov, Hrvatov in Slovencev zato, da si ohranite nesigurne zaveznike. V izbiri med Jugoslovani in Italijani za vas ne more biti dvoma."*⁷⁹ Takšnemu nudenju uslug se je Naprej seveda ostro uprl: *"Tako torej! Slovensko, hrvatsko in srbsko ljudstvo so po mnenju Slovenskega*

77 Slovenec, 16. marec 1919.

78 Naprej, Ljubljana, 17. marec 1919.

79 Slovenski narod, 20. in 24. marec 1919.

*naroda tisti, ki so še bolj reakcionarni kot pariška konferenca. Ta troimenski narod naj bo žandar Antante, s katerim naj ta zatre svobodo evropskih narodov?*⁸⁰

Na Slovenskem se je nezadovoljstvo nad dogajanjem v Parizu izrazilo tudi v vrsti protestnih shodov. Na njih so izražali ogorčenje zaradi namenov konference in postavljali zahteve za priključitev vsega slovenskega ozemlja Kraljevini SHS. Protestni zbori so se vrstili že v l. 1918, vendar so na njih prevladovali izrazi nezadovoljstva nad italijanskim nasiljem in zahteve konferenci, v katero so tedaj še zaupali, skladno s tem pa je bil ton pozivov v Pariz drugačen.

V množici protestnih zborovanj omenimo tistega, na katerem so se 13. maja v ljubljanskem magistratu zbrali predstavniki vseh političnih, kulturnih, gospodarskih in strokovnih organizacij. Mirovni konferenci so poslali apel, naj pravično reši vprašanje jugoslovanskih meja.⁸¹ Ta shod je bil rezultat 10. maja sklenjenega dogovora treh slovenskih političnih strank, naj prenehajo strankarski boji. Ti so se pred tem začeli znova razplamtevat in ena njihovih posledic, ki jih je moč zaslediti v časopisih, je bilo iskanje krivcev in obtoževanje za slabo stanje vprašanja meja, zlasti na Koroškem. Takšni spori pa so, sodeč po izjavi, objavljeni ob sklenitvi strankarskega premirja, po mnenju strank škodili Slovincem: *"Vprašanje o vzrokih narodne nesreče na Koroškem, ki se je tako strastno obravnavalo zadnji čas v javnosti, ne sme oslabiti naših narodnih vrst."*⁸² V veliki meri so se te besede nanašale na Naprej, ki je v začetku maja ostro napadel meščanski stranki zaradi neuspele ofenzive na Koroškem.

Strnitev slovenskih narodovih sil naj bi torej bil eden od posegov, s katerim bi bilo moč preprečiti za Slovence usodne odločitve. Poskušali so tudi drugače, z grožnjami konferenci. Prvo, že omenjeno, zasledimo proti koncu februarja v Slovenskem narodu, ki je zagrozil, da bodo Slovenci *"nepomirljivi"*, če jim bodo vsilili nepravilne odločitve. Ob ugotavljanju, da na konferenci želijo razdeliti Slovence na štiri države, pa je Slovenec maja zaklical: *"Storite kar hočete! Povemo vam pa, mogočni gospodje: Hočemo svojo pravico in nič drugega!. Če nam je ne daste, gorje vam!"*⁸³ Ničesar ni povedanega o tem, kako bi se mogla ta naivna grožnja uresničiti, Slovenec pa je z njo prišel v nasprotje s svojim zapisom mesec pred tem. Takrat je objavil poročilo neimenovanega člana delegacije, ki je govoril, kako še tako dobro utemeljene zahteve za priključitev Primorske Kraljevini SHS ne pomenijo nič, dokler se Antanta zaveda, *"da*

⁸⁰ Naprej, Ljubljana, 26. marec 1919.

⁸¹ Naprej, Ljubljana, 13. maj 1919.

⁸² Slovenec, 11. maj 1919.

⁸³ Slovenec, 13. junij 1919.

*smo narod, ki ima malovredno armado in se ne bo povzpел nikoli tako visoko, da bi branil svoje meje z orožjem /.../*⁸⁴

Misel, da konferenca ne bo prinesla končnih odločitev, da bodo njene nepravilne določbe v kratkem času vzrok novih spopadov, v katerem bi Slovenci mogli iskati svojo priložnost, je kljub vsemu živela dalje. Verjetno je to vzpodbudilo Slaviča k njegovi izjavi ob vrnitvi iz Pariza, v kateri je podčrtal, da so Slovenci zaradi svoje zaverovanosti v Antanto izgubili svoje priložnosti in da ni realno pozivati k vojni, ker zaradi maloštevilnosti nimajo nobenih možnosti za uspeh.⁸⁵

Kot rezultat neugodnih novic so v l. 1919 nastale mnoge brošure v obrambo slovenskih stališč. Dokazovale so pravico Kraljevine SHS do slovenskih krajev z narodnostnimi, zgodovinskimi, zemljepisnimi, gospodarskimi, prometnimi in obrambnimi vidiki.⁸⁶

Po prvem večjem razburjenju so se novice s konference začele umikati s prvih strani časopisja. Zatišje so občasno prekinile posamezne vesti, zdaj ugodne, potem zopet neugodne, še naprej so prihajala poročila slovenskih delegatov (največ izpod peres Kovačiča, Slaviča, Šveгла, Brezigarja in Hacina), vse to pa je dajalo le nejasno sliko o dejanskem stanju pogajanj glede slovenskih meja. Še zlasti, ker je časopisje prinašalo nepreverjene novice, ki so se kasneje pokazale kot povsem napačne. Ob neki priložnosti jih je zato poročevalec iz Pariza okaral: *"Kakor vidim iz časnikov, došlih iz domovine, veste Vi tam v marsikaterem oziru več kakor mi v Parizu, celo tale reči, ki jih sploh ni bilo."*⁸⁷ Spremenil se je ton, v katerem so pisali o glavnih protagonistih dogajanj na konferenci. Nič več ni bilo moč zaslediti hvalospevov Antanti, ni bilo več povzdigovanja Wilsonovih točk. Tudi lesk načela samoodločbe je začel temneti. Wilsonu, ki ga je poosebljal, so peli hvalnice še do maja, ko se pojavijo članki, ki so prinesli radikalen zasuk: *"Ni dvoma, da dobro hoče in idealno misli, a sam je izjavil našim zastopnikom, da je prešibak in brez moči napram svojim protivnikom - zaveznikom."*⁸⁸ Pojavili so se še tudi bolj pikri komentarji na Wilsonov račun, a zdi se, da njegova zvezda pri Slovencih pravzaprav nikoli ni zašla. Še mnogo kasneje v l. 1919 in še po koncu konference so se pohvalno izražali o njem.

84 Slovenec, 21. maj 1919. Rybač je izrazil podobno misel, kako so imeli Slovenci pri zaveznikih le toliko ugleda, kolikor so imeli bajonetov. INZ, zbirka G. Žerjav, fasc. 1, pismo O. Rybača Žerjavu z dne 23. januarja 1920.

85 Straža, 29. avgust 1919.

86 R. Nachtigal, Južnoslovansko - italijansko sporno vprašanje; Carantanus, Jugoslavija in njene meje, I, Koroška; J. C. Oblak, Koroška Slovenija; F. Erjavec, Naša Istra.

87 Straža, 2. maj 1919.

88 Slovenec, 4. maj 1919.

Veliko število poročil in komentarjev glede mejnih vprašanj zasledimo v mesecih maju in juniju. V tem času se je odločala usoda slovenske severne meje, v Parizu je bilo posebno odposlanstvo, bližal se je tudi čas podpisa mirovne pogodbe z Avstrijo. Časopisje je napovedovalo dokončno odločitev, a že dodobra seznanjeno z metodami dela na konferenci je sedaj pisalo precej bolj umirjeno o njenih rezultatih. S stališča pisanja v prvih mesecih l. 1919 že kar črnogledo, glede na dejansko stanje povsem realno. *"Ko bo pariški kongres mimo - in če bo tako končan, kakor je antanta začrtala - ne bomo imeli na našem teritoriju države Srbov, Hrvatov in Slovencev, ampak samo državo Srbov, skoro vseh Hrvatov in dobre polovice Slovencev."*⁸⁹

Časopisje je odločno zavrnilo misel, da bi slovenski delegat podpisal mirovno pogodbo, ki bi bila temelj okrnitve slovenskih ozemelj, priključenih Kraljevini SHS. Slovenski narod je pozval celotno delegacijo, naj zapusti Pariz, *"ker ne smejo podpisati naše obsodbe"*, Naprej se je proti podpisu zavzemal v imenu slovenskega proletariata, Slovenec pa je ugotavljal, da javno mnenje nasprotuje podpisu, vendar je prepustil odločitvi delegatov, kdaj bodo podpisali katero od pogodb.⁹⁰

Mesec maj je prinesel prve kritike aktivnosti delegacije. Kljub temu da so delegati v zaupnih ali javnosti namenjenih poročilih opisovali, kdo in kako v Parizu dejansko odloča, se je pojavilo mnenje o nesposobnosti delegacije. Očitana ji je bila npr. prevelika popustljivost pri vprašanju Reke.⁹¹ Pojavljale so se tudi prve obtožbe proti neslovenskim delegatom, trdeč, da ti ne skrbijo dovolj za slovenske interese. Najbolj direktno jih je napadel Naprej: *"Pomočnika rabeljskega dela nad slovenskim narodom moramo iskati tudi v lastni delegaciji SHS v Parizu. Pašič in Trumbić sta sokriva: to vemo."*⁹² Slovence v delegaciji je takšno pisanje v domovini verjetno postavljalo v neprijeten položaj, zato se ni čuditi, da so člani posebnega odposlanstva ob vrnitvi v svojih poročilih za časopise zatrjevali, da delu delegacije ni moč očitati ničesar in da ni nikakršnega razhajanja stališč med slovenskimi ter hrvaškimi in srbskimi delegati.⁹³

Vendar so se podobne obtožbe nadaljevale in nanje, kot na druge dogodke v domovini, ki so po mnenju delegatov vplivali na položaj delegacije, so iz Pariza večkrat reagirali. Sredi julija so trije slovenski delegati sklicali sestanek vseh Slovencev v delegaciji in delegatov z okupiranega področja; s sestanka naj bi poslali opozorilo v domovino, da italijansko-jugoslovanski spor še ni rešen in bi bilo potrebno obrzdati strankarske boje.⁹⁴ Iz Pariza so prihajala opozorila, da časopisje z obtoževanjem Trumbića in Pašiča *"vodi*

⁸⁹ Naprej, Ljubljana, 4. junij 1919.

⁹⁰ Slovenski narod, 3. maj; Naprej, Ljubljana, 5. junij; Slovenec, 19. junij, vse 1919.

⁹¹ Slovenski narod, 24. maj 1919.

⁹² Naprej, Ljubljana, 5. junij 1919.

⁹³ Triller in Ravnihar 10. in 12. junija v Slovenskem narodu, Jeglič 8. junija 1919 v Slovincu.

⁹⁴ INV, fasc. 66, cit. poročilo ing. J. Mačkovška.

nevarno politiko". Ehrlich je ob tem pisal Brejcu, da so obtožbe na račun prvega brez podlage.⁹⁵

Druga polovica l. 1919 je prinesla večje razburjenje v avgustu, ko je bila Mura določena za mejno črto med Avstrijo in Kraljevino SHS in ko je bilo odločeno, da sme slednja zasesti Prekmurje. Sicer pa na konferenci ni prišlo do nikakršnih velikih obratov glede vprašanja slovenskih meja in to se je odrazilo tudi v slovenskem časopisju. Novice iz Pariza so se zopet umikale s prvih strani listov. Njihova pozornost se je začela polagoma obračati h Koroški in bližajočemu se plebiscitu. V sicer redkih člankih opazimo zelo različne napovedi glede njegovega izida: od skrajno pesimističnih do tistih, ki so bili prepričani v zmago, vendar le v primeru, če bo več storjenega na področju propagande.⁹⁶

Pri podrobnejšem pregledu pisanja časopisja v drugi polovici l. 1919 bi pravzaprav le ponavljali tisto, kar so o konferenci pisali že v prejšnjih mesecih. Opaziti ni nikakršnega zanašanja na nekakšne samoumevne pravice ali na Antanto, ki je bila sedaj v očeh slovenske javnosti že popolnoma kompromitirana. Pojavljali so se poskusi analize dotedanjega razvoja dogodkov in napovedi glede razpleta na zahodni meji. Začelo se je uveljavljati mnenje, da bodo izgube proti Italiji velike, da se Primorske in dela Kranjske ne da več rešiti. Osredotočenje pozornosti časopisja na problem zahodne meje je doseglo višek v januarju 1920 ob ultimativnem predlogu antante za rešitev italijansko-jugoslovanskega spora. Novice in komentarji na to temo so sedaj odrinile Koroško v ozadje. Vrstile so se novice o protestnih shodih po Sloveniji, pojavil se je celo predlog, naj na ultimat odgovorijo s splošno mobilizacijo.⁹⁷ Bilo je jasno, da je Trst izgubljen, zato pa je še bolj bolelo spoznanje, da morda tudi Reka ne bo prišla v sklop Kraljevine SHS.⁹⁸ Ob glasovih o Wilsonovem nasprotovanju predlogu Antante se je zopet pojavilo upanje, da bodo ZDA zaščitile interese Slovencev (*"Amerika je naš zadnji up"*). Slovenski narod si je celo upal zapisati, kako je iz vseh novic razviden ugoden preobrat v jadranskem vprašanju.⁹⁹

Koroško vprašanje je torej zaradi zapletov okoli zahodne meje bilo zapostavljeno in tudi ni bilo več direktno povezano s poročanjem s konference. Večja pozornost mu je bila namenjena, ko so se začela pojavljati ugibanja ali bodo rešitev italijansko-jugoslovanskega spora prepustili neposredno prizadetima, obvestila glede zahoda pa so

95 INV, fasc. 30, gradivo Komisije.

96 Straža, 1. avgust 1919.

97 Naprej, Ljubljana, 25. januar 1920.

98 Murska straža, 31. januar 1920.

99 Slovenski narod, 20. februar 1920.

začela usihati. V takšni situaciji so konec junija 1920 le nekateri listi prinesli kratko vest o razpustu jugoslovanske delegacije.

Ko je avtor članka v Slovenskem narodu novembra 1918 pisal o bodočih slovenskih mejah in zaradi strateških razlogov predlagal razmejitev po Visokih Turah, gotovo ni pomislil, da bi urednik dve leti kasneje njegov zapis lahko uporabil za reklamo sanjskih bukev. Seveda se ni zavedal dejstva, da o njih usodi ne bodo odločali Slovenci sami in da je četrtnina njihovega narodnega ozemlja že bila nepreklicno prodana Italiji. Kajti delno vezane na predhodno sklenjene tajne dogovore so zmagovite velesile, ne glede na gesla, s katerimi so bile vojno, pri konkretnem pretresanju posameznih vprašanj na konferenci odločile, kot so zmagovalci vedno odločali: upoštevajoč le lastne interese. Zato je Slovencem na konferenci trda predla in njeni rezultati so bili temu ustrezajoči. Doletelo jih je razkosanje na štiri države. Posledice odločitev konference ali odločitev, ki jih je nakazala, še zlasti, če upoštevamo raznarodovalno politiko držav, katerim so pripadli zamejski Slovenci, so si v tedanjih časopisih upravičeno zaslužile oznake kot nacionalna katastrofa, tragedija in podobno.

Zusammenfassung

DIE SLOWENEN UND DER PARISER FRIEDENSVERTRAG 1919-1920

Im ersten Teil des Beitrags ist die Rede von den Vorbereitungen der Slowenen auf die Konferenz. Die gestellten Forderungen waren Ergebnis der sich schnell verändernden Umstände im letzten Kriegsjahr: die Anwendung des Prinzips der Selbstbestimmung und die daraus folgende Vereinigung der ganzen Nation in einem unabhängigen Staat. Mit dem Sammeln des Argumentationsmaterials für die zu stellenden Forderungen begannen Einzelpersonen bereits im August 1918, eine rege Tätigkeit begann diesbezüglich nach der Gründung des Narodni svet (Nationalrat) in Ljubljana/Laibach und seiner Regionalabteilungen im August und September sowie einer besonderen Vorbereitungscommission für die Konferenz im Dezember.

In seinem Schlußteil bringt der Beitrag den Widerhall auf die Konferenz in Slowenien, wobei er sich vor allem auf die Stimmen in der slowenischen Presse stützt. Von den letzten Monaten des Jahres 1918 bis zur Mitte des Jahres 1920 differiert die Anzahl der Artikel zu diesem Thema erheblich. In dieser Zeit ist auch eine Änderung in der Einstellung zur Konferenz zu verzeichnen: den Zeitabschnitt, der einige Wochen der Arbeit der Konferenz umfaßt, kennzeichnen unkritisch optimistische Hervorsagen. Ihm folgt eine Ernüchterungsphase und eine scharfe Kritik der Konferenz.

Janez Cvirn

EKOLOŠKI PROBLEMI V CELJU MED OBEMA VOJNAMA*Spectant victores ruinam naturae.* (Plinij)

Medtem ko si je celjska mestna občina od ustanovitve Olepševalnega društva (1871) prizadevala, da bi se Celje razvilo v pomembno turistično središče, in je v svojih prizadevanjih v letih pred prvo svetovno vojno dosegla precejšnje uspehe, je pospešena industrializacija od devetdesetih let prejšnjega stoletja začela spreminjati razvojne možnosti Celja v diametralno nasprotno smer. Ker se je tudi v Celju proces industrializacije in z njo povezane urbanizacije kazal predvsem v okolici, zlasti v Gaberjeh, je opisani dvosmerni razvoj mesta dolgo časa potekal vzporedno. Do prvih resnejših konfliktov je prišlo ob koncu dvajsetih let, ko sta se "mehka" in "trda" opcija razvoja začeli silovito spopadati. Čeprav je bil končni izid boja potrjen šele v času "izgradnje socializma", pa se je tehnica že pred vojno prevesila na stran "kapitala in napredka", pa čeprav si je celjska kritična javnost in celo del politikov predstavljala razvoj mesta bistveno drugače.

Navzven se je ta neenakopraven boj kazal zlasti v nakopičenih ekoloških problemih, ki so bili poleg socialnega vprašanja najvidnejši stranski produkt pospešene in nenačrtne industrializacije. Vedno težji ekološki problemi, ki so "mehko" razvojno opcijo potiskali v sfero utopije, pa so celjske občinske moče prisilili, da so probleme vsaj poskušali rešiti. Čeprav je celjska občina v drugi polovici tridesetih let mnogo storila za izboljšanje ekološke bilance mesta in okolice, so bili uspehi odvisni predvsem od dobre volje lastnikov podjetij, ki so imeli podporo višjih oblasti. Argument: najprej kruh in šele za njim čisto okolje, je tudi pred petdesetimi leti umirjal še tako razgrete glave. Le odločnosti in zavesti kritične javnosti se lahko zahvalimo, da se je ta ali oni problem na ustrezen način začel reševati.

Kislina je zdravilo

Čeprav lahko prve podatke o tem, da ta ali oni obrtniški obrat v Celju onesnažuje okolico zasledimo že v letih pred prvo svetovno vojno¹, je prišlo do prvih večjih

¹ Na splošno o ekoloških problemih v preteklosti glej: Roman Sandgruber, *Umwelt und Geschichte*, v: *Beigträge zur historischen Sozialkunde* 1990/4, str. 111-117, in tam navedena literatura.

onesnaženj celjskega zraka in voda šele v drugi polovici dvajsetih let. Sprva je šlo za relativno majhne in z lahkoto rešljive probleme, ki so jih odgovorni reševali z veliko dobre volje in pičlimi sredstvi. Problemi pa so z leti postajali vedno težji in so celjsko občino silili k aktivnejšemu odnosu do zaščite okolja. Seveda pa velja pripomniti, da si je največ zaslug za varovanje okolja (zlasti voda) pridobilo celjsko Ribarsko društvo, ki je z neprestanim opozarjanjem in pisanjem pritožb med ljudmi širilo ekološko zavest.

Že leta 1927 je Ribarsko društvo na podlagi analiz odpadnih voda iz Cinkarne zahtevalo, da Cinkarna postavi čistilno napravo pred izlivom tovarniških odplak v Koprivnico. Na podlagi zahteve društva so 6.5.1927 izvršili komisijski ogled spornega kanala od Cinkarne do Koprivnice. Prisostvovali so mu okrajni glavar, sreski sanitarni referent, šef celjskega hidrotehničnega oddelka, tajnik okoliške občine, predstavnik Ribarskega društva in seveda predstavnik Cinkarne. Komisija je ugotovila, da iz hidrotehničnih ozirov *"ni ugovorov proti provizoričnemu načinu kanalizacije z odprtim jarkom v progi"*, vendar je izrazila potrebo po vsakoletnem čiščenju jarka, ker da je padec kanala premajhen. Hidrotehnični izvedenec je izključil tudi vpliv odtočnega kanala na spreminjanje odtočnih razmer visoke vode, *"ker po svoji mali ploševini v profilu ne pride v poštev pri velikem poplavnem ozemlju"*. Glede *"okerja"* pa je menil, da je rastlinskega izvora in da ga z boljšimi pretočnimi razmerami v jarku (če bi se le-ta poglobil) gotovo ne bi bilo več najti, *"ker bi se humaniziral in kristaliziral in tvoril rodovitno prst"*².

Bolj zanimiva je bila analiza sreskega sanitarnega referenta dr. Antona Schwaba, ki je v odtočnem kanalu ugotovil *"obilo katrana"* in predlagal, da se namesto odprtega jarka zgradi zaprt kanal premera 60 cm. S tem bi po njegovem mnenju dokončno rešili problem smradu, onemogočili spreminjanje jarka v odlagališče ropotije in nesnage in pridobili precejšnje zemljišče, ki bi povrnilo vložena sredstva. Sanitarni referent je zahtevo za gradnjo čistilne naprave *"za vsedanje mehničnim in kemičnim potom"* zavrnil z argumentom, češ da je potrebno počakati na regulacijo Savinje. *"Glede vprašanja, ali je kislina, ki se nahaja v teh odpadnih vodah, ribam škodljiva"*, pa je pripomnil, da mu to ni znano. In dodal: *"Bolnikom pa se daje razredčena žveplena kislina celo kot pijača. Dosedaj ta kislina iz cinkarniških odpadnih vod ribam menda ni škodovala, ker se je ob priliki zadnjega velikega izliva te kisline iz Kemične tovarne pokazalo, da ima Voglajna silno bogato favno rib, kar bi ne bilo mogoče, če bi jih te odpadne vode poškodovale"*³.

Seveda je, kot vedno, piko na i postavil predstavnik Cinkarne, ki je zavrnil vse predlagane rešitve. Po njegovem mnenju ne bi bili stroški pokritja kanala *"v nikakem*

² Zgodovinski arhiv Celje (ZAC), Mestna občina Celje (MOC) 1918-1941, fasc. 91, št. 2102/1927.

³ Ibidem.

razmerju z učinkom, ki si ga obljublja sanitarni referent v zdravstvenem oziru za *soseko*", čistilna naprava pa da je tako in tako povsem nepotrebna. Katran namreč, ki se nahaja v spodnjem delu kanala, gotovo ne izvira iz Cinkarne ("*po mojem mnenju so to sestavine popolnoma drugega izvora, donešene s splavki sosednjih hiš, kakor saje itd.*"), žveplena kislina pa je itak fabrikat Cinkarne in jo zato podjetje brez dvoma ne spušča v odpadno vodo⁴.

Tako se je zadeva zaključila z zagotovitvijo predstavnika Cinkarne, da bo tovarna "*vsak mesec po potrebi jarek očistila, tako, da se bo stalno nahajal v današnji dimenziji*"⁵.

Črni Nil

Medtem ko so problem cinkarniških odpadnih voda "reševali" rutinsko in v ozkem krogu "strokovnjakov", so nakopičeni ekološki problemi celjsko kritično javnost kmalu prisilili, da je posegla v dogajanje. Do prve večje reakcije Celjanov na onesnaževanje okolja je prišlo v letih 1929-1930, ko je Westnova tovarna emajlirane posode (po zgraditvi plinskega generatorja) tako obremenila celjski zrak in Voglajno, da se v mestu, zlasti v Zavodni, ni dalo živeti.

"Nekateri ljudje, ki nimajo nobenega takta in nikakih ozirav do bližnjega, vodijo svoje živali s seboj v vodo kopati se in sicer kar sredi ljudi. Pa se je zgodilo zadnji ponedeljek, da je velikanski pes zaplaval ob zidanem rtu v Savinji in ga je struja zanesla v vodo Voglajne, ki teče tam v reko. Da bi ga bili videli, kako se je začel otepavati! Z vsa silo je zaplaval na savinjski prod in lastnica ga niti s silo ni več mogla spraviti v vodo. Ljudje pa naj uživajo to dobroto!"⁶. S temi besedami je celjska Nova doba septembra 1930 opozorila na velikansko onesnaženje Voglajne, ki je reko v manj kot enem letu spremenila v smrdeč kanal, ki so mu domačini nadelili ime črni Nil⁷. Od oktobra 1929, ko so prebivalci Zavodne prvič opazili povečano onesnaženje reke, pa vse do poletja 1930, so ogorčeni domačini stalno opozarjali na "*kvarne posledice*" onesnaženja reke in "*okuženja*" zraka, celjsko Ribarsko društvo pa je 25. junija 1930 onesnaženje Voglajne "*z odpadki iz Westnove tovarne v Gaberju*" prijavilo tudi policiji⁸. Njihove pritožbe so odgovorni uslišali šele v začetku julija 1930, ko si je 9. julija 1930 komisija

⁴ Ibidem.

⁵ Ibidem.

⁶ Nova doba, 5. 9. 1930.

⁷ "Včasih so pravili naši staroselci vodi, ki teče skozi Zavodno - Voglajna. Sedaj pa se je začelo med ljudstvom širiti ime "Črni Nil". Nova doba, 9. 9. 1930.

⁸ Nova doba, 27. 6. 1930. Prijava navaja, "da prebivalci v Zavodni vsled strahovitega smrada, ki se širi iz Voglajne, v tej vročini ne morejo spati pri odprtih oknih", da je posestnici Mariji Umekovi "v desetih dneh poginilo 9 kokoši, ki so pile vodo iz Voglajne", ter da so v reki "našli zopet večjo množino mrtvih rib".

strokovnjakov na mestu samem ogledala stanje. Že po kratkem posvetovanju so si bili člani komisije edini, da je onesnaženje zakrivila Westnova tovarna emajlirane posode, ki je oktobra 1929 postavila v svoj velikanski obrat plinski čistilec in odpadne vode iz generatorjev brez oblastnega dovoljenja odvedla v Voglajno. Hkrati so ugotovili, da "Cinkarna in Kemična tovarna nista dala nobenega povoda pritožbam prebivalstva in Ribarskega društva"⁹.

Za odpravo vseh pomanjkljivosti so izvedenci pripravili študije, lastnik tovarne, ki je komisiji takoj zagotovil, da je pripravljen zadevo sanirati, pa je na pomoč poklical univerzitetnega prof. ing. Maksa Samca iz Ljubljane, ki da naj pomaga pri razrešitvi nastalega problema. Vendar se je zadeva vlekla in septembra 1930 so številna društva in posamezniki naslovili na banski inšpektorat dravske banovine v Ljubljani obsežno pritožbo, v kateri so podrobno opisali onesnaženje¹⁰. "V odpadnih vodah", pravi pritožba, "se nahajajo strupene snovi - fenol, dušikove snovi - v takih množinah, da je vsled tega pomrlo na milijone rib, obenem pa je zrak tako okužen, da škoduje zdravju ljudi in živali. Vse se izogiblje bližine Voglajne. Letoviščarji, ki so poprej vsa leta hodili v Zavodno, Gaberje itd., so izostali. Prišli so še, a zopet odšli. Kmetje iz Polul pri Celju in nižje ob Savinji so poprej napajali živino v Savinji. Sedaj tega ne morejo, ker onesnažene Savinje pod izlivom Voglajne živina ne pije. Vsako kopanje je v Savinji pod izlivom Voglajne nemogoče, ker voda smrdi in je tudi nevarnost zastrupljenja. Živali - kure - so namreč vsled pitja te vode poginile. Voda se ne da uporabljati za ničesar. Pranje perila je nemogoče in iluzorna so postala razna perišča in z velikimi stroški napravljena stopnišča k Voglajni. Namakanje vrtov ob suši je nevarno, ker so ljudje po uživanju salate, ki je bila zalivana iz vode Voglajne, oboleli. Vodnjaki, kolikor jih še obstoji, se ne morejo uporabljati, ker jih voglajnska kalna voda onesnažuje. Ribe, ki se vjamejo kilometer daleč pod izlivom Voglajne so neužitne, ker smrde, in če jih kdo uživa, mu postane slabo. Najhujše pa je, da prebivalci ob Voglajni in precej daleč doli ob Savinji trpijo radi strupenih plinov na zdravju. Najhujši smrad je večinoma ponoči. Ljudje se prebude omotični, tišči jih v prsih, boli jih glava, imajo želodčne slabosti, ne morejo spati. Poleg teh strupenih plinov pa spušča tvrdka Westen v Voglajno tudi fekalije..."

Podpisniki pritožbe so banski inšpektorat opozorili, da Westen zavlakuje s postavitvijo potrebnih čistilnih naprav. Od inšpektorata so zahtevali, naj tovarni predpiše postavitev čistilnih naprav in ji prepove obratovanje s plinskim čistilcem in odvajanje "kompaktnih fekalij" v Voglajno¹¹. Vendar tudi pritožba ni pospešila rešitve problema. Ob koncu septembra 1930 je Nova doba spet pisala o neznosnem smradu okoli "črnega Nila" in navedla več primerov zastrupitve prebivalcev. List se je najbolj zgražal nad postopkom sreskega načelnika Hubada, ki se ni odzval vabilu krajanov, naj se na lastne oči prepriča

⁹ Nova doba, 11. 7. 1930.

¹⁰ Nova doba, 22. 9. 1930.

¹¹ Ibidem.

o neznosnem smradu, še bolj pa nad njegovim odgovorom, češ "da je o smradu prepričan"¹². A vendarle je zadeva tekla dalje.

Prebivalci Zavodne so v začetku oktobra 1930 ponovno pozvali odgovorne, "da takoj ustavijo obrat s plinskim čistilcem v Westnovi tovarni"¹³. Seveda do tega ni prišlo. Ogorčenje in protesti pa so vseeno prinesli uspeh. Dne 30. 10. 1930 so se namreč na sreskem načelstvu sestali strokovnjaki. Na posvetu so analizirali elaborat ing. Samca iz Ljubljane, na koncu pa potrdili načrt za čistilno napravo, ki jo je tovarna medtem že začela graditi¹⁴. Komisija je Samčev elaborat dopolnila z zahtevo po izgradnji greznice in treh ponikovalnic za čiščenje fenolov in drugih kemičnih spojin, kar je vodstvo tovarne brez pripomb sprejelo¹⁵. Nekaj mesecev zatem so bile čistilne naprave zgrajene, prebivalci Celja pa so se nekoliko pomirili. A ne za dolgo.

Onesnaženje zraka

"Pričakovati je", je v komentarju gradnje čistilnih naprav optimistično zapisala Nova doba, "da bo z novimi napravami tovarne Westen končno vendarle rešeno vprašanje onečiščevanja atmosfere, Voglajne in Savinje z odpadnimi vodami"¹⁶. Vendar se je pri tej napovedi zmotila, saj so se ekološki problemi v tridesetih letih še zaostriili.

Ob koncu leta 1931 so se emisije strupenih plinov v Celju tako povečale, da se je odločila ukrepati celo celjska občina. Novembra 1931 je mestno načelstvo svoji tehnični službi naložilo izdelavo elaborata o emisijah posameznih celjskih tovarn in od nje zahtevalo tudi predloge, "kako bi se nedostatkı odpravili, da bi bilo nadlegovanje mesta Celja po dimu in drugih emisijah manjše"¹⁷.

Tehnična služba se je vrgla na delo in po devetmesečnih analizah v začetku avgusta 1932 občini predložila kratek in jedrnat elaborat, v katerem je opozorila na "nepravilno odvajanje raznih škodljivih plinov" iz posameznih celjskih tovarn. "Na čelu je državna Cinkarna", je že v uvodu zapisal ing. Pristovšek. "Glavni dimnik je sicer dovolj visok in odvaja dim in škodljive pline v višje zračne plasti nad mestom, v katerih ne ovira prezračevanja Miklavški hrib in gričevje okoli starega gradu. Ostali dimniki, predvsem iz objektov za proizvodnjo modre galice in žveplene kisline, so pa mnogo prenizki. Največji nedostatek pa tvori vrsta nizkih, komaj nekaj nad streho segajočih nastavkov, ki

12 Nova doba, 3. 10. 1930.

13 Ibidem.

14 Nova doba, 31. 10. 1930.

15 Ibidem.

16 Ibidem.

17 ZAC, MOC 1918-1941, fasc. 55, št. 9361/1931.

odvajajo v pražarni rude nastale pline neposredno v okolico. Plini, ki vsebujejo predvsem žvepleni dvokis in ogljikov monoksid ter so težji od zraka, se vležejo na bližnjo okolico, kjer se pozna njihov škodljivi vpliv celo na hirajočem rastlinstvu. Vzhodnik in severovzhodnik pa prinašata te pline v mesto, kjer ostajajo zaprti v kotu med Miklavškim hribom in gričevjem okoli starega gradu vse do črte južno od železnice Celje - Velenje. Nadaljnji, nič manjši nedostatek obstoja v tem, da se zračijo skoro vsi objekti, v katerih nastajajo razni škodljivi plini, neposredno po strešnih nastavkih, takozvanih laternah, namesto da bi se ti plini zbirali in odvajali v visoke dimnike¹⁸.

Seveda pa Cinkarna ni bila edini onesnaževalec celjskega zraka, saj elaborat ugotavlja podobne pomanjkljivosti tudi v bližnji Kemični tovarni in Westnovi tovarni emajlirane posode. V prvi je "glavni dimnik mnogo prenizek, ventiliranje objektov pa se vrši istotako neposredno v okolico", v Westnovi tovarni pa "iz nizkega objekta z mnogimi laternami uhajajo razni plini, katerih sestava... ni znana, vendar se vidi po bližnji vegetaciji, da so škodljivi"¹⁹.

Po mnenju tehničnega oddelka mestnega načelstva bi opisane pomanjkljivosti lahko odpravili ali vsaj omilili s povišanjem vseh "sedaj prenizkih dimnikov do take višine, da bodo odvajali dim in pline zanesljivo v višje zračne plasti izven mestnega območja" in s "preureditvijo sedanjega primitivnega zračenja poedinih objektov na ta način, da bi se zbralo najbolj škodljive pline v posebnih komorah, iz katerih bi se jih dalje odvajalo po potrebi z ventilatorji v visoke dimnike, odnosno, da se povsod tam, kjer se zbirajo zelo težki škodljivi plini, uredi čistilne naprave, v katerih bi se taki plini absorbirali"²⁰. Vendar je vse ostalo le pri predlogih. Stanje pa se tudi v naslednjih letih ni bistveno izboljšalo. Kajti, komaj so Celjani začeli reševati problem onesnaženosti zraka, že se je pojavil problem onesnaženosti Savinje. Rešitev tega pa je bila spričo celjskih turističnih ambicij prednostna naloga.

Savinja je podobna črnili

Če je Voglajno onesnaževala predvsem celjska, v Gaberjah skoncentrirana industrija, je bila Savinja obremenjena z industrijskimi odplakami iz cele Savinjske in celo Šaleške doline²¹. Savinja se je začela sredi tridesetih let spreminjati v rjavo brozgo, ki ni bila primerna niti za kohanje. Sloves Celja kot turističnega središča, znanega po zdravilnih

18 Ibidem.

19 Ibidem.

20 Ibidem.

21 Slovenski poslanec dr. Karl Verstovšek je že na seji štajerskega deželnega zbora 6. 10. 1909 interpeliral zoper Woschnaggovo usnjarno, češ da močno onesnažuje Pako. Seveda je bila ta interpelacija podana predvsem iz nacionalnih in ne toliko ekoloških ozirov. Glej: Slovenski gospodar, 7. 10. 1909.

"savinjskih kopelih", je začel hitro plahneti in celjska občina je bila prisiljena stopiti v akcijo.

Že oktobra 1934 je mestni urad celjsko sresko načelstvo opozoril "na periodično onesnaženje Savinje od Petrička dalje" in od njega zahteval ustreznih ukrepov. Ker ni prejel nobenega odgovora, problem pa se je iz meseca v mesec zaostroval, je občina avgusta 1936 zahtevo ponovila in opisala nezno stanje, ki škoduje celjskemu turizmu²².

*"Nekdaj kristalno čista Savinja je sedaj podobna umazani brozgi in sliči mnogokrat svitlejšemu črnilu. To onesnaženje je opaziti že v mestnih kopališčih ob mestnem parku, torej še pred izlivom Voglajne v Savinjo, kar je posebno važno poudariti, ker se navadno, kadar se govori o onesnaženju Savinje, vali cela krivda samo na njeno onesnaženje potom Voglajne... Onesnaženje Savinje zmore izvirati le od industrijskih obratov ob Savinji, odn. njenih pritokih oz. od premogovnikov v bližini Savinje. Po mnenju zanesljivih opazovalcev, kakot tudi tukajšnjega tehničnega oddelka izvira onesnaženje Savinje od tovarne Mautner d. d. v St. Pavlu pri Preboldu, premogovnikov v Zabukovici in Libojah, v največji meri pa od usnjarske tovarne Woschnagg v Šoštanju, ki spušča svoje odpadne vode v tako obilni meri v Pako, da je ta stalno umazana in oddaja svojo onečiščeno vodo v Savinjo. Mesto Celje, ki je izraziti letovišcarski kraj in čigar edina bodočnost je v turizmu, ne more mirno gledati, kako industrijski in rudniški obrati onečaščajo Savinjo, zaklad mesta Celja, ki pomenja že sedaj velik vir dohodkov Celja in bo, čim bo tu zgrajeno moderno kopališče, naravnost blagoslov za tukajšnje prebivalstvo"*²³.

V prepričanju, "da je pri dobri volji možno vsem navedenim obratom urediti odvajanje odpadnih voda potom brezhibno delujočih čistilnih naprav na tak način, da s tem Savinja ne bo trpela nobene škode", je celjska občina od sreskega načelnika zahtevala, da "v zavarovanje dokazov nemudoma komisijelno ugotovi onesnaženje Savinje", nato pa svoje ugotovitve predloži banki upravi²⁴.

Onesnaženost Savinje pa ni zaskrbel le celjskih občinskih mož, ki so pred volitvami obljubljali pospešen razvoj turizma v Celju, temveč tudi kritično celjsko javnost²⁵. Zato je bilo sresko načelstvo prisiljeno upoštevati pritožbe. Potem ko so na seji celjskega mestnega sveta 11.9.1936 sklenili, da bo občina " uvedla energično akcijo, da se prepriča onesnaženje Savinje, ki predstavlja zelo važen vir dohodkov za Celje"²⁶, je sresko načelstvo v septembru in oktobru 1936 izvedlo komisijske ogledne premogovnikov

22 ZAC, MOC 1918-1941, fasc.59, št. 10272/1936.

23 Ibidem.

24 Ibidem.

25 Nova doba, 21. 8. 1936. Od kod naenkrat tako nesnažna Savinja?

26 Nova doba, 19. 9. 1936.

Zabukovica in Liboje ter tekstilne tovarne v Preboldu²⁷. Komisije so ugotovile, da so pritožbe celjske občine upravičene, zato je sresko načelstvo obema premogovnikoma naložilo izdelavo čistilnih naprav. Premogovnik Zabukovica je že do konca leta zgradil čistilni bazen z dvema čistilnima koničastima skrinjama; ta naj bi bil po mnenju sreskega načelstva popolnejši od predpisanih zahtev. Podoben bazen je moral zgraditi tudi rudnik Liboje, ki je pri separaciji premoga prav tako onesnaževal reko Bistrico in posredno tudi Savinjo. Pri pregledu tekstilne tovarne v Preboldu so ugotovili, da je obstoječa čistilna naprava v dobrem stanju in da torej tovarna ne onesnažuje Savinje. Woschnaggovi usnjarni v Šoštanju pa so naložili *"izpopolniti čistilno napravo za odpadne vode najkasneje do začetka kopalne sezone tekočega leta, to je do 1. maja"*²⁸.

Kot je v začetku marca 1937 ugotavljalo rudarsko glavarstvo, ki je že na samem začetku priznalo upravičenost zahtev mesta Celja, se je s temi ukrepi *"s strani oblastev ukrenilo vse, kar je pri separiranju premoga s pomočjo pranja za čiščenje vode potrebno in kar je v skladu z gospodarstvenostjo premogovnikov"*²⁹. Vendar je obenem priznalo, da bi se popolnejši efekt *"dosegel le s pnevmatičnim separiranjem"*, kar bi zahtevalo *"investicije, ki mogoče niso v skladu z gospodarstvenostjo"* obratov³⁰. Zaradi tega navedeni čistilni napravi tudi nista rešili problema onesnaženosti Savinje, Woschnaggova usnjarna pa je dolgo časa ignorirala rešitev tega vprašanja.

Občinski protesti

Čeprav je celjski mestni svet že sredi januarja 1937, ko je na pristojna oblastva naslovil obsežno spomenico, protestiral proti provizoričnemu načinu reševanja onesnaženosti Savinje, zlasti proti ohlapni zahtevi, naj Woschnaggova usnjarna uredi čistilne naprave *"do začetka kopalne sezone"*, se zadeva ni odvijala po željah Celjanov. Višje oblasti so na pritožbe občine reagirale vedno bolj poredko, Savinja pa je postajala vse bolj umazana.

9. julija 1937 se je celjski mestni svet ponovno sestal na izredni seji in soglasno sprejel (novo) spomenico z zahtevo po prenehanju onesnaževanja Savinje³¹. *"Celje s širšo okolico in vso srednjo in spodnjo Savinjsko dolino"*, so zapisali občinski odborniki, *"se je skozi stoletja ponašalo s čistim vodovjem reke Savinje, ki je privabljala v Celje tisoče tujcev, občudovalcev prirodnih krasot in kopalcev. Pred mnogimi desetletji so pričela ob Savinji in njenih pritokih obratovati rudniška in industrijska podjetja, ne da bi bila v*

²⁷ ZAC, MOC, fasc. 100, št. 10272/1938.

²⁸ Ibidem.

²⁹ Ibidem.

³⁰ Ibidem.

³¹ Ibidem.

vseh teh letih kvarno vplivala na čistost Savinje, ker so spoštovala koristi prebivalstva in odredbe oblastev, ki so budno in odločno čuvala interese tujskega prometa, ribarstva, trgovine in obrti Celja in Savinjske doline. V letih 1936 in 1937 pa Savinja z nekaterimi pritoki prinaša v Celje stalno onesnaženo, gosto in temno vodovje, vsebujoče zdravju škodljive kemične izločke in obilico premoga. Klici prizadetega prebivalstva, naporu mestne občine, vrste društev in ustanov ter oblastev v tem pogledu do danes niso rodili nikakega uspeha; nasprotno se je v zadnjih dneh ob pričetku nove tujsko-prometne sezone stanje še občutno poslabšalo, tako da prihajajoči tujci beže iz Celja in objavljajo v tu in inozemskem časopisju porazne članke o koncu lepega Celja kot letoviščarskega kraja, o koncu savinjskega ribarstva in o veliki gospodarski oslabitvi mesta. Evidentno je, da bi ista podjetja, ki so v prejšnjih desetletjih znala spoštovati interese desettisočev prebivalstva, tudi zdaj, v dobi naprednejše tehnike z lahkoto mogla urediti moderne čistilne naprave ter tako prihraniti prebivalstvu vznemirjenje in škodo".

Zaradi vsega povedanega je mestni svet od pristojnih oblasti zahteval, da rudnikoma Zabukovica in Liboje prepovejo pranje in metanje premoga ter drugih odpadkov v potoke, Woschnaggovi usnjarni pa prepovejo odvajanje neprečiščenih odpadnih vod v Pako, ki v Savinjo izliva pene in druge ostanke "izvirajoče od usnjarske industrije". Zahteval je tudi, da proti vsem podjetjem (državnim in zasebnim) nastopajo enako in "z vso trdoto zakona", da prepovejo projektirano mokro separacijo v rudniku Zabukovica ter da dosežejo očiščenje in zavarovanje obrežij na potokih Stiska, Bistrica in Artišnica. Na koncu spomenice pa je celjski mestni svet izrazil še trdno odločenost, da bo vztrajal pri svojih zahtevah: "Sedanji mestni svet celjski se jasno zaveda, da pred zgodovino in koristmi Celja, pred svojo vestjo in častjo, ne more prevzeti odgovornosti za to, da bi baš v dobi njegovega zastopanja občinskih interesov Celje prenehalo biti tujsko-prometno mesto in zato v svojih odločnih naporih v tem pogledu ne bo odnehal..."³²

In res. Celjski mestni svet je vztrajno ponavljal svoje zahteve, ki pa jih pristojna oblastva niso in niso hotela uslišati. Zato je 9. avgusta 1938 sprejel že tretjo spomenico in jo naslovil na vse pristojne zvezne in banovinske organe³³. V njej je orisal predzgodovino problema in poudaril, da se kljub številnim intervencijam stanje ni izboljšalo. "Savinja je še vedno skoro sleherni dan temnorujava odnosno črna in izgleda kot umazana brozga, ki vali nepregledne proge strupenih pen... Onesnaženje Savinje se opaža navsezgodaj in traja navadno do približno 11. ure dopoldne. Na ta način je Savinja, katero žele v času kopalne sezone uživati tujci in domačini že navsezgodaj, nesposobna za kopanje v najlepšem dnevnem času. Umazana in kalna pa je pogosti tudi popoldne"³⁴.

Celjski mestni svet je v tretji spomenici ogorčeno ugotavljal, "da premogokopi in industrije ob pritokih Savinje trdovratno prezirajo vodopravne predpise in se ne zmenijo za naredbe za pospeševanje turizma, po katerih je mesto Celje priznано kot letoviščarski

32 Ibidem.

33 ZAC, MOC, fasc. 59, št. 10272/1936.

34 Ibidem.

kraj... Ne ozirajo se pa tudi na velike napore mestne občine celjske, ki se ne ustraši nobenih žrtev, da bi mesto Celje kot letoviščarski kraj dvignila in pomagala svojemu prebivalstvu do večjega gospodarskega napredka in blagostanja. Katastrofalno onesnaževanje Savinje se nadaljuje kljub temu, da se mesto Celje pripravlja na gradnjo velikega kopališča na Savinji, ki bo po svojem obsegu in moderni ureditvi edinstveno in brez dvoma prvo ne le v dravski banovini, temveč v celi državi... Savinjsko kopališče predvideva zajezitev Savinje, da se na ta način pridobi cca. 1300 m dolg in nad 60 m širok naraven bazen, kjer bo prilika za plavanje, skakanje, jadranje in čolnarjenje z navadnimi in motornimi čolni... Vsi naporu mestne občine pa bodo zamen, če se pravočasno ne odpravi onesnaževanje Savinje in ne doseže opet ona divna čistoča savinjskega vodovja, s kakršno smo se ponašali še nedavno³⁵.

Na koncu spomenice je celjski mestni svet znova poudaril, da sedanje čistilne naprave v rudniku Zabukovica, pa tudi pri drugih podjetjih, ne dosegajo željenih rezultatov in od pristojnih organov zahteval, da "zaščitijo mesto Celje kot turistični kraj, za kakršnega je bilo proglašeno že decembra meseca 1936".

"Mi samo želimo... da je Savinja čista"

Energična in argumentirana spomenica celjskega mestnega sveta pa je ponovno naletela na gluha ušesa. Predstavnike mesta, turističnega odbora in Olepševalnega društva je tri dni po njeni objavi sicer sprejel ban Dravske banovine dr. Marko Natlačén, vendar razgovori z njim Celju niso prinesli željene rešitve problema³⁶.

Vodja celjske deputacije, trgovec Rudolf Strmecki, je z izbranimi besedami nagovoril dr. Natlačéna: "Gospod ban, prišli smo k Vam, da Vas zaprosimo za pomoč, ker se že dve leti trudimo na vse načine, da bi preprečili onečiščenje Savinje. Akoravno se nam je vse obljubilo storiti proti onečiščenju Savinje, je letos efekt ta, da je Savinja še bolj kalna kot pa lani. Celje leži sredi kopališč, v katera prihajajo tujci, ki bi potem tudi radi ostali v Celju in se tukaj kopali, če bi bila Savinja čista. Celjsko trgovstvo in obrtništvo, posebej gostilničarji, imajo v letnem času veliko dohodkov od teh tujcev. Če pa bo Savinja še nadalje tako kalna, bo sigurno nekaj teh propadlo... Mesto Celje nima nič proti rudokopom odnosno industriji, ker jih mesto Celje tudi rabi in deloma od njih živi, mi samo želimo in hočemo, da je Savinja čista"³⁷. Za Strmeckim, ki je banu osebno izročil spomenico, je spregovoril še predsednik tujsko-prometnega odbora, učitelj Fran Roš, ki je problem onesnaževanja Savinje predstavil kot "življensko vprašanje Celja kot letoviščarskega kraja", nato pa je dal ban besedo še predstavniku deputacije iz Griž, ki je zadevo predstavila v povsem drugačni luči.

35 Ibidem.

36 ZAC, MOC, fasc. 59, št. 10272/1936.

37 Ibidem.

Ban Marko Natlačen se je po izvajanjih predstavnikov nasprotnih strani postavil v značilno "nepriustransko" pozo. Najprej je izrazil začudenje, da se zadeva obravnava na "tako demagoški način" in vprašal odposlance mestne občine Celje, zakaj se niso že prej zglasili pri njem. Nato je okrcal način obravnave problema v časopisju, zlasti v celjski Novi dobi, in se začudeno spraševal, zakaj "teh nečuvjenih napadov na oblastva in sreskega načelnika dr. Zobca državni tožilec celjski ni zaplenil". Po njegovem mnenju sedi celo v mestnem svetu "izvestna klika, ki je zastrepila javno mnenje". Čeprav sta njegovim izvajanjem ugovarjala Fran Roš in magistratni direktor Ivo Šubic, češ da mestni svet nima nobene zveze s pisanjem Nove dobe in ostalih časopisov, in poudarila, da si občina želi le čisto Savinjo ("ne želi pa, da bi se od katerekoli strani izvajale napram prizadetim industrijam odn. premogovnikom šikane"), je ban na koncu razgovora "na veliko začudenje" predstavnikov Celja izjavil, "da je najprej kruh, nato voda, potrebna za piti in nato šele voda za kopanje". Piko na i pa je postavil s trditvijo, "da je Celje predvsem veliko industrijsko mesto", ki "živi od industrije, ne pa od tujskega prometa" - slednji je za Celje le "postranska pridobitna panoga"³⁸.

Čeprav celjski mestni svet tudi po opisanem razgovoru pri banu dr. Marku Natlačenu ni vrgel puške v koruzo in je pristojne organe še naprej opozarjal; naj končno preprečijo onesnaževanje Savinje, se stanje v naslednjih letih ni spremenilo. Analiza vode iz Savinje, ki jo je avgusta 1940 po naročilu mestnega poglavarstva Celje opravil Higijenski zavod Kraljevine Jugoslavije v Ljubljani³⁹ je pokazala, da je Savinja v Celju 100% motna, da smrdi po fekalijah, poleg tega pa vsebuje še precejšnje količine amonijaka, klora in nitritov. (V vodi so odkrili tudi delce kož, dlake, organska vlakna, taninske spojine in delce premoga). Tako se je že neposredno pred okupacijo turistična perspektiva Celja razblinila kot milni mehur. V povojnem obdobju pa so se ekološki problemi kopičili še veliko hitreje. Razlika je bila le v tem, da vse do konca šestdesetih let niso nikogar zanimali.

Zusammenfassung

DIE ÖKOLOGISCHEN PROBLEME IN CELJE IN DER ZWISCHENKRIEGSZEIT

Während die Stadtgemeinde Celje um die Entwicklung der Stadt zu einem bedeutenden Fremdenverkehrszentrum bemüht war, wirkte die beschleunigte Industrialisierung seit den neunziger Jahren des letzten Jahrhunderts diesem Entwicklungsvorhaben entgegen. Die zweiseitige Entwicklung der Stadt verlief lange Zeit parallel. Zu den ersten ernsthaft-

³⁸ Ibidem.

³⁹ ZAC, MOC 1918-1941, fasc.60, št. 7602/1940.

teren Konflikten kam es am Ende der zwanziger Jahre, als heftige Auseinandersetzungen zwischen den Vertretern der "weichen" und "harten" Option entbrannten.

Nach außen hin manifestierte sich dieser (ungleiche) Kampf vor allem in aufgestauten ökologischen Problemen, eine Folge der beschleunigten und unplanmäßigen Industrialisierung. Wegen der immer größeren ökologischen Probleme, welche die "weiche" Entwicklungsoption in die Sphäre der Utopie entrücken ließen, sahen sich die Celjer Stadtväter gezwungen, sich mit ökologischen Problemen auseinanderzusetzen. Die Gemeinde stieß dabei in der Regel auf den Widerstand der Besitzer der Betriebe und auf Unverständnis der höheren Behörden.

In den zwanziger und vor allem in den dreißiger Jahren hatte die Stadt Celje ununterbrochen sowohl mit zu starker Luft- wie auch mit immer stärkerer Wasserverschmutzung der Savinja und der Voglajna zu kämpfen. Zu der ersten größeren Umweltkatastrophe kam es im Jahre 1929, als man in Westens Emailgeschirrfabrik die Produktion mittels Gasgeneratoren "modernisierte". Die Voglajna wurde in einen toten Fluß verwandelt (in Celje allgemein der "schwarze Nil" genannt). Durch die Beschwerden der Einwohner und durch die energische Intervention der Stadtgemeinde sah sich die Fabrik gezwungen, bereits 1930 eine moderne Kläranlage zu bauen.

Kaum wurde das Problem der Voglajna gelöst, kam es zu einer übermäßigen Verschmutzung der Savinja, die für den Fremdenverkehrsort Celje von wesentlich größerer Bedeutung war. In der Mitte der dreißiger Jahre begann sich die Savinja in einen stinkenden, braunen Matsch zu verwandeln. Der Ruhm der Stadt Celje als eines touristischen Zentrums, bekannt für seine Savinja-"Heilbäder", begann schnell zu sinken, und die Gemeinde Celje sah sich gezwungen zu intervenieren.

In den Jahren 1936-1938 richtete der Stadtrat drei Denkschriften an die Bezirkshauptmannschaft und an die Drau-Banschaft, in denen auf die dauerhafte Verschmutzung der Savinja und auf die entstandenen Schäden hingewiesen wurde, die dem Celjer Fremdenverkehr erwachsen waren. Obwohl die zuständigen Organe festgestellt haben, daß die Savinja durch die Bergwerke in Zabukovica und die Lederfabrik in Šoštanj verschmutzt wird und obwohl die Verschmutzer dazu verpflichtet wurden, Kläranlagen einzubauen, hat sich die Lage nicht verbessert. Deswegen suchte im Jahre 1938 eine Delegation aus Celje sogar Ban Marko Natlačen auf. Die Delegationsmitglieder baten ihn um Hilfe bei der Lösung dieses akuten Problems, das für den Fremdenverkehr in Celje lebenswichtig sei. Am Ende der Gespräche sagte der Ban ("zum großen Erstaunen" der Vertreter von Celje): "das Brot steht an erster Stelle, dann das Trinkwasser und erst dann das Badewasser".

Obwohl der Celjer Stadtrat auch nach dem erwähnten Gespräch mit Ban Marko Natlačen die Flinte nicht ins Korn warf und die zuständigen Organe noch weiterhin aufforderte, endlich der Verschmutzung der Savinja Einhalt zu gebieten, änderte sich die Lage auch in den darauffolgenden Jahren nicht. Die Wasseranalyse der Savinja, die im August 1940 im Auftrag der Stadthauptmannschaft Celje vom Hygieneamt des Königreichs Jugoslawien in Ljubljana durchgeführt wurde, zeigte, daß die Savinja eine Trübung von 100% aufweist, daß sie nach Fekalien stinkt und daß auch der Amoniak- Chlor- und Nitritgehalt erheblich ist (im Wasser entdeckte man Fellteilchen, Haare, organische Fasern, Taninverbindungen und Kohleteilchen). So zerplatzten die touristischen Perspektiven von Celje bereits vor dem Zweiten Weltkrieg wie Seifenblasen. In der Nachkriegszeit wuchsen die ökologischen Probleme noch viel schneller. Der Unterschied zur Vorkriegszeit bestand darin, daß sich dafür bis zum Ende der sechziger Jahre niemand interessierte.

SKB BANKA D.D.

*Zanesljiva,
kvalitetna in
konkurenčna
pomnilna na
tolarskem in
deviznem
področju*

SKB banka nudi podjetjem:

1. varno in donosno vezavo sredstev
2. financiranje tekočega poslovanja
3. kratkoročno in dolgoročno kreditiranje projektov
4. jamstva
5. storitve

*Kratkoročna
in dolgoročna
posojila za
najrazličnejše
namene*

Mednarodni plačilni promet

Kreditni odnosi s tujino

Poslovanje z občani

*Bančni
avtomati -
sodobna in
enostavna
rešitev*

Vse dodatne informacije dobite v poslovalnicah SKB
banke po vsej Sloveniji

*SKB banka
po vsej
Sloveniji
in v tujini*

Igor Šebenik

PROBLEMATIKA NEUREJENIH ODLAGALIŠČ V SLOVENIJI

(s poudarkom na primeru Celja in okolice)

1. Uvod

Nesorazmerje med omejeno zmogljivostjo razgrajevanja odpadkov v naravnih ekosistemih in zelo povečanimi količinami slabo razgradljivih odpadkov človeške družbe je povzročilo kopičenje odpadkov. Velike količine odpadkov v trdem stanju in njihova okolju lahko tudi nevarna sestava zahtevajo urejeno, nadzorovano ravnanje z njimi. Tudi odlaganje odpadkov v naravo, kot prevladujoč način njihove končne obdelave, naj bi se izvajalo pod določenimi pogoji. Vendar pa se odpadki zaradi različnih vzrokov pogosto odlagajo neurejeno.

V Sloveniji so razmere glede ravnanja z odpadki podobne, kot so bile v gospodarsko razvitih državah v začetku sedemdesetih let. Leta 1993 je bilo zbiranje in odvoz komunalnih odpadkov organizirano za 74% prebivalcev. Količina komunalnih odpadkov (leta 1991 300 kg/prebivalca/leto) tako kot tudi drugod po svetu narašča in le za okoli 10% zaostaja za razvitimi evropskimi državami. Po grobi oceni letno v Sloveniji nastane 0,5 milijona ton ali 2,5 milijona m³ komunalnih odpadkov. Pol milijona m³ ali manj (ocena je za leto 1991) se jih odloži izven centralnih, občinskih komunalnih odlagališč, večina na manjših neurejenih odlagališčih (Šebenik, 1994), o katerih tudi govori naš prispevek.

2. Kataster neurejenih odlagališč

Kataster odlagališč, na katerega se je oprla naša razprava, temelji na podrobnem terenskem pregledovanju in beleženju podatkov o vidnih odlagališčih (Stritih, Šebenik, 1992). To pomeni, da smo pregledali:

- robove prevoznih poti;
- površine (tudi nedostopne z vozilom) v okolici naselij (običajno nekaj 100 m od zadnje hiše - sicer odvisno od reliefa in izrabe tal);
- za odlaganje primerne konkavne mikoreliefne oblike tudi izven voznih poti (vrtače, jarki, kopi, jame).

Popisana so bila odlagališča, večja od 1 m³ oziroma s površino nad 10 m², lahko pa tudi manjša, če je obstajal sum na nevarne odpadke. Kot odlagališča odpadkov se štejejo ne samo smetišča v pravem pomenu besede, temveč tudi različni kupi jalovine in gradbenega materiala, ki ga ljudje odložijo izven organiziranih odlagališč. Podatki prebivalstva so služili kot neobvezno dopolnilo in niso bili osnova katastro. Zasuta odlagališča niso predmet te razprave. Ta skupina odlagališč zahteva poseben način pridobitve podatkov in tudi drugačno nadaljnjo obravnavo.

Iz nadaljnje obravnave smo tudi izločili največja, običajno organizirana odlagališča, ki sicer predstavljajo le manjše število primerov, a večino količine odpadkov. V primeru okolice Celja so to centralno komunalno odlagališče pri Bukovžlaku, odlagališči Cinkarne in odlagališče Železarne Štore. Za obravnavo velikih odlagališč, kot so omenjena odlagališča, je prav tako potreben povsem drugačen, posamično poglobljen pristop.

Za vsako lokacijo - odlagališče smo na terenu zbrali-zabeležili podatke o:

- legi odlagališča (razdalja od naselja oz. naseljenih hiš, relativna višina glede na naselje, širša in ožja lega v reliefu, bližina površinske vode, raba tal v okolici, dostop do odlagališča, geološka podlaga odlagališča, zaščiten območja, vodovarstveni pas, natančna lega v Gauss-Krugerjevem koordinatnem sistemu, nadmorska višina);
- velikosti odlagališča (površina, količina odpadkov);
- vrsti in stanju odlagališča (urejenost, pogostost odlaganja, izvor odpadkov, izpostavljenost odlagališča);
- vrsti odpadkov (delež gospodinjskih, gradbenih, velikih kosovnih in nevarnih odpadkov ter jalovine) in
- prvo oceno vpliva na okolje (smrad, onesnaževanje voda, možnost okužbe, izredno grd videz, nevarnost požara ali manj pomemben vpliv na okolje).

Našteti podatki so bili poleg podatkov o obravnavani pokrajini osnova za analizo pokrajinskih značilnosti odlagališč odpadkov.

Grafični del katastra neurejenih odlagališč za Celje in okolico v originalni obliki, ki je na voljo na Skupščini občine Celje, sestavljajo lokacije odlagališč na Temeljnih topografskih načrtih merila 1:5000. Tak kataster odlagališč odpadkov je primerna osnova za izdelavo prednostne liste ureditve odlagališč in predlogov urejanja posameznih odlagališč. Večja odlagališča zahtevajo še dodatne terenske ogleda.

3. Neurejena odlagališča v Sloveniji

Manjša neurejena odlagališča, ki po velikosti ne presegajo 10.000 m^3 , so v Sloveniji množičen pojav. Na podlagi več vzorčnih območij v različnih pokrajinskih tipih po vsej Sloveniji, ki so obsegala glede na različno stopnjo zanesljivosti podatkov 6% do 12% državnega ozemlja, smo ocenili, da je v Sloveniji naslednje število neurejenih odlagališč, določili smo tudi količino odpadkov in zasmeteno površino (Šebenik, 1994):

- število odlagališč z 1 m^3 ali več: približno 50.000 - 60.000;
- število odlagališč z 10 m^3 ali več: približno 10.000 - 15.000;
- število odlagališč z 100 m^3 ali več: približno 2000 - 2500;
- odložena količina odpadkov: slaba 2 mio. m^3 zasmetena površina: približno 6 km^2 .

Pri obravnavi po pokrajinskih tipih se je izkazalo, da je v Sloveniji količina neurejeno odloženih odpadkov največja na ravninah (38%), ostanek pa je enakomerno porazdeljen med kraški svet in nekraški vzpeti svet (po dobrih 30%).

V povprečju je na enoto površine gostota neurejeno odloženih odpadkov približno petkrat večja kot v vzpetem svetu in na krasu. Po oceni količine odpadkov in izdatnosti virov vode (Janež, 1992) pa pride na enoto zaloge vode na ravninah v Sloveniji približno trikrat več odpadkov kot na enako enoto zaloge vode na kraškem svetu. Številke so visoke, vendar jih ob dejstvu, da imamo v Sloveniji skoraj 6000 naselij, od katerih je še do nedavnega le nekaj sto imelo urejen odvoz odpadkov, lažje razumemo. Za celotno Slovenijo veljajo še nekatere druge ocene (Šebenik, 1994):

- skupno je na majhnih neurejenih odlagališčih okoli 10 milijonov m^3 odpadkov. Več kot polovica od teh domnevnih 10 milijonov m^3 je danes na povsem neopaznih, prekritih odlagališčih. Manjši delež so odnesli vodotoki, ostanek - le slaba dva milijona m^3 - pa je na vidnih odlagališčih;
- v vsaj 500 kraških jamah so odpadki (okoli 5%);
- v grapah, potokih ali na njihovih bregovih je med 200.000 in 250.000 m^3 odpadkov v skupni dolžini okoli 250 km (če štejemo zasmeteni pas širine 3 m) in okoli 200 m zasmetenega vodotoka na km^2 nekraškega sveta;
- med 250.000 do 350.000 m^3 odpadkov je z vozili nedostopnih;
- za 600.000 do 700.000 m^3 odpadkov zasutje ni izvedljivo, ker se ne nahajajo v reliefnih depresijah;
- v opušenih kopih je med 500.000 in 700.000 m^3 odpadkov;
- z odpadki se zasipa 3.500 - 4.000 vrtač;
- okoli 300 ha gozda je zasmeteno (0.03% vsega gozda v Sloveniji oz. 30 m^2 na 1 ha);
- zasmeteno je med 50 in 70 ha travnikov;
- med 150.000 in 200.000 m^3 odpadkov je razpršenih (t.i. zasmetene površine);

- razpršeni odpadki pokrivajo okoli 300 ha ali polovico vse sicer zasmetene površine;
- enkratnih - priložnostnih odlagališč je med 10.000 in 15.000;
- zasebnih odlagališč je prav tako med 10.000 in 15.000;
- na neurejenih odlagališčih s samo kosovnimi odpadki je med 200.000 in 300.000 m³ odpadkov;
- približno četrтина odlagališč ni več v uporabi, vendar so še vidna oz. kvečjemu delno zasuta.

Pričakovali smo, da je največ odpadkov na večjih odlagališčih, a se je izkazalo, da so tudi na manjših odlagališčih pomembne količine odpadkov. Tako je v velikostnem razredu do 1000 m³ kar 39% odpadkov, 73% do 5000 m³, le 27% pa na odlagališčih med 5000 m³ in 10.000 m³ (Šebenič, 1994).

Zaradi mešanih odpadkov, ki jih je 86%, in zasutih odpadkov je težko podrobneje oceniti sestavo odpadkov. Podrobnejše raziskave so namreč ugotovile, da so v okolici mest (Ljubljana, Celje) gospodinjski odpadki v manjšini. Kjer pa odvoz komunalnih odpadkov ni urejen, je vsaj polovica odpadkov na neurejenih odlagališčih gospodinjskih. Skupno gospodinjski odpadki na neurejenih odlagališčih, manjših od 10.000 m³, po naši grobi oceni predstavljajo približno desetino siceršnjih gospodinjskih odpadkov na centralnih komunalnih odlagališčih v Sloveniji.

Lege neurejenih odlagališč nikakor niso naključne, saj je za odlaganje že nekaj večjih količin (npr. nekaj 10 m³ ali več) poleg ostalih lokacijskih dejavnikov (ekstenzivna raba zemljišča, bližina in primerna dostopnost, rob strmine zaradi nasipanja) potrebna še ustrezna zmogljivost lokacije, ki je največja v raznih reliefnih depresijah. Tu je tudi prisotna želja po izravnavi zemljišča. Na ravninah so to opuščene gramoznice in drugi kopi, razni jarki, na krasu pa predvsem vrtače. Predvsem v nekraškem vzpetem svetu in na dnu dolin je takih mest malo, zato se tam podobno velika odlagališča pojavljajo v vodotokih, grapah, na pobočjih. Gre za v kmetijskem gospodarjenju nepomembne površine, ki so običajno tudi zaraščene. Zaradi svoje obsežnosti in ekstenzivno izrabljene površine gozdovi prav tako vabijo k neurejenemu odlaganju. Tudi na ravninah se pojavljajo odlagališča na takih mestih: na ježah, v logih, v gozdovih. Značilnost skoraj polovice odlagališč je, da so skrita, torej pejzažno niso moteča. Mnoga odlagališča so povsem blizu hiš, a so vendarle težko opazna. Zaraščene površine odpadke prav gotovo, vsaj v topli polovici leta, skrijejo. Posebej učinkovito pa je odlaganje v kraške jame, kjer so odpadki popolnoma skriti pred pogledi. Morda pa ima odlaganje v jame še dandanes zvezo z zatiranjem jamskih zlih duhov iz prejšnjih stoletij? Manjša, predvsem priložnostna odlagališča, se pojavljajo bolj naključno. Večina odlagališč ustreza vsaj enemu od treh lokacijskih pogojev, kot jih vidijo prebivalci: možnost izravnave terena, možnost nasipanja, skritost lokacije.

Vzrokov za neurejeno odlaganje odpadkov v Sloveniji je več. Policentričen razvoj Slovenije in razmeroma dobro ohranjena poselitve izven večjih mest sta povzročila nastanek širokega pasu podeželja z mestu podobnim načinom življenja. Posledica tega sta tudi "mestna" količina in sestava odpadkov. Ravnanje z odpadki v tem pasu podeželja, ki ga približno lahko enačimo s območjem suburbanizacije, ni sledilo tem spremembam. Seveda je dlje od mest, na pravem podeželju, tudi ravnanje z odpadki nerazvito. Komajda v zadnjih letih se namreč organizirano zbiranje in odvoz komunalnih ter drugih odpadkov na centralna oz. mestna odlagališča širita tudi tja. Tako že zadnjih dvajset do trideset let (po uveljavitvi potrošniške družbe) na podeželju nastajajo mestu podobne količine in sestava odpadkov, ki se pretežno neurejeno odlagajo, v manjši meri sežigajo (v hišnih pečeh ali na prostem) in ponovno uporabijo (biološki odpadki pri zasebnem kompostiranju, gradbeni npr. za utrjevanje poti...).

Poglaviti vzroki za slabo stanje ravnanja s komunalnimi odpadki nasploh pa so predvsem pomanjkanje sredstev, dosedanja monopolističen položaj javnih komunalnih podjetij in neuspešno medobčinsko dogovarjanje. Neurejeno odlaganje odpadkov je v Sloveniji še vedno vsaj ponekod neke vrste "tabu" tema. Ljudje neradi odkrito spregovorijo o tem, njihovi odgovori so si večkrat nasprotni. Gre za razdvojenost med željo po ureditvi stanja, ki jih večinoma že moti, in občutkom krivde.

4. Neurejena odlagališča v Celju in okolici

Geografske raziskave divjega odlaganja odpadkov na Celjskem so bile med prvimi tovrstnimi v Sloveniji. V okviru raziskovalne naloge Geografski aspekti degradacije okolja na primeru Celja in okolice (Špes, 1976) je bilo poleg legalnega odlagališča v Žepini pri Bukovžlaku obravnavanih še 24 manjših odlagališč, ki so poimenovana kot "črna odlagališča". Ta odlagališča so bila razdeljena v dve skupini:

1. t.i. "delno legalizirana odlagališča", za katera je občinski komunalni odlok odredil enkratno letno čiščenje;
2. "prava črna odlagališča", ki so bila brez predpisanih posegov in tudi brez dejanskih posegov v smislu sanacije.

Rezultati so pokazali, da 60% odlagališč leži ob bregu reke, jezera (Šmartinskega jezera), ob cesti ali ob železnici. Odlagališča, ki so se nahajala v gozdu, so bila večja od ostalih odlagališč. Poudarjen je bil še transport odpadkov po vodotokih in odlagališča ob jezeru ter možne posledice direktnega onesaženja z odlagališči v vodotokih ali na njihovih bregovih.

V Celju in okolici je bilo leta 1993 pregledano območje samega mesta in naslednje krajevne skupnosti na njegovem obrobju in v bližnji okolici: Štore, Teharje, Trnovlje, Ljubečna, Škofja vas, Hudinja, Ostrožno, Medlog, Otok-Savinja, Aljažev hrib in del KS Vojnik. Skupna pregledana površina je 72 km², od tega 14 km² v mestu in 58 km² v okolici. Na pregledanem ozemlju živi skupno 50.596 prebivalcev (gostota je 703 prebivalce na km²), od tega v samem Celju 40.710 (gostota 2908 prebivalcev/km²), v okolici pa 9.886 prebivalcev (gostota je 170 prebivalcev/km²) /vir: popis prebivalstva 1991/.

Pregledano območje predstavlja najnižji del Celjske kotline z obrobjem. Tu se stekajo vodotoki s severnega obrobja kotline (obe Ložnici, Koprivnica, Hudinja s pritoki in Voglajna, Savinja pa teče ob južnem robu kotline, kjer se tudi združi z Voglajno). Na severu pregledanega območja je svet gričevnat z relativnimi višinami okrog 50 metrov, južno od kotline pa v Posavskem hribovju relativne višine dosežejo tudi do 400 m. Prodnat nanos, ki jih je prinesla Savinja, segajo proti severu do Ložnice. Potoki, ki pritekajo s severa, pa so v kotlini odložili droben pesek in glino. Posebno za severni in severovzhodni del območja so značilni glineni sedimenti. Na jugu v Posavskem hribovju, kjer prevladuje dolomit, je površje razrezano v globoke grape, po katerih tečejo manjši potoki, ki se stekajo v Voglajno in Savinjo. V vzhodnem delu, severno od Voglajne nad Štorami je svet gričevnat, prevladujejo peščenjaki. Proti severu se gričevje spusti v vlažne Črete.

Tip poselitve je na različnih pokrajinskih enotah različen. Na ravnini so naselja gručasta ali obcestna, v razgibanem svetu pa se poleg gručastih pojavljajo tudi razložena naselja, na primer Runtole in Lešje pri Šmartinskem jezeru ali Pečovje nad Štorami.

Velika večina pregledanega območja je zgrajena iz nekarbonatnih kamnin in neprepustnih sedimentov. Izjemo predstavlja zahodni del pregledane ravnine med Savinjo, Levcem in Medlogom, ki je prodnat in je zaščiten kot vodovarstveno območje.

Na pregledanem območju je bilo evidentiranih 140 manjših neurejenih odlagališč odpadkov. Skupna površina popisanih odlagališč je bila 29.395 m², skupna prostornina pa 15.633 m³ (Šebenik, Šimec, 1993).

Poudariti moramo, da je na pregledanem območju odvoz komunalnih odpadkov v večini naselij urejen. Kljub temu pa je na odlagališčih moč opaziti, da so živa in da jih lokalno prebivalstvo še vedno uporablja za odlaganje ne samo kosovnih odpadkov, temveč tudi gospodinjskih in vseh ostalih. Vzrok je verjetno v tem, da so odvoz odpadkov uvedli pred kratkim in da ljudje še niso povsem opustili starih navad. Druga razlaga bi lahko bila tudi da odvoz odpadkov ni urejen primerno količinam in vrstam odpadkov, ki

nastajajo na tem območju. Izračun pokaže, da je imelo povprečno odlagališče odpadkov površino 208 m² in da je bilo na njem za 111 m³ odpadkov, vendar pa nam ta podatek ne pove veliko. Pomembnejša so razmerja med odlagališči, prebivalstvom in površino obravnavanega območja. V tabeli so prikazani nekateri zbirni podatki o teh razmerjih, in sicer po krajevnih skupnostih. Krajevne skupnosti na mestnem območju Celja so združene pod rubriko Celje.

Razmerja med odlagališči, prebivalstvom in pregledano površino v osrednjem delu občine Celje (Šebenik, Šimec, 1993).

krajevna skupnost	št. preb. na odlag.	kol. odp. na preb.	delež zasm. površine v %	kol. odp. na km ²	povp. velikost odlag. (m ³)
Ljubečna	118	3,3	0,09	601	395
Medlog	213	2,5	0,05	795	468
Ostrožno	93	0,1	0,04	48	12
Škofja vas	90	0,2	0,03	60	21
Štore	177	< 0,1	0,01	9	8
Teharje	61	0,3	0,09	50	16
Trnovlje	594	2,1	0,09	893	1250
Celje - mestno območje	1360	0,05	0,03	165	75

Po obremenjenosti z odpadki izstopajo krajevne skupnosti Ljubečna, Medlog in Teharje. To ni prav nič presenetljivo, saj v prejšnjih študijah o divjih odlagališčih (Stritih, Šebenik, 1992) ugotavljajo, da v ožjih mestih območjih neurejenih odlagališč ni veliko. Največja koncentracija divjih odlagališč je na ravninskem podeželju, na obrobjih mest (npr. Ljubljana, Maribor, Ptuj), z oddaljenostjo od mest in začetkom gričevja pa ta zopet upade. Količina odpadkov na prebivalca v teh krajevnih skupnostih ustreza ocenam o letni produkciji komunalnih odpadkov na prebivalca v Sloveniji (2-3 m³). Na drugi strani izstopa krajevna skupnost Štore z majhno količino odpadkov na divjih odlagališčih. To lahko pojasnimo z redko poseljenostjo krajevnih skupnosti in konfiguracijo terena, ki je težje dostopen, prav tako je tudi prometna mreža redkejša. Poleg tega je odvoz odpadkov v Štorah in okolici urejen že dokaj dolgo.

Pri odlaganju odpadkov igra pomembno vlogo konfiguracija terena, ki je prav v najbolj obremenjenih krajevnih skupnostih najprimernejša za odlaganje odpadkov. Gre predvsem za opuščene glinokope v krajevni skupnosti Ljubečna.

Med Celjem in okolico so velike razlike predvsem v razmerju med številom prebivalstva in odlagališči, kar je razumljivo glede na to, da je gostota prebivalstva v mestu veliko večja kot na podeželju. Zanimivo pa je, da je delež površine, ki jo pokrivajo neurejena

odlagališča, na obeh območjih praktično enak in se ujema tudi z ostalimi do sedaj pregledanimi območji drugod v Sloveniji.

Do 10 m³ velikosti je 17% vseh odlagališč, vendar pa so zavzemala manj kot 1% skupne površine odlagališč, na njih pa je bilo le 2% količine vseh odpadkov na odlagališčih. Majhna odlagališča so sicer številna, pri deležu odpadkov pa igrajo neznatno vlogo.

Seveda je poleg količine pomembna tudi sestava odpadkov in lega odlagališča, posebno v odnosu do najbližje vode. Odlagališča, ki ležijo v vodi so povprečno velika 50 m³, v poplavnem območju pa 11 m³.

Slika 1: Sestava odpadkov na neurejenih odlagališčih manjših od 10.000 m³ v Celju in okolici.

Jalovina in gradbeni material predstavljata veliko večino odpadkov na divjih odlagališčih (85,3%), saj so na največjih odlagališčih skoraj izključno gradbeni odpadki ali jalovina ali pa so le-ti v veliki večini (nad 95%). Gospodinjški in kosovni odpadki, ki so osnovna sestavina komunalnih odpadkov in najbolj značilni za "klasična smetišča", predstavljajo 14,5% vseh odpadkov. Na 51% odlagališč sploh ni gospodinjških odpadkov. (Predvidoma) nevarnih odpadkov pa je 0,2% (slika 1).

Velikost odlagališč je obratno sorazmerna z deležem gospodinjških odpadkov. Pri njihovem deležu do 50% je povprečno odlagališče veliko 230 m³, pri deležu med 50 in 99% je ta velikost 15 m³, pri 100% deležu pa le 2 m³. Podobno je tudi pri kosovnih odpadkih. Pri jalovini pa je ravno nasprotno, saj se velikost odlagališč veča sorazmerno z njenim deležem na odlagališču.

Zanimiva je tudi sestava odpadkov na neurejenih odlagališčih glede na lego. Žal je ta najbolj neugodna ravno na legah, ki so za onesnaževanje vode najnevarnejše.

Odlagališča v vodotokih ali v stoječih vodah imajo namreč kar 73,8% gospodinjskih in gradbenih odpadkov, kar je v primerjavi z drugimi legami daleč največji delež. Odlagališča v poplavnih območjih imajo nekoliko ugodnejšo sestavo odpadkov, vendar je ta še vedno dokaj neugodna. Razmerje med gradbenimi odpadki in jalovino na eni ter gospodinjskimi in kosovnimi odpadki na drugi strani je v tem primeru okrog 1:1. Zanimivo je, da kar 21% vseh gospodinjskih odpadkov leži v vodi, nadaljnjih 9% pa v poplavnem območju. V vodi leži tudi 10% kosovnih odpadkov, 11% pa v poplavnem območju. Nasploh je v vodi 10% odlagališč le s 5% odpadkov, v poplavnem območju pa 19% odlagališč z 2% odpadkov. Na odlagališčih, ki ležijo znotraj naselij, prevladujejo gradbeni odpadki in jalovina (84,6%), na zasebnih (hišnih) odlagališčih pa so v veliki večini kosovni (64%) in gradbeni (31%) odpadki.

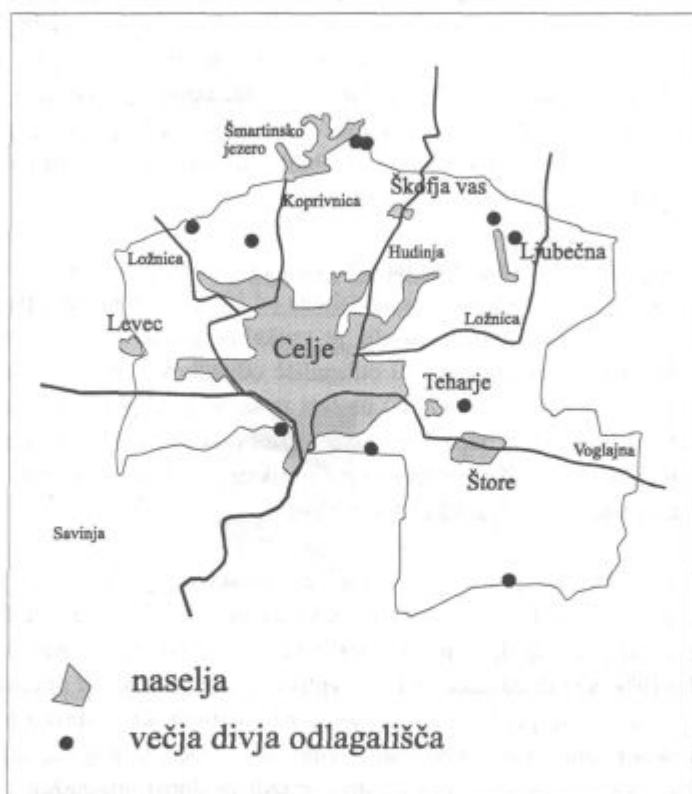
Po oddaljenosti od najbližjega naselja prevladujejo odlagališča, ki so od naselja oddaljena do 100 m. Sledijo odlagališča, oddaljena od 100 do 500 m, nato pa odlagališča znotraj naselja. Vzrok taki bližini naselij je vsekakor gosta in ne preveč gručasta naselitev na obravnavanem ozemlju. 40 odlagališč odpadkov v pregledanem območju leži tik ob cesti oziroma poti. 100 (71%) jih leži stran od poti, povprečno so oddaljena 10 m izven poti. Velika večina odpadkov leži v bližini makadamskih cest, kar je logično, saj večina ljudi odvažajo odpadke z avtomobili ali traktorji, vendar pa jih raje odložijo na malo bolj skrito mesto, torej ob kakšni stranski cesti.

Po ocenah je bilo 93 (66%) popisanih odlagališč po sestavi odpadkov, legi, velikosti ali kakšnega drugega vzroka brez posebnega vpliva na okolje. 23 odlagališč (16%) je na okolje negativno vplivalo zgolj vizualno, ostalih večjih vplivov pa ne predvidevamo. Na 12 odlagališčih (9%) so bili združeni vsi trije vplivi - smrad, nevarnost onesnaženja vode in odbijajoč videz. To so predvsem večja klasična smetišča, ki dejansko predstavljajo nevarnost za okolje, prav tako pa so tudi izredno odbijajoča na pogled, saj zavzemajo velike površine. Na 6 odlagališčih (4%) smo opazili možnost onesnaženja vode, prav tako na 6 pa sta bila združena možnost onesnaženja vode in odbijajoč videz.

Glede na urejenost in legalnost ločimo organizirana in vsaj delno urejena odlagališča ter neurejena odlagališča odpadkov. Primer organiziranega odlagališča v celjski občini je odlagališče komunalnih odpadkov pri Bukovžlaku, ki je locirano tik pod akumulacijskim jezerom in v neposredni bližini grobišča pri Teharjah, drugi tak primer pa je odlagališče železarne Štore, locirano na pobočju pod vasjo Vrhe nad Teharjami. Tja iz železarne vozijo odpadni material, vendar pa je mogoče opaziti tudi vedno večjo količino komunalnih odpadkov.

Značilen primer pokrajine z večjim številom neurejenih odlagališč je v zahodnem delu krajevne skupnosti Škofja vas (okolica vasi Runtole in Lešje). Tam odvoz odpadkov ni

urejen, kar se zelo nazorno kaže v velikem številu manjših in večjih odlagališč, ki so kar posejana po območju. K večjemu številu odlagališč na tem območju pripomorejo tudi reliefne razmere, saj številne dolinice in grape predstavljajo "idealne" teren za odlaganje odpadkov (karta 1).

Karta 1: Lega večjih neurejenih odlagališč v Celju in okolici (izdelal R. Šimec).

Med množico odlagališč po neurejenosti in nevarnosti za podzemne vode še posebej izstopata naslednji:

1. Odlagališče pri Ljubečni, na severnem obrobju naselja ob robu gozda, ki leži v stoječi vodi v nekdanjem glinokopu. Ima površino okrog 5000 m², na njem pa je odloženo čez 300 m³ najrazličnejših odpadkov. Predvidevamo, da voda iz depresije ne odteka, vendar pa je zelo verjetno nevarna zdravju.
2. Odlagališče v grapi nad celjskim mestnim parkom. Površina 500 m², čez 30 m³ gospodinjstskih in kosovnih odpadkov in nekaj 100 m³ zemlje in gradbenih odpadkov. Potok, ki teče po grapi, je hudourniškega značaja in teče proti mestnemu parku.

Izredno grda in okolju nevarna so tudi vaška odlagališča v Lokrovcu, odlagališče pod cesto proti Lahovni, odlagališče pri Šmiklavžu nad Ljubečno in odlagališče pod cesto proti Svetini, ko ta doseže najvišjo točko nad Šentjanžem pri Štorah (karta 1).

Kljub temu da smo pregledali urbano območje in njegovo okolico, kjer bi pričakovali urejen sistem ravnanja z odpadki in manjšo gostoto neurejenih odlagališč kot na podeželju, so analize pokazale, da se pregledano območje bistveno ne razlikuje od ostalih do sedaj pregledanih območij. Vzrok tega je najverjetneje pozna uvedba odvoza odpadkov in pomanjkljiv obstoječi odvoz komunalnih odpadkov. Vendar pa kljub "normalni" oziroma običajni gostoti odlagališč opažamo, da je velika večina odloženih odpadkov inertnega značaja, torej okolju neškodljivega, kar je sicer značilno za slovenska območja. To je posledica relativno urejenega odvoza ostalih vrst odpadkov. Vendar tudi na takih odlagališčih nekontrolirano odlagajo komunalne in nevarne odpadke, kar predstavlja stalno grožnjo okolju.

5. Kako rešiti problem neurejenega odlaganja odpadkov?

V Sloveniji se je predvsem v zadnjih letih izrazito povečal družbeni interes v zvezi s to problematiko. Nahajamo se v položaju, ko je pravzaprav potrebno urejati stanje za nazaj, istočasno pa preventivno preprečevati neurejeno odlaganje. Nedvomno gre za dva zaokrožena sklopa dejavnosti (Šebenik, 1994):

1. preprečevanje neurejenega odlaganja odpadkov in
2. ureditev obstoječih odlagališč.

Pri prvi točki gre predvsem za naslednje aktivnosti:

- razširitev organiziranega odstranjevanja gospodarskih odpadkov za vse prebivalce Slovenije;
- boljši odvoz drugih odpadkov in
- izobraževanje o ravnanju z odpadki.

Razširitev organiziranega odstranjevanja odpadkov za vse prebivalce Slovenije

Prvi cilj pri preprečevanju neurejenega odlaganja je vsekakor razširitev organiziranega odstranjevanja odpadkov za vse prebivalce. Ob nadaljevanju trenda iz zadnjih sedmih let se bo to zgodilo leta 2002. Za doseg tega cilja po našem mnenju niso potrebne večje naložbe, če le ne upoštevamo povečanje skupne količine zbranih odpadkov in zato hitrejše polnjenje centralnih komunalnih odlagališč. Glede na relief, stanje cest in poselitev je Slovenija prav gotovo izjemno težavna za opravljanje storitev v zvezi z

odpadki. Za običajne tovornjake za prevoz odpadkov je do mnogih vasi povsem neprimerna cesta. Prebivalci imajo marsikje do glavne poti po več 100 m. To je posledica velikega števila naselij in razpršene poselitve. Gre za dvojnost med dostopnejšimi dolinami, ravninami in sploh bližino glavnih poti na eni strani in hribovitim in odmaknjenim svetom na drugi. Razširitev organiziranega odstranjevanja odpadkov za vse več prebivalcev, stalno naraščanje količine komunalnih odpadkov in dražja, varovanju okolja primerna, komunalna odlagališča ustvarjajo probleme predvsem pri vprašanju: "Kam z odpadki?" Prvi cilj je vsekakor zmanjševanje komunalnih odpadkov z državnim spodbujanjem proizvodnje, ki ima manj odpadkov in z intenzivnejšim zbiranjem sekundarnih surovin s sistemi t.i. ločenega zbiranja odpadkov v gospodinjstvih. Kljub morebitnemu zmanjševanju nam bo v bližnji prihodnosti še vedno ostalo vsaj toliko odpadkov, kot jim imamo sedaj. Vzpostavitev sistema regionalnih odlagališč je ena možnost (predlog IKROS-a). Vprašljivo je, ali je lokacije možno dejansko pridobiti; prostor je namreč omejen (težavno iskanje lokacij), interesi lokalnih skupnosti niso enotni, nenazadnje pa je tu še odpor prebivalcev. Če so že prostorske možnosti, je potrebno dosledno izpeljati postopek z zgodnjim sodelovanjem javnosti. Z uvajanjem lokalne samouprave pa bo dogovarjanje za velika regionalna odlagališča še težje. Druga možnost (po nekaterih predlogih na natečaju IKROS) so centralne naprave za vso Slovenijo (npr. 1 - 3 sežigalnice), kar pa je ob ustreznem varovanju čistega zraka dražje.

Boljši odvoz drugih odpadkov

Poleg same ureditve odstranjevanja komunalnih odpadkov je potrebno tudi bolje urediti organiziran odvoz drugih odpadkov (kosovni, gradbeni, nevarni odpadki). To je možno urediti s vpeljavo t.i. "dežurnega telefona", kjer bi lahko naročili odvoz večjih količin odpadkov in se pozanimali, kaj z določenimi odpadki storiti. To velja tudi za mesta oz. vso Slovenijo, saj je danes večinoma organiziran le občasen odvoz (enkrat ali dvakrat na leto) velikih kosovnih odpadkov ter drugih občasnih in večjih količin odpadkov - npr. žagovine, gradbenih odpadkov.

Izobraževanje o ravnanju z odpadki

Nasploh je še vse premalo izobraževanja o ravnanju z odpadki. Po našem mnenju je to slabo, saj so prebivalci zainteresirani za boljše ravnanje z odpadki, tak interes pa je potrebno ohranjati in razvijati. Visoka zavest pri ravnanju z odpadki je dosegljiva, ko so občani prepričani, da je družba storila, kar je mogla in ko je očitno, da se ravnanje z odpadki izboljšuje. Vsa ostala opozorila (npr. table prepovedi odlaganja, kazni) kaj malo zaležejo, saj je družba pač slabo, popovršno uredila ravnanje z odpadki. Pri urejevanju

odlagališč je po našem mnenju končni cilj Slovenije popoln nadzor nad vplivi neurejenih odlagališč na okolje, v nadaljevanju pa seveda njihovo postopno zaprtje. Glede na obseg (relativno velike količine in izjemno število odlagališč) predvidevamo dolgotrajno urejanje razmer. Ureditev odlagališč si predstavljamo na naslednji način:

- izdelava popolnejših katastrov neurejenih odlagališč;
- določitev prednostne liste urejanja in
- sami fizični posegi.

Kataster neurejenih odlagališč

Prva naloga je vzpostavitev katastra neurejenih odlagališč in onesnaženih lokacij. Menimo, da je to v tem trenutku še posebej pomembno, ker se odlagališča danes množično nestrokovno in brez nadzora zasipajo. Kataster si predstavljamo na dveh nivojih in v dveh fazah (Šebenik, 1994):

1. lokalno - občinsko za odlagališča nad 10 m^3 (lahko celo za manjša) in
2. centralno - državno za vsa večja odlagališča (npr. nad 100 m^3 ali 10.000 m^3 in za manjša odlagališča z nevarnimi odpadki) ter v prvi fazi tudi nastavitev katastra neurejenih odlagališč, ki naj se kasneje dopolnjuje s podatki o ostalih onesnaženih lokacijah.

Po Zakonu o varstvu okolja (UL RS 32/93) je podana tudi pravna osnova za zgornji predlog, saj je predpisan obvezen monitoring - nadzor "razširjenosti odlaganja". Več občin že ima vsaj delno zadovoljive tovrstne katastre. Podatki so sicer največkrat zbrani brez sistematskega pregleda terena, pogosto manjkajo predvsem zasuta in oddaljena odlagališča. Tovrstne občinske katastre bi bilo vsekakor potrebno izdelati po enotnejši metodologiji. Ker je v Sloveniji po naših ocenah "le" okoli 3000 odlagališč z vsaj 100 m^3 kakršnihkoli odpadkov oz. kvečjemu 1000 odlagališč z vsaj 10.000 m^3 , predlagamo centralno - državno vodenje katastra za večja odlagališča, saj je tako (majhno) število odlagališč podatkovno povsem obvladljivo. Trdimo celo, da je glede na velikost Slovenije možno tak kataster urediti popolno in zanesljivo v kratkem času npr. enega do dveh let. Pri tem je majhnost države, kljub veliki razširjenosti neurejenih odlagališč, vsekakor prednost.

Razmejitev med državno in lokalno pristojnostjo za končno ureditev odlagališča, kot tudi za vodenje katastra neurejenih odlagališč je v praksi seveda najbolj odvisna od vrednosti ureditvenih del in finančnega vira za njihovo ureditev. Na zahtevnost ureditve (odstranitev ali zasutje, težavnost dostopa...) in njene stroške vpliva poleg količine

odpadkov tudi velikost odlagališča in nedvomno še vrsta odpadkov, lega odlagališča ter morebitna že znana škoda, ki jo odlagališče povzroča.

Določitev prednostne liste

Naslednja stopnja (po izdelavi katastrov) je določitev prednostne liste za ureditev odlagališč. Predlagamo, da se določijo razredi (npr. 5 razredov), v katere spadajo odlagališča z natanko določenimi lastnostmi (Šebenik, 1994). Na tak način lahko odlagališču razmeroma hitro določimo prednostni razred in tudi zagotovimo pravilnost razvrstitve odlagališč za daljše časovno obdobje. Upoštevati moramo, da bodo ureditve potekale več desetletij. Ker se stanje na odlagališčih spreminja, bi bilo poleg zakonsko predvidenega spremljanja "razširjenosti odlaganja" potrebno uvesti tudi nadzor nad stanjem posameznih odlagališč in s tem omogočiti upoštevanje morebitnih sprememb.

Zaradi pokrajinske pestrosti Slovenije bodo krajevni in pokrajinskoekološki dejavniki zelo vplivali na določevanje prednostnega razreda urejanja. Regionalno gledano, imajo z vidika že ocenjene nevarnosti onesnaženja podzemnih voda prav gotovo prednost vsa vodovarstvena območja. Nato pride po potencialni nevarnosti (ranljivosti) na vrsto kraški svet, zatem območja ravnin z intergranularnimi prodnimi vodonosniki ter odlagališča v vodotokih ali na njihovih bregovih. Kljub temu da so zaloge talne vode na ravninah približno trikrat bolj obremenjene z neurejeno odloženimi odpadki kot na krasu (na ravninah je več odpadkov!), so kraške vode zaradi manjše samočistilne sposobnosti bolj ogrožene. Na ravninah z intergranularnimi vodonosniki pa je sorazmerno visoka ranljivost talnih voda tam, kjer je podtalnica razmeroma plitva - le nekaj metrov pod površjem (npr. Dravsko - Ptujsko polje, Krško - Brežiško polje in drugi obrečni predeli ob Savi) ali pa je z izkopi - gramoznicami zmanjšana plast med površjem in podtalnico. Opuščeni kopi so za onesnaženost podtalnice nevarnejši tudi zato, ker je naravna zaščita - filter, to je prst, odstranjena. Za celotno Slovenijo torej predlagamo potek ureditve odlagališč po zgoraj naštetih regionalnih prednostnih lestvici, znotraj posameznih regij pa po prednostnih razredih posameznih odlagališč. Posamezna nevarnejša odlagališča so lahko izjeme ne glede na siceršnji prednostni razred regije. Ne glede na prednostni razred, je smotno tudi čimprej odstraniti manjša odlagališča (npr. enkratna, priložnostna odlagališča) in odlagališča izven depresij. Treba je tudi očistiti zasmetene površine, saj večkrat ravno taka odlagališča dajejo pokrajini najbolj neurejen videz. Zaradi transporta odpadkov ob visokih vodah in njihovega odlaganja v rečnih naplavinah v to skupino spadajo tudi odlagališča v vodotokih in na njihovih bregovih. Časovni pogoj za uspešnost ureditve stanja neurejenega odlaganja pa je, da se najprej uvedeta čimbolj kvalitetno zbiranje in odvoz ostalih komunalnih odpadkov, šele nato pa se začne s končno ureditvijo odlagališč. Urejanje pred uvedbo odvoza odpadkov je le začasna rešitev.

Zaradi financiranja urejanja je zelo pomembna določitev odgovornosti za nastalo stanje. S tem naj bi se razmejilo med javnim financiranjem in financiranjem konkretnega onesnaževalca, ki so mu to tudi dokazali. Vrsta težav pa nastane pri samem urejanju odlagališč. Kar 250.000 - 350.000 m³ odpadkov, predvsem v vzpetem in na kraškem svetu Slovenije, je na težko dostopnih mestih (grape, jame brez dostopa...), tako da čiščenje zahteva veliko napora in profesionalen pristop. Vsaj še enkrat toliko pa jih tudi potrebno odstraniti oz. premakniti, saj se ne nahajajo v kakršnihkoli depresijah. Le kako bomo očistili približno 500 zasmetenih kraških jam, ki so v prednostni skupini ureditve (kraški svet)? Mnoga čiščenja verjetno sploh ne bodo izvedljiva (brezna, težko dostopne grape). Resnejši, strokovnejši pristop zahteva tudi urejanje že večine malo večjih odlagališč (npr. nad 10 m³). Dogodke ob urejanju, še posebej zasipanje, je potrebno zabeležiti v kataster odlagališč. Dosedanje napake pri urejanju v novih območjih z organiziranim odvozom odpadkov so bile predvsem nedoslednost, površnost in nepopolna ureditev.

Nedvomno je preventivna dejavnost glede na pričakovane izjemne stroške urejanja zelo smiselna naložba. Poleg ureditve odvoza odpadkov in propagandne dejavnosti se lahko preventivno organiziramo tudi z zmanjšanjem števila za neurejeno odlaganje privlačnih lokacij. Ne dvomimo, da bi se z jalovino in gradbenimi odpadki dalo sistematsko in kontrolirano zasuti marsikatero gramoznico, ki potem ne bi postala neurejeno odlagališče tudi drugih vrst odpadkov. Gradbenih odpadkov in jalovine bi se pravzaprav morali veseliti. Velika težava je, ker je material, s katerim bi zasuli opuščene izkope in tako preprečili njihovo zasipanje z neprimernimi odpadki, bodisi težko dobiti ali pa je drag (npr. primer težavnega urejanja opuščenih gramoznic - neurejenih odlagališč na Krškem polju). V okolici gradenj avtocest bi lahko potrebne količine materiala za zasipanje pridobili sočasno z izkopavanjem materiala za ceste. Prav gotovo potrebna količina jalovine ne bi predstavljala izjemnih dodatnih posegov pri gradnji. Preventivno pa lahko ravnamo tudi z jasno določitvijo čimbolj aktivne funkcije zemljišča. Za to je potrebno najprej jasno določiti lastništvo in interese nad zemljišči, kar pa v zadnjih desetletjih v Sloveniji nikakor ni bilo urejeno. Še nekaj besed o večjih odlagališčih. Po naših podatkih je bilo kar 85% vseh odpadkov na večjih, sicer tudi neurejenih odlagališčih, z več kot 10.000 m³ odpadkov. Poleg okoli 60 komunalnih odlagališč so še odlagališča industrijskih odpadkov pomešanih z jalovino in v manjšem obsegu tudi z drugimi odpadki. Takih odlagališč je v Sloveniji okoli 500.

Literatura in viri

1. J. Janež, Sanacija odlagališč odpadkov z hidrogeološkega vidika, Strokovno posvetovanje o neurejenih odlagališčih, Oikos, Domžale 1992, str. 10.

2. Popis odlagališč odpadkov in predlogi sanacij odlagališč odpadkov v osrednjem delu občine Celje, elaborat, Oikos, Domžale 1993.
3. Popis prebivalstva, Zavod za statistiko Republike Slovenije, Ljubljana 1991.
4. Stritih, I. Šebenik, Illegal dumpsites in Slovenia, Proceedings of the International Symposium on Environmental Contamination in Central and Eastern Europe, Budapest 1992, str. 697 - 700.
5. Šebenik, Geografska presoja odlaganja odpadkov v nekaterih pokrajinskih tipih Slovenije (magistrska naloga), Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo, Ljubljana 1994, str. 161.
6. Šebenik, R. Šimec, Divja odlagališča v osrednjem delu občine Celje - značilnosti, prednostna lista sanacije in način sanacije, 16. zborovanje slovenskih geografov, Celje 1993, str. 157-174.
7. Špes, Geografski aspekti degradacije okolja na primeru Celja, IGU v Ljubljani, Ljubljana 1976, str. 74-75.
8. Tomašič, Geografske značilnosti komunalnih in industrijskih odlagališč odpadkov v Celju (diplomska naloga), Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo, Ljubljana 1993, str. 33-73.
9. Zakon o varstvu okolja, UL RS 32/93, 5. člen.

Zusammenfassung

DIE PROBLEMATIK DER WILDEN DEPONIEREN IN SLOWENIEN (UNTER BESONDERER BERÜCKSICHTIGUNG DER LAGE IN CELJE UND UMGEBUNG)

In Slowenien herrschten im Bereich der Müllbehandlung ähnliche Verhältnisse wie in den entwickelten Ländern am Anfang der siebziger Jahre. Im Jahre 1993 waren Sammeln und Abtransport von Kommunal Müll für 74% der Bevölkerung organisiert. Der Kommunal Müllumfang (im Jahre 1991 300 kg pro Einwohner pro Jahr) steigt an wie überall in der Welt und bleibt um nur 10 % hinter den europäischen Ländern zurück. Nach grober Schätzung entstehen jährlich in Slowenien eine halbe Million Tonnen oder 2,5 Millionen m³ Kommunal Müll. Eine halbe Million m³ oder weniger davon (der Schätzung nach für das Jahr 1991) werden außerhalb von zentralen Gemeindemüllhalden abgelagert, der Großteil auf kleineren wilden Ablagerungsplätzen (bis 10.000 m³). Sie stellen eine Massenerscheinung in Slowenien dar. Nach unserer Schätzung gibt es zwischen 10.000 und 15.000 Müllablagerungsplätze, die größer als 10 m³ sind. Knapp 40% der wild bzw. ungeordnet abgelagerten Abfälle befinden sich im Flachland. Auf eine Wassereinheit im Flachland (Grundwasser) entfallen ungefähr dreimal mehr Abfälle als auf dieselbe Wassereinheit im unterirdischen Karst-Höhlensystem). Die Zahlen sind hoch, doch man kann sie leichter begreifen angesichts der Tatsache, daß es in Slowenien knapp 6.000 Ortschaften gibt, von denen bis vor kurzem nur bei einem Bruchteil die Müllabfuhr organisiert war. Insgesamt gibt es auf kleinen wilden Ablagerungsplätzen ca. 10 Millionen m³ Müll. Mehr als die Hälfte dieser mutmaßlichen 10 Millionen m³ befinden sich auf unauffälligen, verdeckten Müllablagerungsplätzen. Der kleinere Teil wurde auf dem Wasserwege weggespült, der Rest - knapp zwei Millionen m³ - befinden sich auf sichtbaren Müllablagerungsplätzen. Wenigstens 500 (ca 5%) der bekannten Karsthöhlen in Slowenien sind zugeschüttet. Wegen der Verschiedenartigkeit des Abfalls in wilden Lagern,

der 86% ausmacht, und wegen der Unzugänglichkeit der Lager, ist die Zusammensetzung nur schwer näher zu bestimmen. Eingehende Studien haben aber ergeben, daß der Hausmüll in der Umgebung der Städte (Ljubljana, Celje) in der Minderheit ist. Dort, wo die Abfuhr des Kommunal Mülls nicht organisiert ist, macht der Hausmüll wenigstens die Hälfte der Abfälle auf wilden Deponien aus.

Celje und seine Umgebung gehören hinsichtlich der wilden Ablagerung zu den charakteristischen slowenischen Stadtgebieten. Durch die Geländeerschließung im Jahre 1993 wurden 140 Deponien mit wilder Ablagerung mit einer Gesamtfläche von 29.395 m² und 15.633 m³ Abfällen evidenciert. Nach ihrer Belastung treten die Ortsgemeinschaften Ljubečna, Medlog und Teharje hervor. Die Abfallmenge pro Einwohner entspricht in diesen Ortsgemeinschaften den Schätzungen zur Jahresproduktion von Hausmüll pro Einwohner in Slowenien (2-3 m³). Die Ortsgemeinde Štore dagegen nimmt wegen ihres kleinen Anteils an Abfällen auf ungeordneten Ablagerungsplätzen eine Sonderstellung ein. Dieses Phänomen läßt sich durch die geringe Bevölkerungsdichte, durch das schwer zugängliche Gebiet und durch das dünne Straßennetz in einigen Ortsgemeinden erklären. Außerdem ist die Müllabfuhr in Štore und Umgebung schon seit langer Zeit organisiert. Schlacke und Schutt stellen den Großteil der Abfälle dar (85,3%), findet man doch auf den größten Ablagerungsplätzen fast ausschließlich diese Art von Abfällen, oder sie machen den Großteil aus (über 95%). Haus- und Sperrmüll als Bestandteil des Kommunal Mülls, charakteristisch für "klassische Deponien", stellen 14,5% des gesamten Mülls dar. Auf 51% der Deponien gibt es überhaupt keinen Hausmüll. Gefährlicher Müll macht 0,2% aus. Unter den zahlreichen Ablagerungsplätzen stehen wegen der Unordnung und der Gefahr für die unterirdischen Gewässer der Ablagerungsplatz am nördlichen Rand von Ljubečna (die ehemalige Lehmgrube) und der Ablagerungsplatz im Graben oberhalb des Celjer Stadtparks hervor.

Wir befinden uns in Slowenien in einer Lage, wo man eigentlich die Altlasten sanieren, zugleich aber auch Maßnahmen gegen die unorganisierte Ablagerung treffen muß. Wir haben es also mit zwei Erscheinungen zu tun, mit der Verhinderung der wilden Ablagerung und mit der Regulierung auf bereits bestehenden Deponien. Im ersten Fall ist die Ursache in der Ausweitung der organisierten Müllbeseitigung für alle Einwohner Sloweniens zu suchen, was aber auch eine besser organisierte Abfuhr verschiedenartiger Abfälle und die Aufklärung über die Müllbehandlung erfordert. Bei der Regulierung von Deponien soll Slowenien nach unserer Meinung das Endziel verfolgen der vollständigen Kontrolle über ungeordnete Ablagerungsplätze, über Einflüsse auf die Umweltbelastung und ihrer allmählichen Schließung. Wegen des Umfangs (relativ große Mengen und eine übermäßige Zahl von Ablagerungsplätzen) ist nur eine langfristige Lösung möglich. Die Sanierung kann nach unserer Auffassung durch die Erstellung von vollständigen Katastralkarten über unorganisierte Ablagerungsplätze (auf staatlicher und lokaler Ebene),

durch die Bestimmung einer einheitlichen Prioritätsliste für Sanierungsarbeiten und natürlich durch systematische Eingriffe gemäß der Prioritätsliste organisiert werden.

Anton Janko

PARZIVAL IN SLOVENSKA ŠTAJERSKA

Na Slovenskem je splošno znano, da je v srednjevisokonemškem viteškem epu *Parzival* Wolframa von Eschenbacha odlomek, ki se nanaša na slovensko Štajersko. Vendar je to vedenje površno in pogosto se dogaja, da Wolframa enostavno enačijo z njegovim junakom Parzivalom; pač mislijo, da je Parzival tisti, ki je jezdil po Štajerski. Zato v naslednjem prispevku objavljamo prozni prevod tistega razdelka iz *Parzivala*, ki so v njem omenjeni slovenski kraji. Poudariti je potrebno, da poti od Seville do Celja oz. Drave pri Ptujju ni prejezdil Parzival, temveč njegov stric Trevrizent, ki ob srečanju s svojim nečakom (v IX. knjigi, verzi 497, 7 - 499, 8) pripoveduje dogodke iz svojih mladih let. Takrat je bil mlad in pogumen vitez, ki se je povsem posvetil službi ljubezni (*minnedienst*) in njenim nagradam. Na stara leta se je odpovedal posvetnemu življenju in postal puščavnik; to je tudi razumljivo, saj izhaja iz družine gralovih kraljev, torej tistih, ki so vodili duhovno viteštvo svetega grala. Tedanji vladajoči gralov kralj, Anfortas, ki je v našem odlomku tudi omenjen, je njegov brat in tista osebnost v epu, ki se v dvakratnem srečanju z njo Parzival preveri in potrdi v predstavniki vlogi *duhovnega* viteštva. Na poti do tega cilja so mu ravno napotki in nasveti strica in puščavnika Trevrizenta v največjo oporo, saj šele z njihovo pomočjo človeško toliko dozori, da lahko sam postane kralj na gradu Munsalvaesche, ki je sedež gralovih kraljev. Vse odlike svetnega viteza, ki se v svoji najboljši izvedbi zbirajo v ozkem krogu *okrogle mize kralja Artusa* (Arturja), si je Parzival pridobil že prej, malo po zaslugi prirojениh sposobnosti, malo pa tudi z upoštevanjem nauk svojega *dvorskega* učitelja Gurnemanza.

V našem odlomku so poleg že omenjenih likov (Anfortas in Trevrizent) omenjeni še Parzivalov oče Gahmuret in mati Herzeloide. Pri poročilu o Gahmuretovi smrti slišimo tudi za *barúka*, ki ga je Wolfram imel za bagdadskega kalifa in v katerega krajih je Gahmuret našel svojo smrt.

Večina geografskih imen v *Parzivalu* je fiktivnih oz. takšnih, ki se jim danes ne da več določiti natančne lokacije. V našem odlomku so prepoznavna le imena treh celin, ki jih je v mladosti prekriziral Trevrizent. To so Evropa, Afrika in Azija. Zaradi tega je še bolj zanimivo, da so (razen Seville) ravno slovenski kraji omenjeni povsem korektno, kar zagotovo kaže na to, da jih je Wolfram sam poznal in da je do njih imel osebno odnos, o njih samih pa natančno vedenje. Zanimivo je tudi, da na celotni poti od Seville do Celja pesnik omenja le še Oglej in dejstvo, da je potoval ob morju, medtem ko na majhnem

področju na Štajerskem (pokrajino tudi omenja) poleg Celja omenja še Rogatec in Hajdino (Gandin), ki jo pač smemo enačiti z današnjim Ptujem, pa čeprav je Wolfram imel najbrž v mislih rimske ostanke na desni strani Drave. Omemba potočka Grajene, ki je danes le še umazan kanal, zagotovo potrjuje tezo, da so mu bili ti kraji dobro znani. Še vedno ni povsem jasno ugotovljeno, zakaj je Wolfram te kraje tako dobro poznal in se jih namenil omeniti. Izredno pomembno je dejstvo, da se Parzivalov rod po očetovi strani, *Gandin*, imenuje po tem mestu (Hajdina), saj je v celotni genealogiji glavnega junaka odločilnega pomena. Tu je mogoče slutiti neko prastaro povezavo z romanskim prebivalstvom, ki je še pred prihodom Slovanov in drugih živelo tu, pa tudi na morebitne kontakte s pohodniki oz. udeleženci križarskih vojn.

Kot večina dvorskih (viteških) epikov tudi Wolfram pokrajini sami ne posveča kakšne posebne pozornosti. Nasploh lahko trdimo, da nemška srednjeveška literatura narave in njenih lepot skoraj ne opazi, uporablja jo le kot primerno kuliso za popis dogajanja. Zato tudi ne preseneča, da so te omembe v celoti tipizirane in zamenljive, tako da brez dodanega imena tudi ne moremo odkriti, za opis katerega kraja oz. pokrajine gre. Le tam, kjer te kulise nosijo dodatno *pravljичno* ali celo *simbolno* vrednost, so te lastnosti posebej označene. Tako tudi v našem primeru ne moremo iskati popisa štajerske pokrajine, temveč jo lahko prepoznamo le po zaslugih konkretnih, vse do danes rabljenih krajevnih imen. Zaradi svoje takratne in tudi sedanje relativne nepomembnosti (seveda z izjemo Celja) pa je ravno ta geografska konkretizacija dokaz, da je te kraje Wolfram dobro poznal in jih prepotoval tudi sam.

Podobno je z omembo slovenskih bojevnikov pri Rogatcu: *und dô ich vür den Rôhas durch âventiur gestrichen was, dâ kom ein werdiu windesch diet iz durch tjoste gegenbiet* (496, 15-18). Tudi na drugih mestih bojevnike oz. viteze pesnik brez vseh težav označi s pridevnikom *wert* (plemenit, korajžen, pogumen, vreden vsega spoštovanja ipd.), še posebej pomembna pa je oznaka *windesch*, saj s tem postane očitno, da so to bili plemiči slovenskega rodu. Da so bili to vitezi (torej plemiči) lahko razberemo iz dejstva, da so se takrat le oni lahko podali v obliko boja, ki se je imenoval *tjoste* in je bil viteški dvoboj s kopji (srvn. beseda je izposojena iz starofrancoske *jouste*, ta pa iz lat. *juxta*). Glede na to, da je pokrajina, kjer se to dogaja, nesporno slovenska, pa je tudi povsem jasno, da tu beseda *windesch* pomeni *slovenski* in se je ne da prevajati s kakšnim drugim slovanskim jezikom, kar bi sicer v kakšnem drugačnem sobesedilu bilo mogoče napraviti. To je še en dokaz več - včasih sicer tej trditvi nasprotujejo -, da ta beseda pri kasnejšem srednjeveškem nemškem pesniku Oswaldu Wolkensteinskem, ki v neki svoji pesmi trdi, da zna govoriti tudi *windisch*, pomeni *slovensko*.

Prozni prevod verzov 497,7 - 499,8 (deveta knjiga)*

Kdor pa se odloči, da bo služil Gralu, ta se mora odpovedati ljubezni do žensk. Le kralj si sme vzeti neomadeževano ženo v zakon, in pa tisti vitezi, ki jih Bog pošlje, da vladajo v deželah brez vladarjev. Jaz sam sem se pregrešil zoper to zapoved in sem stopil v službo ljubezni. Moja neobrzdana mladost in krepostne čednosti neke plemenite dame so me zapeljali, da sem stopil v njeno službo in se spustil v prenekateri težki boj. Rad sem se prepustil neobveznemu in divjemu iskanju pustolovščin in sem le poredko šel na turnir. Ljubezen, ki mi jo je izkazovala moja ljubljena, je prinašala radost v moje srce in po njeni zaslugi sem uspešno preстал veliko bojev. Moč ljubezni me je silila v viteška dejanja v daljnih in divjih deželah. Na tak način sem si pridelal njeno ljubezen in vseeno mi je bilo, ali je bil nasprotnik kristjan ali pogan. Nagrada, ki sem jo dobil v službi ljubezni, se mi je zdela bogata. V službi moje plemenite dame sem tako prekrižaril tri dele zemlje; bil sem v Evropi in Aziji, pa tudi v daljni Afriki. Kadar pa sem se želel izkazati v dvoboju, sem se odpravil pred Gauriûn. V mnog dvoboj sem se spustil tudi pod goro Feimorgân in mnogokrat sem se spopadel pod hribom pri Agremontînu. Kdor se hoče dvobojevati tu, se mora - kadar napade z ene strani - spopasti z ognjenimi možmi, tisti na drugi strani hriba pa niso v ognju.

In ko sem v iskanju postolovščin prišel do Rogatca (Rôhas), so se mi postavili po robu možje slovenskega rodu. Jezdil sem od Seville ob morju vse do Celja, skozi Furlanijo in mimo Ogleja.

O joj, da sem sploh kdaj srečal tvojega očeta! Prvič sem ga videl takrat, ko sem prispel v Seville. Tja je vsega spoštovanja vredni Anževinec prispel že pred menoj. V kakšno žalost me spravlja njegova pot v Bagdad, kjer je v dvoboju našel smrt! Ti sam si že prej pripovedoval o tem, in vedno me bo zaradi tega bolelo srce.

Moj brat Anfortas je neizmerno bogat in pogosto me je na skrivaj pošiljal po viteških opravkih. Ko sem odšel z gradu Munsalvæsche, sem s seboj vzel njegov pečat in odjezdil proti kraju Karcobrâ, tja, kjer se reka Plimizôl razširi v jezero. V škofiji Barbigôl me je grajski grof, potem ko sem mu pokazal pečat in sem se poslovil od njega, opremil s hlapci in z vsem, kar sem potreboval za svoje divje dvoboje in viteško pot. Pri tem ni z ničemer varčeval, vendar pa sem moral do njega priti sam brez spremstva. Ko sem se vračal na grad Munsalvæsche, sem potem pri njem pustil vse spremstvo.

Zdaj pa poslušaj naprej, dragi nečak. Ko me je tvoj oče prvič zagledal pred Seville, je v meni takoj prepoznal brata svoje žene Herzeloida, čeprav me poprej še nikoli ni videl. Pri tem je treba po resnici povedati, da sem bil takrat lep golobrad mladenič, kot ga oko

* Prevod je narejen po izdaji Parzivala, ki jo je oskrbel Albert Leitzman (3., popravljena izdaja, 1947).

še ni videlo. Obiskal me je v mojem prebivališču, kjer sem mu sveto zatrjeval, da se moti. Ko pa se le ni dal prepričati, sem mu med štirimi očmi priznal, da ima prav. Vse to ga je zelo razveselilo. Podaril mi je svoje dragocenosti, jaz pa sem mu povrnil s tistim, kar si je od mojega najbolj želel. Mojo skrinjico z relikvijami, ki si jo prej videl in ki je še bolj zelena kot detelja, sem dal narediti iz dragega kamna, ki mi ga je podaril ta junak brez napake. Za nosilca mojega ščita mi je dodelil svojega nečaka Ithêrja, kralja dežele Kucûmerlant. Tega je plemenito srce obvarovalo pred vso viteško napako in pregreho. Ko z odhodom nisva več mogla odlašati, sva se morala ločiti: on je šel tja, kjer je bil *barûc* (naslov bagdadskega kalifa, iz hebrejščine v pomenu blagoslovljeni, op. pisca), jaz pa sem odjezdil proti Rogatcu.

Iz Celja sem se tedaj odpravil pred Rogatec, kjer sem se tri ponedeljke pošteno bojeval in mislim, da se nisem slabo izkazal. Takoj zatem pa sem odjezdil do velikega mesta Gandîn, ki se po njem imenuje tvoj stari oče. Tu so Ithêrja dobro poznali. To mesto leži tam, kjer se Grajena izliva v Dravo, reko, ki s seboj nosi zlato. Ithêrja so tam imeli radi, saj je odod živela tvoja sestrična in njegova ljubezen. Ona je bila gospodarica te dežele; Gandîn Anžujski jo je postavil za gospodarico tam, ime ji je bilo Lammîre. Dežela pa se imenuje Štajerska.

Zusammenfassung

PARZIVAL UND DIE SLOWENISCHE STEIERMARK

Es ist in Slowenien allgemein bekannt, daß das mittelalterliche Ritterepos Parzival von Wolfram von Eschenbach einen Abschnitt enthält, der sich auf die slowenische Steiermark bezieht. Diese Kenntnis ist jedoch oberflächlich und oft wird Wolfram seinem Helden Parzival gleichgesetzt. Man meint eben, daß Parzival derjenige war, der durch die Steiermark ritt. Der Weg von Sevilla bis Celje/Cilli bzw. bis zur Drau bei Ptuj/Pettau wurde nicht von Parzival, sondern von seinem Onkel Trevrizent auf dem Pferd zurückgelegt, der bei der Begegnung mit seinem Neffen die Ereignisse aus seiner Kindheit zum besten gibt.

Er reiste durch viele Provinzen und Städte, doch sind die meisten geographischen Namen in Parzival entweder fiktiv oder ihr Standort kann heute nicht mehr näher bestimmt werden. In unserem Abschnitt sind die Namen von drei Kontinenten erkennbar, die Trevrizent in seiner Jugend durchkreuzt hat: Europa, Afrika und Asien. Deswegen ist es umso interessanter, daß (mit Ausnahme von Sevilla) gerade die slowenischen Orte ganz konkret erwähnt werden (Celje/Cilli, Rogatec/Rohitsch, Hajdina bei Ptuj/Pettau).

So wie die meisten höfischen (Ritter-) Epiker widmet auch Wolfram der Landschaft keine besondere Aufmerksamkeit. Im allgemeinen kann man feststellen, daß die deutsche mittelalterliche Literatur die Natur und ihre Schönheiten beinahe nicht wahrnimmt, die Natur stellt nur eine passende Kulisse für die Beschreibung der Handlung dar. Auch die Beschreibung der Steiermark ließe sich kaum finden, man kann sie nur aufgrund der konkreten, noch heute verwendeten Ortsnamen erkennen, die im Epos vorkommen.

Besonders hervorzuheben ist die Bezeichnung "ein werdiu windisch diet", mit welcher der Autor des Epos die slowenischen Krieger bei Rogatec/Rohitsch beschrieb. Da der Dichter Krieger bzw. Ritter ohne weiteres auch an anderen Stellen als "wert" (edel) bezeichnet, wird klar, daß die Adligen slowenischer Abstammung sind. In Anbetracht dessen, daß der Ort des Geschehens eindeutig slowenisch ist, besteht kein Zweifel darüber, daß das Wort "windisch" "slowenisch" bedeutet und daß es sich mit einer anderen slawischen Sprache nicht übersetzen läßt, was in einem anderen Kontext möglich wäre.

C B H

---

d. o. o., Celje

CELJSKA BORZNO-POSREDNIŠKA HIŠA

Igor Grdina

DVE AVTOBIOGRAFSKI PRIČEVANJI V NEMŠČINI

V okvirih pričevanjske literature slovenskega prostora ni mogoče pogrešati spisov v nemškem jeziku. Nemščina namreč ni bila izključno jezikovni izraz nemške kulture, temveč v starejših obdobjih zgodovine tudi slovenske. Od pomladi narodov 1848 dalje takšna vloga nemščine v slovenskem življenju upada, njena uporaba pa vse bolj postaja znak tujstva ali odpadništva. Toda tega vendarle ne gre absolutizirati, saj je npr. celo tako ugleden narodnjak, kot je bil staroslovenski prvak dr. E. H. Costa, napisal in izdal mnogo nemških del. Tudi "njegova gorjanska ekscelenca" Jožef baron Schwegel, ki je - čeprav vodja kranjskega ustavovernega, tj. nemškoliberalnega političnega tabora - imel slovenščino vseskozi za svojo materinščino, je pisal tako slovensko (pesmi, potopisi) kot nemško. Podobno velja tudi za njegovega predhodnika Dragotina/Karla Dežmana/Deschmanna. Še mnogo pozneje je eden največjih slovenskih učenjakov Milan Vidmar zelo veliko svojih strokovnih spisov objavil v nemščini, vrhu tega pa je bil v tem jeziku ustvarjen tudi del njegovega pričevanjskega opusa (Goldene Schachzeiten, knjiga Das Ende des Goldzeitalters pa je praktično na novo napisana poglobljena varianta slovenskega dela Med Evropo in Ameriko). Vsekakor niso mogoče poenostavitve v smislu, da vsakršno nemško pisanje ljudi, ki izhajajo iz našega nacionalnega prostora, avtomatsko pomeni njihovo vključevanje v Slovincem tujo kulturo; navsezadnje je bila nemščina slovenskim generacijam, ki so se šolale pred letom 1918, zelo dobro znana, dela v tem jeziku pa so jim bila zlahka dosegljiva.

Tudi nemštvo znamenite svetovne popotnice Alme Maksimilijane Karlin je silno problematično oz. nenavadno: nedvomno je pripadala nemškemu kulturnemu krogu, toda izven kulture njene nemškosti ni bilo ravno mnogo, kar dokazuje njeno ravnanje v času druge svetovne vojne, ko se je pridružila partizanom. A tudi spisi povsem očitnih in nacionalnopripadnostno neproblematičnih Nemcev s slovenskega ozemlja so pomembni za nas, saj so izraz pogledov drugega in drugačnega kulturnega izročila na usodna dogajanja in razmerja, v katera so bili zapleteni Slovenci: zavest, da obstajajo tudi drugačna videnja in razumevanja od "naših", otežuje ustvarjanje "narodotvornih" mitov, ki se hočejo s svojimi usodnimi poenostavitvami v klišejske obrazce povsem polastiti zavesti o preteklosti ter jo prirediti glede na potrebe te ali one sedanjosti.

Največji recepcijski odmev med avtobiografskimi pričevanji, ki so jih ustvarili avtorji s slovenskega ozemlja, so izven vsakega dvoma doživeli teksti Alme Maksimilijane Karlin. Med obema svetovnjima vojnoma je bila Karlinova ena najpriznanejših avtoric

nemškega kulturnega kroga. V njenih večjidel navidezno docela potopisnih delih je moč najti izrazite avtobiografske poudarke; prav poudarjeno osebno doživljanje najrazličnejših dežel je pričevanja Karlinove naredilo za izjemna. Takšen pristop, tj. združevanje potopisja in avtobiografije, srečujemo predvsem v njenem diptihu, ki vsebuje spisa *Einsame Weltreise* in *Im Banne der Südsee*. Tekst *Im Banne der Südsee* je bil pozneje razdeljen na dva dela: prvi je ohranil prvotni naslov, drugi pa je postal *Erlebte Welt*. Že podnaslovi teh besedil opozarjajo na globoko v eksistenco avtoričine osebnosti zakoreninjena pričevanja, ki imajo avtobiografske razsežnosti. Podnaslov *Samotnega potovanja*, kakor se glasi naslov knjige *Einsame Weltreise* v slovenskem prevodu, je "Ženska-Samota-Tragedija",¹ podnaslov *Im Banne der Südsee* pa *Tragedija ženske*² (podnaslov *Erlebte Welt* je *Usoda ženske*). Medtem ko je starejše potopisje mogoče v polni meri razumeti kot avtobiografsko le skozi avtorjev celotni opus (pri Antonu Aškercu recimo v dialoški povezavi s pesemskimi teksti, ki komentirajo njegovo potopisje: pesmi vsebujejo osebnostnorefleksivni komentar, potopisi pa samo "objektivna" videnja subjekta), se pravi skozi intertekstualna razmerja, je Karlinova ubrala drugo pot, pot celovite osebnostne izpovedi in pripovedi o svojem bivanju skozi popis poti po daljnih deželah. Pri tem seveda ni mogoče reči, da bi "čiste" potopisne vsebine bile le živopisna pripovedna scenarija oz. pretveza za pričevanje o sebi, temveč le to, da se avtoričina usoda razvideva in izraža skozi eksistencialno doživljanje popotništva. Usodi Alme Maksimilijane Karlin je ime samota; ta na svetovnem popotovanju doseže izjemno tragično razsežnost: kljub srečevanju z mnogimi ljudmi s kar najrazličnejšimi lastnostmi ni poti iz avtoričine obsojenosti nase in na svojo neobičajno ženskost.

Alma Maksimilijana Karlin se v polni meri zaveda posebnosti svojega tragičnega bivanja, ki jo obsoja na samoto: eksistencialna potreba po nenehnem potovanju onemogoča stalnost njenih zvez in odnosov z ljudmi ter jih nenehno dinamizira. O tem pa avtorica ne poroča skozi eksplicitne izjave, temveč skozi kar le mogoče dramatično opisane situacije; na svoj posebni zorni kot pa opozori predvsem s sarkastičnim komentiranjem dogajanj, ki jo postavljajo nasproti svetu "normalnih" in "običajnih" ljudi. Za potrditev pravkar povedanega naj služita dva odlomka z začetka knjige *Einsame Weltreise*, ki se v slovenskem prevodu glasita takole: *"Luč je bila samo v oddelkih, koder so si potniki svetili s seboj prinešenimi svečami. Vse nas je težilo medsebojno povojno nezaupanje. Trdno sem položila nogo na svoj kovček, na edinega, ki sem ga vzela s sabo, oko pa sem neprestano upirala v eriko. Zadremati ni imelo smisla, kajti vsake četrte ure je nerazložna postava pomolila skozi vrata glavo in kratko ukazala: 'Listine!'"*

¹ B. Orožen, *Dom, domovina, jezik...* in Alma Karlin, *Celjski zbornik 1990*, Celje 1990, str. 153.

² B. Orožen, n. d., str. 153.

Kakor hitro so prebrali, da je cilj mojega potovanja Japonska, so mi potni list brez besede vrnili, saj si je najbrž vsak mislil: 'Ta je pa prismuknjena, še dobro, da odhaja iz dežele,' in tako so me puščali pri miru."³ In: "Vse ladje so plule naravnost proti Argentini, tamkajšnja vlada pa je zahtevala kup potrdil: da se nisi nikoli preživljal z beračenjem, da nisi bil še nikoli kaznovan, da nisi dedno obremenjen, še posebej pa, da si duševno zdrav. O tem zadnjem so v mojem rodnem mestu, zlasti pa v mojem ožjem družinskem krogu dvomili, zato me je moja teta raje peljala k nekemu italijanskemu zdravniku, ki me je samo enkrat z na pol priprtih očesom pogledal in mi pri priči dal potrdilo, da sem zdrava na duhu. Še so na svetu zaupljivi ljudje."⁴

Skrbno pa avtorica skriva svojo drugo veliko posebnost, svoja homoerotična nagnjenja, ki so verjetno v veliki meri prispevala k tragični osamljenosti njenega mladostnega bivanja, tj. k tragediji ženske med "normalnimi" ljudmi v rodnem kraju. Ampak odrešitve v tem smislu ni bilo niti na samotnem svetovnem popotovanju. Svet "normalnosti" je vsekakor obsegal celotno zemeljsko kroglo...

Začetna poglavja Einsame Weltreise s svojim lahkotno-humornim pripovednim tonom opazno odstopajo od nadaljnjih, v katerih pride do izraza temnejša plat avtoričinega bivanja, ki je njena prava usoda. Karlinova takole opiše svoje srečanje s "starim morskim volkom" v Trstu: "*Kar mirno se podajte na pot, kdor obvlada toliko jezikov kot vi, nosi s sabo premoženje!*"

Utegnilo bi biti res, a žal sva oba pozabila, da takšne menice ne izplačuje nobena banka. Moje premoženje je bilo podobno skopuhovemu zakladu..."⁵

Ravno tako v Trstu, na obali, ki jo šteje za domovino,⁶ izve, kaj si njena sicer razumevajoča teta (epizoda z zdravnikom!), ki je bila po eksplicitni avtoričini oznaki pametna ženska in zato nikoli ni ničesar povedala naravnost, misli o njenih načrtih: "*Kakor hitro boš odpotovala iz Trsta, ne bom več poskusila rib. 'Zakaj pa ne?'*"

'Ker ne bi rada postala ljudožerka, na ladji Scotland maru boš namreč edina ženska, Japonci te bodo zlorabili in te potem vrgli v morje. Različne ribe si bodo privoščile tvoje ostanke in...' in je zgovorno skomignila z rameni."⁷

Ta humorna anekdota kot lahkotni protipol korespondira z enim poslednjih poglavij knjige Im Banne der Südsee (če upoštevamo končno trilogijsko strukturo pričevanj

³ A. Karlin, Samotno potovanje, Ljubljana 1969, str. 8.

⁴ A. Karlin, n. d., str. 10.

⁵ A. Karlin, n. d., str. 9.

⁶ Prim. odlomek: "Za mano so izginili rjasto rjavi, z rahlo slano skorjo pokriti žlebniki, ki vsako streho polepšajo, goli kras, mračne ciprese, dežnikom podobne pinijske, izginil pa je tudi zadnji košček domovine." (A. Karlin, n. d., str. 10).

⁷ A. Karlin, n. d., str. 100.

Karlinove), tj. s poglavjem *Mit dem Tode um die Welte*,⁸ ki popisuje avtoričino dramatično srečanje z ljudožerci na Novi Gvineji, kjer se je iz smrtno nevarnega položaja rešila samo z bistrino duha in domiselno uporabo popra. Nasploh je za pripovedovanje Alme Maksimilijane Karlin značilno prepletanje tragične situacije in humornosarkastičnega komentarja, kar njenim tekstom zagotavlja določeno dialoško napetost.

Avtoričina pripovedna veščina je sposobna v tekst priklicati telesnost v njem pojavljajočih se oseb, kakor smo se mimogrede že mogli prepričati zgoraj, ob popisu govorno-gestne interakcije pripovedovalnine tete, kar pomeni, da smo sredi opusa, ki za svojo pričevanjsko izpovednost in pripovednost uporablja registre mimetičnega narativnega diskurza. Ustvarjanje živih eidetičnih predstav v bralčevi zavesti je vsekakor pomemben cilj pripovedi Alme Maksimilijane Karlin. Gre za prave in kronotopsko kontinuirano razvijajoče se pripovedne "uprizoritve", ne za opis, ki bi ga le mestoma prekinjale eksemplarne mimetične sekvence kot sredstvo prepričevanja recipienta, kako je vse v tekstu navzoče resnica in samó resnica.

Trilogija Karlinove je zelo premišljeno zgrajena. Prvi in tretji del pripovedujeta o Evropejcu večinoma vsaj relativno znanih deželah, medtem ko je osrednja knjiga *Im Banne der Südsee* posvečena avtoričinim dogodivščinam na tihomorskih otokih in v Avstraliji, kjer dotlej - razen v slednji - skoraj ni bilo srečati podob njenega belskega plemena. Prvi del, *Einsame Weltreise*, je potemtakem pripoved o oddaljevanju od doma, ki pa ni nič drugega kot zgolj startna točka potovanja v samoto in tragičnost, sredi katerih se razodene avtoričino bistvo. V drugem delu je Karlinova sredi svoje usode, sredi poti, ki ne prinaša odrešenja, temveč samo živopisna videnja in nenavadne izkušnje. Tretji del, *Erlebte Welt*, je nekaka zrcalna podoba prvega: gre za zgodbo vrnitve iz samote v hišo, ki naj bi bila dom, a dejansko ni drugega kot bodoče stanovanje. Takšna je izkušnja velike poti: dóma ni nikjer, povsod je le tragedija ženske in samota.

Karlinova že na začetku spisa *Einsame Weltreise* problematizira svojo domovinkost v prostoru in času, saj pravi: *"Čas je bil zelo viharen, tako zelo, da bi ljudje brez tvorne domišljije gotovo ostali doma. Gorje po vojni je bilo hujše kot med samo vojno, toda njegove teže se takrat še nisem zavedala. Ko se je začela vojna, sem bila v Londonu, potem sem eno leto živela na Švedskem. Ob vrnitvi domov sem - nekdanja avstrijska*

⁸ A. Karlin, *Im Banne der Südsee*, Minden-Berlin-Leipzig (brez letnice, izdaja od 11.000 do 30.000; glede na založniški predgovor in na podatek Orožnove, da je knjiga *Im Banne der Südsee* izšla 1930, je letnica naše izdaje 1932), str. 227 in dalje. V. Šlibar in Z. Šmitek v opisu zbirke Alme Karlinove (*Kulturni in naravni spomeniki Slovenije. Zbirka vodnikov* 113, Ljubljana 1982, str. 24) navajata, da je knjiga *Im Banne der Südsee* prvič izšla 1929., drugič pa 1930. leta.

*državljanica - bila državljanka na novo ustanovljene države Srbov, Hrvatov in Slovencev.*⁹

V usodo brezdom(ovin)stva torej Karlinove ne povede zgolj njena narava, ki ji je popotništvo eksistencialna nuja, temveč tudi zgodovina. V ahasverstvu se ne izraža zgolj osebnostno bistvo, temveč tudi časov sila. V svetovnem popotovanju Alme Maksimilijane Karlin ne gre za nikakršno turistično eksotiko. Smrt matere ter vrnitev v zanemarjeno domačo hišo strahov in tesnobe, ki ni prav nič podobna sanjam o vrnitvi slavne svetovne popotnice, kot sklepni akord samo še poudarita tragičnost avtoričine življenjske izkušnje. Vidimo, da je potopis zares samo formalni pripovedni okvir za avtobiografijo A. M. Karlin. V študiji Dom, domovina, jezik... in Alma Karlin Božena Orožen analizira odnos znamenite svetovne popotnice do ozemljenosti v domovinskosti, toda prisiljena je resignirano ugotoviti: *"Branje, s katerim smo se lotili obeh potopisnih knjig Alme Karlin /za svoj razbor je avtorica uporabljala prvotno izdajo potopisa o svetovnem potovanju, ki je imela le dva dela/, nas je morda pustilo nepotešene. Nemara smo pričakovali večjo navezanost na dom, na rodno Celje, na ožjo domovino... da, pričakovali smo nemara, da se bo oglasila kaka izjava o njenem slovenskem poreklu /po obeh starših/, kak pristnejši odnos do slovenščine..."*¹⁰

Pripadnost kakršnikoli skupini ali skupnosti Alme Maksimilijane Karlin seveda ni mogla zanimati, kar je mogoče pričakovati že iz poudarjanja samote kot njene tragične, toda neizogibne usode, zoper katero človek ne more storiti ničesar. Karlinova celo svoje spolne pripadnosti ne poudarja, kar je videti iz sledečega odlomka knjige Einsame Weltreise: *"V San Franciscu me je doletelo dvoje nepričakovanih veselij: prigovarjali so mi bili, naj pišem tudi za gornještajerske časnike in so mi poslali pet naslovov. Eden izmed mojih prispevkov je veliko pozneje izšel v Gornjeavstrijskem listu (Obersteirer Blatt), na tri sploh nisem dobila odgovora in so verjetno končali v košu za papir, na petega pa sem - zdel se mi je najslabši - prejela zelo ljubezniv odgovor urednika celovškega časopisa, ki je prosil za tuje znamke in seveda pisal 'Dragi gospod Karlin!' Sčasoma se je med nama razvilo prijateljstvo, ki še danes traja."*¹¹

Epizoda je spet oblikovana v korespondiranju tragične nerazumljenosti in humorne igre (spolnih) zmešnjav, ki izraža avtoričino popolno obvladovanje predtekstne resničnosti.

Če v mnogih spisih avtobiografske narave najdevamo poudarjeno izražena intertekstualna razmerja, je treba reči, da je Alma Maksimilijana Karlin glede tega velika izjema in da je tudi skozi neobstajanje eksplicitne medbesedilnosti nakazana njena silovita eksistencialna osamljenost. Seveda je tak položaj tudi posledica dejstva, da je avtorica pričevanje o sebi navezala na popotovanje po krajih, kjer belci niso bili ravno

⁹ A. Karlin, Samotno potovanje, str. 5-6.

¹⁰ B. Orožen, n. d., str. 161.

¹¹ A. Karlin, n. d., str. 130-131.

običajni, toda kljub temu nenavezovanje na starejše tekste deluje izstopajoče: Žiga Herberstein, ki je Evropi odkril Moskovo, to dotlej izkustveno skoraj docela neznano deželo severa (v ljudskih predstavah je budila podobne asociacije kot bajeslovno kraljestvo Thule), je v uvodu v Moskovski zapiske npr. razmeroma veliko pozornost namenil starejšim spisom o Rusiji, pa čeprav so bili vsi malo vredni...¹² S tem je pač povzdignil veljavo svojega teksta, kajti vzpostavljanje relacij med besedili ima vselej določen vrednotenjski naboj. Karlinove to ne zanima: njena lastna izkušnja je edino merilo veljave pripovedi. Ne sklicuje se ne na spise ne na ljudi kot priče lastnih videnj in doživetij: med njo in bralcem ni nobenega posrednika, noben pričevanjski advokat ji ne stoji ob strani. Njena samota je potemtakem tudi po tej plati popolna. Zato je obsojena na tako rekoč popolno subjektivnost, to pa njeno potopisje najmočneje potiska v položaj žanrske figure za avtobiografijo.

Zanimiva je primerjava Karlinove z Jušem Kozakom. Medtem ko je ljubljanski pričevalec o lastnem življenju za svoj avtobiografski tekst potreboval v temelju statičen pripovedovalski položaj (tako Celica kot Lesena žlica se dogajata v prostorih, kjer je človeku fizično povsem tako, kot hočejo drugi), velika Celjanka za razvidevanje sebe v svetu potrebuje pot, svobodno dinamiko in široka obzorja. Pri Kozaku eksistencialna živost nasprotuje pripovedovalčevi ujetosti v okoliščine in razmere zgodovine, pri Karlinovi pa je med osebnostno neomejenostjo in brezbrežnimi obzorji sveta vzpostavljeno razmerje vzporednosti. Tragedija Karlinove je torej v njej sami, ne v okoliščinah, ki jo obdajajo, oz. ne predvsem v njih: samota, o kateri piše, je notranja samota. Tako ne preseneča, da se mora Kozak nenehno zatekati v refleksije o svojih domišljijah ter v reminiscence na že doživeto, medtem ko Karlinova izpoveduje svojo popotniško eksistenco brez povezav z minulostjo. Kot tekstni lik pozna Karlinova samo sedanost, medtem ko je Kozak v enakem položaju zelo zaposlen tudi s preteklostjo. Karlinova je mostove za sabo nenehno podirala; zanjo poti nazaj nikoli ni bilo.

Vse drugačen kot Alma Maksimilijana Karlin je v svoji avtobiografski knjigi *Das ewige Feuer im fernen Land* dr. Fritz Zangger.¹³ Avtor hoče biti glasnik kolektiva, tj. glasnik nemštva na slovanskem jugu bivše dvojne monarhije, ki se je po letu 1918 znašlo v položaju nacionalne manjšine. Značilen je podnaslov omenjene knjige, ki se glasi: *Ein deutsche Heimatbuch aus dem Südosten*. Pričevalčeva subjektiviteta je popolnoma vključena v prizadevanje za ohranitev nemške skupnosti v Sloveniji, njegova individualiteta pa je le eksempl za možnost ohranitve nemške identitete sredi slovanskega morja, s katerim praktično nima in noče imeti nobenih stikov. Najbolj prihaja to do izraza v opisu ukvarjanja z glasbo: kakor je Slovence fasciniral Prešeren

¹² S. Herberstein, *Moskovski zapiski*, Ljubljana 1951, str. 5-6.

¹³ F. Zangger, *Das ewige Feuer im fernen Land*, Celje 1937.

ter jih zaznamoval s pisanjem verzov - tako je npr. vsak pravi domorodni narodnjak (še zlasti prvak) druge polovice 19. in začetka 20. stoletja koval stihe ter jih spenjal s kar najbolj gladkimi in sladkimi rimami (nenavadno pogosto so si hoteli literarno slavo in veljavo pridobiti politični ljudje, ki so očitno čutili, kako jih njihova poklicna dejavnost ne bo pripeljala na nacionalni Olimp, ker je ta pač pridržan za može in žene peresa in tinte) -, je Nemce pri nas vznemirjala orjaška postava Richarda Wagnerja, tega najbolj germanskega izmed vseh nemških umetnikov 19. st.. Že naslov Zanggerjeve knjige asociira začetek znane pripovedi o Graalu iz 3. dejanja Wagnerjevega Lohengrina (In fernem Land, unnahbar euren Schritten...). Očitno je vsak pravi Nemec naravnost moral postati glasbeni navdušenec oz. amaterski glasbenik... Zanggerjev svet je svet zavestne omejenosti na zgolj nemštvo, kar nakazujejo že programske besede v uvodu njegove knjige: *"Den deutschen Brüdern draußen aber sei dieses Buch ein Zeugnis, daß das ewige Feuer deutscher Treue auch bei uns im fernen Lande brennt. Möge Treue mit Treue vergolten werden, damit es vollends wahr werde, was wir so gern singen:*

*Einsam wir sind, doch nicht allein,
Sind im Geiste nicht Millionen mit uns?
Alle die Brüder, Söhne einer Mutter,
Die auch uns, ihr fernstens Kind, nicht vergißt."*¹⁴

Tako tudi ne preseneča, da na nasprotni strani Zangger opaža kot veliko Drugo samo narod, Slovence, ne pa posamičnikov: ti so razvidni le na nemški strani, toda v veliki meri so zaradi vključenosti v eno kolektivno subjektiviteto samo podvojitve in potrojitev avtorjevega lika (zlasti v glavnih potezah, ki se razodevajo v brezpogojni zavzetosti za nemštvo in posledično tudi za glasbo, saj je Richard Wagner, kot smo že nakazali, bil doživljan kot sinonim za nemškost v življenju in umetnosti, svoje pa je prispevalo tudi ožje rojaštvo s Hugom Wolfom¹⁵). Do nekaj osebne Zanggerjeve pozornosti in do označenosti z imenom in priimkom se od naših ljudi prebije le Ivan Tavčar, ki je označen kot "plemeniti Slovenec",¹⁶ kar je značilno utemeljeno z dejstvom, da je njegov organ Slovenski narod enkrat prijazno pisal o nemški manjšini v Kraljestvu SHS. Videti pa je, kakor da pričevalec vsaj podzavestno občuti problematičnost takšnega pristopa k pisanju, kjer je praktično vse dobro povezano le z lastnim narodom, vse hudo in slabo pa s Slovenci; tako na nekem mestu knjige *Das ewige Feuer im fernen Land* ob dokaj kočljivi mednacionalno sporni zadevi beremo: *"Ich treibe hier nicht Politik, sondern erzähle nur, was ich selbst erlebt und erlitten habe. Ich rede nicht aus Haß, sondern aus Sorge um gemeinsame heilige Güter, die von einem gemeinsamen teuflischen Feind bedroht werden..."*¹⁷

¹⁴ F. Zangger, n. d., str. 5.

¹⁵ Prim. poglavje In Hugo Wolfs Heimat, v: F. Zangger, n. d., str. 112 in dalje.

¹⁶ Poglavje Ein edler Slowene, v: F. Zangger, n. d., str. 98.

¹⁷ F. Zangger, n. d., str. 135.

Zanggerju se tudi zdi potrebno poudariti - kar v imenu celotne nemške manjšine v jugoslovanski kraljevini - sledeče: *"Wir sind aber auch unserem Staate /= Jugoslaviji/ treu, schon deswegen, weil uns Deutschen alles, was nach Irredenta riecht, wider die Natur geht. Wer daran zweifelt, beweist mit seinem Mißtrauen, daß er selbst in unserer Lage Irredentist wäre. Er hält es eben nach seiner eigenen Denkungsart für unmöglich, daß eine Minderheit staatsreu sein könnte.*

Zweiten wissen wir genau, daß es für uns keine größere Dummheit gäbe, als etwas gegen den Staat zu unternehmen. Wir sind keine Selbstmörder."¹⁸

Ker so Slovenci bili v novonastali Kraljevini SHS in pozneje Jugoslaviji pripadniki državnega naroda - pa čeprav paradoksalno kot narod v njej niso bili jasno priznani (po l. 1929 vse do pavlinske "via facti" razveljavitve aleksandriške diktature celo sploh niso bili priznani) -, je bilo udrihanje po njih seveda nevarno, še posebej, ker je vodja slovenskega katoliškega političnega tabora dr. Korošec praktično v vsaki starojugoslovanski vladni garnituri zasedal sila vplivni položaj notranjega ministra... Pomenljivo je Zangger o težavah s Slovenci pričeval predvsem za obdobje Avstrije, ne pa tudi pozneje, ko se je nemška manjšina s politiko segregacije pravzaprav getoizirala ter se po tej poti hotela zavarovati pred utopitvijo v večini. Temu so služile tudi od Zanggerja nadrobno opisane nemške nacionalno zelo intencionalne kulturne manifestacije po letu 1918. Nemci so upoštevali le avtoriteto države, medtem ko stika s pripadniki državnega naroda niso iskali, saj so se pred njimi obdali z neprebojnim zidom nacionalizma. Zangger izraža tipična občutja manjšinca, ki z nelagodnostjo opazuje vsa ravnanja večine. Nedvomno zelo verno izraža dokaj mračna in ozka obzorja nemške manjšine v Sloveniji pred letom 1941. Na takem ozadju se kaže Alma Maksimilijana Karlin kot s skupinskimi fobijami in travmami popolnoma neobremenjena pričevalka velika posebnost. Jasno vidimo, kako pripadnost kulturi velikega naroda sama po sebi ne prinaša svetovljanstva. Tako postaja očitno, da Karlinova sicer nedvomno pripada nemškemu kulturnemu krogu, toda njena pripadnost nemškemu narodu je močno vprašljiva. Še posebej takšnemu nemškemu narodu, kot so si ga predstavljali Nemci v Jugoslaviji.

Zusammenfassung

ZWEI AUTOBIOGRAPHISCHE ZEUGNISSE IN DEUTSCHER SPRACHE

Alma M. Karlin (1889-1950) und Dr. Fritz Zangger (1877-1939) gehören zu den bedeutendsten deutschschreibenden Autoren in Slowenien. In ihren Werken nehmen autobio-

¹⁸ F. Zangger, n. d., str. 138.

graphische Texte eine besondere Stellung ein, zwischen ihnen bestehen jedoch wesentliche Unterschiede.

Alma M. Karlin, die einsame Weltreisende, schreibt in ihren Werken ihre eigene Lebenserfahrung nieder, die unwiederholbar und äußerst persönlich ist, Fritz Zanger versucht dagegen, als Sprachrohr eines Kollektivs aufzutreten, als Sprachrohr der deutschen nationalen Gemeinschaft in den slowenischen Ländern. Darauf beruht der grundlegende Unterschied ihrer Aussagen (eingehend wurden die folgenden Werke behandelt: Alma M. Karlin, "Einsame Weltreise" und "Im Banne der Südsee"; Fritz Zanger, "Das ewige Feuer im fernen Land"): Alma M. Karlin hebt durch den Hyperkosmopolitismus ihr Schicksal hervor, das in der existentiellen Einmaligkeit besteht (sie schildert ihr Leben vor dem Hintergrund der Reise), Dr. Zanger manifestiert dagegen durch den extremen Nationalismus sein Engagement im gesellschaftlichen Milieu, das strengstens darauf bedacht ist, Kontakte mit der Mehrheitsbevölkerung zu meiden.

Während die Texte Karlins allseitig offen sind für allerlei Erfahrungen und Erlebnisse, wimmelt es bei Zanger von apriorischen Urteilen und sogar stereotypen Vorurteilen, vor allem ist er aber engstirnig, was auch für sein Verständnis der Kulturwerte gilt.

PTT CELJE

Celje, Krekov trg 9

Poslovna enota PTT prometa Celje deluje v sklopu PTT PODJETJA SLOVENIJE.
Svojo dejavnost opravljamo na območju 8 občin celjske regije.

Na okencih naših pošt lahko uporabniki opravijo naslednje storitve:

- sprejem vseh vrst poštних pošiljk
- opravljanje vseh vrst blagajniških storitev
- dostavo vseh vrst poštних pošiljk
- sprejem EMS pošiljk (hitra pošta) v Celju in Velenju

Poleg teh osnovnih storitev opravljamo še:

- prodajo vseh vrst znamk in poštних vrednot
- prodajo filatelističnih znamk in albumov za razne priložnosti
- prodajo hišnih predalčnikov (in rezervnih delov)
- prodajo žetonov za tel. govornice
- prodajo vseh vrst krajinskih razglednic in čestitk (vizitk) za razne priložnosti
- prodajo srečk in še vrsto drugih neživilskih proizvodov.

Delovni časi pošt so usklajeni v skladu z merili za določanje delovnih časov ter potreb uporabnikov v določenem kraju.

Vladimir Šlibar

DOMAČA OBRT IN PREHRANA NA PAŠKEM KOZJAKU

Uvod

Območje Paškega Kozjaka je za proučevanje razširjenosti domače obrti in njene ohranjenosti zelo zanimivo.¹ Zaradi svoje geografske lege je namreč vedno bilo odmaknjeno od komunikacij. Tudi njegova politična delitev na več občin je vplivala na razvoj Paškega Kozjaka. Še do pred nekaj let med posameznimi zaselki sploh ni bilo prometnih povezav tako, da je do naselij bilo mogoče priti samo peš ali z volovsko vprego, pa še to, zlasti pozimi, zelo težko.

Slabe prometne razmere in relativna zaprtost področja sta vplivala tudi na negativno gibanje števila prebivalstva. Večina naselij je beležila stagnacijo in nazadovanje, izjema so le naselja Kozjak in Sp. Dolič, kjer je število prebivalcev vseskozi ostajalo enako, in Paka, ki je beležila v letih 1961-71 100 % porast.²

Domača obrt

Glede na naravne in socialne razmere bi lahko pričakovali, da bo domača obrt na Kozjaku zelo dobro razvita, vsaj tako kot na sosednjem Pohorju, kjer so bile komunikacije podobno slabo razvite. Po doslej zbranih podatkih ugotavljamo, da so bile kmetije na Kozjaku res skrajno avtarkične in v gospodarskem smislu samooskrbne. Po drugi strani pa nam stanje v domači dejavnosti pove, da je bilo stanje navsezadnje vendarle podobno kot na tistih področjih z vaškimi obrtniki, ki so izdelovali posamezne izdelke tudi za svoje sosede.

Obrt je bila krajevno locirana in na južni strani Kozjaka (Brezen in Strmec na Dobrno) veliko bolj živa kot na ostalem območju, kjer so živele le posamezne zvrsti domače obrti. Med najbolj ohranjene domače obrti sodijo tiste, ki so bile neposredno povezane z gospodarskimi dejavnostmi na kmetijah (pletarstvo, izdelava metel in oglarstvo).

¹ Večino podatkov, ki so objavljeni v tem prispevku, je bilo zbranih na raziskovalnem taboru Paški Kozjak 1991/1992. Tabor je organiziral Kulturni center Velenje - Muzej Velenje, in se mu na tem mestu zahvaljujem za povabilo in plodno sodelovanje.

² Krajevni leksikon Slovenije III., Ljubljana 1976, podatki o popisu prebivalstva krajev, ki segajo v območje Paškega Kozjaka.

Pletarstvo je še dandanašnji precej živo, saj pletejo skoraj pri vsaki drugi hiši: surovino si pač priskrbijo v bogatih domačih mešanih gozdovih. Pri izdelavi košev uporabljajo različen les. Za dno uporabijo bukovo desko, kolči so jesenovi ali drenovi, pleteni pa z vrbo ali leskovo vitro. Zaključek je iz srobot, ki je zaviti z vrbovo šibo ali žico. Srobot se pogosto pojavlja tudi kot pomožni material, saj ga včasih vpletajo tudi v stene koša. Koše izdelujejo predvsem v dveh velikostih. Večji za listje se imenuje "kripjek", manjši za krmo pa "prelostni koš". Poleg košev ponekod pletejo tudi "caje". Narejene so iz podobnih materialov kot koši. Dna so bukova, kolči in locen so leskovi ali jesenovi, oplet pa je navadno iz vrbe.

Slika 1: Koš - vitrek (foto: V. Šlibar)

Poleg košev in "caj" je eden od gospodarjev pletel tudi "redoseje", sita za ločevanje žita od ostalih primesi, ki ostanejo po mlačvi. Obod je bil smrekov, vitre za mrežo pa vedno leskove. Ohranila se je tudi izdelava košaric iz slame (peharji). Slamo, ki ni smela biti zlomljena, so nekoč povezovali z drobno leskovo vitro. Danes večina pletarjev uporablja izolirano raznobarno žico. Ta način pletenja sicer nekoliko poveča moč košarice, vendar je estetski videz košarice slabši.

Pri izdelovalcih košev, caj in peharjev se poleg starih preizkušenih materialov vedno bolj uporabljajo tudi novi, vendar trpežnejši materiali, kot so debela poljeklena žica namesto kolčev, embalmirni trak namesto leske in vrbe (za opletanje sten) ter že omenjena izolirana žica za pletenje peharjev.

Druga precej dobro ohranjena dejavnost je izdelava brezovih metel. Te izdelujejo skoraj pri vsaki hiši. Poleg pletarstva je to najbolje ohranjena panoga domače obrti.

Tretja dejavnost, ki sodi tudi med lesne domače dejavnosti, je oglarstvo. Glede na skromne donose kmetij na Paškem Kozjaku je bilo oglarstvo do nedavnega zelo dobro razvito in ohranjeno. Najbolj je seveda cvetelo v času, ko so v bližnjem Vitanju delovale fužine, kovaška industrija in rudnik, ki so ga vsi kupovali za svoje potrebe. Kupovali so ga tudi tovarnarji in kovači iz Celja in okolice.

Oglje so kuhali tako manjši lastniki gozdov kakor večji kmetje. Manjši lastniki so navadno kuhali sami, večji lastniki pa so za to delo najeli delavce - oglarje. Ti so bili v času dela v gozdu ob kopiščih tudi stalno nastanjeni. V lesenih in s slamo kritih kočah, ki so jih postavljali, so ob z mahom zamašenih stenah stale postelje, nad njimi pa so v steno zabili kline za obešanje obleke. Sredi koč je bilo nekoliko dvignjeno kamnito ognjišče, na katerem so kuhali hrano. Ker so bili večji kompleksi gozdov v lasti enega lastnika le na vitanjski strani Kozjaka, te kočje omenjajo le v Brezni in okolici.

Bolj razširjena dejavnost je bila izdelava grabelj: tudi pri tej so mojstri uporabljali več vrst lesa. Ročaj je bil običajno leskov, čeljust bukova, zobje (cveki) jesenovi, locen pa iz hudobike. Materiali so ostali vse do danes enaki, le tehnika izdelave se je posodobila. Nekoč so zobe (cveke) kvadratno pooblali po vzorcu, danes pa jih mnogi izdelujejo na šabloni. Prej so kvadratno obdelane zobe na enem koncu še nekoliko obdelali in zabili v čeljust ter nato obrezali z nožičem, danes pa okroglo obdelan zob zabijejo v čeljust in ga obdelajo (priostrijo) le v spodnjem delu. Locen, ki poveže čeljust z ročajem, obdelajo svež in ga še svežega zvijejo, da se tako posuši. Tako ohrani primerno obliko. Izdelava grabelj je največkrat potekala po temle zaporedju. Ko so si pripravili zobe in locne, so izdelali čeljusti. Nato so v obdelan les navrtali luknje za zobe, ročaj ter locen. Sledilo je zabijanje zob in njihova dokončna obdelava ter zabijanje ročaja v večjo luknjo. Ročaj je

bil vedno iz leskove palice. Nato so prevrtali ročaj, v luknjo vstavili locen in ga v odprtini na vsaki strani ročaja pritrdili na čeljusti. Tako so grablje bile izdelane. Še delujoči mojstri še dandanašnji na tak način izdelujejo grablje tudi za trg.

Domačih tesarjev in kolarjev je bilo zelo malo. Najnujnejše kolarske izdelke ali nujna popravila je pri vsaki hiši naredil kar gospodar sam ali pa kvečjemu kdo od bližnjih sosedov. Zanimiv je primer, kako je pri kmetiji Flerenač oče sedanje lastnice kmetije povečeval trdnost in odpornost lesa: z namakanjem v raztopini prepelike in vode je špicam za kolesa izboljševal trpežnost.

S kolarstvom je bilo povezano tudi kovaštvo, saj je kolo voza in ostale kovinske dele moral narediti kovač. Teh na Kozjaku ni bilo veliko (kvečjemu po eden v vasi, le v Strmcu so imeli dva), več jih je bilo seveda v dolini ob cestah, kjer so iz gozdov vozili les. Eden redkih kovačev na Kozjaku je bil pri Reberniku.³ Tukaj so podkovali tudi vole, ki so bili glavna vprežna živina v tem hribovitem svetu. Za omenjeno opravilo so imeli pri Reberniku poseben štant za podkovanje volov. Pri Reberniku so izdelovali tudi železne dele vozov in kovali kolesa.

Manj razvito je bilo sodarstvo, zato so redki samouki sodarji popravljali in izdelovali sode tudi za sosede. Na celotnem območju smo zasledili le dva sodarja, vendar tudi ta dva svoje dejavnosti ne opravljata več.

Podobno je bilo z krovci. Pričakovali bi, da je bilo glede na zaprtost območja in obilico lesa več krovcev. Pa smo na celotem območju zasledili le štiri, pa še ti svoje delavnosti ne opravljajo več. Način pokrivanja se je v zadnjih desetletjih pač spremenil. Ljudje tudi tukaj hiše in marofe pokrivajo z opeko ali s salonitnimi ploščami in ne več z "šinklni" ali s slamo kot nekoč. Mojstrov za pokrivanje s "šinklni" zato ni več, prav tako ne rži z dolgo slamo. Kritje s slamo torej ni več mogoče, saj tudi mojstrov za to delo ne bi več našli.

Med lesnimi domačimi dejavnostmi velja omeniti še coklarstvo. Mnogo izdelovalcev je svojo dejavnost že opustilo, ostali so samo še štirje. Cokle so tako kot drugod sicer izdelovali iz javorja, tudi sama izdelava je bila podobna. Problem je bilo predvsem usnje za izdelavo cokel, saj je bilo drago in večini ljudem nedostopno. Zato so si pomagali s starimi usnjenimi čevlji. Coklar je staremu čevlju odstranil izrabljeni usnjeni podplat in na njegovo mesto pribil novega lesenega. Tako narejenemu obuvalu, ki ni bilo niti čevljev niti cokla, so pravili "gajbeljni". Tovrstna obutev je bila zaradi revščine zelo pogosta, tako na Kozjaku kot na sosednjem Pohorju.

³ Povedala Ivana Pušnik - p.d. pri Rebernik, Strmec nad Dobrno 20.

Malo je bilo tudi čevljarjev, saj leta 1905 lahko zasledimo le enega in še ta je delal v dolini (Klanc)⁴. Zato so pozimi v te kraje večkrat zahajali potujoči čevljarji, ki so naredili obuvala za vso družino in nato odšli drugam. Pri delu so uporabljali pretežno domače usnje in doma narejeno dreto.

Večjih voda na Kozjaku ni, zato so imeli domačini svoje mline in žage ob nižje ležečih potokih: v Hudičevem grabnu, ob Glažarici, Hudinji in Paki. Nekoč je bilo tukaj tudi do pet mlinarjev - obrtnikov in trije žagarji⁵. Sedaj mlinov ob vodah v glavnem ni več, saj so jih lastniki prenesli domov na domačije⁶, kjer jih sedaj poganja elektrika. Podobno usodo so doživele žage, ki pa so propadle zaradi prepovedi žaganja lesa po II. sv. vojni. Danes večji kmetje žage ponovno postavljajo, vendar tokrat doma, kjer jih poganja elektrika.

Nekoč močno razvita domača obrt na Paškem Kozjaku je bilo žganje apna. Aparstvo je bilo zaradi obilice apnenca in cenene kurjave zelo razširjeno, odjemalci pa so bili industrijski objekti v bližini in rudnik. Dejavnost je vzpodbujalo tudi gradbeništvo v dolini.

Vse naštete dejavnosti, razen pletarstva, so v glavnem opravljali moški člani družine ali pa najeta delovna sila. Ženske so opravljale manj težavna dela: predenje, barvanje tkanin, izdelovale so različne mlečne proizvode in drugo.

Pridelava lana in volne je bila zaradi potreb družine dobro razvita in so zanjo v celoti skrbele ženske. Obdelan lan, lanen sukanec in volno so nato belili na soncu. Po običaju je celotno delo moralo biti opravljeno do srede marca (sv. Jedrt).

Ponekod so volnene in lanene niti združili in tako dobili surovino za grobo domače sukno, raševino, ki so jo uporabljali za moške delovne obleke, rjuhe, posamezne niti pa tudi za dreto. Raševino so izdelovali tkalci, ki pa jih na Kozjaku ni bilo, zato so jo tkali v dolini. Tkanine so barvali kmetje sami. Pri tem so uporabljali zelene orehove lupine, ki so platno dajale rjavo barvo. Kdor pa je želel imeti platno kvalitetnejše obarvano, ga je nesel barvarju v Vitanje.

Poleg različnih del, ki so jih ženske opravljale na polju in doma, velja omeniti še lokalno posebnost: izdelovanje rož iz papirja. Dekleta in žene so rože uporabljale za različne

⁴ Kažipot po Slovenskem Štajerskem, Celje 1905, str. 146.

⁵ Prav tam, str. 146 in 233.

⁶ Janko Orožen, Paški Kozjak (zemljepisni in zgodovinski oris), Celjski zbornik 1973-1974, Celje 1974, str. 342-358.

priložnosti in namene, tako npr. za krasitev "bohkovega kota" ali pa za krasitev cerkve sv. Jošta na Paškem Kozjaku ob cerkvenih praznikih.

Slika 2: Hišno znamenje pri Sedovniku na Paškem Kozjaku (foto: V. Šlibar)

Iz zgoraj povedanega lahko zaključimo, da so med domačimi dejavnostmi danes najbolj razvite tiste obrti, ki so neposredno vezane na poljedelstvo in živinorejo (pletarstvo in izdelava metel). Ostale so bile že nekoč bolj ali manj krajevno pogojene in vezane na določena območja, mojstri pa so jih opravljali tudi za sosede (izdelava gabelj in vil, tesarstvo, krovstvo, sodarstvo in kovaštvo). Domača obrt je po drugi svetovni vojni seveda doživela velike spremembe, saj je večina tradicionalnih obrti povsem zamrla.

Večino prej doma narejenih izdelkov so pač zamenjali industrijski, njihova dostopnost pa se je s povečano mobilnostjo prebivalcev (delo v dolini) nedvomno povečala.

Prehrana Na Paškem Kozjaku

Prehrana ljudi na Paškem Kozjaku se ni bistveno ločevala od prehrane na sosednjih območjih, nedvomno pa je bila odvisna od posestne in socialne strukture, saj so bogatejši jedli boljše in bolj raznoliko.⁷ Na način prehranjevanja so vplivala tudi posamezna letna obdobja. V času, ko je bilo obilo dela s košenjem travnikov, na polju ali v gozdu, so bili obroki pogostejši, obilnejši in kvalitetno boljši. Običajno so v tem času imeli pet obrokov (zajtrk, malico, kosilo, popoldansko malico in večerjo), pozimi pa so izpustili obe malici.

Največkrat so zajtrkovali ajdove ali ječmenove žgance, kuhano zelje z žganci, repo ali kavo. V času težaških del so za predzajtrk pridali še kruh, slanino in jabolčnik. Naslednji obrok so zaužili na delovnem mestu, kjer jim je domača gospodinja ali dekla najpogosteje postregla s kislim mlekom, kruhom in jabolčnikom ali pa samo z vodo. Če so imeli pri hiši delavce, so jim najprej postregli z žganjem in nato s suhim mesom ali klobasami in kruhom. Ženskam so v "tavrhu" pred delom postregli z žganci, kislim mlekom ali kavo, za kosilo pa z žganci z zeljem, s krompirjem, solato in kompotom iz suhega sadja.

Za kosilo je jedilnik največkrat vseboval juho (fižolovo, ajdovo, belo (z dodatkom stepenega jajca ali smetane) ali gobovo), krompir (zabeljen ali v oblicah), ričet, zabeljen fižol ali mlince. Boljše je bilo nedeljsko kosilo, ki je vsebovalo obvezno juho (iz svežega mesa z rezanci ali iz suhega mesa z zakuhanim krompirjem). Nedeljskemu kosilu je bilo podobno tudi praznično.

Za večerjo so pogosto jedli krompir (v juhi ali v oblicah), velikokrat pa so gospodinje pripravile še pečeno polento z mlekom ali s kislim mlekom, proseno kašo ali močnik.

Posebni dogodki v družini so narekovali poseben jedilnik. Poroka je že nekoč pomenila mejnik v življenju družine, zato je bila tudi hrana ta dan temu primerna. Naporen dan so navadno začeli s kisljo juho. Za kosilo so pripravili: govejo juho z zakuho, kuhano govedino in pečenko s krompirjem ter hren. Ob koncu so postregli še s pečenim ali ocvrtim piščancem, hrenom z jajci, vinsko omako ali mrzlim mesom in vinom, za sladico pa z orehovo ali rožičevo potico. Krst običajno ni zahteval posebnega jedilnika,

⁷ Anton Sore, Geografija nekaterih delov Celjske makroregije, Celjski zbornik 1969 (posebna izdaja), str. 42-50.

le boter in botra sta ostala na boljšem nedeljskem kosilu. Ponekod so za ta dan pripravili pečeno kokoš in potico.

Tudi ob smrti v hiši je bil jedilnik spremenjen, bogatejši, saj je bedenje pri umrlem zahtevalo več energije. Po polnočni molitvi so postregli s kruhom in jabolčnikom. Poseben jedilnik je poznala tudi sedmina. Najprej so postregli z govejo juho, krompir z govedino in hrenom, nato pa še pečenko z rižem. Vsak del večerje je imel tudi svojo vrsto solate. Na mizi so bile poleg orehove in rožičeve še krompirjeva potica, špehovka, kruhova potica in jabolčni zavitek. Boljše so jedli tudi bolniki in porodnice. Poleg kokošje juhe so dobili za okrepčilo še kavo ali čaj, pšenični kruh in celo belo ali rdeče vino.

Na pripravo hrane so vplivali tudi cerkveni prazniki. V času sv. Treh kraljev so gospodinje spekle "stoujek". To je bil kruh iz črne moke, suhih hrušk, klinčkov in rozin. Poleg tega so na pogrnjeno mizo obvezno prinesli še klobase. Omenjenega kruha so bile deležne tudi vse domače živali. V času posta pred veliko nočjo so z jedilnika črtali poleg mesa celo mlečne izdelke, ki so jih ob navadnih petkovih postih običajno jedli. Hrana je bila v teh dneh nezabeljena in kuhana samo v vodi.

Povsem drugače je bilo za velikonočno nedeljo. Bogati malici (žegnano prekajeno meso s hrenom in jajci) je sledilo še kosilo. Manjkalo ni niti raznovrstnega peciva: potic (lešnikove, rožičeve, kruhove s skuto, jabolčne), buhteljnov, krofov in velikonočnih šarkeljnov. Na svoj račun so prišli tudi otroci, ki so tega dne dobili manjše šarkeljne, "obogatene" s pomarančami, ponekod tudi z drobižem.

Pravo malo kulinarično bogastvo pa so ponujale vsakokratne kolone, posebno večerja. Že medtem, ko so moški opravljali zadnja dela, je gospodinja s pomočnicami pripravljala obed. Na večerjo so povabili delavce in sosede, najvidnejša oseba pa je bil seveda mesar. In kaj so jim ponudili? Običajno juho z rezanci, kuhano hrbtiče s hrenom in pražen krompir, nato pečenko s krompirjem in ob koncu za sladico še kompot iz suhih sliv ter orehovo potico. Seveda so poskusili tudi nove kašnate in mesene klobase. Na ta dan je bil na mizi vedno bel kruh.

Hrano so pripravljali v kuhinji, ki so bile po večini še "črne kuhinje". V tem prostoru ni bilo veliko inventarja, v glavnem le omara, miza in sklednik s skledami, lesen "soljek" in lesen "žliček". Ponekod so imeli za hranjenje živil, loncev in škafa z zaseko še posebno šrambo nasproti kuhinje. Kruh so hranili v posebnih skrinjah na podstrešju ali pod stropom v kleti. Obedovali so večinoma v posebnem prostoru - "hiši", saj je bila kuhinja zaradi zadimljenosti neprimerna. Posodje je bilo večinoma glineno, pribor pa lesen. Vilice so bile redke, prav tako tudi noži.

Pri obedu so veljale določene zakonitosti. Hišni gospodar je vedno sedel obrnjen s hrbtom proti vratom. Poleg njega je sedela gospodinja. S hrano je postregla tista med ženskami, ki je tisti dan kuhala. Kruh so smeli rezati le odrasli, po večini je to naredil oče. Prtov pri vsakdanjih obrokih niso uporabljali, ti so bili na mizah le v času ohceti ali sedmine. Kot povsod drugod po krščanskem svetu so tudi na Paškem Kozjaku pred obedom molili. Oče je vedno molil naprej. Ponekod so molili v času malice pri delu na polju.

Kruhu so na Paškem Kozjaku od nekdaj posvečali veliko pozornost. Pekli so ga iz različnih vrst žita: pšenice, rži, prosa, ovs, ajde, soržice, v slabih letinah celo iz mletega boba. Gospodinje so pekle kruh doma v količini, ki je zadostila tedenski porabi družine. Če je pri peki ostalo še kaj testa, ga je gospodinja razvaljala, nanj nanesla skuto in smetano ter nato odišavila z meliso in pehtranom ter spekla kot priboljšek. Kot zanimivost naj navedem, da še danes večina kozjaških gospodinj peče kruh doma v krušni peči, razlika je le v tem, da ga sedaj hranijo v zmrzovalnih skrinjah, namesto v kaščah ali kleteh. Kruh je bil nekoč trši in bolj kisel, predvsem zaradi kvasa, ki so ga delali doma iz mošta.

Gospodinje so jeseni pripravljale tudi ozimnico, vendar ne takšne, kot jo poznamo danes. Ko so napolnili kaščo (žita), so največ pozornosti posvetili kisanju zelja in repe ter sušenju sadja (hrušk in sliv). Marmelad niso kuhali, saj je primanjkovalo sladkorja. Jeseni so se založili z jajci, ki so jih shranili v apneno vodo ali pšenico. Če je bila dobra letina, so stiskali tudi jabolčnik, sicer pa so jabolka še sveža spravili v klet, star jabolčnik pa predelali v kis. Doma so izdelovali tudi olje za zabelo, predvsem iz semen sončnic, maka in repice. Kjer olja niso imeli dovolj, so namesto njega uporabljali slanino ali mast. Tudi začimbe (rožmarin, lorber, majaron, peteršilj) in čaje (lipo, jagode, ajbiž, kamilice, janež in drugo) so si pridelovali in sušili sami.

Iz vsega zgoraj povedanega lahko povzamemo, da je bila prehrana na Paškem Kozjaku zelo podobna prehrani ljudi v okoliških hribih. Pogojena je bila tudi s socialnim statusom, ki ga je imela kmetija. Hrana je bila bolj močnata, jedli so veliko manj mesa, kot ga jedo danes, saj mnogim enostavno ni bilo dostopno. Na mizi so ga imeli le v času kolin in še nekaj dni po njih, ob velikih praznikih in pri težjem delu.

Pozimi so bili osnova prehrane močnik (bela juha), žganci in krompir, kot dodatek pa kislo zelje, kislata repa ter mleko. Od pomladi do jeseni je bila prehrana nekoliko pestrejša, saj je vsebovala več zelenjave. Kruha nikoli ni bilo v izobilju, potice pa so našle pot na mizo le ob velikih praznikih.

Do velikih sprememb v načinu prehrane je prišlo šele po drugi svetovni vojni, ko so ljudje začeli odhajati na delo v dolino. Socialni položaj se je izboljšal, hrana je postala raznovrstnejša in bogatejša. Pravo malo revolucijo pa so v načinu prehrane prinesli hladilni aparati, saj omogočajo uporabo mesa, sadja in zelenjave skozi vse leto.

Zusammenfassung

HEIMGEWERBE UND ERNÄHRUNG AUF DEM PAŠKI KOZJAK

Das Heimgewerbe auf dem Paški Kozjak war einst sehr gut entwickelt, war doch die Gegend wegen ihrer spezifischen Lage in der Winterzeit vom Tal beinahe völlig abgeschnitten. Entwickelt waren alle Gewerbezweige im Holzbereich, vor allem Flechterei, Wagnerhandwerk, Zimmerhandwerk und Kohlenbrennerei. Wegen Kohlen- und Kalkbrennerei war auch das Schmiedehandwerk von Bedeutung, weil die Schmiede die Ochsen beschlugen, die für die Talfuhren eingespannt wurden, und die Wagen reparierten. Einige Bauern besaßen Mühlen und Sägewerke an den Bächen im Tal.

Heute ist das Heimgewerbe nur zum Teil erhalten, vor allem die Flechterei und die Herstellung von Besen, Forken und Rechen. Unter den Frauenbeschäftigungen ist das Spinnen fast ausgestorben, während das Stricken (vor allem für Eigenbedarf) immer populärer wird.

Die Ernährung war in diesen Orten der auf dem benachbarten Pohorje/Bachergebirge und in anderen Gegenden ähnlich. Es herrschten Mehlspeisen vor mit wenig Fleisch und Gemüse. Gemüse wurde nur im Sommer und Herbst öfters serviert. Fleisch gab es wenig, vor allem in der Zeit beim Schlachten und an größeren Feiertagen. Milch wurde meistens frisch oder sauer getrunken bzw. gegessen. Süßspeisen, wie etwa die "potica" (Nußkuchen), wurden nur bei schwerer Feldarbeit serviert (Ernte, Dreschen usw.), sonst - so wie Fleisch - nur an großen Feiertagen.

In der Zeit nach dem Zweiten Weltkrieg haben sich die Verhältnisse grundlegend verändert. Die Menschen suchten Arbeit im Tal und waren nicht mehr nur von den eigenen landwirtschaftlichen Produkten abhängig. Die Ernährung wurde vielseitiger, es wurde beispielsweise Reis zubereitet, was früher nur selten der Fall war, auch Kaffee wurde öfter gekocht. Man trank nicht nur hausgemachten, sondern auch gekauften Tee, dasselbe gilt auch für die Gewürze. Eine große Veränderung brachte auch die Tiefkühltruhe mit sich, die das Einfrieren von Gemüse für die Winterzeit und von Fleisch für die Sommerzeit ermöglicht.

Alenka Kolšek

PRENOVA ZDRAVILIŠKEGA KOMPLEKSA V LAŠKEM

(Zanimiv konservatorski problem in potrebno dejanje po 140 letih obstoja zdravilišča)

Uvod

V pripravah na letošnje jubilejno 140. leto obstoja zdravilišča Laško je zdraviliška uprava pri Zavodu za varstvo naravne in kulturne dediščine v Celju leta 1993 naročila podrobnejšo konservatorsko analizo in idejni predlog prenove zdraviliškega kompleksa.

Vsebina naloge je bila dvojna. V prvi vrsti je bilo treba preučiti nekdanje stanje, ureditveno kvaliteto in življenje zdravilišča. Na podlagi tega in še ob upoštevanju spremenjenega današnjega stanja pa je sledila vizija možnosti prenove oz. revitalizacije starih objektov in parka.

Ob dejstvu, da je moderna doba temeljito spremenila tako stavbni kot tudi parkovni del zdravilišča, se je postavilo vprašanje smiselnosti kakršnekoli rekonstrukcije, "postaranja" ali vrnitve izginulih spomeniških sestavin v prvotno stanje. Pomislek je bil toliko bolj upravičen zato, ker je tudi urbanistična situacija današnje zdraviliške okolice tako obremenjena, zlasti s prometno cesto in železnico, da je težko načrtovati kompleksno oživitev zdraviliške celote. Ta je sestavljena iz predela ob potoku Rečica z dvema ohranjenima depandansama ter iz glavne zdraviliške stavbe z novim hotelom, prizidanim v 70. letih povojnega obdobja. Nova stavbna masa hotela skupaj s temeljito preureditvijo starih, klasicističnih fasad in notranjščin, daje povsem nov prostorski vtis. Temelji predvsem na negativnem kontrastu med staro in novo arhitekturo.

Objekti skupaj s parkovno površino vzdolž Savinje tvorijo glavnino zdravilišča, ki naj bi v prihodnje razširilo svoj turistični del ponudbe na levi breg Savinje, pod hriboviti masiv Huma.

Nekdanji zdraviliški park je zaradi temeljitih preureditev v povojnem času izgubil duh stare parkovne zasnove ter pridobil povsem novo, po oblikovanju in opremlenosti, zlasti pa po drevesnem fondu, čisto drugačno razsežnost in značaj.

Zazidava, ceste in parkirišča mu vedno bolj krčijo življenjski prostor. To je velika izguba, če pomislimo, da je v vsakem zdravilišču ravno park eden bistvenih sestavnih delov ponudbe.

Kljub navedenim pomislekom in spremembam smo vendarle našli dovolj prijemljivih podatkov o bivšem stanju ter ohranjenih sestavinah, da smo zdravilišču namenili pozornost; mislimo celo, da je vanj vredno vložiti nekatere prenovitvene napore. Oglejmo si razloge, ki so nas pri tem vodili, začenši z zgodovinskim razvojem in oblikovno zasnovo kompleksa.

Nastanek in razvoj zdravilišča

Kakšno je bilo torej zdravilišče Laško v preteklosti, do kod je segal njegov prostorski in funkcionalni domet, kaj so v njem počeli in s čim so zdraviliške goste animirali njegovi najstarejši lastniki, kako je potekal vsebinski in oblikovni razvoj parka, vse to so vprašanja, katerih odgovori so osnova za razmišljanja o prenovi.

Zdravilišče so od prvotnih skromnih začetkov povzdignili, mu dali zagon za razcvet in kasneje tudi širši deželni renome zlasti trije lastniki: Leopold Rödler, Lorenz Stein in Theodor Gunkel. Vsak med njimi je prispeval znaten delež k razvoju zdravilišča, ki je od prvotnih skromnih termalnih vrecev preraslo v eno od zelo znanih in obiskanih toplic na celjskem območju.

Z gotovostjo je ugotovljeno, da so zdravilne vrelece v Laškem uporabljali že Rimljani, temelji njihove kopališke stavbe se skrivajo pod današnjim zdraviliškim poslopjem. V 17. stoletju so na desnem bregu Savinje, ob sotočju z Rečico, postavili leseno kopališko zavetje ter majhen bazen. Tu so se kopali prebivalci trga Laško ter njegove okolice. Visoka voda Savinje in Rečice je to preprosto kopališče uničila in prekrila z naplavinami.

Vrelcev je bilo več, na desnem in na levem bregu Savinje pod Humom, zato se tedanji lastniki zemljišč niso mogli odločiti, katere bi odkrili. Zaradi močne pare, ki jo je bilo pozimi opaziti na sotočju, so meščani začeli kopati na tem mestu in l. 1818 odkrili glavni vrelce "eno klaftro" globoko pod rečnimi nanosi.

Šele l. 1852, ko je gradbeni inženir Leopold Rödler od tedanje občine odkupil pribrežna zemljišča oz. pašnike, ki so pripadali srenjski gmajni, se je začel pravi razvoj zdraviliške dejavnosti. Rödler je dal izkopati pesek in grušč do kamnite osnove ter obzidal vrelce v obliki vodnjaka.

Nedaleč od vrelca je postavil prvo, še pritlično kopališko poslopje ter ga preko črpalke in kanala povezal z vrelcem. Postavil je tudi začasno leseno kopališče tik ob Savinji. Leta 1853 je dogradil veliki bazen v kopališki zgradbi. Onstran železnice, na začetku doline Rečice, je zgradil vilo Rödler, za njo pa dolg, pokrit hodnik s kipi in vodometom.

Na severni strani je stalo gospodarsko poslopje z velikim vrtom. Na desnem bregu Rečice, pod skalnimi stenami, je iz nekdanjega Zobinovega mlina zrasel enonadstropni Mlinski dvor (Mühlhof), prav tako namenjen gostom.

Rödl je bil tudi začetnik zdraviliškega parka. Najprej je zgradil visoke nasipe proti poplavam, zatem pa je izravnal kotanjast teren srenjske gmajne ter zasadil prve nasade cvetličnih gred in drevja. Hrbtenico parkovne ureditve je predstavljal topolov drevored ob cesti, ki je bil zasajen ob njeni izgradnji l. 1824. Tekel je od Kopališkega objekta do gostilne "Pri flosarju", to je domnevno do polovice dolžine današnjega parka. Zanesljivo je v Rödlovem času obstajala tudi drevesna zasaditev pred in za kopališčnim objektom, prav tako pa tudi gozdič divjih kostanjev za vilo Rödl in ob njej.

O ostalih, zlasti parkovnih ureditvah v Rödlovem času ni podatkov, prav tako pa niso znane grafične upodobitve začetkov zdravilišča.

Ko je inženir Rödl zaradi prevelikih naložb prišel ob premoženje, je moral l. 1856 na licitaciji prodati zdraviliško posest, in sicer Lorenzu Steinu, univerzitetnemu profesorju z Dunaja.

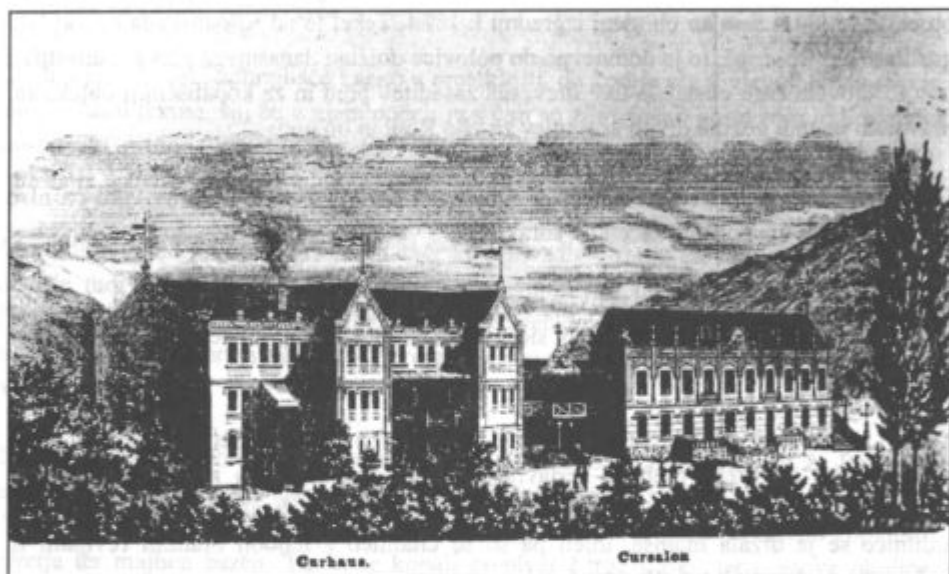
Ta je l. 1863 nadzidal kopališko poslopje še z dvema nadstropjema, objekta pa se je držalo preko pokritega prehoda restavracijsko poslopje z veliko jedilnico, obdano s teraso, pred njo pa je bil senčnat jedilni vrt s polkrožnim glasbenim paviljonom. Velike jedilnice se je držala manjša, imeli pa so še čitalnico z najbolj brani revijami in knjigami v več jezikih ter salon za dame.

Na zadnji strani zdraviliške zgradbe proti Savinji je bila še veranda, ki je vodila na širok prostor pod visokim drevjem.

Poleg velikega zdraviliškega bazena je v Steinovem času zdravilišče imelo še Stari ločeni bazen (das alte Separatbad), Apolonov bazen (das Apolonbad) in štiri Dianine kopeli, posamične kopeli s kadmi. Za glavno stavbo je bilo še kopališče za manj premožne goste. (sl.1) Leta 1869 je Stein ob Rečici dal zgraditi vilo Stein, za njo pa iz nekdanje kmečke hiše vrtno restavracijo s kegljiščem, t.i. "Gostilnico" (Gartenhaus, das kleine Wirtshaus). Mlinski dvor na desnem bregu potoka je bil grajen v švicarskem stilu, služil je kot penzion. Mimo njega je vodila "Pot filozofov" (Philosophenweg) vzdolž Rečice do t.i. "Žage" (Schneidemühle) v senci pobočij; v nadaljevanju si prišel do kavarne "Solzna Marija" (Thränenmarie), naprej po dolini pa do rudnika Huda jama.

Okrog Mlinskega dvora je dal Stein urediti vrt z ribnikom za krape in vodne ptice. (sl.2) Za stavbo se je začela "Gozdna pot" (Waldweg), ki je najprej vodila do votline v

skalnem masivu, ki so jo uporabljali za skladiščenje ledu in zelenjave. Nadaljevala se je do "Mrzlega izvira" (Kaltquelle), ki je preko cevi pod cesto in železnico oskrboval zdravilišče s pitno vodo. Na skalnem masivu je bil postavljen razgledni paviljon "Glorieta", gozdna pot pa je nato vodila do prvotne Švicarije in nato skozi gozd do sv. Mihaela. Vila Stein je bila obdana z lipami, okrog vile Rödl, ki so ji prizidali še stavbo z ravno streho - polnilnico butelj in kavarno, pa so rasli divji kostanji.

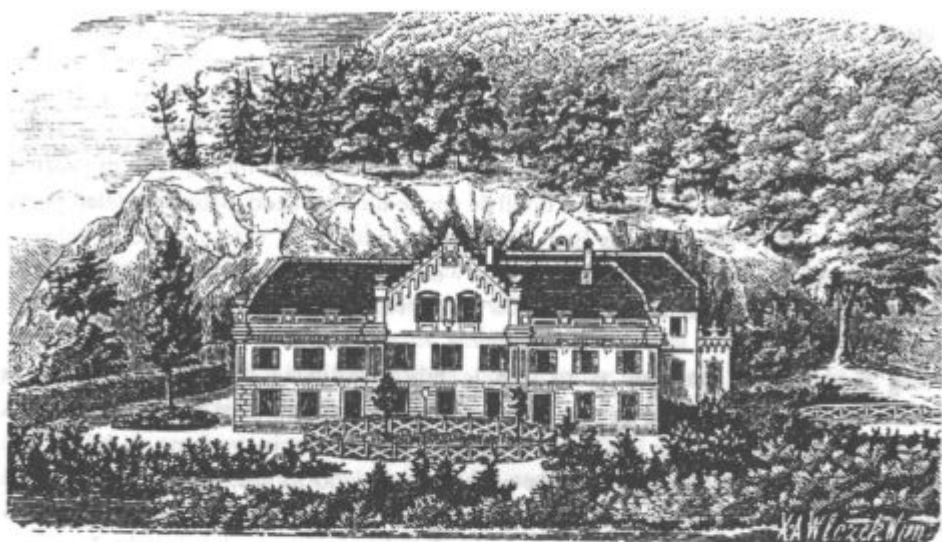

Slika 1: Zdraviliška hiša - kopališče in zdraviliški salon okrog l. 1879, lesorez (iz knjige Kaiser Franz Josefs Bad Tüffer in Steiermark).

Čez Rečico, severno od zdraviliških zgradb, je Stein ob cesti postavil "Gospoko hišo" (Herrenhaus), pozneje imenovano vila Savinja. Vsa površina za Gospoko hišo je bila parkovno urejena s potmi in skupinami visokih dreves, med katerimi so v literaturi omenjene smreke, divji kostanji in katalpe. Na koncu tega predela ob Savinji je še vedno stalo leseno kopališče za hladne kopeli.

Lastnik je uredil park tudi po celotni širini med cesto in Savinjo ter do glavnega mostu na jugu. Glavna promenadna pot do železniške postaje je bila na začetku osenčena z lipovim, v nadaljevanju s kostanjevim drevoredom. Od glavnega objekta do železnice je držala gosta senčnica z vinsko trto. Pomemben detajl ureditve je bil poseben grifon na podstavku, ki je držal ščit z napisom.

Eksotične rastline, zlasti lončnice, so čez zimo shranjevali v steklenjak za vilo Stein. K zunanjim ureditvam so spadale tudi plezalke na fasadah.

Mühlhof.

Slika 2: Mlinški dvor na lesorezu iz okrog l. 1879.

Za Steina je bila v nišo salona postavljena plastika Amazonke na konju, avtorja Fritza Stegerja, ki danes ni več ohranjena, mogoče pa je, da so iz tega obdobja izvirale tudi nekatere vrtné plastike, ki jih prav tako ni več, o njihovem obstoju pa pričajo razglednice in fotografije.

V tem času je vplivno območje zdravilišče segalo ne le po vsej dolini Rečice do rudnika, do sv. Mihaela, Katarine, sv. Krištofa, pač pa razni avtorji-sodobniki omenjajo tudi levi breg Savinje, kjer izpostavljajo zlasti sprehode čez Črni most do Žegnanega studenca (Geweihnte Brunlein) in Jagoč, na jugu pa do cerkve Marija Gradec, kjer med drugim navajajo 400-letno lipo. Posebej je izpostavljen Hum z mrežo sprehajalnih poti ter s svojo bogato in raznoliko floro. Opisujejo še pot na Svetino in lep razgled z razvaline gradu Tabor, pa tudi razgledišče "Mihaels Ruhe" na Humu, katerega lokacija danes ni znana.

Med daljšimi izleti so omenjali še Jurklošter s kartuzijo in Planino, Celje s Štorami, zdravilišči Dobrna in Rogaška Slatina ter Zidani most in Sevnico. Gostinska ponudba je tekla v kavarni Mlečna Marjanca (Milch Mariandl) deset minut hoda po deželni cesti proti Celju, v gostilni Horjak nasproti železniške postaje, Švicariji ob vznožju Šmihela, v kavarni Rožni grič oz. Solzna Marija (Rosenhugel, Thranenmarie), v Vrtni restavraciji ob vili Stein ter v številnih gostilnah in penzionih v trgu in izven njega.

Leta 1882 je kopališče z vsemi pripadajočimi objekti kupil dunajski športnik in milijonar Gunkel. Ta je v zdravilišče prinesel precej novosti, zelo pomembna je bila elektrifikacija. V ta namen je za zdraviliškim objektom prizidal strojnico z vodnim kolesom, notri pa je bila tudi črpalka za termalno vodo na električni pogon. Z elektriko so osvetljevali tudi park, da so lahko gostje pozno v noč uživali njegov hlad in svežino. Zdraviliški objekt je na zadnji strani dobil še eno jedilno verando. Monumentalen portal z napisom Kaiser Franz Josephs Bad Tüffer, ki je krasil vhod v zdravilišče, je bil prav tako postavljen v tem času. Mlinški dvor je v sredini dobil stolpno nadstropje z odprto teraso. Lastnik je dal odstraniti "Gostilnico", vrtno restavracijo za vilo Stein.

Poleg gospodarskih poslopij za to vilo je bila postavljena vozarna s kočijami in omnibusom. Ob steklenjaku za vilo Stein je bil rožni vrt, sestavljen iz vrtnic popenjalk na stavbni fasadi. V parku je Gunkel izpopolnil nasade drevja, verjetno so bile v tem času zasajene dodatne skupine drevja na južni strani do mostu, zlasti večja skupina platan na sredini te površine, ki je bila posekana po drugi svetovni vojni ter smrekov drevored tik ob savinjskem nabrežju.

Slika 3: Pogled na zdravilišče s Huma iz okrog l. 1930. V ospredju je razgledišče, pozneje imenovano "Blaževa skala".

Gunkel je za goste organiziral brod čez Savinjo na jekleni vrvi ter krožno jahalnico za vilo Savinja. Za zdraviliško zgradbo je postavil tudi kopališče za ponije, vhod vanj je bil z nabrežja. Iz tega časa verjetno datira večina parkovnih plastik in okrasja. Viri navajajo, da so vsakovrstno kopališko opremo Gunklu izdelovali mojstri po vsej Avstriji, zato so

tudi vrtno skulpture, ki so bile večinoma iz žgane gline, verjetno izvirale iz kakšne avstrijske delavnice. Predstavljale so alegorije letnih časov, muze glasbe, plesa in razne mitološke osebe. Nekatere med njimi so po virih bile kopije skulptur danskega neoklasicističnega kiparja Thorwaldsena. (sl. 3) Živahno in bogato zdraviliško življenje je usahnilo, ko je Theodor Gunkel finančno propadel, l.1914 pa je nastopila prva svetovna vojna.

Ta je iz zdravilišča naredila vojaški lazaret. Leta 1918 se je podrl mogočni vhodni portal. Leta 1920 je kopališče kupila zagrebška družba "Terma lečilištna d.d.", ki je začela odprodajati zdraviliški inventar. Lastnik sosednjega zdravilišča Rimske Toplice Uhlich je na dražbi odkupil dva kositna grifona, domnevno z vhodnega portala, ki še danes krasita vhod v tamkajšnji Vladimirov park.

Pred glavnim kopališkim poslopjem so podrli senčnat jedilni vrt ter glasbeni paviljon, onkraj Rečice pa lesene garderobe za mrzle kopeli v Savinji. Zasuli so termalni bazen za ponije. Z zdraviliških stavb so odstranili vse balkone in popenjalke. Blizu obrežja so posekali skupino katalp. Steklenjake z rožnim vrtom za vilo Stein so odstranili, prav tako tudi prizidek-točilnico pri vili Rödl. Leta 1922 je kompleks od ljubljanske Hipotekarne banke odkupila Slovenska delniška družba, sestavljena iz treh podjetnikov. Ti so l. 1923 znova odprli zdravilišče in ga obnavljali 13 let. Glavne spremembe v tem času so bile naslednje. Leta 1927 so podrli Mlinski dvor in zasuli jezerce za labode oz. ribnik. Opustili so vse razgledne in druge paviljone nad železnico in ob kopališki stavbi. Ko so zgradili rudniško železnico in predor skozi dolomitno skalo, so z nasipom iz jalovine prekrili lokacijo nekdanjega Mlinskega dvora ter Pot filozofov in Ledenico. Zgradili so veliko kamnito škarpo ob desnem bregu Savinje, od koder je vodilo stopnišče do vode. Od tod je verjetno bil speljan brod čez Savinjo. Prostorski in vsebinski razvoj zdravilišča s fazami vidimo na sliki 4.

Krajinska, urbanistična in spomeniška vrednost zdraviliškega parka

Glede na opisani zdraviliški razvoj so se izkristalizirale naslednje ugotovitve o vrednosti in pomenu kompleksa. Laški zdraviliški park je spadal v družino parkov ob zdraviliščih 19. stoletja, ki so zaradi svoje družbene funkcije imeli javni značaj in so zato tudi njihove vrtno oz. parkovne površine bile namenjene širšemu krogu ljudi.

Spomeniška vrednost parkovnih površin v Laškem zato sloni predvsem na tipološki pripadnosti zdraviliškim parkom, ki so v celjski regiji številčno dobro zastopani in so večinoma kljub večjim povojnim spremembam v glavnih sestavinah dobro ohranjeni. Paralele v oblikovni zasnovi in detajlih zato lahko najdemo tako v Rogaški Slatini, kjer so specifični zelo razvit parterni parkovni predel med zdraviliškimi objekti in razsežne

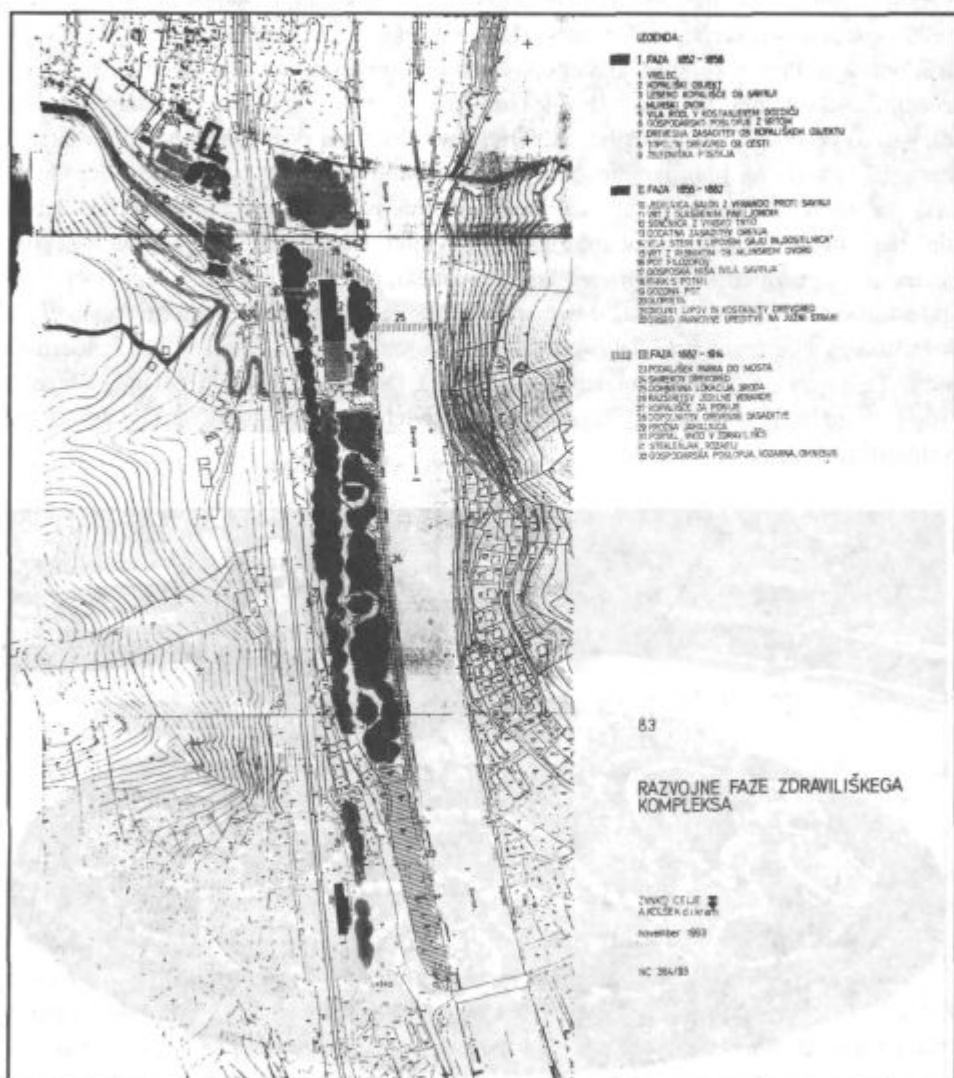
organsko oblikovane površine v bližnji okolici s številnimi razgledišči; v Rimskih Toplicah, ki zaradi relativne odmaknjenosti od urbanizacije kažejo najboljše ohranjenost in zaokroženo parkovno celoto z zelo razvito kompozicijo. Tu je še Dobrna z opaznim deležem starih parkovnih površin, zlasti vegetacijskih sestavin, ter nazadnje Topolšica, ki je tudi v času razcveta imela prostorsko manj razsežno in skromnejšo, pa vendar stilno in oblikovno jasno prepoznavno ureditev. Vzrok za relativno skromnost v oblikovanju laškega zdraviliškega parka in manjše število parkovnih sestavin, pa tudi za razmeroma malo grajenih objektov v primerjavi z Rogaško Slatino in Rimskimi Toplicami, lahko iščemo v prostorsko omejeni, ozki in dolgi zemljiški parceli, na eni strani obdani z reko, na nasprotni pa s cesto, železnico in Šmihelskim hribom. Drug moment je bila bližina vode, ki je stalno poplavljala in vedno znova uničevala zlasti cvetlične nasade in sprehajalne poti. Zato so na katastrskih prikazih, pa tudi na fotografijah vidne številne spremembe, ki jih je narekoval prav ta poplavni cikel. Specifika in vrednost laškega zdravilišča je bila ravno tesna povezava z reko, ki je bila po eni strani zaradi poplav moteča, po drugi pa atraktivna zaradi možnosti kopanja v letni sezoni, kot prevozna možnost in stik z mestom na levi bregu. Bila je privlačen krajinski motiv in zato uporabljena kot sestavni del parkovne ureditve in ponudbe. To je veljalo tudi za potok Rečico, kjer se je razvil zahodni del zdraviliškega kompleksa.

Vrednost celote je tudi v relativni nepozidanosti površin, zaradi česar obstaja potencialna možnost obnove večjega dela nekdanjega parka. Ohranjena odprta površina pa je pomembna ne le kot zdraviliška zelena površina, temveč tudi kot sestavni del mestnega zelenja v Laškem, ki ima svojo povezovalno in obenem členitveno funkcijo. Ob bodočem razvoju Debra kot mestne soseske, ob močni prisotnosti prometnega koridorja sever-jug ter formiranju prometnega vozlišča na začetku mostu je pojav in obstoj parkovne površine kot cezure v urbanizaciji, kot zelene obrežne kulise in možnosti pešaške povezave med mestnimi predeli, velikega pomena.

O ohranjenosti nekdanjega parka zaradi praktično izničene historične parkovne substance (originalnih sestavin in detajlov) skoraj ni več mogoče govoriti. Še vedno pa ima svoj spomeniški pomen, saj je, gledano s konservatorske plati, o preteklem stanju toliko podatkov, da bi bila še mogoča vsaj delna vzpostavitev nekaterih delov parka v oblikovni maniri nekdanjega časa.

Stara oblikovna zasnova parka je bila zaradi svoje rekreacijske in terapevtske funkcije in načina zdraviliškega življenja specifična. Temeljila je na sprehajalnih poteh, osenčenih z visokim drevjem ali speljanih po gozdu, na počivališčih in razglediščih, ki so izkoriščala privlačne vedute na ožjo in širšo okolico, na cvetličnih in vodnih motivih ter skulpturah, pa tudi na uživanju narave na splošno, saj so oblikovane zelene površine praviloma mejile na prosto naravo, polja, travnike in gozdove. Oblikovanje se je seveda zgledovalo

po tedanji parkovni modi in slogu. Ta je po eni strani upošteval tradicijo in idejo angleškega krajinskega sloga 2. pol. 18. stoletja, ki je poudarjal romantične predstave o naravi in vračanju človeka k njej. Po drugi plati izraža svobodo misli, ki se kaže v neformalnem oblikovanju zasnove. V ureditev dodaja še elemente starejših stilnih obdobj (drevoredi, skulpture, vodni bazen itd), kar je splošna značilnost historicizma.

Slika 4: Razvojne faze zdraviliškega kompleksa.

Zaradi prostorske omejenosti je zunanja ureditev v laškem zdravilišču dajala poudarek zlasti okolici objektov. Oblikovanje ožjega parka je uporabljalo princip t.i. "cvetličnega parka", ki med mrežo sprehajalnih poti ob objektih uvaja večje in manjše skupine parkovnih dreves, soliterno drevje, na tratne ploskve dodaja okrogle ali ovalne cvetlične grede, dlje od objektov pa se med drevjem in ob poteh pojavljajo grmovne skupine kot členitveni in okrasni elementi manj pravilnih, organskih oblik. (sl. 5) Romantično vzdušje celote so poudarjale plezalke na fasadah in balkonih, ki naj bi objektom dajale pridih starinskosti, skrivnostnosti in so dostikrat uporabljeni element vrtnega urejanja v tem obdobju. Prav tako je ob glavnih objektih bilo postavljeno večje število skulptur in značilnih eksotičnih lončnic. (sl. 6) Drevesno ogrodje parka sta predstavljala dva drevoreda ob glavnih promenadah, nekaj krožno obsajenih počivališč pod drevjem med cesto in Savinjo na jugu ter drevesne skupine okrog zdraviliških objektov. Sorodnost laškega zdraviliškega parka z ostalimi tovrstnimi parki se kaže tudi po prisotnosti tipičnih ostalih elementov, kot so: glasbeni paviljon, lesene vrtno verande ob objektih, lesene ute na razglediščih (gloriete), leseni mostički, pa razni gostinski lokali, specifični za zdravilišča, npr. Švicarija, Mlečna restavracija, depandanse, pokriti prehodi iz kopališkega v restavracijski del (Wandlbahn), pa romantični mlini in studenci, ledenica itd.). Te motive več ali manj najdemo tudi na Dobrni, v Rogaški Slatini, Rimskih Toplicah in v Topolšici, število in raznolikost teh sestavin je pač bila odvisna od velikosti in pomena zdravilišča.

Slika 5: Dvignjeni cvetlični rondo z ornamentom, narejenim po stari vrtnarski tradiciji, oblikovan v 60. letih (privatni fotografski album g. Senčar iz Laškega).

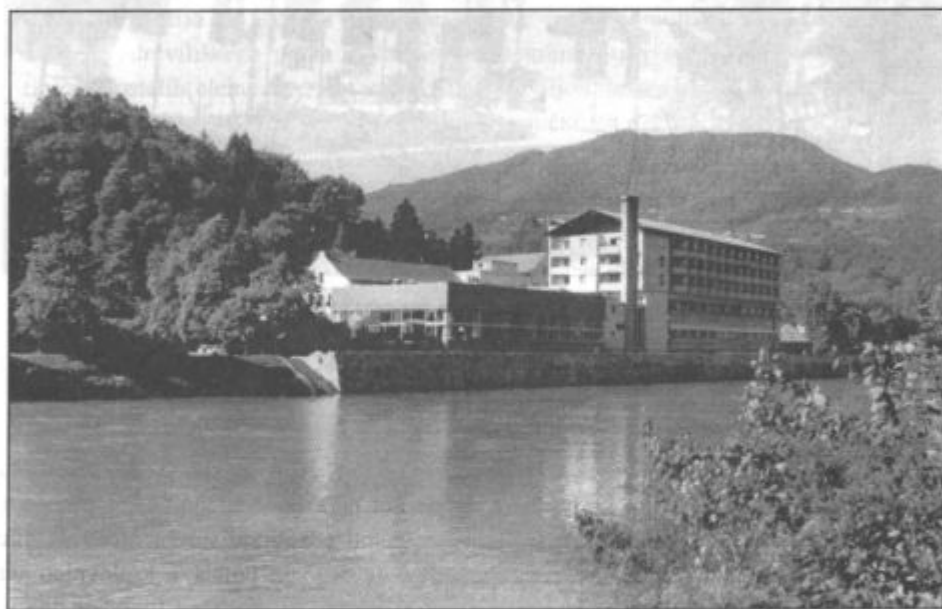
Slika 6: Zdraviliške stavbe s pripadajočo zunanjo ureditvijo okrog l. 1930.

Današnje stanje in ohranjenost kompleksa

Pobližje si oglejmo nekatere vidnejše in pomembnejše spremembe, ki so se v zdravilišču zgodile po 2. svetovni vojni, ko so tako stavbe kot park doživeli odločilne posege v zasnovo in detajle. Stavbni fond je bil skoraj v celoti adaptiran, spremenjene so bile fasade zdraviliškega objekta, dozidava prizidkov in novega hotela s kotlovnico ter pokritim bazenom pa so največji stavbni posegi, ki imajo svoj vpliv na funkcionalna in oblikovna razmerja zdraviliškega kompleksa, pa tudi na videz in merilo rečnih obrežij v celoti. Že prej močno poenostavljeno in osiromašeno zdraviliško arhitekturo 19. stoletja je v 70. letih krajinsko, urbanistično in arhitektonsko izničila postavitve novega zdraviliškega hotela. Ta je vnesel v obrečni prostor po merilu neuravnoteženo, prevladujočo maso, ki je skupaj s kotlovniškimi dimnikom, bazensko stavbo in kamnitobetonsko škarpo spremenil fineso in duh klasicizma v funkcionalistično industrijsko uniformo, s katero je skoraj v celoti izginila klasicistična zdraviliška podoba. (sl. 7) V zgodnjih 80. letih so odstranili vilo Savinjo, z njo pa tudi parkovno površino, ki je danes travnik.

Na novo pa so po vojni zgradili vilo Debro za vilama Stein in Rödl. Na desnem bregu Rečice so ob vznožju hriba opravili obsežna zemeljska dela in izkope, na tem mestu pa

zgradili novo gostinsko poslopje in teniška igrišča. Zaradi izkopa brežine in odstranitve gozdnega rasti je lokacija podvržena eroziji in predstavlja rano v prostoru. V globalu je spremenjena tudi parkovna zasnova in njene sestavine, na nekdanjo ureditev spominja le še nekaj ohranjenih visokih dreves pred zdraviliškim objektom ter cigarovec ob pokritem bazenu, nekaj divjih kostanjev na lokaciji bivšega kopališča ob Savinji ter na levem bregu Rečice. Od prvotnega parkovnega inventarja in opreme je danes ohranjen samo vodomet s termalno vodo na severni strani novega hotela. Številne parkovne plastike, postavljene na ograjah in v nišah objektov, ob stopniščih in v nadstrešenih jedilnicah-verandah, danes niso več ohranjene, razen štirih, ki so prezentirane v zgledno obnovljenem zdraviliškem salonu.

Slika 7: Današnje stanje: srečanje stare in nove zdraviliške arhitekture lahko najbolj opazimo z levega brega Savinje.

V zgodnjih 60.letih so posekali večino starega parkovnega drevja, vključno z glavnim kostanjevim drevoredom ter drevoredom ob desnem bregu Savinje, prav tako pa so odstranili visoka drevesa za zdraviliškimi objekti. Današnji parkovni sestoj tvorijo naslednje drevesne vrste: gledičija, močvirska cipresa, metasekvoja, japonska srpavka, krilati oreškar, kanadska čuga, omorika, navadna smreka, zeleni bor, črni bor, navadni divji kostanj, ameriški hrast, hrast dob, cercidifil, lipovec, lipa, paulovnja, ambrovec, cigarovec, gorski javor, ostrolistni javor, pahljačasti javor. Opazna je nova oprema (klopi, svetila, koši za smeti, montažno avtobusno postajališče, pergola na betonskih stebrih pred zdraviliškim vhodom in drugo). (sl. 8) Prednost celote je, da ima ohranjeno

nekdanjo parkovno parcelo, ki danes razen treh parkirišč ter Kulturnega (nekdanj Sokolskega) doma ni pozidana z objekti, ki bi bistveno ovirali možnost revitalizacije parka. Pač pa je obrežni pas zazidan s hotelom in je uporaben le še kot ozek prehod med severnim in južnim delom kompleksa. Zahodna vstopna cona t.j. površina pred zdraviliškimi objekti, je zaradi dveh motornih dostopov, dveh parkirišč, rampe za ambulantna vozila itd., iz parkovno urejenega dvorišča in promenade spremenjena v prometno vozlišče, z velikim deležem asfaltnih površin. Zelene površine sta močno zreducirali še dve večji parkirišči: na jugu pri Kulturnem domu ter na zahodu ob magistralni cesti. Cesto in parkirišče tukaj ločuje le ozek pas zelenja, kar veča negativni vpliv ceste na mirno parkovno cono.

Slika 8: Pročelje zdraviliških objektov s številnimi arhitekturnimi dodatki današnjega časa.

Meža sprehajalnih poti v južnem delu parka je temeljito spremenjena, uvedene so prečne, vzdolžne in diagonalne poti, ravne linije, ki omogočajo najkrajše povezave. Tudi sajenje drevnine je bilo usmerjeno bolj v zbiranje najrazličnejših eksotičnih rastlin in dreves, manj pa v prostorotvorno postavitev drevja z jasno vidnim konceptom, ki bi se odražal v ustrezni členitvi ozke in dolge parcele, formiranju planov in vizualnem doživljanju posameznih parkovnih programov, drevesnih skupin ali cvetličnih motivov v oddaljenejših vizurah, ustvarjanju obrežne drevoredne vegetacijske kulise oz. obrežnega vegetacijskega pasu.

Po tradiciji ostalih zdraviliških parkov so v 50. in 60. letih ob objektih oblikovali več dvignjenih krožnih cvetličnih gred z vzorci, ki so v ornamentih sledili vrstnim in oblikovnim vzorom 19. stoletja. Precej časa je na vrtni parceli za vilo Stein stal steklenjak, saj so dolgo po vojni še gojili lastne sadike za cvetlične grede ter vzdrževali veliko število eksotičnih posodovk in lončnic, nekatere še izpred vojne. Med bolj oddaljenimi točkami nekdanjega zdraviliškega funkcionalnega območja še vedno lahko obiščemo Žegnani studenec na levem bregu Savinje, do koder vodi sprehajalna pot, ob njej pa za kratek čas še uživamo senco preostalih drevorednih dreves divjega kostanja. O Črnem mostu čez Žekovco ni več sledu. Ohranjena je tudi lokacija razgledišča Blaževa skala, vendar je brez opreme in zarasla z gozdno vegetacijo, pod njo pa je bil izveden obsežen izkop terena, ki kvari enovito gozdnato pobočje Huma. Nekdanja Švicarija s kapelico, ob poti na Šmihel, je danes stanovanjska hiša, oba objekta sta v slabem gradbenem stanju.

Prav tako je v zaraščanju lokacija Gloriete na skali nad železnico. Temeljito se je spremenila tudi prometna situacija, saj je magistralna cesta razširjena, gostota prometa in potovalna hitrost vozil pa skorajda onemogočata funkcionalno povezavo obeh delov zdravilišča. Prav tako je gost tudi železniški promet. Obe prometnici negativno vplivata na bivanjsko in oblikovno kakovost zdraviliškega kompleksa.

Predlog ureditve zunanje podobe objektov, njihove ožje okolice in parka

Park bi moral po prenovi dobiti svojo nekdanjo krajinsko in urbanistično funkcijo. V okoliščinah predimenzioniranih gradbenih posegov naj bi imel tudi sanacijsko vlogo. Z določenimi korekturami oziroma prenovo starih zdraviliških objektov bi lahko povrnili oblikovni in stilni duh starega zdravilišča, kar velja zlasti za centralni zdraviliški objekt. Dolgo potezo čelne fasade starega zdraviliškega objekta bi, denimo, razčlenili poleg fasadnih dodatkov še s plezalkami na fasadi vmesnega dozidka, s čimer bi izboljšali danes neustrezno cezuro med kopaliskim in salonskim objektom. Poleg tega bi z nekaterimi krajinsko arhitekturnimi ukrepi delno omilili negativni vizualni učinek novih zgradb. Tako na primer za nevtralizacijo hotelske mase na rečni strani predlagamo ozelenitev celotne fasade do višine balkonov, ozek prehod med hotelom in reko naj bi oživili s pergolami, ki bi senčile pot in blažile vtis ogromne stavbne gmote. Prav tako bi kazalo izvesti bolj členjeno, mehkejšo formo danes monolitne, grobe obrežne škarpe. Predlagane so še nekatere izboljšave na južni fronti zdraviliških objektov.

Zdraviliški park bi se moral znova povezati z reko Savinjo, s krajinsko preureditvijo rečnih bregov v obliko, ki bi omogočila stik z vodo in njeno rekreacijsko rabo. Seveda bi najprej bilo potrebno izboljšati kakovost vode. Oba dela starega zdravilišča (ob Rečici in ob Savinji) naj bi se med seboj na nek način, morda s podhodi, povezala, iz centralnega

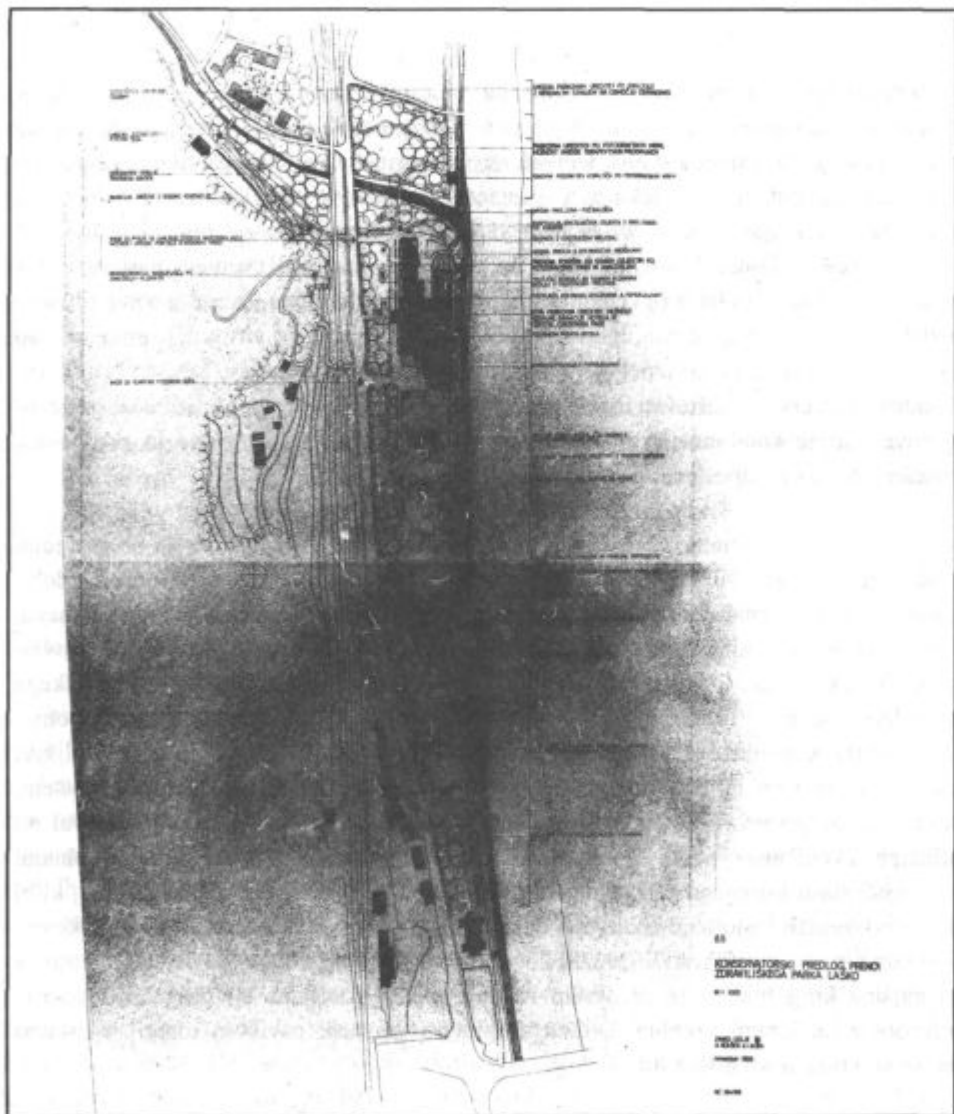
dvorišča pa bi bilo potrebno izločiti večino parkiranja, ob pogoju, da bi se primerno usposobilo in izkoristilo obstoječe parkirišče ob magistralni cesti. Revitaliziral naj bi se oblikovni tip zdraviliškega parka na osnovi virov in analogij, k temu pa sodi tudi uvedba slogovno ustrežnejše parkovne opreme.

Po tem konceptu naj bi se ambient pred starimi zdraviliškimi objekti uredil tako, da bi skupaj s prenovljenimi fasadami dajal vtis "*starega zdravilišča*". Pri tem ne gre za rekonstrukcijo nekdanjega stanja, temveč za ponazoritev zdraviliškega videza z uporabo nekaterih tipičnih vrtnoarhitekturnih elementov in njihove razporeditve. Z izločitvijo glavnine motornega prometa bi se dalo vzpostaviti obsežnejšo zelenico. Upoštevaajoč triosno zasnovo kopališkega objekta bi se pred njim formiral cvetlični parterni vrt s tremi rondoji ter obrobni cvetlični bordurami. Zasaditvene vzorce v rondojih smo podali na podlagi originalnih zgodovinskih vzorcev, znanih iz virov. Ti ornamenti so osnova, iz katere se lahko izpeljujejo variacije po zamislih vrtnarjev. Seveda bi bilo pri zasaditvi potrebno upoštevati ne le stare ornamente, temveč tudi rastlinske vrste in njihove barvne kombinacije, o katerih so bile v 19. stoletju izdelane in predpisane obsežne in splošno upošteevane vrtnarske predloge.

Kot zaščito pred prometno cesto bi v tem delu okrepili pas visokega drevja ob prometni cesti, vhod v zdravilišče pa bi, razbremenjen večine motornega prometa, dobil reprezentančnejši značaj s kovanim dvokrilnim portalom na mestu nekdanjega zidanega. V njegovi osi, na skalnem masivu nad železnico, bi v tem primeru imelo smisel ponovno postaviti razgledni paviljon-glorieto na bivši lokaciji. Severni del zdraviliškega kompleksa naj bi se formiral kot organsko oblikovan park z visokim drevjem in potmi. V tem delu je mogoče uvesti dodatne terapevtske programe, po predhodni izboljšavi kakovosti vode pa bi bila smiselna ponovna uvedba lesenega kopališča na prostem, oblikovanega po vzoru nekdanjih kopališč. Južni del parka naj bi se preoblikoval po principu cvetličnega parka z organsko speljanimi sprehajalnimi potmi, skupinami visokega, zlasti listnatega parkovnega drevja ter z uvedbo posameznih programov, ki bi delno povzemali historične analogije, delno pa bili reminiscenca na nekdanje parkovne programe in objekte. Hkrati bi služili kot rekreacijske in prireditvene lokacije, uporabne za najširši krog ljudi. Gre predvsem za počivališča, paviljone ali drugačne nadkrite prostore z različnimi vsebinami, med drugim za glasbeni paviljon, rozarij, razstavni paviljon, vremensko hišico itd.

Utemeljena bi bila tudi ponovna zasaditev obeh manjkajočih drevoredov in sicer kostanjevega ob magistralni cesti, drugega, prav tako listnatega, pa vzdolž obrežja, kar bi bilo pozitivno s funkcionalnega, kot tudi z vidika oblikovanja obrežnega prostora. Obe parkirišči, tako zdraviliško kot tisto ob kulturnem domu, naj bi se oblikovali kot zeleni parkirišči s primerno talno utrditvijo in ozelenitvijo z visokim drevjem, kar bi v

vizurah učinkovalo kot sestavni del zelene parkovne mase. Ureditvena zasnova je razvidna iz slike 9.

Slika 9: Načrt obnovljene parkovne zasnove.

Viri in literatura

1. E. Glantschnigg, Cilli und Umgebung, Handbuch für Fremde, Cilli 1887, Verlag von Fritz Rasch.
2. B. Thalherr, Fremdenführer von Cilli und Umgebung mit besonderer Berücksichtigung der nahen Curorte Neuhaus, Sauerbrunn, Tüffer und Römerbad, Cilli 1875, Verlag von Theofil Drexel.
3. I. Orožen, Das Bisthum und die Diözese Lavant, IV. Theil, Das Dekanat Tüffer, Graz 1881.
4. Kaiser Franz Josefs Bad Tüffer in Steiermark (Ein Lebensbild aus der geologischen, balneologischen und volkwirtschaftlichen Geschichte Süd-Steiermarks), Verlag von A. Eurich, Wien 1879.
5. Die Südbahn und ihr Verkehrsgebiet in Österreich-Ungarn, Herausgegeben von der K.K. priv. Südbahngesellschaft, Sammt dem Verkehrsgebiet des österreich. Lloyd, po l. 1882.
6. K. F. Henn, Das Kaiser Franz Josefs Bad bei Markt Tüffer in Steiermark, gedruckt bei Josef Blasnik, Laibach 1862.
7. I. Brumm, Das Mineralbad Tüffer (Kaiser Franz Josefs Bad), Druck und Verlag von L. W. Seidel & Sohn, Wien 1875.
8. H. Noe, M. Ritter von Schön Perlashof, Kaiser Franz Joseph Bad Tüffer in Unter Steiermark, Im Verlage von Theodor Gunkel, Wien 1891.
9. J. Orožen in R. Savnik, Celje - vodnik po mestu in okolici; Celje, 1928.
10. J. Orožen, Vodnik po Celju in okolici; Celje 1940.
11. Olepševalno in tujskoprometno društvo v Laškem, Laško - zbornik ob 50. letnici obstoja, Ljubljana 1939.
12. E. Jelovšek, Preteklost in razvoj termalnega kopališča v Laškem, Krtačni odtisi članka za Laški zbornik, Knjižnica Laško.
13. T.Knez, Arheološka preteklost Laškega, Monografija Laško, str.17, 1991.
14. D. Hennebo, Gartendenkmalpflege, Verlag Eugen Ulmer, Stuttgart 1985.
15. Elaborat ZVNKD Celje: Konservatorski program prenove zdraviliškega kompleksa v Laškem, Celje 1993.
16. Kulturni center Laško, Muzejska zbirka, Razglednice in fotografije.
17. Osrednja knjižnica v Celju, Oddelek za posebne zbirke, dokumentacijo in raziskovalno dejavnost.
18. Fototeka ZVNKD Celje.
19. J. Senčar, zdraviliški vrtinar, ustni vir.
20. Fotografije pojovnega stanja zdraviliškega parka.
21. M. Rybař, ustni vir.
22. Arhiv Republike Slovenije.
23. Geodetska uprava Laško.

Zusammenfassung

DIE ERNEUERUNG DES KURKOMPLEXES IN LAŠKO (TÜFFER)

Im Rahmen der Vorbereitungen auf das diesjährige 140. Jubiläum des Bestehens des Heilbads Laško (Tüffer) wurde der "Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Celje" (Denkmalamt Celje/Cilli) im Jahre 1993 von der Leitung des Heilbads mit einer eingehenden Analyse der Pflegearbeiten und mit einem Ideenentwurf für die Erneuerung des Heilbads beauftragt.

Dabei handelte es sich um eine Doppelaufgabe. In erster Linie mußte dem alten Zustand, der ursprünglichen Baukonzeption und dem ehemaligen Kurleben nachgeforscht werden. Aufgrund dessen und unter Berücksichtigung des veränderten Standes von heute erfolgte eine Vision der Erneuerung bzw. Revitalisierung von alten Kur- und Parkanlagen. Angesichts der Tatsache, daß das moderne Zeitalter sowohl den Bau- wie auch den Parkteil des Heilbads grundlegend verändert hatte, stellte sich die Frage nach dem Sinn irgendwelcher Rekonstruktion, Restaurierung oder Versetzung der verschwundenen Denkmalelemente in den alten Zustand. Die Bedenken waren umso berechtigter, weil die Bausituation in der Umgebung des Heilbads - eine verkehrsreiche Straße und Eisenbahnstrecke - eine komplexe Belegung des ganzen Heilbadkomplexes kaum möglich macht.

Die Kurobjekte samt Parkanlagen an der Savinja machen den Großteil des Kurkomplexes aus, dessen Nutzung zu touristischen Zwecken in Zukunft auf das linke Savinja-Ufer unter den Hügelmassiv des Hum verlagert werden sollte. Der ehemalige Kurpark büßte wegen der grundlegenden Umgestaltung in der Nachkriegszeit das Urbild der alten Parkanlage ein und nahm eine, der Gestaltung und Struktur, vor allem aber dem Baumbestand nach, ganz neue Dimension und einen veränderten Charakter an.

Das Laškoer Heilbad kann auf eine bewegte Entwicklung zurückblicken. Von bescheidenen Anfängen verhalfen zu seiner Entfaltung und seinem landesweiten Renomee vor allem drei Eigentümer: Leopold Rodl, Lorenz Stein und Theodor Gunkel. Jeder von ihnen trug wesentlich zur Entwicklung des Heilbads bei, das sich von einst bescheidenen Thermalquellen zu einem gut bekannten und besuchten Thermalbad im Raum Celje entwickelte. Das lebhafte und reichhaltige Kurleben wurde unterbrochen, als Theodor Gunkel den finanziellen Ruin erlebte. Nach Ausbruch des Ersten Weltkriegs im Jahre 1914 wurde das Heilbad ein Lazarett. Nach dem Zusammenbruch Österreich-Ungarns wurde 1920 das Heilbad von der Zagreber Gesellschaft "Terma lečilištna d.d." (Thermen Aktiengesellschaft Agram) aufgekauft, die das Kurinventar zu verkaufen begann. Im Jahre 1922 kaufte die "Slovenska delniška družba" (Die Slowenische Aktiengesellschaft) den Komplex von der "Hipotekarna banka Ljubljana" (Die Hypothekenbank Laibach). Der Kurbetrieb wurde von drei Unternehmern der "Slovenska delniška družba" wieder aufgenommen. Gleichzeitig begann man auch mit Restaurierungsarbeiten, die sich über 13 Jahre erstreckten. In dieser Zeit wurde das ehemalige Aussehen der Kurobjekte wesentlich verändert, aus diesem Grunde war auch der landschaftliche, bauliche sowie kunst- und kulturhistorische Wert des Kurparks ein ganz anderer.

Der Laškoer Kurpark zählte zu der Parkgruppe der Heilbäder des 19. Jahrhunderts, die wegen ihrer gesellschaftlichen Funktion öffentlichen Charakter hatten und folglich auch ihre Garten- bzw. Parkanlagen für ein breites Publikum bestimmt waren. Die Eigenart

und der Wert des Laškoer Heilbads war aufs engste mit dem Fluß verbunden, der einerseits wegen der Überschwemmungen störend wirkte, andererseits aber attraktiv war wegen der Bademöglichkeit im Sommer und wegen des Verkehrs auf dem Fluß sowie der Verbindung mit der Stadt am linken Ufer. Er stellte ein attraktives Landschaftsmotiv dar, war Bestandteil der Parkanlage und -angebots. Heute kann von einer Erhaltung des ehemaligen Parks wegen der nahezu vernichteten historischen Bausubstanz kaum die Rede sein. Dennoch ist er nach wie vor als Kulturdenkmal von Bedeutung, weil uns von seinem alten Zustand so viele Angaben überliefert sind, daß wenigstens eine teilweise Rekonstruktion einiger Parkteile im Stil der alten Zeit möglich wäre. Die alte Parkkonzeption beruhte auf Spazierwegen, die von hohen Bäumen eingesäumt waren oder durch den Wald verliefen, ferner auf Raststätten und Aussichtspunkten mit schönen Ausblicken in die Umgebung, zu den Blumen- und Wassermotiven sowie Skulpturen.

Der Entwurf für die äußere Herrichtung von Objekten, deren näheren Umgebung und des Parks sollte sich an ihrer ehemaligen landschaftlich-architektonischen Funktion orientieren. Durch gewisse Korrekturen von alten Kurobjekten könnte man den Formen- und Stilgeist der alten Kuranstalt wieder ins Leben rufen, was besonders für das zentrale Kurhaus gilt. Außerdem würde man durch einige landschaftlich-architektonische Eingriffe die negative visuelle Wirkung der neuen Gebäude teilweise vermindern. Der Kurpark müßte wieder mit der Savinja in Einklang gebracht werden durch die landschaftliche Umgestaltung von Flußufern, so daß der Kontakt mit dem Wasser und dessen Nutzung zu Erholungszwecken wieder gewährleistet würde.

Selbstverständlich müßte die Wasserqualität verbessert werden. Wegen des Verkehrs in unmittelbarer Nähe des Kurkomplexes verdient der Lärmschutz besondere Aufmerksamkeit. Der nördliche Komplexteil sollte als ein organisch gestalteter Park mit hohen Bäumen und Wegen, der südliche Parkteil aber nach dem Prinzip eines Blumenparks mit organisch verlegten Spazierwegen konzipiert werden. Kurzum, im Kurpark müßte der Kontrast zwischen der alten und neuen Architektur neutralisiert werden.

NTORC

Branko Goropevšek

POGAJANJA ZA SKUPEN NASTOP ŠTAJERSKIH SLOVENCEV NA VOLITVAH V DEŽELNI ZBOR 1909

(V luči pisem dr. V. Kukovca dr. F. Jankoviču)¹

*Hej, na zaplankanem dvorišču,
na našem starem tam gnojišču
stojita petelina dva,
prelepo pisana oba.
Stojita in črtita se,
vojskujeta, borita se.
Visoko poskakujeta
in praskata z ostrogami!
res, to ni šala, boga mi!*

(Anton Aškerc)

I. Uvod

Politična diferenciacija med katoliškonarodnimi in narodnonaprednimi štajerskimi Slovenci ter nov volilni red sta prenesla že v letih 1906/7 politično težišče od slogaških politikov na politični stranki, ki so ju ustanovili v Celju (1906) in Mariboru (1907).² Politiki sloge je v tem delu Slovenije sledila politika brezkompromisnega boja za politično prevlado. V njej sta sodelovali obe stranki, klerikalna Slovenska kmečka zveza in liberalna Narodna stranka. Mladi politiki, ki so prevzeli vse niti v svoje roke, so se hitro (na)učili voditi politiko novega kursa, s katerim so želeli doseči svoj cilj, prevlado na slovenskem Štajerskem. Posebno je pri tem izstopala Slovenska kmečka zveza, ki jo je s svojimi glasili (Slovenski gospodar, Straža in Naš dom) vodil glavni zagovornik politične diferenciacije dr. Anton Korošec. Njej nasprotna narodnoradikalna in liberalna Narodna stranka, pod vodstvom dr. Vekoslava Kukovca, kljub svojemu neprimerno večjemu intelektualnemu potencialu ni znala, ali bolje rečeno, ni mogla doseči kaj več, kot igrati manjšinsko vlogo v politiki spodnještajerskih Slovencev.

¹ Objavljena pisma hrani Pokrajinski arhiv Maribor v osebni zapuščini dr. Frana Jankoviča.

² O tem glej: Franjo Baš, Pisma dr. Antona Korošca dr. Franu Jankoviču (iz krtačnega odtisa ČZN, XXXV, 3-4, 1940), Časopis za zgodovino in narodopisje 1970/1, Maribor 1970, str. 134-135; Branko Goropevšek, Razpad sloge na slovenskem Štajerskem 1906-1907, Celjski zbornik 1993, Celje 1993, str. 143-162.

Politične ideje in programi strank se v vseh parlamentarnih demokracijah potrjujejo ali zavržejo na volitvah, kjer volilci v za to oblikovanih volilnih okrajih izbirajo kandidate, ki jih postavljajo stranke ali neodvisne skupine. Tudi v rajnki Avstriji so volitve potekale na ta način, posebno po državnozbornski volilni reformi (1907), ko so sistem kurij nadomestili s splošno in enako volilno pravico, kjer je veljalo načelo *en volilec en glas*.³ Kasneje so ji bolj ali manj sledile še deželnozbornske volilne reforme, kjer pa so v večini primerov volilne kurije ostale. Omenjene volilne reforme so omogočile preboj (v ospredje) strankam, ki so znale pritegniti najmnogičnejše skupine prebivalstva: ljudske, kmečke in delavske⁴. Stranke, v katerih so se združevali razumniški krogi in ki so reflektirale na volilno bazo številčno omejenih skupin (mesta, trgi, izobraženci...), so že vnaprej bile obsojene na manjšinsko vlogo v političnem prostoru neke države⁵.

II. Politične razmere na Spodnjem Štajerskem jeseni 1908

Razmere so se spremenile tudi na Spodnjem Štajerskem. Na politično bojišče sta stopili Slovenska kmečka zveza, ki je sodila k strankam z množično volilno bazo, in liberalno usmerjena Narodna stranka, ki je pripadala strankam s številčno omejeno volilno bazo. Kasneje je politični prostor zapolnila še tretja, Stranka združenih Slovencev (1909), ki je združevala konservativce, kakor so se sami imenovali, oziroma starejše pripadnike nekdanje slogaške politike ("*politične sentimente*"), ki se niso nikoli mogli odpovedati preživelemu slogaštvu.⁶

Tudi deželnozbornske volitve l. 1909 so bile odraz novih političnih razmer na Štajerskem in v monarhiji. Slovenci so bili politično razbiti. Številni poskusi sloge so propadali drug za drugim, saj med prvaki ni bilo želje po složnem nastopu. Izjema so bile nekatere volitve na nižjih ravneh (občinske ali okrajni zastopi), pa še tu se kompromisnih sklepov največkrat niso povsem držali. Če je na državnozbornskih volitvah (1907, 1911) bil vsak

³ Čeprav je odpadel sistem kurij in je bila uvedena splošna in enaka volilna pravica, ta vse do kraja monarhije povsem enaka še ni bila. Ostala je razlika med mestom in vasjo in ostalo je neenakomerno zastopstvo posameznih dežel. Volilec iz Galicije še vedno ni imel enake teže kot volilec s Predarlškega. Več o tem glej: Vasilij Melik, Volitve na Slovenskem 1861-1918, Slovenska matica, Ljubljana 1965, str. 34-35.

⁴ Janko Pleterski, Katoliška ali socialna, narodna ali ljudska stranka? (Konceptcija katoliške ljudske demokracije 1890-1918), Cerkev, kultura in politika 1890-1941, Slovenska matica, Ljubljana 1993, str. 29.

⁵ Ibidem.

⁶ Skupina starih slogašev je 7. marca 1909 (pod vodstvom dr. Miroslava Ploja) ustanovila Stranko združenih Slovencev oziroma Konservativno stranko, kot so jo največkrat poimenovali. K stranki so pristopili tisti politiki, ki se niso mogli ali želeli sprijazniti s političnim razkolom l. 1907. Njihovo politično vodilo je bilo ponovno združiti štajerske Slovence pod eno zastavo za nastop proti skupnemu sovražniku. Vsakršna cepitev naroda se jim je zdela nepotrebna in celo nevarna. Več o tem glej v člankih, ki so jih objavljali takratni časniki, predvsem Novi slovenski Štajerc in Sloga.

poskus kompromisnega nastopa že na začetku obsojen na neuspeh, pa so deželnozborske volitve l. 1909 bile velika priložnost za štajerske Slovence, da pokažejo zdrav razum in proti skupnemu sovražniku nastopijo složno⁷.

Jesenski dogodki na Ptuj in v drugih mestih na Spodnjem Štajerskem so Slovence vsaj za nekaj časa povezali⁸. Želja po politični gospodarski osamosvojitvi (Proč od Gradca) je zahtevala enotnost, s katero bi v doglednem času lažje uresničili zastavljene načrte⁹.

Prvi resnejši preizkus enotnosti so ponujale že bližajoče se deželnozborske volitve, pred tem pa še sprememba deželnozborske volilne zakonodaje. Usodnega trenutka so se zavedali mnogi politiki, ne glede na politično barvo. Velika večina jih je bila za složno nastopanje tudi za daljši čas, kar bi edino lahko spodnještajerskim Slovencem prineslo določene uspehe, vendar so se hkrati tudi zavedali, da je večina njihovih želja prej utopičnih kot realnih.

Da je med izraženimi željami in končnim političnim sporazumom lahko zelo dolga pot, so dokazali tudi štajerski Slovenci ob tajnih in "javnih" pogajanjih glede vsebine skupnega nastopa na deželnozborskih volitvah. Če lahko potek "javnih" pogajanj sproti spremljamo v pogosto pristranskih strankarskih časopisih, pa so nam tajna pogajanja največkrat prikrita. Časopisni dvoboji, s katerimi želijo posamezni politiki pokazati volilni bazi pokazali svojo pokončno držo in odločnost, zakulisni pogovori, razgovori in sklepi hitro pokažejo, kako se politika v resnici dela.

Pisma, ki jih tokrat objavljamo, so dokaz, da se resna politika ne dela samo v parlamentarnih klopeh, ampak tudi (mogoče celo predvsem) "na štiri oči" med posamezniki ali zainteresiranimi skupinami. Kot avtor tokratne korespondence nastopa dr. Vekoslav Kukovec (prvak Narodne stranke), ki je v štirih ohranjenih pismih iz l. 1908/9 dr. Franu Jankoviču (članu izvršnega odbora Slovenske kmečke zveze) pokazal,

⁷ Pri deželnozborskih volitvah bi bilo to še toliko pomembnejše, saj je nov deželnozborski volilni red zagotavljal štajerskim Slovencem le 13 zagotovljenih mandatov od skupno 87, kar je po številčni in davčni moči Slovencev bilo daleč pod pričakovanim. Manjšinska delegacija slovenskih poslancev v graškem deželnem zboru bi bila tako ob nesložnem nastopu še bolj paralizirana in neučinkovita.

⁸ Dogodkom na Ptuj 13.9.1908 so sledile številne manifestacije po Spodnjem Štajerskem in ostalih slovenskih deželah. Vrhunec je gibanje doseglo v Ljubljani, kjer sta v demonstracijah zoper "nemški vandalizem v Ptuj" bila ubita celo dva demonstranta. Izredno stanje je bilo tudi v nekaterih štajerskih mestih in trgih, saj je v medsebojnih izzivanjih in obračunavanjih nastalo ogromno materialne škode, več ljudi pa je bilo tudi poškodovanih.

⁹ Gospodarsko in politično osamosvojitveno gibanje na Štajerskem proti nemškemu nacionalizmu so Slovenci vodili s parolama "Svoji k svojim" in "Proč od Gradca". Bojkatno gibanje v jesenskih mesecih l. 1908 je imelo velik odmev, predvsem na podeželju. Slovenska propaganda je šla celo tako daleč, da so v časnikih (Narodni list in Domovina) objavljali celo imena nemških in nemškutarskih trgovcev, obrtnikov in gostilničarjev, ki bi jih naj (morali) Slovenci bojkotirati.

da so ključne politične odločitve resnično sprejemali v ozkem krogu, te pa so nato potrjevali ali zavrgli na "plenarnih zasedanjih" strank. Ob poznavanju dejstev in branju časopisnih poročil nam strankarski shodi in zborovanja lahko resnično delujejo kot farsa.

Iz obravnavanih pism je mogoče napraviti konstrukcijo poteka le prve polovice pogajanj o sklenitvi političnega kompromisa, ko je bilo pri večini pristašev vseh političnih skupin še dovolj volje za skupno sodelovanje ne samo na deželnozbornskih volitvah, ampak tudi kasneje v graškem deželnem zboru. Septembrski dogodki 1908 in aneksijska kriza, ki je sledila, so tudi štajerske Slovence postavili pred novo preizkušnjo: ali so sposobni složno nastopiti v korist toliko opevanega slovenskega naroda na Spodnjem Štajerskem ali pa bodo politiko še naprej podrejali strankarskim, predvsem pa svojim osebnim koristim. Politični dogodki doma in v neposredni sosesčini so napovedovali črne čase, saj je bil tudi spopad s Srbijo videti povsem realen in na trenutke celo neizbežen.¹⁰

Dogodki, ki so sledili, so pokazali, kot že nič kolikokrat doslej, da vodijo Slovence predvsem politiki, ki jim več pomeni osebno blagostanje in osebni prestiž, ki ga je politično delovanje gotovo nudilo, kot lasten narod, s čigar avreolami so se nenehno kitili. Tudi tokrat se je namreč našel politik, ki je v svoji ihti in pohlepnosti, predvsem pa s ciljem, politično uničiti nasprotnika, zaigral na karte, ki so njemu in njegovi stranki sicer prinesli uspeh, a na političnem področju "*ljut in neizprosen boj*" med obema strankama na Spodnjem Štajerskem.

III. Pisma

Prvo pismo je bilo napisano 4. oktobra 1908. To je bil čas, ko so bili spomini na nemire na Ptuj, v Celju, Mariboru, predvsem pa v Ljubljani, na vrhuncu. Nacionalni romantizem je marsikoga navdajal z upanjem o ponovni politični slogi med Slovenci na Štajerskem. Ideje o tem, kako in v kakšni obliki doseči željeno spravo, so bile različne. Osebni stiki in poznanstva, predvsem pa zaupanje v ljudi, pa čeprav iz nasprotnega političnega tabora, so rojevali sadove, ki pa na žalost, kot bomo videli kasneje, niso nikoli dozoreli. Vsebina prvega pisma nam torej nazorno pokaže, da so bila v tem času

¹⁰ Aneksijska kriza je nastopila neposredno po priključitvi Bosne in Hercegovine Avstroogrski (5. oktober 1908). Politične napetosti na Balkanu so odmevale tudi med Slovenci na Spodnjem Štajerskem (neposredno po septembrskih dogodkih na Ptuj), kjer so se dobro zavedali velike verjetnosti vojne med Srbijo in Avstroogrsko. Kriza, ki se je v naslednjih mesecih stopnjevala, je marsikaterega štajerskega politika prepričala o potrebnem složnem nastopu Slovencev. O mobilizaciji slovenstva nam veliko pove takratno časopisje, ki je v svojih člankih pogosto izražalo bojazen pred vojno kataklizmo, v kateri bi morali sodelovati tudi slovenski vojaki.

politična kopja resnično brez ostrin, možnost za sklenitev sporazuma pa nadvse primerna.

Velecenjeni gospod doktor!

Spravil sem predmet razgovora z dne 28. sept. t.l. na dnevni red zadnje seje našega izvršnega odbora¹¹. Ostali smo končno pri onem stališču, katerega sem jaz svoj čas sporočil g. dež. odb. Robiču, da bi ga zastopnikom Vaše stranke razjasnil. Mi soglasno odobrujemo pošten kompromis vseh političnih činiteljev glede deželnega zbora. Kot podlago kompromisa smatramo določitev nekega ključa, po katerem bi se volilni okrajji pridelili posameznim strankam, da tamkaj svobodno postavljajo kandidate. Seveda bi bilo treba kar najprej jasnosti, kateri činitelji oziroma koliko političnih skupin pride v poštev. Mi ne reklamiramo nikakor večine za sebe, vendar bi se pa mogli zadovoljiti le s tako razdelitvo mandatov, katero bi mogli našim zaupnikom kot sprejemljivo izkazati. Če bi prišle 3 struje v upoštevanje, bi bilo najboljšje razdelitev določiti tako, da ne dobi nobena stranka absolutne večine¹².

Relativno večino in deželno odborniško mesto bi pa mogli koncedirati Vaši stranki. V slučaju, da pride v upoštevanje 13 mandatov¹³ in bi 2 odpadla na strujo brez stranke, moglo bi se glede ostalih 11 mandatov dogovoriti razmerje 6 za Vas in 5 na našo stranko. Ker sta dr. Ploj in dr. Hrašovec itak tudi konservativna, ki bi bila v odločilnem trenutku navadno na Vaši strani¹⁴, je to razmerje 8 proti 5 za nas itak dovolj neugodno, še neugodnejšega bi si mi našim zaupnikom ne upali z uspehom v sprejetje priporočati.

*Z velespoštovanjem
in pozdravom udani Vam
Dr. V. Kukovec*

Celje 4. okt. 1908

¹¹ O vsebini takratnega razgovora lahko preberemo v Narodnem dnevniku šele 27.3.1909, ko je že bilo jasno, da s skupnim nastopom na deželnozbornih volitvah spomladi 1909 ne bo nič. V komentarju "Volitve v deželni zbor in klerikalno hinavstvo" med drugim piše: "... preteklo jesen je prišel odbornik Kmečke zveze in deželni poslanec (dr. Jankovič, op. B.G.) sam v Celje na pogovor zaradi kompromisa. Dotični gospod je odločno poudarjal, da bi smatral za neizmerno škodo za štajerske Slovence, ako bi ne prišli v deželni zbor prejšnji izkušeni poslanci dr. Jurtela, dr. Ploj in dr. Hrašovec, ki imajo v Gradcu edini poleg odbornika Robiča velik vpliv." Ponudil je povsem isti predlog, ki ga je kasneje zaupni shod kmečke zveze zavrnil. (Glej op. 35)

¹² V tem času sta na Spodnjem Štajerskem uradno delovali Slovenska kmečka zveza in Narodna stranka, konservativci oziroma slogaši so svojo stranko osnovali šele marca 1909. Pred tem so delovali kot politična skupina (struja) brez programa in strankinega vodstva.

¹³ Med začetnimi pogovori o sklenitvi sporazuma še ni bilo povsem jasno, koliko mandatov bodo dobili Slovenci, ker so pogovori o volilni reformi za štajerski deželni zbor še potekali, nov volilni red pa je bil uzakonjen šele 19. februarja 1909.

¹⁴ Liberalci so v svojih glasilih Narodnem listu in Narodnem dnevniku nenehno poudarjali, da je Stranka združenih Slovencev klerikalna stranka ter da s Slovensko kmečko zvezo "tvorijo itak le odlomke ene stranke". Glej Narodni dnevnik, 27.3.1909, str. 1. (Volitve v deželni zbor in klerikalno hinavstvo)

Drugo pismo je odgovor na pisanje dr. Jankoviča, katerega vsebine na žalost ne poznamo. Iz odgovora je še vedno razviden nacionalni romantizem, ki je navdajal slovenske politike na Štajerskem. Če v prvem pismu dr. Kukovec izraža predvsem interese svoje stranke pri pogajanjih, v drugem že lahko razberemo okvirni načrt bodočega delovanja povezanih strank na Spodnjem Štajerskem. Pismo nam da občutek, kot da je kompromis že de facto sklenjen.

Velecenjeni gospod doktor!

Vaše velecenjeno pismo z dne 23. t.m. sem danes prejel in Vam na isto kratko odgovarjam v Kozje, ker slutim, da čez nedeljo niste ostali v Gradcu. Prosim Vas, da blagovolite na Vašem zaupnem shodu dne 29. oktobra zadevo volitev v deželni zbor kot nujno obravnavati¹⁵. Najboljše bi bilo, če bi se vsaj v principijelnih točkah dosegla jasnost. Meni bi bilo zelo ljubo, ako bi se do 8. novembra, ko imamo mi tu letni glavni zbor, stvar v toliko dognala, da bi ne bilo treba klicati v kratkem še zopet novega shoda zaupnikov, da o stvari sklepajo. V kolikor jaz položaj poznam, bodo se naši zaupniki za sprejetje kompromisnega predloga, če bode takšen, da bi ne bila naša organizacija vsled istega obsojena k brezplivnosti. Narodni položaj je tak, da nujno zahteva ublaženje in ne poostritev medsebojnih odnošajev med Slovenci.¹⁶ Silijo k temu razne lokalne razmere širom dežele: Volitve v celjski okolici¹⁷, kjer bode položaj itak zelo opasen in še marsikaj. Tudi je sedaj najboljše razpoloženje za gospodarstveno osamosvojitvev in se v tem Slovenci ne smemo blamirati¹⁸. Tudi v trgih in mestih, ki so uvrščeni v nemške

- ¹⁵ Na zaupnem shodu Slovenske kmečke zveze 29.10.1908 so sprejeli resolucijo z naslednjo vsebino: "Odbor S.K.Z. se pooblašča, da stopi, če se mu to zdi potrebno in primerno (podčrtal B.G.), zaradi prihodnjih deželnozbornskih volitev z nasprotno stranko v dotiko. (Slovenski gospodar, 5.11.1908, str. 2)
- ¹⁶ Narodni list je v pričakovanju odločitve zaupnega shoda Slovenske kmečke zveze objavljal obširne uvodnike, v katerih je analiziral trenutno politično stanje in pozival slovenske politike na Štajerskem k skupnemu nastopu na deželnozbornskih volitvah. Kot npr.: "13 slovenskih poslancev bo treba v kratkem času poslati v deželni zbor. Naš položaj v deželnem zboru je tak, da potrebujemo tamkaj najboljše glave izmed Slovencev. Tuintam se je že pred meseci sprožila misel, naj bi se dosegel za volitve sporazum med strankami, in danes se v vseh resnih političnih krogih po Spod. Štajerskem razpravlja o možnosti kompromisa med obstoječimi strujami. Tudi najbojevitejši duhovi na obeh straneh uvidevajo, da bi bilo v danem narodnem položaju, ko se gre za gospodarski biti ali ne biti Slovencev in ko potrebujemo v deželni zbornici najodločnejše in najrazumnejše može iz naroda, naravnost nesmiselno ne doseči poštenega, na podlagi medsebojnega upoštevanja slonečega kompromisa..." (Narodni list, 29.10.1908, str. 1.)
- ¹⁷ O tem glej: Janez Cvim, Občinske volitve v okoliški občini Celje 1910-1911, Celjski zbornik 1992, str. 133-141; Janko Orožen, Zgodovina Celja in okolice II, Celje 1974, str. 87-97.
- ¹⁸ Narodni list, glasilo Narodne stranke, je v svojih člankih večkrat poudarjal potrebo po medsebojnem sodelovanju Slovencev na Štajerskem. Uspeh protinemškega bojkota in gospodarske osamosvojitve (Proč od Gradca) je bil odvisen predvsem od doslednega spoštovanja dogovorov med političnimi akterji. V času po dogodkih v Ptujju septembra 1908 je bilo na obeh straneh dovolj dobre volje za doseglo zastavljenih ciljev. "Tudi najbojevitejši duhovi na obeh straneh (podčrtal B.G.) uvidevajo, da bi bilo v danem narodnem položaju, ko se gre za gospodarski biti ali ne biti Slovencev in ko potrebujemo v deželni zbornici najodločnejše in najrazumnejše može iz naroda, naravnost nesmiselno ne doseči poštenega, na podlagi medsebojnega upoštevanja in spoštovanja slonečega kompromisa.", je zapisal

skupine bode v slučaju kompromisa mogoče doseči znatne slovenske manjšine¹⁹. Poslanci, ki bi bili izvoljeni v volilnem boju bodo se težko kmalu zblížali k skupnemu delu v Gradcu in če bi tudi ena stranka dobila pretežno večino, bi imela težavno stališče, če bi morala računati z ostro opozicijo v domovini. Niti pasivnosti velikega dela prebivalstva bi ne vplivala na uspehe delegacije dobro. Jaz za svojo osebo se ne bom spuščal v volilni boj, ker vem, da je izgubljen čas hoteti kaj v Gradcu doseči, če bi delegacija ne imela nič skupnega. Jaz sem se zato tudi potrudil, da naše časopisje v nobenem oziru ne prekludira kompromisa, kar tudi pri "Slov. Gospodarju" opazim, dočim tozadevne razprave pri "Slovencu" položaj v tem oziru kvarijo.

Pričakujoč Vaših cenjenih obvestil sem z velespoštovanjem in pozdravom udani Vam

Dr. V. Kukovec

Celje 24. okt. 1908

Kot strela z jasnega postavi pristaše kompromisa na realna tla tretje pismo. Prejšnjega romantizma je bilo v hipu konec, ko so v Celje po "zaupniku" dobili sporočilo, da v Mariboru niso navdušeni nad kompromisom z Narodno stranko²⁰. Čeprav je novica iz Maribora dr. Kukovca močno prizadela, pa ta v pismu še vedno izraža željo po sporazumu. Ali ga je pri tem vodila resnična želja po skupnem nastopu ali pa se je zavedal politične premoči nasprotne stranke, se iz skopih podatkov ne da razbrati. Tudi s pomočjo časopisnih virov lahko postavimo le težko dokazljive hipoteze.

Narodni list v uvodniku, 29.10.1908, namenjenem zaupnemu shodu Narodne stranke, na katerem so zaupniki odločali o tem ali se bodo pogajali s Slovensko kmečko zvezo o skupnem nastopu na volitvah ali ne.

19 Temu problemu so pri Narodni stranki namenili veliko pozornosti in kot se je pokazalo kasneje na volitvah, ne povsem zaman. V svojem glasilu so 19.11.1908 zapisali: "V mariborski, celjski, ptujski in slovenjgraški mestni skupini se nahajajo zelo znatne slovenske manjšine. Velikanskega pomena bi bilo, če bi se to resnično razmerje slovenskih nasproti nemškimi volilcem tudi v teh pomembnih mestih in trgih pri volitvah pokazalo. Da to delo čaka narodno stranko, ne da bi ji prinašalo vidne uspehe, je naravno. Jasno je pa tudi, da narodna stranka te naloge ne bo mogla rešiti vzorno, ako bode zapletena s kmečko zvezo v 13 volilnih okrajih v volilno borbo. Škoda bi imel od tega le celokupni slovenski narod. (Narodni list, 19.11.1908) Kasneje, po neuspešnih pogajanjih, so liberalci v nemških mestnih volilnih okrajih kandidirali Gvida Serneca, "da so prešteli slovenske glasove". O tem glej Narodni dnevnik, 5.4.1909, o rezultatih volitev pa Melik, n.d., str. 383-399.

20 Kdo je prenesel informacijo z napol tajnega zaupnega shoda o Koroščevi izjavi, se na osnovi obstoječih virov ne da ugotoviti. Morebiti je bil to zemljiški posestnik in župan iz Radencev Jakob Zemljič, ki je ob ustanovitvi Stranke združenih Slovencev prebegnil v novo stranko. O tem nam daje slutiti tudi izjava odbora Slovenske kmečke zveze, ki je na že prvi seji po ustanovitvi Stranke združenih Slovencev iz svojih vrst takoj izključila odbornika Jakoba Zemljiča "zaradi njegove politične nezanesljivosti in nezvestoobe" (Slovenski gospodar, 25.3.1909)

Veledenjeni gospod doktor!

Dovolim si nadlegovati Vas s tem pismom, ker ste mi v svojem zadnjem cenjenem dopisu označili, da mi je pričakovati po 29. t.m. Vašega cenjenega poročila o zadevi stališča Vaše stranke glede volitev v deželni zbor. Kakor sem izvedel, ste se gospod doktor v Klubu poslancev v Gradcu in na zaupnem shodu v Mariboru toplo zavzeli za idejo kompromisa. Na svoje obžalovanje pa čujem, da mlajši politiki Vaše stranke zastopajo intransigentno stališče in da se je tem pridružil tudi g. dr. Korošec. Ne zamerite mi, gospod doktor, da Vam razodenem, da sem dobil od odlične strani poročilo in sicer doslovno sledeče: "Sklenilo se je, da se vodstvo Kmečke zveze pooblasti, da se pogaja z narodno stranko, a ob enem je Korošec pristavil, da bode vodstvo Kmečke zveze stavilo narodni stranki take pogoje, da jih ne bode mogla sprejeti, da se bode kompromis razbil in da se bode potem izdalo geslo, da narodna stranka ruši slogo."²¹ Naravnost izjavim, da ne verujem, da bi mogel g. dr. Korošec tako govoriti. Ne prikrijem Vam pa tega dopisa, ki ni prišel od pristaša narodne stranke in ki utegne biti tudi plod intrige, ker ste Vi ob priliki občevanja o kompromisu neprikrito o vsem z menoj govorili, storim tudi jaz enako, da se ne vzbuja nepotrebno nezaupanje. Dovolim si Vas pa opozoriti, da je popolnoma v tem smislu pisan tudi v včerajšnji številki "Slovenca" iz Celja dopis, v katerem se nas naravnost zasmehuje, da se za kompromis ogrevamo, ker moremo le po milosti nasprotne stranke kak mandat dobiti. Razumeli me boste, gospod doktor, da je tukaj položaj zelo neprijeten za mene, ker ne morem več zadrževati v časopisju odgovora na take dopise.

V istem trenutku je pa otvorjen tudi oni boj, katerega bi bilo v sedanjem trenutku - brez ozira na moje osebne interese - globoko obžalovati. Gospod doktor veste, da je neresnično, da bi mi bili začeli v zadevi kompromisa kake milosti prositi in prav dobro bi bilo, če bi Vi izvolili uredništvo "Slovenca" v tem oziru informirati, če se Vam še sploh zdi mogoče daljnje resno razpravljanje o dogovoru. Jaz sem prepričan, da ste Vi, gospod doktor, vse storili z najboljšim namenom, zato Vas samo še prosim Vašega cenjenega mnenja, ali je kljub temu smatrati poskus dogovora kot izjalovljen oziroma ali se Vam zdi še kak korak iz naše strani v ti zadevi primeren.

Z najodličnejšim spoštovanjem in pozdravom
udani Dr. V. Kukovec

Celje 31. okt. 1908

²¹ Koroščeva izjava je štajerske liberalce prizadela. Zaupanja je bilo naenkrat konec in množiti so se začeli napadi na politične vodje Slovenske kmečke zveze. Že teden dni po Kukovčevem pismu lahko v Narodnem listu preberemo: "Toda kakor strela z jasnega je vplival nagli preobrat v klerikalni stranki. Že nekaj dni pred mariborskim zaupnim shodom je poslanec Roškar gotovo vsled migljaja dr. Korošca snedel svojo prejšnjo izjavo, da se hoče zavzemati za kompromis. Dr. Korošec je odredil dekanijske konference (ne kmečke) in ukazal na večini teh konferenc skleniti odklonitev vsakega dogovora z drugimi političnimi strujami, celo vsak dogovor s konservativci dr. Plojem, dr. Jurtelo in dr. Hrašovcem. V Gradcu sta poslanca Roškar in Terglav tik pred mariborskim shodom bila naenkrat zoper kompromis..." (Narodni list, 5.11.1908)

Najbolj nazorno je zadnje pismo, ki ga je dr. Kukovec poslal dr. Jankoviču skoraj pol leta po prvem pismu. V tem času so bile razmere na Spodnjem Štajerskem že spremenjene. Aneksijska kriza je zasenčila septembrske dogodke, ki so povzročili nacionalni romantizem. Prvotno navdušenje in načrti o složnem nastopanju proti skupnemu nemškemu sovražniku je splahnelo, zopet je stopil v ospredje politični pragmatizem. Med tem je bila sprejeta deželnozborska volilna reforma, ki je Slovencem na Štajerskem namenila skromnih 13 mandatov²². Spremenjen je bil tudi politični zemljevid na Štajerskem, saj so tradicionalno slogaški politiki na Ptuj u ustanovili Stranko združenih Slovencev ali Konservativno stranko, kakor so jo imenovali njeni nasprotniki²³. Tujek, kot sta ga obravnavali ostali stranki, je pred volitvami kompromisna pogajanja še bolj zapletel, saj sta tako Slovenska kmečka zveza kot Narodna stranka v novonastali stranki videli zaveznico oziroma trojanskega konja nasprotne stranke²⁴.

Trst, 8. 3. 09

Velecenjeni gospod doktor!

Kakor Vam je znano, ste Vi izvolili svoječasno sicer neobvezno izraziti svoje nazore o potrebi složnih volitev za štaj. deželni zbor in sem Vam takrat tudi jaz odkrito izrazil svoje mnenje, ki Vašemu ni mnogo nasprotovalo. Zdaj je minilo od tega pol leta in danes stojimo pred odločitvijo. Jaz sem bival zdaj nekaj mesecev tu na jugu in se vrnem ta teden v Celje, torej vem o tamošnjem gibanju večidel le, kar časopisi polemizirajo. Da Vam pa pišem, mi daje povod zadeva Plojevega shoda v Ptuj, ker se mi zdi, da bi mogla ob

²² Volilna reforma za štajerski deželni zbor je bila sprejeta 19. februarja 1909. Število deželnih poslancev se je dvignilo na 87 (prej 71). Poleg treh virilistov (sekavski in lavantinski knezoškof ter rektor graške univerze) je novi deželni zbor imel še 84 voljenih poslancev: 12 poslancev veleposestva, 34 poslancev mest in trgov ter trgovsko-obrtnih zbornic, 28 poslancev kmečkih občin ter 10 poslancev splošnega volilnega razreda. Slovencem je nov volilni red priznal samo 13 voljenih mandatov in virilista mariborskega škofa. Več o tem glej: Vasilij Melik, n.d., str. 313-314; Z novim zakonom so preuredili volilne okraje splošnega, kmečkega in mestnega volilnega razreda ter nekoliko spremenili volilne pravice omenjenih volilnih razredih, uvedena je bila čista splošna kurija.

²³ Stranko so ustanovili Plojevi pristaši, ki so prisegali na politiko sloge. Čeprav je Narodni dnevnik ob ustanovitvi stranke slogašev zapisal, da njen program nima nič takega, kar ne bi imela programa Slovenske kmečke zveze ali Narodne stranke, pa je iz govorov slogašev razvidno, kakšni so njihovi politični interesi. Dr. Rosina je v svojem govoru dovolj zgovorno nakazal kurs nove stranke: "Napačno je, kar si domišljujeta "Nar. stranka" in "Kmečka zveza", da sta edini pravi zastopnici slovenskega ljudstva na Štajerskem in da se naj jemljejo kandidatje edino iz njiju. Prišel bo spet čas, ko bomo imeli enotne kandidature, ker nas bodo streznilli sovražnikovi udarci. Prepričani smo, da mandate ni na Štajerskem sicer nič novega, a ponehal je, ko je postala sila in bode prenehal spet, kadar bo sila. In ravno za sedanje nam sovražne vlade nam nastaja potreba enotnega postopanja." (Narodni dnevnik, 8. marec 1909. Nova slovenska stranka na Štajerskem.)

²⁴ Pri Slovenski kmečki stranki so v Stranki združenih Slovencev videli same stare liberalce, ki so jih mladi odrinili iz politike, pri Narodni stranki pa so bili mnenja, da so pripadniki nove stranke sami klerikalci in konservativci, ki s kmečko zvezo "tvorijo itak le odlomke ene stranke".

tozadevni časniški polemiki situacija postati vsled neopravičenih domnevanj nevdržljiva, in bi se utegnil le iz tega vzroka vsak razgovor o kompromisu razbiti. Kakor bi bilo iz dotičnega izvajanja "Straže" posneti, slutijo Vaši somišljeniki v Mariboru, kakor da imamo mi s Plojevimi shodom kako zvezo, kar je pa odločno napačno.²⁵ V zadnjem pol leta se o zadevi kompromisa absolutno ni izvršilo nikako pogajanje z dr. Plojevo stranko iz naše strani ter se je sumilo v zadnjem času baš nasprotno, da se je pogodila Vaša stranka s Plojevo zoper nas. Ustanovitev "Konservativne stranke" je nekaj, kar mi odločno perhoresciramo, in če se nasproti temu doslej ni ostro stališče zavzelo, bilo je, da se ne bi položaj za kompromis slovenskih političnih činiteljev poslabšal.²⁶

Domnevanje "Straže", da bi naša stranka kljub eventualnemu kompromisu utegnila prikrito drugače postopati, ni utemeljeno. Jaz s to izjavo ne morem oficijelno priti pred odbor Vaše stranke, ker kljub našemu dopisu 9. nov. 1908 (torej 5 mesecev!) in 18. jan. 1909 (torej novih 8 tednov) Vaš odbor na naše dopise niti ni meritorno odgovoril. Ako bi torej Vi smatrali primernim kot politik v Vaših krogih stvar pojasniti, bi s tem po mojem mnenju odpadlo nepotrebno razburjenje zaradi domnevnega med nami in Plojevci obstoječega dogovora in Vam lahko osebno jamčim, da je tozadevno mnenje neutemeljeno.

V slučaju, da pride do vsestranskega volilnega boja izražam jaz tudi zlasti glede obeh splošnih kurij bojazen, da utegne zadevna volitev izpasti za Slovence nečastno. Kitek in Siter²⁷ imata organizirano zaslonbo in je Kitek zelo sposoben mož, ki se tudi kaže zmiraj odločno narodnega Slovenca, tako da bode zelo težko zoper slednjega nastopati v slučaju ožjih volitev. Upajoč, da ne smatrate mojega dopisa in sploh rezultata volitev kot nekaj, od česar bi jaz osebno za sebe mogel imeti kako koristi, upam, da bode to pismo zaupno kot narodnjak uporabili ter sem z velespoštovanjem udan Vam

Dr. V. Kukovec

Moj naslov do vklj. 12. t.m.
Trst, via Felice Venezian, 41, III, 10.

²⁵ Kukovec je imel v mislih ustanovitev Stranke združenih Slovencev, ki so jo slogaši ustanovili 7. marca 1909 na Ptuju. O pomembnosti trenutka govori dejstvo, da je Kukovec poslal pismo dr. Jankoviču že dan po ustanovitvi stranke in v njem poskušal zavrniti namigovanja kmečke zveze o sodelovanju slogašev in liberalcev.

²⁶ Liberalci nove stranke sicer niso sprejeli z navdušenjem, kar lahko razberemo iz poročila z ustanovnega shoda v Narodnem dnevniku, niso pa tudi naostrili kopja proti njej, kakor so to storili v kmečki zvezi. (Narodni dnevnik, 8.3.1909. Nova slovenska stranka na Štajerskem)

²⁷ Kitek in Sitter sta bila kandidata socialdemokratov v "slovenskih" splošnih kurijah, vendar sta bila na volitvah hudo poražena. Prvega je na Mariborskem premagal Anton Korošec, drugega pa na Celjskem Franc Pišek, oba kandidata kmečke zveze. (Glej Melik, n.d., str. 399)

IV. Epilog

Pisma nam torej nazorno pokažejo, kako je s strani Narodne stranke potekal poskus zблиževanja s Slovensko kmečko zvezo. Ker omenjena pisma obravnavajo samo del dogodkov, nam ostane, da v lapidarni obliki povzamemo še nadaljevanje, ki je pripeljalo do prav absurdnih situacij, na marsikaterega takratnega politika pa vrglo temno senco nezaupanja, ki je bilo evidentno v vseh kasnejših rivalstvih med obema strankama. Tudi poskusa zблиževanja, vsaj v takšnem obsegu, na Spodnjem Štajerskem kasneje ni bilo več mogoče zaslediti. Potem ko je Izvršni odbor Narodne stranke 9. novembra 1908 poslal Slovenski kmečki zvezi sklep, da so se pripravljene pogajati "z njo in drugimi političnimi činitelji"²⁸ o skupnem nastopu na deželnozborskih volitvah, je kmečka zveza zavestno pustila čakati z odgovorom. Tudi na ponovno pismo Narodne stranke o tej zadevi 16. januarja 1909 Slovenska kmečka zveza ni odgovorila, čeprav je Narodna stranka prepustila odločitev o času in mestu sestanka nasprotni strani. Šele 11. marca, torej tri dni po zadnjem pismu dr. Kukovca, je Slovenska kmečka zveza povabila predstavnike Narodne stranke na pogovor v Maribor. Sestanek je potekal 15. marca v prostorih kmečke stranke, in sicer v uredništvu Slovenskega gospodarja²⁹. S tem so nasprotni strani arogantno pokazali, komu gre politični primat na Spodnjem Štajerskem in da so njihove pogajalske pozicije nesporno boljše. Uradno pogajalsko izhodišče Slovenske kmečke stranke je sicer bilo, pridobiti si vsaj 8 mandatov, a če upoštevamo večkrat objavljeno izjavo dr. Korošca, so z razbitjem pogajanj reflektirali na vseh 13 poslanskih mandatov.

Narodna stranka, ki je v vseh pogledih želela skleniti kompromis, je na pogajanju izjavila, da so "pripravljene priznati kot primerno podlago načrt zastopan od odbornikov kmečke zveze od lanske jeseni, vsled katere bi naj imela narodna stranka najmanj izmed 13 mandatov 4"³⁰. Narodna Stranka je v dobri veri "izrazila še prepričanje, da je v narodnem oziru pravilno, če se določi nekaj poslanskih mest izven strank stoječim prejšnjim poslancem", seveda na račun preostalih devetih mandatov. Narodna stranka bi o določitvi teh mandatov prepustila proste roke kmečki zvezi in konservativcem, "ki tvorijo itak odlomke ene stranke"³¹. V Narodni stranki so bili mnenja, da je njihova pogajalska pozicija primerna, saj bi po njihovem mnenju "obe frakciji klerikalne stranke, imeli izmed 13 mandatov 9, torej naddvetretjinsko večino"³².

Prva pogajanja so zavoljo "nesprejemljivih pogojev" vseh treh strani zašla v slepo ulico. Kmalu je sledil drug krog pogajanj (20. marca), prav tako v Mariboru. Novost tokratnih

28 Narodni list, 12.11.1908.

29 Narodni dnevnik, 27.3.1909. Volitve v deželni zbor in klerikalno hinavstvo.

30 Ibidem.

31 Ibidem.

32 Ibidem.

pogajanj je bilo sodelovanje predstavnikov konservativcev, dr. Ploja in dr. Rosine³³. Čeprav so prvaki Narodne stranke iz Celja nenehno izjavljali, da so konservativci samo krilo klerikalcev, pa jih ni motilo, da se ne bi pred drugim krogom pogajanj s Slovensko kmečko zvezo tajno pogajali s Plojem. Ko je Narodni dnevnik kasneje analiziral potek in iskal krivca za neuspešna pogajanja, je pogovore in dogovore s Plojevo stranko prostodušno in brez občutka krivde priznal. Na tajnem sestanku so Plojevci in Narodna stranka sklenili, da bodo poskušali na vsak način skleniti sporazum s Slovensko kmečko zvezo. V skrajnem primeru so bili pripravljeni prepustiti Slovenski kmečki zvezi še dva poslanska mandata. Po tej skrajni opciji bi pripadala Stranki združenih Slovencev dva mandata (prej trije), Narodni stranki pa trije (prej štirje)³⁴.

V drugem krogu pogajanj je dr. Kukovec v imenu Narodne stranke predstavil nova pogajalska izhodišča, ki so se razlikovala od izhodišč prvega kroga pogajanj in sklepa tajnih pogajanj s Plojem. Narodna stranka je bila pripravljena sprejeti takšen kompromis, "vsled katerega bi klerikalci imeli 8 mandatov všteti dr. Ploja, narodna stranka pa 5 mandatov, med temi dr. Hrašovec, akoravno se slednji ne priznava k narodni stranki."³⁵ Pogajalci Slovenske kmečke zveze, ki so se očitno počutili superiorne in to nenehno vidno kazali, so Kukovčeva predstavljena izhodišča vzeli na znanje, niso pa zavzeli nobenega stališča do predlaganih rešitev. Odločitev so kratkomalo prepustili zaupnemu shodu stranke. Drugi krog pogajanj je bil kratek in "brez diskusije", celo tako kratek, da Plojevcem in predstavniku Narodne stranke nasprotnikom sploh ni uspelo predstaviti sklepov z njihovih tajnih dogovorov.³⁶

Pogajanja so pokazala, da so slovenski politiki na Spodnjem Štajerskem stali vsak na svojem bregu deroče politične reke. Če ob tem upoštevamo še novembrsko izjavo dr. Korošca, je moralo biti vsakomur jasno, da kompromisa tudi tokrat ne bo. In res. Na zaupnem shodu 24. marca 1909 so pristaši Slovenske kmečke zveze tudi dokončno zavrnili sodelovanje z Narodno stranko in s Stranko združenih Slovencev. V pismu za javnost, ki so ga objavili vsi slovenski časniki na Štajerskem, je pisalo: "Slovenska kmečka zveza ima čast, Vam naznaniti naslednji sklep: Slovenska kmečka zveza je na zaupnem shodu 24. sušca 1909 v Mariboru vzela poročilo svojih poverjenikov za kompromisne pogovore z Narodno Str. in s stranko Združenih Slovencev na znanje. Ker pa niti Nar. Stranka, niti stranka Združenih Slovencev nista ponudili nobenih pogojev za stvarno podlago trajne sloge med spodnještajerskimi Slovenci, ampak zahtevali za prihodnje deželnozbornske volitve samo razdelitev mandatov in sicer Narodna stranka za se 4, stranka Združenih Slovencev za se 3, tako, da bi "Slovenska kmečka zveza" bila v

³³ Pogajanja v imenu Slovenske kmečke zveze so vodili Korošec, Pišek in Verstovšek, Narodno stranko je zastopal Kukovec. (Narodni dnevnik, 29.3.1909)

³⁴ Narodni dnevnik, 29.3.1909. Brezvestna igra s slovenskim narodom.

³⁵ Narodni dnevnik, 27.3.1909. Volitve v deželni zbor in klerikalno hinavstvo.

³⁶ Ibidem.

deželnem zboru v manjšini s svojimi poslanci in popolnoma vezana na obe nasprotni slovenski stranki, je sklenila "Slovenska kmečka zveza", da za deželnozborske volitve postavi v vseh slovenskih okrajih lastne kandidate."³⁷

Tako se je končala še ena neuspešna zgodba o poskusu vzpostavitve skupnega nastopa štajerskih Slovencev na deželnozborskih volitvah, a se hkrati začela druga, ki je v mnogočem bila še boljši pokazatelj političnih razmer na Štajerskem - predvolilna bitka. Spominjala je na zgodnico iz Aškerčeve pesmi Petelina, ki jo je spesnil na rovaš neenotne slovenske politike na Štajerskem. Pa vendar, če povežemo potek dogodkov in rezultate kasnejših volitev, sta nedvomno izšla kot zmagovalca Slovenska kmečka zveza, ki si je na volitvah priborila kar 12 poslancev, in dr. Anton Korošec, ki je še enkrat več dokazal, da mu, kar zadeva politično postopanje (taktiko), ni para med Slovenci na Štajerskem³⁸. V mnogočem bi ga lahko primerjali s kranjskim politikom in njegovim vzornikom, vsaj dokler je bilo njegovo ime še kaj veljalo, dr. Ivanom Šušteršičem.

Volilni rezultati so bili nedvomno veliko presenečenje, tudi za Slovensko kmečko zvezo. Kdo iz njenih vrst bi si še nekaj dni pred volitvami upal javno napovedati izid? Niti največji optimisti iz vrst Slovenske kmečke zveze niso mogli verjeti, da bodo Narodno stranko res tako hudo porazili³⁹. Uspela je dobiti samo eno poslansko mesto (Kukovec): v tradicionalno liberalnem okolju in v novo oblikovani slovenski mestni volilni kuriji.⁴⁰

³⁷ Narodni dnevnik, 27.3.1909. Zanimivo, da so težko pričakovano in dokončno odločitev Slovenske kmečke zveze objavili šele na tretji strani, kjer so objavljali kratke novice.

³⁸ Dr. Anton Korošec je že od ustanovitve Slovenske kmečke zveze bil njen nesporni voditelj, čeprav stranki ni predsedoval (stranki je predsedoval Roškar). Politična moč, ki si jo je pridobil, mu je omogočala skoraj avtokratsko odločanje, saj so na zaupnih shodih SKZ le potrjevali že prej v ozkem krogu sprejete odločitve. Kot potrjujejo opisani dogodki, je dr. Korošec odločal o složnem nastopanju na deželnozborskih volitvah.

³⁹ Želja, da bi Slovenska kmečka zveza absolutno zmagala, je bila seveda evidentna, vendar si je noben resen politik ni upal javno izraziti. Le v Slovincu so v nekaj člankih "napovedali" popolno zmago kmečke zveze, vendar je bilo to bolj izzivanje nasprotni strani kot resna napoved. V takšnem slogu so sledili tudi liberalni odgovori. Kot npr.: "Le ljubljanskemu Slovincu ali pa kakemu njegovemu prevročerkvemu dopisniku iz Štajerske so kompromisna pogajanja trn v peti, zato pisari prav neumno o tem, da kmečka zveza v boju itak dobi vse mandate, še celo trški mandat in bogve kaj vse. Ne vemo, ali resni krogi v kmečki zvezi to blebetanje kaj vpoštevajo ali ne. Mislimo, da bodo znali presoditi položaj in da se bodo spomnili zadnjih državnozborskih volitev, ko so tudi že v naprej slavili zmago vseh sedmih kandidatov..." (Narodni list, 29.10.1908, str. 1)

⁴⁰ Melik, n.d., str. 383-399.

Zusammenfassung

VERHANDLUNGEN UM EIN GEMEINSAMES AUFTRETEN DER STEIRISCHEN SLOWENEN BEI DEN LANDTAGSWAHLEN 1909 (IM LICHT DER BRIEFE VON DR. V. KUKOVEC AN DR. F. JANKOVIČ)

Die politische Differenzierung zwischen den katholisch-nationalen und national-progressiven steirischen Slowenen sowie die neue Wahlordnung verlagerten das politische Schwergewicht bereits in den Jahren 1906-1907 von den Eintrachtspolitikern auf die politischen Parteien, die in Celje/Cilli (1906) und Maribor/Marburg (1907) gegründet wurden. Der Politik der Eintracht folgte eine Politik des kompromißlosen Kampfes um die politische Übermacht in diesem Teil Sloweniens. Auf dem politischen Schlachtfeld stießen die Slovenska kmečka zveza (Der Slowenische Bauernbund) - die zu den Parteien mit einer sehr breiten Wählerbasis gehörte - und die Narodna stranka (Die Nationale Partei) zusammen, die nur über ein beschränktes Wählerpotential verfügte. Später (1909) erschien auf der politischen Bühne noch eine dritte Partei, die Stranka zedinjenih Slovencev (Die Partei der vereinigten Slowenen), welche Konservative, wie sie sich selbst nannten, einschloß, d.h. ältere Anhänger der ehemaligen Politik der Eintracht, die auf die überlebte Einigkeit nicht verzichten konnten.

Auch die Landtagswahlen im Jahre 1909 waren Ausdruck der neuen politischen Verhältnisse in der Steiermark und in der Monarchie. Zahlreiche Versuche, die politische Eintracht herzustellen, mißlangen nacheinander, weil bei den führenden Politikern kein Wunsch nach einem gemeinsamen Auftreten bestand. Wenn bei den Reichsratswahlen (1907, 1911) jeder Versuch eines gemeinsamen Auftretens von Anfang an zum Mißerfolg verurteilt war, so boten die Landtagswahlen im Jahre 1909 den steirischen Slowenen eine gute Gelegenheit, gesunden Menschenverstand zu zeigen und vereint gegen den gemeinsamen Feind aufzutreten. Die Herbstereignisse in Ptuj/Pettau und in anderen Städten der Untersteiermark verbanden die Slowenen für einige Zeit. Der Wunsch nach einer politischen und wirtschaftlichen Selbständigkeit (weg von Graz!) setzte eine Einheit voraus, mit welcher sich die von den steirischen Slowenen gesetzten Ziele leichter erreichen ließen.

Daß es zwischen den geäußerten Wünschen und dem endgültigen politischen Einvernehmen einen weiten Weg geben kann, bewiesen die steirischen Slowenen anläßlich der geheimen und "öffentlichen" Verhandlungen über den Inhalt eines gemeinsamen Auftretens bei den Landtagswahlen. Die Briefe, die wir diesmal veröffentlichen, sind ein Beweis dafür, daß eine ernsthafte Politik nicht nur im Parlament betrieben wird, sondern auch (und vielleicht vor allem) unter vier Augen - zwischen den Einzelnen oder interessierten Gruppen. Als Autor der diesmaligen Korrespondenz tritt Dr. Vekoslav Kukovec (der Narodna stranka) auf, der in den vier erhaltenen Briefen an Dr. Fran Jankovič

(Mitglied des Vollzugsausschusses der Slovenska kmečka zveza) aus den Jahren 1908-1909 Zeugnis davon ablegt, daß die wichtigsten politischen Entscheidungen tatsächlich in engem Kreis getroffen, diese aber auf "Plenarsitzungen" der Partei bestätigt oder abgelehnt wurden. Bei der Kenntnis der Tatsachen und beim Lesen von Zeitungsberichten kommen uns die Parteiversammlungen und -kundgebungen als wahrhafte Farcen vor.

Aus den behandelten Briefen ist nur eine Rekonstruktion des Verlaufs der ersten Verhandlungsrunde für die Erreichung eines politischen Kompromisses möglich, als bei der Mehrheit der Anhänger aller politischen Gruppen noch genug Bereitschaft vorhanden war für einen gemeinsamen Auftritt, nicht nur bei den Wahlen, sondern auch später im Grazer Landtag.

Der erste Brief wurde am 4. Oktober 1908 verfaßt. Das war eine Zeit, in der die Erinnerungen an die Unruhen in Ptuj, Maribor, vor allem aber in Ljubljana, noch wach in Erinnerung waren. Der nationale Romantismus weckte in vielen Menschen Hoffnungen auf eine erneute politische Eintracht zwischen den Slowenen in der Steiermark. Die Vorstellungen, wie und in welcher Form man die ersehnte Eintracht erreichen könnte, waren unterschiedlich. Persönliche Kontakte und Bekanntschaften, vor allem aber das Vertrauen in die Menschen, auch in diejenigen aus dem gegnerischen politischen Lager, verliefen in der Endphase trotzdem ergebnislos. Der Inhalt des ersten Briefes zeigt auf anschauliche Weise, daß die politischen Gegensätze in dieser Zeit tatsächlich keine Schärfe kannten und daß es äußerst günstige Voraussetzungen für ein Übereinkommen bestanden.

Der zweite Brief (vom 24. Okt. 1908) war eine Antwort auf das Schreiben von Dr. Janjanič, dessen Inhalt uns leider nicht bekannt ist. Aus der Antwort weht noch immer der nationale Romantismus, von dem auch Politiker getragen wurden. Wenn Dr. Kukovec in seinem ersten Brief vor allem die Interessen seiner Partei bei den Verhandlungen zum Ausdruck bringt, sind aus dem zweiten bereits die Rahmenbedingungen einer künftigen Tätigkeit der zusammengeschlossenen Parteien der Untersteiermark zu ersehen. Der Brief erweckt den Eindruck, daß der Kompromiß bereits de facto erreicht worden sei.

Wie ein Blitz aus heiterem Himmel wirkte auf die Kompromißverfechter der dritte Brief (vom 31. Okt. 1908). Der frühere Romantismus wurde im Nu zerschlagen, als man in Celje durch einen "Vertrauensmann" erfuhr, daß man in Maribor von einem Kompromiß mit der Narodna stranka (Die Nationale Partei) nicht begeistert sei. Weder der Brief noch andere Quellen geben die Gründe an, warum die jüngeren Politiker der Slovenska kmečka zveza (Der Slowenische Bauernbund), allen voran aber deren ideologischer Anführer, Dr. Korošec, dem Versuch eines Kompromisses so ablehnend gegenüber

standen. Obwohl Dr. Kukovec von der Nachricht aus Maribor stark betroffen war, drückte letzterer in seinem Brief noch immer den Wunsch nach einem Kompromiß aus. Ob er sich dabei vom aufrichtigen Wunsch nach einem gemeinsamen Auftreten leiten ließ oder aber sich der politischen Stärke der gegnerischen Partei bewußt war, läßt sich aufgrund der spärlichen Angaben nicht feststellen. Auch mit Hilfe von Zeitungsquellen kann man nur schwer beweisbare Hypothesen aufstellen.

Die konkretesten Züge enthält der letzte Brief (vom 8. März 1909), den Dr. Kukovec beinahe ein halbes Jahr nach dem ersten an Dr. Jankovič schrieb. In dieser Zeit hatten sich die Umstände in der Untersteiermark bereits verändert. Die Annexionskrise stellte die Septemberereignisse, die den nationalen Romantismus ausgelöst hatten, in den Schatten. Die ursprüngliche Begeisterung sowie Pläne eines gemeinsamen Auftretens gegen den gemeinsamen deutschen Feind flauten ab. An deren Stelle trat wieder der politische Pragmatismus. Währenddessen wurde die Landtagswahlreform angenommen, die den Slowenen knappe 13 Mandate einräumte. Auch die politische Landschaft in der Steiermark hatte sich verändert, weil die Anhänger der politischen Eintracht in Ptuj die Stranka zedinjenih Slovencev (Die Partei der vereinigten Slowenen) gegründet hatten. Dieser Fremdkörper - als solche wurde sie von den anderen zwei Parteien betrachtet - erschwerte die Kompromißverhandlungen vor den Wahlen zusätzlich, weil sowohl die Slovenska kmečka zveza (Der Slowenische Bauernbund) wie auch die Narodna stranka (Die Nationale Partei) in der neugegründeten Partei ihren Verbündeten bzw. das trojanische Pferd der gegnerischen Partei sahen.

Die Verhandlungen zwischen den drei politischen Parteien wurden später fortgesetzt, allerdings ohne Erfolg, was die Zeitungsartikel bereits angekündigt hatten. So endete die ergebnislose Geschichte eines versuchten gemeinsamen Auftretens der steirischen Slowenen bei den Landtagswahlen. Zugleich begann schon eine neue Geschichte, die in mancher Hinsicht noch besser die politische Atmosphäre in der Steiermark widerspiegelte - die des Vorwahlkampfes. Sie erinnert an das Gedicht "Petelin" (Der Hahn) - ein Spottlied von Aškerc über die uneinheitliche slowenische Politik in der Steiermark. Und dennoch, wenn man den Verlauf der Ereignisse und die Ergebnisse der späteren Wahlen in Verbindung zueinandersetzt, dann gehen zweifellos die Slovenska kmečka zveza (Der Slowenische Bauernbund) mit 12 Abgeordneten und Dr. Korošec als Sieger hervor. Letzterer bewies noch einmal, daß er in der politischen Taktik von allen Slowenen in der Steiermark unschlagbar war. Auf dem Höhepunkt seiner politischen Karriere könnte man ihn in mancher Hinsicht mit dem krainischen Politiker und seinem Vorbild Dr. Ivan Šušteršič vergleichen.

Jože Škorjanc, Renata Inkret, Petra Kolar

ORIS RAZVOJA GIMNAZIJE CELJE-CENTER (1948-1993)

Gimnazija Celje-Center danes; (Vir: foto Zorin).

Uvod

Šolo so ustanovili leta 1948. Zgradbo, v kateri danes deluje, so sicer zgradili leta 1912, (je delo arhitekta Richarda Klassa iz Gradca), obnovili pa so jo leta 1977. V preteklosti je imela več nazivov: Učiteljišče, Pedagoški šolski center, Srednja pedagoška šola, Gimnazija Celje-Center. Danes izvaja program: vzgojitelj predšolskih otrok in gimnazija. Šole se je v preteklosti še najbolj držal "*pedagoški pečat*", od tod tudi ime Učiteljišče.

Pričujoča razprava je nastala v okviru projekta proučevanja preteklosti šole in je osnova za nadaljnje raziskave oziroma šolske raziskovalne naloge. Vsaka šola je pač zapleten mehanizem, kjer so nekatera dela bolj vidna in opazna, druga manj; vse stvari je težko realno vrednotiti, zato so dokaj zahtevna za proučevanje. V zadnjih letih je pomembno

vlogo odigral Zbornik za zgodovino šolstva, ki ga izdaja Slovenski šolski muzej, omenili pa bi tudi razpravo Branka Šuštarja Kako raziskati zgodovino svoje šole (Zbornik za zgodovino šolstva, Ljubljana 1992). Prav bi bilo, da bi šole izdajale letna poročila ali zbornike, ki so lahko pomemben vir podatkov. Edini, ki se je doslej ukvarjal s proučevanjem razvoja šole, je bil prof. dr. Anton Sore, omenili bi zlasti njegovo študijo: Študijske smeri in zaposlitve absolventov Učiteljsišča-Srednje pedagoške šole v Celju 1952-1988, Učiteljsišče-Srednja pedagoška šola Celje 1948 - 1988, Celje 1988, str. 20-27.

Razvoj šole do ukinitve Učiteljsišča leta 1964

V letih po vojni je bilo potrebno na hitro usposobiti delavce na področju vzgoje in izobraževanja, zato so delovali številni pedagoški tečaji. Pogoji za sprejem so bili: starost vsaj 18 let, da je bil kandidat med vojno oviran pri rednem študiju, da je zdrav in sposoben za poklic, da je moralno in politično neoporečen, da je bil partizan ali sodeloval z NOB. Predmetnik je obsegal psihologijo, metodiko, didaktiko, zgodovino, pedagogiko, slovenski jezik, petje in prakso z nastopi. Nosilci tečajev na našem območju so bili profesorji: Jože Dolgan, Tine Oreš, Albin Podjavoršek, Konrad Sodin, Pavle Šegula in Štefan Švegl.¹ Ko je bilo zadoščeno nujnim kadrovskim potrebam, se je začelo redno izobraževanje in ustanovljena je bila cela vrsta učiteljsišč, aprila 1948 tudi v Celju. Priprave je vodil prof. Tine Oreš; za prvo ravnateljico je bila imenovana prof. Danica Glinšek, šoli pa so bili dodeljeni začasni prostori na Gimnaziji Celje. V prvi letnik se je vpisalo 87 učencev, a zanimanje za vpis se je večalo in že leta 1949 so bili šoli dodeljeni prostori v stavbi 2. osnovne šole. Leta 1952 so začeli v osnovnih šolah poučevati prvi diplomanti, istega leta pa ravnateljske dolžnosti prevzame prof. Anton Aškerc. Velika delovna vnaema profesorskega zbora, učencev in ravnateljice prof. Danice Glinšek so utrdili pedagoško vlogo šole in ji utrli poti nadaljnega razvoja.² S šolskim letom 1955/56 se je šolanje podaljšalo na pet let, s šolskim letom 1963/64 pa je šola začela preraščati v gimnazijo pedagoške smeri in šolanje je bilo potrebno nadgraditi na višji stopnji (pedagoški akademiji). Šolski okoliš je obsegal 15 občin, skrajne točke pa so bile: Gornji Grad, Vrankso, Trbovlje, Sevnica, Krško, Brežice, Bistrica ob Sotli, Rogatec, Poljčane, Oplotnica, Mislinja, Šoštanj. Opazno je bilo tudi spreminjanje strukture učencev: manj fantov, več otrok delavcev, več učencev iz Celja, več vozačev, manj stanujočih v internatu.³

Čeprav je Učiteljsišče opravljalo pomembno družbeno poslanstvo, pa je imelo slabe delovne pogoje, saj je delovalo v stavbi 2. osnovne šole, ki je bila namenjena delu ene

¹ Pedagoški šolski center (1977-1978) - letno poročilo, Celje 1978, str. 4.

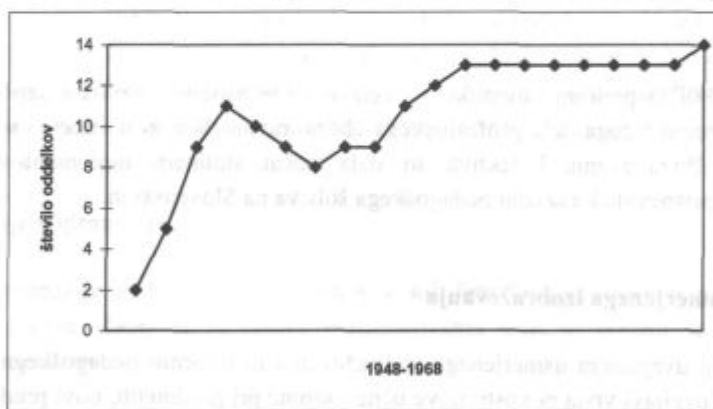
² Prav tam, str. 5.

³ Učiteljsišče (letno poročilo ob 20-letnici), Celje 1968, str. 5.

same šole. V prvih letih ni bilo kabinetov in specializiranih učilnic, zbirke učil pa so bile skromne. Pogoji so se začeli izboljševati po letu 1950. Uredili so namreč kabinete za fiziko, geografijo, predvojaško vzgojo, pa tudi tehnično delavnico. Največ je bilo storjenega v letih verifikacije Pedagoške gimnazije, ko je dobila šola namenska sredstva in uredila zbornico, predavalnico za fiziko in kemijo, praktikum, kabinet za kemijo, fototemnico, risalnico in knjižnico, nabavila pa je tudi veliko število učnih pripomočkov (odločbo o verifikaciji je izdal Republiški sekretariat za prosveto in kulturo 23.11.1966). Materialni pogoji so se nato še naprej izboljševali, zlasti pri urejanju kabinetov in zbirk.⁴

Na šoli je delovala cela vrsta interesnih dejavnosti, posebno vlogo pri aktivizaciji učencev pa sta imeli dijaška skupnost in mladinska organizacija. V tem času delujejo npr.: kemijski, biološki, marksistični, glasbeni, literarni, fotografski, strelski krožek, kulturno društvo, športno društvo, mladina rdečega križa... Kazala se je široka paleta interesov mladine, kar je bilo izjemno pomembno, saj takrat mladi niso imeli dostopa do teh dejavnosti kot danes.

Do leta 1968 je šola usposobila 1150 osnovnošolskih učiteljev.

Grafični prikaz 1: Gibanje števila oddelkov v letih 1948-1968 (Vir podatkov: letna poročila šole).

Obdobje Gimnazije pedagoške smeri.

S šolskim letom 1967/68 so zaključili šolanje zadnji maturanti 5-letnega Učiteljsišča, ki so nato v večini nadaljevali študij na višjih in visokih šolah, zlasti na pedagoških akademijah. Zaradi socialnih razmer in regionalne vloge šole so se začela intenzivna prizadevanja za ustanovitev oddelka za razredni pouk Pedagoške akademije Maribor.

⁴ Prav tam, str. 6.

Leta 1971 se je začel pouk s prvimi 23 študenti. Pomembno vlogo je odigrala ravnateljica šole prof. Viktorija Kavčič, ki si je izjemno prizadevala za ta oddelek. Leto 1971 je bilo prelomno tudi zato, ker je bila v okviru Pedagoškega šolskega centra ustanovljena Srednja vzgojiteljska šola; ta je trajala 5 let in je usposabljala učence za vzgojo predšolskih otrok.⁵

Število učencev se je povečevalo, pouk je potekal dvoizmensko, kar je v določeni meri otežkočalo delo na šoli. Uveljavil se je sistem mladinskih delovnih sobot. Glede na regijsko naravo šole je bil precejšen problem tudi oddaljenost učencev, saj so se nekateri vozili tudi do 40 km v eno smer, kar jih je oviralo pri delu v šoli.⁶

Zaradi dolgoletnih potreb po kvalificiranih varuhinjah je v šolskem letu 1975/76 začela delovati šola za varuhinje. Leta 1975 se je šola znašla na razpotju, saj so v pedagoškem šolstvu začeli poskusno uvajati usmerjeno izobraževanje (UI), ob tem pa je bil sprejet družbeni dogovor o reformi izobraževanja pedagoških delavcev, ki naj bi zagotovil več in boljše usposobljene pedagoške delavce. Reforma je bila sicer strokovno slabo pripravljena, a politična podpora je bila izredno močna. Vpis v pedagoške šole se je zato povečeval; mreža teh šol se je razširila, učenci pa so z lahkoto dobivali kadrovske štipendije.⁷

Za šolo so bili to prelomni trenutki. Pa vendar se je uspešno razvijala naprej: solidni temelji - rezultat trdega dela proforskega zbora, ravnateljev in učencev - so ji razvoj omogočali. Prizadevanja kolektiva so dala pečat stotinam diplomantov šole in pomembno prispevala k razvoju pedagoškega šolstva na Slovenskem.

Obdobje usmerjenega izobraževanja

S poskusnim uvajanjem usmerjenega izobraževanja in reformo pedagoškega šolstva v letu 1975 se uveljavi vrsta novosti: nove učne vsebine pri predmetih, novi predmetniki... V šolskem letu 1976/77 se je na šoli na 1. stopnji UI v 1. in 2. razredu izobraževalo 500 učencev v 15 oddelkih ter v 3. in 4. razredu pedagoškega programa 230 učencev v 8. oddelkih. Ob tem deluje na 2. stopnji UI tudi vzgojiteljski program, v katerem je v 3. in 4. razredu 165 učenek v 6 oddelkih. Reforma je razgradila srednje pedagoške programe na dve stopnji: prvi dve leti skupni predmetnik za vse profile pedagoških kadrov in nato

⁵ Pedagoški šolski center Celje (1971-1974) -letno poročilo, Celje 1974, str.8.

⁶ Prav tam, str. 4, 5.

⁷ Učiteljišče-Srednja pedagoška šola Celje (letno poročilo), Celje 1988, str. 3.

cepitev v 3. razredu na vzgojiteljsko smer, smer razredni pouk, družboslovno-jezikovno in naravoslovno-matematično smer.⁸

S prehodom srednjega šolstva v usmerjeno izobraževanje leta 1981 se je znova reformiralo tudi pedagoško šolstvo. Šola se preimenuje v Srednjo pedagoško šolo, šole znotraj prejšnjega Pedagoškega šolskega centra ukinejo. V šolskem letu 1987/88 ponovno pride do sprememb, saj se je skupna vzgojno-izobrazbena osnova razgradila po vertikali. Nekatere strokovne predmete so uvedli v 1. in 2. razredu, nekatere predmete skrčili, nekatere (npr. računalništvo) pa uvedli na novo.⁹

Obdobje 1975 - 1988 je čas nenehnega spreminjanja predmetnikov, učnih načrtov, velikih nihanj v obsegu šole (od 400 na 1000 učencev in ponovno zmanjšanje na okrog 500 učencev), velikih kadrovskih primanjkljajev in nato viškov v profesorskem zboru, hkrati pa je to obdobje, ko je bilo potrebno ves čas dokazovati, da so srednje pedagoške šole potrebne za načrtno vzgojo pedagoških kadrov, ker bi ukinitve pomenila odklik od tradicije in žrtvovanje pedagoškega usposabljanja za ceno ožjega strokovnega.¹⁰ Z uvedbo usmerjenega izobraževanja je bilo opuščeno opravljanje zaključnega izpita, učenci so dobili le diplomu o končanem vzgojnoizobrazevalnem programu; generacija, vpisana v šol. letu 1987/88 pa je ponovno opravljala zaključni izpit. V tem času je šola izjemno napredovala na področju materialnega standarda (obnavljanje stavbe, nova fasada, streha, nakupi učil, obnova igrišč), pri čemer je bil pomemben delež širše družbene skupnosti, kolektiva in še posebej ravnatelja prof. Ivana Kapša.

Preraščanje v gimnazijo

Program gimnazije je bil ponovno uveden v šol. letu 1990/91, seveda pa prilagojen sodobnemu času. Začel se je proces preoblikovanja šole, ki poteka še danes. Naj navedemo nekatere novosti:

1. Šola ima večjo avtonomijo v predmetniku, saj lahko ob skupnem delu poljubno razvrsti nekaj ur po lastni presoji.
2. Velika pozornost se posveča izobraževanju učiteljev.
3. Učenci se intenzivno vključujejo v raziskovalno delo.
4. Uvajajo se tri ocenjevalna obdobja.
5. V šolskem letu 1994/95 bodo učenci opravljali eksterno maturo, ki v veliki meri narekuje drugačen pristop k vzgojnoizobrazevalnemu delu, sistematizacijo temeljnih

⁸ Pedagoški šolski center Celje (1977-1988) -letno poročilo, Celje 1978, str.3.

⁹ Učiteljskišče-Srednja pedagoška šola Celje (letno poročilo), Celje 1988, str.4.

¹⁰ Škorjanc Jože, Izobraževanje bodočih učiteljev, Delo, 8.6.1985.

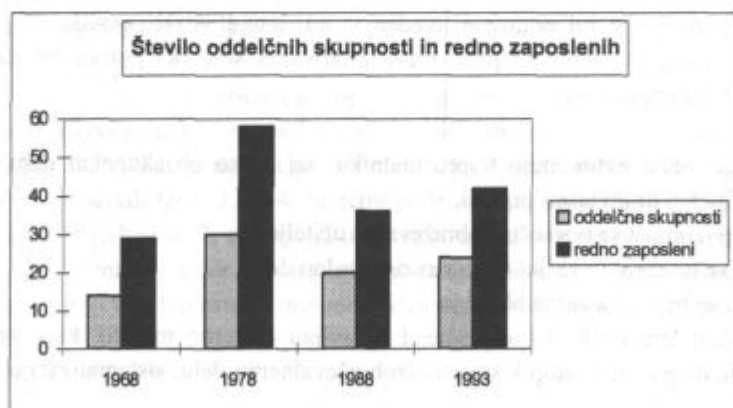
znanj, organizirano ponavljanje in utrjevanje snovi, ki se mora izvajati na način, ki je za učence zanimiv in omogoča ustvarjalni pristop, zlasti z raziskovalnim, laboratorijskim delom, strokovnimi ekskurzijami, tabori...

6. Ukinjeni so bili predmeti: samoupravljanje s temelji marksizma, obramba in zaščita ter proizvodno delo.
7. Poteka posodabljanje pouka, ki terja uvajanje novih tehnologij, učnih pripomočkov, strokovne literature in novih metod poučevanja.
8. Pomembna novost so tudi obvezne izbirne vsebine, ki so sestavni del predmetnika, od klasičnih predmetov pa se razlikujejo po načinu izvajanja in vsebinah ter omogočajo pridobivanje takšnih znanj, ki zadovoljujejo individualna nagnjenja učencev in njihove želje v skladu z vrednotami in življenjskimi cilji.

Kolektiv Gimnazije Celje-Center

Šola je v preteklosti doživljala številne reforme, kar je posledično prinašalo spremembe v kolektivu, v številu učencev, v predmetnikih, v učnih načrtih... Za analizo smo izbrali naslednja leta: 1968 (to leto pomeni zaključek Učiteljsišča in začetek Gimnazije pedagoške smeri), 1978 (stekla je reforma pedagoškega šolstva in pripravlja se prehod celotnega šolstva v UI; šola ima največji obseg), 1988 (število oddelkov se zmanjša, prav tako članov profesorskega zbora, kar je posledica reforme iz leta 1981), 1993 (obseg šole se je stabiliziral na okrog 25 oddelkov, se pa zanimanje za vpis povečuje, kar je vidno na informativnih dnevih, omejitvah vpisa, rasti kakovosti...).

Spodnji graf lepo ponazarja prelomna leta in ima skladen potek.

Grafični prikaz 2: Število oddelčnih skupnosti in redno zaposlenih v letih 1968-1993
(Vir podatkov: letna poročila šole)

Šola je dala izjemen prispevek k oblikovanju kadrov na področju vzgoje in izobraževanja in na drugih področjih družbenega življenja. V šolskem letu 1992/93 je na šoli poučevalo 43 profesorjev, od tega 13 nekdanjih učencev naše šole: Vitomir Babič, Zlatka Centrih, Robert Gajšek, Majda Kamenšek-Gajšek, Milena Golob, Višnja Jajčević, Ljuba Koprivc-Bertoncelj, Marjeta Košak, Jožica Kovač, Karmen Pižorn, Irena Randl, Olga Gorički in Jože Škorjanc.

Redno zaposleni v obdobju 1948-1993

Karel Arko,	Zora Gomilšek,	Marjeta Košak,
Anton Armol,	Milena Golob,	Franc Košec,
Anton Aškerc,	Olga Gorički,	Marija Kožuh,
Josip Bajde,	Alojzija Gostenčnik,	Marica Kotnik-Šipec,
Vitomir Babič,	Majda Grabar,	Vladimir Krajnc,
Gregor Barič,	Ivan Grobelnik,	Ana Krajnc,
Slavko Belak,	Daniel Grum,	Ivan Kramer,
Irena Benedičič,	Ana Herlah,	Gabriela Kramer,
Dragica Breskvar,	Ljudmila Herman,	Marija Križaj,
Katica Bulatovič,	Miran Horvat,	Janko Križnik,
Zlatka Centrih,	Vilko Hribar,	Milica Kroflič-Krajnc,
Ciril Cesar,	Avgust Hriberšek,	Anica Kolman,
Bogomir Čater,	Špela Jagrič,	Jožica Kovač,
Ana Četkovič,	Višnja Jajčević,	Irena Kovač-Gregorčič,
Ivana Čretnik,	Franjo Jakhel,	Adrijan Lah,
Carmen Deržek,	Anton Janežič,	Gabriela Lavrinc,
Milan Divjak,	Dušan Jarh,	Milan Lorenčak,
Marija Dobrajc,	Silva Jontes,	Bojan Luzner,
Olga Dražumerič,	Karel Jug,	Igor Majerle,
Jasna Džumhur,	Henrik Jug,	Elza Majoranc,
Lidija Fegic-Müller,	Ljudmila Kajtner,	Vid Marcen,
Boris Ferlinc,	Ivan Kapš,	Olga Marolt,
Erika Gabršek,	Zdravko Karner,	Darja Marolt-Valant,
Majda Gajšek-Kamenšek,	Viktorija Kavčič,	Ivana Medved,
Robert Gajšek,	Zora Ketiš,	Stanislav Medved,
Jelisaveta Georgiev,	Ana Klampfer,	Justina Memnik,
Silva Georgijevski-Krošl,	Aleksandra Komadina,	Majda Metličar,
Janko Germadnik,	Ljuba Koprivc-Bertoncelj,	Marica Mimik,
Danica Glinšek,	Silva Koprivšek,	Dušan Modic,
Ljerka Godiel,	Zvone Koren,	Vlado Modic,
Dušan Gogič,	Bojan Kostanjšek,	Irena Mrvič,
Anica Goličnik,	Neva Kosmina-Karner,	Jožef Muhovič,

Gerlinda Naglič-Golob,	Sonja Rakič,	Janez Terček,
Tonca Nosan,	Vlasta Rebec,	Marija Tiller,
Štefka Oberžan,	Šerifa Rekič,	Milena Trček,
Katarina Ojsteršek,	Daniela Rihtar,	Štefanija Tržan,
Darinka Pavletič-Lorenčak,	Emil Rojc,	Andreja Tomec,
Ladislav Pavliha,	Helena Rojec,	Silva Turnšek,
Jožefa Pečnak,	Danica Rojnik,	Mojca Utroša,
Marija Pegan,	Jurij Rojs,	Zvone Utroša,
Uroš Pešec,	Fran Roš,	Jožica Vipotnik,
Drago Petek,	Terezija Selič,	Ana Vovk-Pezdir,
Slavko Pezdir,	Ana Sivcov,	Nada Vrhovšek,
Stane Pimat,	Anton Sore,	Nada Vukovič,
Karmen Pižorn,	Helena Stergar,	Alojz Zabukovšek,
Janez Plahutnik,	Stina Strehovec,	Marija Zagode-Trupej,
Irena Planinšek,	Cveto Ščuka,	Sonja Zalašček,
Albin Podjavoršek,	Ljuban Šega,	Andreja Završek,
Gizela Polanc-Podpečan,	Anton Šket,	Marija Zdolšek,
Karen Polimac-Dobovišek,	Jože Škorjanc,	Marko Zevnik,
Marija Polutnik,	Ivo Švarc,	Majda Zorko,
Zlata Prodan,	Štefan Švegl,	Marko Žigon,
Janko Požeznik,	Ana Tacer,	Mitja Žnidaršič.
Irena Randl,	Alenka Tacol,	
Ivan Ravnjak,	Antonija Tanko,	

Skupaj 164 zaposlenih.

Zaradi nihanja števila oddelkov, reform šolstva in drugih okoliščin so se vse srednje šole zatekale k zaposlovanju honorarnih sodelavcev in to v večji meri kot danes, ko je delovne sile dovolj. Od leta 1948 je s šolo sodelovalo 92 honorarnih sodelavcev.

V letih 1948-1993 se je na šoli izmenjalo 6 ravnateljev.

prof. Danica Glinšek /1948-1952/

Imenovana je bila za prvo ravnateljico in čeprav je bil začetek težak, ji je skupaj s kolektivom in učenci šolo uspelo postaviti na noge in premagati začetne težave. S šolskim letom 1951/52 je končala šolanje prva generacija 75 osnovnošolskih učiteljev in tega leta se je prof. Glinškova upokojila.

prof. Anton Aškerc /1952-1966/

V času njegovega ravnateljstva je prišlo do pomembnih sprememb, saj se je šolanje leta 1954 podaljšalo na pet let, v šol. letu 1962/63 pa so začeli uvajati program gimnazije

pedagoške smeri, tako da so se začeli bistveno izboljševati pogoji dela. Prof. Aškerc je uspešno nadgradil delo prof. Glinškove; šoli je postavil trdne temelje.

prof. Viktorija Kavčič /1966-1971/

Šola je vodila z izjemnim posluhom za pedagoška vprašanja in stkele so se trdne vezi z uporabniki (šole, vrtci). Leta 1968 se je končal proces ukinjanja Učiteljišča in uvajanja programa gimnazije pedagoške smeri, saj je šolanje končala prva generacija absolventov novega programa, ki so nato šolanje v večini nadaljevali na višjih in visokih šolah. Pomembno je njeno publicistično delo na področju pedagogike, prizadevanja za oblikovanje knjižničnega fonda na šoli ter odprtje oddelka za razredni pouk Pedagoške akademije Maribor.

prof. Emil Rojc /1971-1974/

Prof. Emil Rojc (tudi učenec šole) je prevzel dolžnosti ravnatelja v šol. letu 1970/71. V tem času je bila ustanovljena Srednja vzgojiteljska šola in se oblikoval Pedagoški šolski center. Na šoli začne delovati tudi dislocirana enota za razredni pouk Pedagoške akademije Maribor.

prof. Ivan Kapš /1974-1992/

Skupaj s sodelavci je naredil šolo takšno, kot jo poznamo danes. Uspešno je nadgradil delo svojih predhodnikov. Ravnatelj je bil v časih, ki so bili za vodenje šole po svoje najtežji pogoji predvsem zaradi neprestanih reform in pretresov, ki jih je šolstvo doživljalo. Šola je krepko izboljšala materialne pogoje, saj je bila v letih 1977/78 obnovljena stavba, urejena nova igrišča, park, prenovljena telovadnica, specializirane učilnice za pouk biologije, kemije, fizike, računalništva, profesorji pa so dobili nove kabinete. Vsa leta so kakovost in urejenost šole dokazovala številna priznanja s strani družbe.

prof. Igor Majerle /1992- /

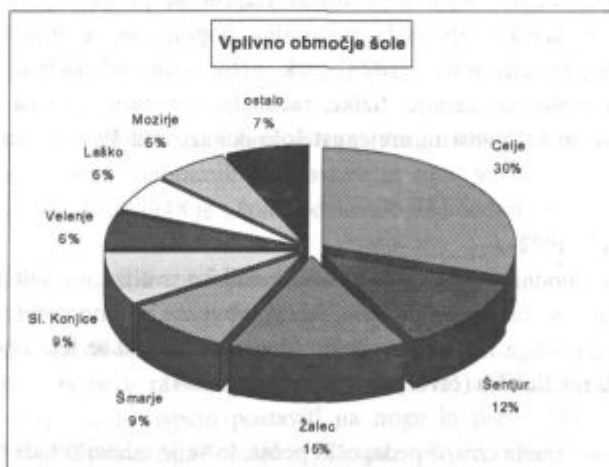
Nadaljuje delo predhodnikov. Opaziti je zlasti medijsko uveljavitev šole in nadaljevanje kakovostnih premikov: raziskovalno delo, tabori, obvezne izbirne vsebine... V ospredje stopata projekta izgradnje nove telovadnice (dogradila naj bi se leta 1997) in moderne šolske knjižnice z medioteko (otvoritev je bila jeseni 1994).

Šola je v preteklosti imela izrazit pedagoški pečat; to se je odrazilo tudi v tem, da je kot prva šola v Celju zaposlila šolskega svetovalnega delavca. To delo že od leta 1976 opravlja dipl. psih. Alenka Tacol. Temu zgledu so nato sledile druge šole regije in danes si življenja in dela na šoli ne moremo več predstavljati brez teh kadrov.

Iz vrst učencev in profesorjev je izšla cela vrsta pomembnih javnih delavcev, katerih delo pozna regija ali država. Rezultat dela šole so generacije izobražencev, še zlasti pa delavcev na področju vzgoje in izobraževanja, ki so pomembno prispevali k razvoju naše družbe. Naj omenimo le nekatere: Stanko Buser, Milan Čoh, Ervin Fritz, Slavko Gaber, Daniel Grum, Božena Hrup, Ana Jerič-Pusar, Jože Kores, Rudi Lešnik, Milan Lorenčak, Neža Maurer, Vinko Möderndorfer, Jože Muhovič, Darinka Pavletič-Lorenčak, Ratimir Pušelj, Anton Sore, Vlado Sruk, Marko Žigon...¹¹

Vplivno območje šole

Leta 1968 je vplivno območje šole obsegalo občine Celje, Žalec, Šmarje pri Jelšah, Velenje, Laško, Šentjur pri Celju, Mozirje, Slov. Konjice, Sevnica, Krško, Trbovlje, Zagorje, Brežice in Slovenj Gradec. Šola je torej imela izrazito regijski značaj (največ dijakov je bilo iz občine Celje in najmanj iz občine Slovenj Gradec). Skrajne točke so bile: Trbovlje, Vrankso, Šoštanj, Sevnica, Podčetrtek, Rogatec, Mislinja, Zreče, Oplotnica, Radeče, Blanca. Iz Zgornje Savinjske doline, Kozjanskega in Spodnjega Sotelskega je bila vsakodnevna vožnja prenaporna, zaradi slabih prometnih zvez pa tudi nemogoča. 55% dijakov je sicer prihajalo v Celje z vlaki in avtobusi, od teh pa je 6% imelo več kot 40 km na eno stran. Oddaljenost je šola upoštevala pri razvrstitvi v dopoldansko ali popoldansko izmeno.¹²

Grafični prikaz 3: Vplivno območje Gimnazije Celje - Center.

¹¹ Podrobneje, Jerica Hrovatič, Renata Inkret, Petra Kolar, Boštjan Napotnik, Valerija Obu: Gimnazija Celje Center (1948-1993) -raziskovalna naloga, Celje 1994.

¹² Podrobneje, Anton Sore: Študijske smeri in zaposlitve absolventov Učiteljišča-Srednje pedagoške šole v Celju 1952-1988, Učiteljišče-Srednja pedagoška šola Celje 1948-1988, Celje 1988, str. 20-27.

In kako je danes? Šola je še vedno regijska ustanova. Vplivno območje se ni bistveno spremenilo. Stanje v javnem prometu se je do danes sicer izboljšalo in regionalna središča so bolj dostopna kot v preteklosti. Na osnovi zbirnikov, ki so jih v šolskem letu 1992/93 oddali razredniki, se je pokazala naslednja struktura učencev po občinah (728 učencev). V primerjavi z letom 1968 ni bistvenih sprememb (glej grafični prikaz 3).

Učni programi

Temeljni vzrok za spremembe učnih programov so bile številne reforme v preteklosti. Celo v enem programu je istočasno veljalo več predmetnikov v različnih letnikih! Z analizo smo ugotovili, da je bilo stanje dokaj stabilno do leta 1970, nato pa so bile spremembe zelo pogoste (zaradi pomanjkanja prostora ne moremo prikazati vseh predmetnikov podrobno). Zaradi pogostih sprememb, ki so bile pogosto le "kozmetične narave", je naša šola v preteklosti pogosto pogrešala tako imenovani "pedagoški mir". Upamo lahko, da bo z uvajanjem gimnazijskega programa bolje. Na tem mestu lahko navedemo le glavne predmetnike po časovnem zaporedju: predmetnik Učiteljišča, predmetnik za Gimnazijo pedagoške smeri, predmetnik za Srednjo vzgojiteljsko šolo, predmetnik šole za varuhinje. Z letom 1977 se na šoli uvedejo kar 4 predmetniki /vzgojitelj predšolskih otrok, učitelj-naravoslovno matematična smer, učitelj-družboslovno jezikovna smer, učitelj-razredni pouk/. V letih 1981/1986 sledijo nove spremembe v pedagoškem programu, saj se učenci za smeri /razredni pouk, naravoslovno-matematična, družboslovno-jezikovna/ odločajo po končanem tretjem letniku, VIP /vzgojnoizobraževalni program/ vzgojitelj pa se deli na smeri vzgojitelj in varuh.

V letu 1986 sledi združitev VIP vzgojitelj in učitelj v pedagoški program, ki se deli na 3 smeri /predšolska vzgoja-razredni pouk, družboslovno-jezikovna, naravoslovno-matematična/. Opazili smo cikličnost reform v smislu razbijanja in združevanja programov, večinoma majhne spremembe pa so vendar vnesle precej nemira in negotovosti v prakso.¹³

In kako je danes?

Program gimnazija se je začel uvajati s šol. letom 1990/91. Ponovila se je slika prejšnjih reform, saj so ob uvajanju reforme imeli učenci številna vprašanja. Zakaj ni določen predmetnik za vsa štiri leta? Kako bo z maturo? Kako bo vertikalno nadgrajeno

¹³ Natančneje, Jerica Hrovatič, Renata Inkret, Petra Kolar, Boštjan Napotnik, Valerija Obu: Gimnazija Celje - Center (1948 - 1993) - raziskovalna naloga, Celje 1994.

izobraževanje? Zdaj je dokončno jasno, da bodo učenci leta 1995 opravljali maturo. Pri sestavljanju predmetnika za program gimnazija je bila posebna pozornost namenjena prosti izbiri določenega števila ur s strani učencev, upoštevajoč njihov interes, specifičnost šole in kadrovske možnosti: 1 ura v 1. letniku, 3 ure v 2. in 3. letniku ter 12 ur v 4. letniku. Prvi letnik je za vse enoten, nato pa učenci z izbiro ur izberejo tudi usmeritev. Danes šola izvaja program gimnazija in program vzgojitelj predšolskih otrok.

Gimnazijski program je namenjen sposobnejšim učencem, saj vsebuje predmete, ki omogočajo pridobitev splošnih znanj, potrebnih za študij na višjih in visokih šolah. Z izbirnimi urami se učenci odločijo za posamezne usmeritve: družboslovno (več ur geografije, zgodovine, sociologije, filozofije), naravoslovno (več ur fizike, kemije, biologije, računalništva), jezikovno (več ur pri 1. ali 2. jeziku, ali tretji tuj jezik) ali humanistično (več ur likovne vzgoje, glasbene vzgoje, pedagogike, psihologije, filozofije). Na koncu četrtega letnika učenec opravlja maturo iz treh obveznih predmetov (slovenski jezik s književnostjo, matematika, tuj jezik) in dveh predmetov po izbiri (zgodovina, geografija, biologija, kemija, fizika, tuj jezik, psihologija, sociologija, filozofija). Gimnazijski program je opredelil tudi OIV (obvezne izbirne vsebine).

Gimnazijskemu programu se približuje program predšolska vzgoja. Ne omogoča še opravljanja poklica, zagotavlja pa znanja za študij na višji stopnji. Učenec lahko opravlja zaključni izpit ali maturo. Zaključni izpit obsega obvezne predmete (slovenski jezik s književnostjo, tuj jezik ali matematika ter psihologija ali pedagogika) in en predmet po izbiri učenca (zgodovina, geografija, biologija, kemija, fizika, likovna vzgoja, glasba). Matura pa obsega obvezne predmete (enako kot v gimnazijskem programu) ter dva predmeta po izbiri (psihologija, biologija, geografija, zgodovina).¹⁴

Študijske usmeritve, zaposlovanje maturantov

Glede na pedagoško naravnost šole v preteklosti je razumljivo, da je bil vpis na Filozofsko fakulteto razmeroma velik (v obdobju 1978-1987 je znašal 11.1%). Največ absolventov se je odločilo za študij slovenskega in tujih jezikov, zgodovine, geografije, pedagogike, psihologije, etnologije, v različnih kombinacijah. Na Fakulteto za naravoslovje in tehnologijo se je vpisalo 4% absolventov. Precej jih je pritegnila tudi Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo. Zanimive so bile še: Biotehniška fakulteta, Medicinska fakulteta, Višja zdravstvena šola, Fakulteta za telesno kulturo, Pravna fakulteta, Višja šola za socialne delavce ter Višja upravna šola.

¹⁴ Prav tam, poglavje o učnih programih.

V štirih desetletjih delovanja celjskega Učiteljišča - Srednje pedagoške šole je z rednim šolanjem pridobilo strokovno in splošno izobrazbo 5. stopnje okrog 3950 absolventov. Večina učencev (85.7%) se je odločila za smer učitelj, okrog 600 deklet pa se je usposobilo za poklic vzgojiteljice predšolskih otrok. Ob delu se je izšolalo 253 varuhinj. Po nepopolnih podatkih dela 71.5% absolventov v šolah in vzgojnovarstvenih ustanovah po Sloveniji, od tega 80% na celjskem območju. Nadpovprečno visok odstotek naših učiteljev in vzgojiteljev dela v osnovnih šolah in vzgojnovarstvenih ustanovah žalske, laške, šentjurske in celjske občine.¹⁵

Mnogi učenci naše šole so z nadarjenostjo, vztrajnim in poglobljenim študijem ter intenzivnim delom dosegli izjemno strokovno razgledanost, umetniško raven in poslovne uspehe, saj delajo kot magistri in doktorji znanosti na raznih fakultetah, raziskovalnih inštitutih, zdravstvenih, upravno-političnih in drugih pomembnejših ustanovah. Glede na smer izobraževanja na Srednji pedagoški šoli (1978-1980) kažeta relativno najbolj izenačeno zaposlitev smeri vzgojitelj predšolskih otrok in učitelj razrednega pouka. Posamezniki so se po zaključeni srednji vzgojiteljski šoli usposobili na pedagoških akademijah ali pa so se iz učiteljskega srednješolskega programa takoj zaposlili v vzgojnovarstvenih ustanovah.

Očitno je, da odpira družboslovna smer široke možnosti za zaposlovanje ne glede na stopnjo izobrazbe. Absolventi naravoslovno-matematične smeri so razen v šolstvu v večji meri zaposleni še v industriji. Od skupnega števila absolventov (2210) jih 23% dela izven celjskega območja, 7, 1% jih živi v Ljubljani in okolici, v Mariboru in okolici pa jih je zaposlenih 3,5%. Nekaj absolventk z višjo in visoko izobrazbo se je za stalno izselilo na Hrvaško, v Nemčijo, Francijo, Kanado in drugam.¹⁶

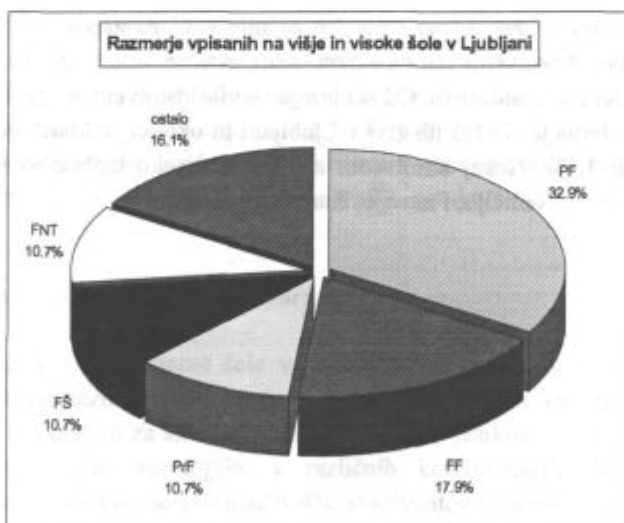
15 Natančneje - glej opombo št. 12.

16 Natančneje - glej opombo št.12.

Grafični prikaz 4: Razmerje vpisanih na višje in visoke šole med Ljubljano in Mariborom
(Vir: podatki svetovalne službe na šoli)

S pomočjo podatkov šolske svetovalne službe smo tudi analizirali študijske namere naših absolventov (171) v šolskem letu 1991/92 in prišli do ugotovitev, ki so lepo vidne v grafičnem prikazu 4.

Grafični prikaz 5: Razmerja vpisanih na višje in visoke šole v Ljubljani
(Vir: podatki svetovalne službe na šoli)

Legenda:

PF-Pedagoška fakulteta Ljubljana

FF-Filozofska fakulteta Ljubljana

PrF-Pravna fakulteta Ljubljana

FS-Fakulteta za šport Ljubljana

FNT-Fakulteta za naravoslovje in tehnologijo Ljubljana

Raziskovalna dejavnost

Raziskovalno delo se je med celjsko mladino začelo pred letom 1978, ko so se posamezni učenci s svojimi nalogami pripravljali na razpise gibanja Znanost mladini, učenci šolskih delavnic STŠ in ŠKIMC Štore pa na razpis akcije Inovator Celja. Organizirano se je začelo z delom leta 1978. Leto kasneje je bila ustanovljena komisija Mladi za napredek Celja, kjer je bil najaktivnejši Zoran Tratnik. V dejavnost so se najprej vključile: Gimnazija, Pedagoška gimnazija in STŠ. Ko so se omenjenim šolam pridružili z nalogami tudi učenci drugih srednjih šol, se je njihovo število opazno povečalo. Celjani so bili prvi v Sloveniji, ki so v akcijo vključili osnovnošolce. Zadnja leta prejema komisija na razpis preko 100 prijav, leta 1993 celo 250. Člani komisije so učitelji srednjih in osnovnih šol. Vsako leto učenci predstavijo naloge na svojih šolah, na javnih predstavitvah v Celju in tudi na državnem tekmovanju v okviru gibanja Znanost mladini.¹⁷

Na naši šoli je bila leta 1979 predstavljena prva raziskovalna naloga. V letih organizirane raziskovalne dejavnosti se naša šola lahko pohvali z velikim številom izdelanih nalog, z množico dijakov, ki so si izbrali težjo, a ustvarjalnejšo pot do znanja, z visokimi ocenami, s katerimi so naloge ocenili priznani strokovnjaki z različnih področij, ter nenazadnje z velikim posluhom profsorskega zbora in vodstva šole za to dejavnost. Raziskovalci se odločajo za raziskovalne naloge s področij, ki jih najbolj pritegnejo in so pogosto vezana na izbiro visokošolskega študija. V času, ko izdelujejo nalogo, se jim prizna status raziskovalca. Delo usmerja mentor. Zaradi pomanjkanja prostora ne moremo navesti vseh raziskovalnih nalog, zato navajamo za primer le naloge, ki so nastale v šol. letu 1992/93: Nekateri dejavniki zgodovinskega razvoja Slov. Konjic (Jana Golob, Marinka Habjan, mentor: prof. Jože Škorjanc), Jezikovni ustroj predvolilnih propagandnih besedil (Maja Domitrovič, mentorica: prof. Mojca Utroša), Reciklaža 1, 2 dibromoetana in glikola (Darja Krumpak, Simona Magdalenc, mentorica: prof. Antonija Tanko), Šola kot dejavnik stresa (Metka Krajnc, Lucija Sivka, mentorica: prof. Alenka Tacol), Angažiranost v pesniških in dramskih besedilih Ervina Fritza (Alenka Leskovšek, mentorica: prof. Ljudmila Kajtner), Odvisnost trenja od hitrosti (David Baloh, Nataša Pirnat, mentor: prof. Vito Babič), Ponikovski kras pri Grobelnem (Nataša Grmek, Margareta Obrovnik, mentor: prof. Marko Zevnik), Kinologija (Mojca Brezigar, mentorica: prof. Majda Kamenšek-Gajšek), Stara fizikalna učila (Margareta Obrovnik, Nataša Bergant, mentor: prof. Vito Babič), Vpliv aparata ELMAG na rast rastlin in bakterij (Anita Prislan, Kaja Savorgnani, mentor: prof. Vito Babič), Prehranjevalne navade srednješolcev (Margarita Drozg, Sonja Sinkovič, mentorica: prof. Majda Kamenšek-Gajšek), Zavarovane in ogrožene rastline v šentjurski občini (Karmen

¹⁷ Seznam vseh raziskovalnih nalog glej v zborniku Mladi za napredek Celja, Občina Celje - Občinski sekretariat za družbene dejavnosti (povzetki raziskovalnih nalog), Celje 1992.

Šemrl, Jasmina Rijavec, Katarina Dečman, mentor: prof. Janez Plahutnik), Kirilianova fotografija (Aleš Marinčič, Natalija Podjavoršek, mentor: prof. Vito Babič), Kmečki turizem na Zreškem Pohorju (Snežana Ilijaš, Samo Ivačič, mentor: prof. Marko Zevnik), Krutost v slov. ljudski baladi (Simona Črep, Tanja Goropevšek, mentorica: prof. Irena Benedičič), Kartuzija Žiče skozi stoletja (Lidija Cenc, Darja Hribernik, mentor: prof. Jože Škorjanc).

Raziskovalno delo na šoli se nadaljuje in v šolskem letu 1993/94 je prijavljenih 18 raziskovalnih nalog. Od leta 1980 do 1993 so bile izdelane 104 raziskovalne naloge. Raziskovalno delo mladih je zgodnje in dolgoročno vlaganje v znanje in razvoj. Mladega človeka vodi v sistematičnost, kritičnost in argumentiranje dejstev. Z relativno majhnimi finančnimi sredstvi se s to dejavnostjo ustvarja kulturno-duhovni temelj posameznika in s tem tudi naroda.¹⁸

Interesne dejavnosti in obvezne izbirne vsebine

V času Učiteljišča je bilo najprej, že leta 1950, ustanovljeno šolsko športno društvo, ki je povezovalo navdušene športnike in športnice. Vseskozi je bilo prisotno tudi glasbeno življenje, saj je delovalo več pevskih zborov, ki so s petjem popestrili mnoge prireditve, prirejali samostojne koncerte, sodelovali na pevskih festivalih v Celju. Vztrajnost in veselje do glasbenega udejstvovanja sta združevala dijake tudi v godalnem in harmonikarskem orkestru. V akcijah Kulturnega društva so se poleg pevskega zbora in orkestra sestajali še člani literarnega, recitacijskega, lutkovnega krožka, člani glasila Utrip ter člani krožka za izrazni ples. Za proslavo ob 29. novembru leta 1976 so se člani tega krožka povezali, izbrali aktualno temo - položaj Slovencev na avstrijskem Koroškem in napravili odmevno predstavo. Tudi pevski zbor je v tem letu dosegel zavidljive uspehe. Na evropskem mladinskem festivalu v Neerpelthu v Belgiji so dobili srebrno medaljo, na mladinskem pevskem festivalu v Celju pa zlato odličje.

V šolskem letu 1977/78 je začel delovati gledališki krožek pod vodstvom mentorice prof. Ljudmile Kajtner. S predstavo Srečna hiša Doberdan so se leta 1983 uvrstili na republiško tekmovanje gledaliških skupin v okviru akcije Naša beseda in nastopili na mednarodnem gledališkem festivalu v avstrijski Radgoni. Za to predstavo so prejeli Linhartovo značko. Na republiško tekmovanje gledaliških skupin so se uvrstili tudi leta 1986 in 1988.

Uspešno je deloval tudi lutkovni krožek, ki je poleg sodelovanja na občinskih in republiških srečanjih, vsako leto v prednovoletnem času razveseljeval otroke v vrtcih

¹⁸ Prav tam.

celjske regije. V letu 1986/87 so pod vodstvom prof. Alenke Tacol in prof. Lidije Fegic-Müller pripravili uspešno animacijo otroških pesmi Svetlane Makarovič. To ni bila klasična lutkovna predstava, temveč živa slikanica, kjer so bili enakovredno zastopani različni elementi predstave, kot gibi, glasba in lutkovni del. Zveza kulturnih organizacij Slovenije je predstavo izbrala za snemanje na televiziji in za predstavitev v Cankarjevem domu v Ljubljani. Pod vodstvom prof. Ane Vovk-Pezdir je s svojimi koreografijami dosegla uspehe plesna skupina Akt. Leta 1979 je s predstavo Iznana zmagala na regijskem tekmovanju Mladost v pesmi, besedi in spretnosti. Leta 1983 pa se je skupina na dnevih plesa predstavila s predstavo Prepir med udi, ki je bila zaradi kvalitete posneta tudi za TV Ljubljana. Potreba po komunikaciji šole in učencev z javnostjo je narekovala ustanovitev novinarskega krožka, ki je izdajal glasilo Utrip. Mentorja sta bila prof. Mojca Utroša in prof. Janko Germadnik. Učenci so lahko svoje znanje poglobili še pri prometnem, geografskem, biološkem, kemijskem, angleškem, fotografskem, gospodinjstvem, matematično-fizikalnem, astronomskem ter pri krožku OZN. Šolsko športno društvo, ki ima na šoli najdaljšo tradicijo, se je vseskozi srečevalo s težavami. Povečano število oddelkov in s tem popolna zasedenost telovadnice, nista dovoljevala redne vadbe posameznih sekcij. Kljub omenjenim težavam so učenci dosegali vidne uspehe na področju atletike, rokometu, košarke, odbojke, namiznega tenisa. Mentorja sta bila prof. Ana Klampfer in prof. Miran Horvat. Od leta 1983 je ŠŠD-ju Republiški center šolskih športnih društev 5-krat zapored podelil zlato plaketo za najboljše organizirano šolsko športno društvo v Sloveniji. Mnogi naši učenci so bili vaditelji plavanja in smučanja, tako da so se preko ŠŠD-ja aktivno vključevali v izvedbo smučarskih in plavalnih tečajev. Nekateri pa so uspešno vodili športne skupine pri društvih Partizan.

Slovensko srednje šolstvo je v šolskem letu 1991/92 vstopilo v temeljito prenavo, kar je bilo opazno tako pri poklicnem kot pri strokovnem izobraževanju. Novost in hkrati obogatitev programov so predstavljali obvezni izbirni predmeti in obvezne izbirne vsebine (OIV). Predvsem OIV predstavljajo drugačne, nove metode dela, ter veliko bolj sproščeno delo brez ocenjevanja. Na republiški ravni sta bila oblikovana dva kataloga ponudbe za izvajanje OIV. Šola je oblikovala lasten program in ponudbo izvajanja OIV. Vsako šolsko leto morajo dijaki 1., 2. in 3. razredov, ki se izobražujejo po programu gimnazija, realizirati 96 ur OIV. Te se v šolskem letu izvajajo strnjeno 2-krat po 1 teden, učenci pa lahko pridobivajo ure tudi med letom kot športniki, glasbeniki, kulturniki, raziskovalci... OIV so tako učenci kot tudi profesorji dobro sprejeli. Prvo leto izvajanja OIV je šola ponudila učencem 33 programov z različnih področij, od jezikov, računalništva, naravoslovja do gledališke delavnice in športa. Vse programe so pripravili profesorji sami. Realizirani so bili vsi tisti programi, za katere se je odločilo dovolj učencev, kar je pomenilo manjše stroške za posameznika. Del sredstev za izvajanje OIV je prispevalo Ministrstvo za šolstvo in šport, ostali del stroškov pa so krili učenci sami.

V drugem letu izvajanja OIV je šola dijakom ponudila 39 programov, realiziranih pa je bilo 24 programov. Po vsebini so ponovno segali na področja naravoslovja, družboslovja, kulture in športa.

Medtem ko so lahko dijaki 1. in 2. razredov samostojno izbirali med ponujenimi programi, so bili dijaki 3. razredov pri tem omejeni. Šola je dijakom 3. razredov ponudila tečaj prve pomoči in tečaj CPP, v drugem tednu OIV pa so se morali vključiti v program Vzgoja za družino, mir in nenasilje. Dijaki 2. razredov, ki se učijo italijanskega jezika, so odšli v aprilu v okviru OIV na tridnevno ekskurzijo v Rim, ki jo je pripravil in vodil prof. Zvone Koren. V mesecu juniju pa je bil v Izoli organiziran 5-dnevni naravoslovni tabor, katerega vodja je bila prof. Majda Kamenšek-Gajšek (novost). Ustvarjalna je bila tudi gledališka skupina pod vodstvom prof. Ljudmile Kajtner, ki je pripravila predstavi Igrajmo se komedijo, v kateri so oživili dela slavnih evropskih dramatikov skozi prirejeno uro slovenskega jezika. S predstavo so sodelovali na Gimnazijadi v Velenju, predstavili so jo dijakom šole, nastopili pa so tudi na Sejmu učil v Ljubljani in na seminarjih slavistov. Dijaki v obeh tednih OIV ne zberejo dovolj ur, zato so za njih organizirani še športni dnevi, obiski koncertov, gledališča in filmskih predstav. Dijakinje 1. in 2. razreda, ki se izobražujejo po programu predšolska vzgoja, morajo v štirih letih realizirati minimalno 29 ur biologije z ekologijo, zato se morajo obvezno vključiti v program Izbirna poglavja iz biologije in ekologije. Za dijakinje 3. razreda, ki se izobražujejo po programu predšolska vzgoja, je bila v času OIV organizirana pedagoška praksa, tečaj prve pomoči in tečaj uporabe avdiovizualnih sredstev. Dijaki 4. razreda, ki so se izobraževali še po starem programu, so realizirali ure iz kulturnih in športnih aktivnosti, v mesecu oktobru pa so se udeležili ekskurzije v München, kjer so si ogledali Naravoslovni muzej, Tehniški muzej in Pinakoteko. Ekskurzijo je organizirala prof. Majda Kamenšek-Gajšek.

V okviru OIV sta bili organizirani predavanji: za dijake 1. razreda na temo preprečevanje alkoholizma, dijaki 4. razreda pa so se udeležili predavanja na temo AIDS in zaščita pred nezaželjeno nosečnostjo. Utrip šole v času izvajanja OIV je popolnoma drugačen. Pristnejši odnosi med dijaki in profesorji vplivajo na sproščenost in aktivnost dijakov, ki je vsekakor večja kot pri normalnem pouku. Uvedba OIV pomeni enega temeljev prijazne in sodobne šole, ki dijakom na nevsiljiv način širi nova obzorja.

Literatura in viri:

1. Arhiv Gimnazije Celje-Center.
2. Irena Benedičič, Teden drugačne šole, Novi tednik.
3. Delovni načrt Gimnazije Celje-Center (1990/91).
4. Delovni načrt Gimnazije Celje-Center (1991/92).
5. Delovni načrt Gimnazije Celje-Center (1992/93).

6. Gimnazija Pedagoške smeri v Celju (letno poročilo 1968-70), Celje 1970.
7. Gimnazija Celje-Center (prospekt), Celje 1992.
8. Jerica Hrovatič, Renata Inkret, Petra Kolar, Boštjan Napotnik, Valerija Obu, Gimnazija Celja-Center (1948-1993), raziskovalna naloga, Celje 1994.
9. Letno poročilo Pedagoškega šolskega centra Celje za šolsko leto 1976/77, Celje 1977.
10. Letno poročilo Gimnazije Celje-Center (1993).
11. Viktorija Kavčič, Vloga in problemi Gimnazije pedagoške smeri, Sodobna pedagogika 1976/5, str. 6.
12. Viktorija Kavčič, Vloga in perspektive Pedagoškega šolskega centra v Celju, Vzgoja in izobraževanje 1972/8.
13. Tončka Metelko, Viktoriji Kavčičevi, rojeni Dobaj v spomin (1924-1991), Sodobna pedagogika 1992/3, str. 4.
14. Mladi za napredek Celja, Občina Celje - Občinski sekretariat za družbene dejavnosti (Povzetki raziskovalnih nalog), Celje 1992.
15. Janko Orožen, Oris sodobne zgodovine Celja in okolice (1941-1979), Celje 1980.
16. Obvezne izbirne vsebine, Novi tednik, 29.10.1992.
17. Pedagoški šolski center Celje (1977/78), Letno poročilo, Celje 1978.
18. Pedagoški šolski center Celje (1971-1974), Letno poročilo, Celje 1974.
19. Pedagoški šolski center (1974-1976), Letno poročilo, Celje 1976.
20. Jože Škorjanc, Izobraževanje bodočih učiteljev, Delo, 8.6.1985.
21. Branko Šuštar, Kako raziskati zgodovino svoje šole, Zbornik za zgodovino šolstva, Ljubljana 1992.
22. Učiteljišče, Letno poročilo ob 20-letnici, Celje 1968.
23. Učiteljišče - Srednja pedagoška šola Celje, Letno poročilo /1948-1988/, Celje 1988.

Zusammenfassung

DIE ENTWICKLUNGSGESCHICHTE DES GYMNASIUMS CELJE-CENTER (1948-1993)

Die Autoren stellen fest, daß die Schule in der Vergangenheit zahlreiche durch politische Gremien angeregte Reformen erfahren hat, die jedoch schlecht vorbereitet waren und immer wieder Notlösungen erforderten. Das schlug sich auch in zahlreichen Umbennungen in den Jahren von 1948-1993 nieder: Učiteljišče (Lehrerbildungsanstalt), Gimnazija pedagoške smeri (Gymnasium pädagogischer Richtung), Pedagoški šolski center (Pädagogisches Schulzentrum), Gimnazija Celje-Center (Gymnasium Celje-Center).

Von allen Erschütterungen blieb der pädagogische Prozeß selbst unberührt und so konnten 5.000 Schüler die Schule absolvieren. Die Abgänger der Schule leisteten einen wesentlichen Beitrag zur Entwicklung der Gesellschaft, vor allem im Bereich der Bildung und Erziehung (pädagogische Ausrichtung der Schule in der Vergangenheit).

Jede Schule stellt ein kompliziertes System dar (Vielfalt von Interessen), und die Autoren wählten folgende Themenkreise, um die Komplexität ihrer Entwicklung zu veranschaulichen: "Die Entwicklung von der Lehrerbildungsanstalt zum Gymnasium Celje-Center", "Das Schulkollektiv", "Der Einflußbereich der Schule", "Die Unterrichtspläne",

"Die Studienrichtungen und die Einstellung von Schulabgängern", "Die Forschungstätigkeit der Schüler", "Die Interessensgemeinschaften und die obligatorischen Wahlfächer". Die Auseinandersetzung mit diesen Themen stellt nur einen Ansatz zur Erforschung der Entwicklung von Schuleinrichtungen dar und verläuft im Rahmen der Erforschung der Geschichte der Schule. Literatur und Quellen stehen reichlich zur Verfügung. Der vorliegende Abriss gibt nur die wesentlichen Entwicklungslinien wieder, eingehende Forschungsergebnisse wurden in diesem Jahr in der Forschungsarbeit von Jerica Hrovatič, Renata Inkret, Petra Kolar, Boštjan Napotnik und Valerija Obu unter dem Titel "Gimnazija Celje-Center (1948-1993)" vorgestellt.

Jera Vodušek-Starič

**POLITIKA IN POLITIČNO IZRAZOSLOVJE OB KONCU
DRUGE SVETOVNE VOJNE***

Vsebina tega prispevka izhaja iz spoznanj, do katerih sem prišla pri delu na tematiki, ki jo obravnavam v knjigi *Prezem oblasti*, tam pa niso mogla biti predstavljena na ta način.¹ Politika in izrazoslovje, ki ga ta uporablja, sta tesno povezana ravno, ko gre za politične skupine z izrazitim ideološkim nabojem, konkretno za komunistično partijo in njeno strategijo in taktiko v času izpeljave revolucije. Prav skozi izrazoslovje in način njegove rabe lahko pozorni bralec identificira vse ključne sestavine partijske politike, njena odkrita in prikrita (takšna, ki so bila razumljiva in namenjena le partijskemu članstvu) sporočila. V tem primeru gre torej za mnoga bistvena vprašanja naše polpretekle zgodovine. Dober primer povednosti rabe neke besede je, recimo, že sam izraz revolucija in ob njem ves čas navzoče vprašanje, kdaj in v koliki meri je v Sloveniji med drugo svetovno vojno šlo za revolucijo.

Vprašanje revolucije na Slovenskem še danes mnogokrat bega celo zgodovinarje, kaj šele ostalo javnost, ravno zaradi taktike pri uporabi samega izraza med vojno in po njej. Da bi lahko razumeli, kdaj in zakaj se ta izraz uporablja ali pa ne, ga moramo umestiti v zgodovinski okvir. Še veliko težje je to izrazoslovje razbrati danes, ko se o preteklosti razpravlja in pri tem nekritično uporablja takratne izraze, ne da bi razložili njihovega pomena, kar seveda lahko pomeni samo to, da se še danes taktizira s pomeni teh besed za tekočo politično rabo. Tako lahko pozorni analitik skozi način rabe posameznih besed povleče rdečo nit, drugače rečeno: močno kontinuiteto političnih sporočil komunistične partije od njenih nastankov do današnjih dni. Zato naj mi bo dovoljeno, da se nekoliko odmaknem od konvencionalnih parametrov zgodovinske razprave in se potrudim, da poskusim skozi ta vidik revolucije razložiti njene namene, taktiko in sporočila.

Proti koncu druge svetovne vojne se v pretežno že osvobojeni Jugoslaviji, pa tudi še okupirani Sloveniji, ni več javno govorilo o revoluciji. Besedo revolucija so pomensko takrat največkrat zamenjale besede ali izrazi, kot so "*pridobitve narodnoosvobodilne vojne*", "*ljudska demokracija*", "*resnična demokracija*", "*vladavina delavca, kmeta in poštene inteligence*". Ti in podobni priložnostni izrazi so se tudi različno uporabljali,

* Pričujoči prispevek je razširjen referat, ki je bil predstavljen v okviru predavanj Zgodovinskega društva v Celju (20.4.1994).

¹ Jera Vodušek Starič, *Prezem oblasti 1944-1946*, CZ, Ljubljana 1992.

odvisno od tega, komu so bile namenjene besede (govora, članka ipd.), tj. kateri ciljni skupini ali dogodku. Javna raba besede revolucija in njen taktični umik pod druge izraze sta se potem po vojni izmenjevala, pač glede na politične razmere, vse do danes, ko se poskuša o času druge svetovne vojne na Slovenskem govoriti pretežno kot o narodnoosvobodilnem boju, o osvoboditvi izpod jarma fašizma in o slovenski udeležbi (pri čemer se to vlogo pripisuje samo in zgolj partizanom) v antifašistični koaliciji v drugi svetovni vojni, o oblikovanju slovenske državnosti med NOB. Namen tega je prikriti revolucionarno vsebino partizanskega boja in z nepopolnim, torej nekritičnim in nezgodovinskim besednjakom, poudarjati legitimnost tedanjega dogajanja in tudi njegovo kontinuiteto v današnji čas. Zakaj? Da bi na to lahko odgovorili zgodovinsko, ne s politično ali semantično analizo, moramo upoštevati zgodovino posameznih izrazov in zgodovinske okoliščine, oboje pa skozi svojo povest samo po sebi, brez potrebe po dodatni razlagi, poda jasne in največkrat tudi čisto logične odgovore.

Za začetek se moramo ustaviti pri sami besedi revolucija. Po najsplošnejši, leksikalni definiciji tega pojava² pomeni beseda revolucija v novejši zgodovini temeljno preoblikovanje obstoječega stanja (npr. industrijska revolucija), medtem ko politično pomeni nasilen prevrat obstoječega političnega in družbenega reda (ureditve); pri tem moramo razlikovati revolucijo od upora ali državnega udara ipd., saj gre za mnogo širši pojav, ki namerno, zavestno, popolnoma in dokončno sprebrne politična in družbena razmerja (primeri takih revolucij v novejši zgodovini sta francoska in ruska oziroma oktobrska revolucija). Za zgodovinarja je seveda nujno, da preide od takšne leksikalne definicije k bolj domišljenim razlagam tega pojava. Poznati mora takó teorijo kot dogodke časa, vlogo in stališča revolucionarjev skozi zgodovino - od Robespierrea do Marksa, Lenina in Stalina. Za čas oktobrske revolucije in stalinizma in za razumevanje revolucije na naših tleh so pomembna zlasti teoretična dela, kot je npr. O osnovah leninizma³, ter ključni politični govori, ki so usmerjali politiko KP SZ v tridesetih letih tega stoletja, vsekakor pa tudi poznavanje politike Kominterne. Poznati mora seveda tudi razvoj ideje in prakse revolucije od francoske revolucije do druge svetovne vojne, ali zelo poenostavljeno rečeno, razliko med revolucijami pred dvesto ali sto leti in tistimi, ki so se zgodile v tem stoletju. Ali kot to lepo razloži Hana Arend⁴, razliko med revolucijo kot borbo za svobodo, oziroma osvoboditev ljudi, za socialne pravice in pravičnost, in med tistim, kar je nastalo pozneje, ko svoboda postane malomeščanski predsodek in revolucija postane sinonim za oblast partije in partijskega aparata ali, kot je to bilo deklarirano, diktature proletariata.

² Herder Lexikon, Politik, Freiburg 1974, str. 185.

³ Josif Stalin, Pitanja leninizma, CDD, Zagreb 1981.

⁴ Hana Arend, O revoluciji, Filip Višnjić, Beograd 1991.

V času ko Stalin v tridesetih letih svojo prakso pripelje do vrhunca in jo teoretično utemeljuje, se tudi v Sloveniji začne govoriti o revoluciji. Čebinski proglas z ustanovnega kongresa slovenske komunistične stranke Slovencem in slovenskemu delavstvu sicer ne govori neposredno o revoluciji (zahteva le socialne spremembe in izboljšanje položaja delavstva, govori o demokratičnih množicah, svobodi slovenskega naroda ipd.). Pač pa slovenski komunisti s Čebin pišejo Izvršnemu odboru Kominterne. Tu pa že pokažejo svoje namene, saj se opravičujejo, da so navzven sicer prisiljeni nastopati kot zaščitniki slovenskega naroda, toda da istočasno združujejo slovenski proletarijat kot najnaprednejši del naroda, čeprav da ne pozabljajo "*svetih načel proletarskega internacionalizma*" (da se zavedajo, da so ud velike proletarske družine, ki sega preko vseh kontinentov in ki se pod izkušenim vodstvom KI ter po potih ki so jih delavskemu razredu pokazali njegovi nesmrtni voditelji in učitelji Marks, Engels, Lenin in Stalin, bori za stoletne cilje najnaprednejšega dela človeštva...)⁵. V času Čebin se je na Slovenskem že pojavil takratni ustaljeni komunistični besednjak: za politične nasprotnike se uporabljajo izrazi, kot so sovražnik ljudstva, razredni sovražnik oziroma sovražnik delavskega razreda, agenti razrednega sovražnika, reakcija, fašisti, kapitalistični priganjači, trockisti, govor je o imperialistični vojni, ki da jo vodijo anacionalne kapitalistične klike ipd.⁶. Ustaliijo se tudi izrazi, ki so veljali za lastno partijo oziroma lastne vrste in simpatizerje, kot so svetovni proletarijat, ljudske množice, govor je o bodoči graditvi socializma, oziroma "*prave ljudske demokracije*". Izraz "*prava ljudska demokracija*" postane odtlej za celo desetletje sinonim za družbeni red, ki ga želijo vpeljati komunisti, torej hkrati tudi za revolucijo. Pomeni teh besed so več ali manj jasni in jih tu ne bomo obravnavali v njihovem tedanjem kontekstu. Opozoriti gre le na to, da je bil to čas, ko so se v SZ vrstile čistke, ko se je v sovjetski partiji nastopalo proti trockistom, zinovljevistom, oziroma proti t.i. protirevolucionarnemu bloku in se je zavestno gradil mit o njihovi teroristični dejavnosti in njihovih namenih spodkopati Stalinov režim. To je bil čas, ko je leta 1938 CK KP VKP/b odobril Kratki kurz zgodovine VKP/b, ko se je v SZ govorilo o socialističnem tekmovanju, prvi petletki, zmagi socializma ipd.. Ugotovimo naj le še to, da se je po začetku druge svetovne vojne, natančneje na peti konferenci KPJ oktobra leta 1940, med jugoslovanskimi komunisti že razpravljalo tudi o možnosti organiziranja obrambe pred okupatorjem, oziroma o taktiki KPJ v primeru napada na Jugoslavijo. Takrat je Kardelj dejal, da se bodo komunisti vključili v obrambo domovine, ko bodo ocenili, ali je ta obramba "*napredna*" in se bodo borili proti buržoaziji, ki da ne izvaja obrambe dovolj dosledno; na splošno pa se bodo odločali za obrambo po načelni presoji, ali je ta obramba v interesu revolucije in SZ.⁷ K temu je še dodal, da pri nas še ni revolucionarnega poleta, smo pa v fazi zbiranja

⁵ Zbornik ob štirideseti obletnici ustanovnega kongresa KPS, Komunist, Ljubljana 1977, str. 274-280.

⁶ Josip Broz Tito, Zbrana dela, Komunist Ljubljana in Založba Borec, knj. 5, str. 3-4.

⁷ Kongresi, zemaljske konferencije, plenumi CK KPJ-SKJ, Peta zemaljska konferencija KPJ, Beograd 1980, str. 204.

revolucionarnih sil in bi bil revolucionarni defetizem napaka glede na fazo revolucionarnega razvoja v Nemčiji in Italiji, pri čemer nas KI opozarja, naj se ne prenačimo, napačno ocenimo razmere in skočimo predaleč. O Sovjetski zvezi so slovenski komunisti takrat govorili kot o deželi socializma in pravičnosti in jo hvalili kot zaščitnico malih narodov. Kaj so s tem mislili, pokaže Titova razlaga sovjetske okupacije baltskih držav leta 1940. Tito je takrat namreč zatrdil, da je SZ te države osvobodila kapitalističnega suženjstva in narodnega zatiranja⁸. Na peti državni konferenci KPJ, pa tudi že prej, so komunisti označili kot negativne tudi že nekatere pojave, kot so lokalni patriotizem, separatizem ipd., delno kot svarilo partijcem pred napakami, proti katerim bo potrebno ostro nastopati (svarila pred negativnostmi, ki so ogrožale revolucijo, so bila namreč vedno del političnih govorov v tridesetih in štiridesetih letih). Dalje, uporabljali so že izraze, ki so dobili svoj pravi pomen šele proti koncu vojne, kot so: tempo dela, načrt dela, zveza delavcev in kmetov, diferenciacija, oportunistem, besednjak, ki še ni mogel jasno označevati pojave pri nas. Zato je vprašanje, če v tem primeru ni šlo zgolj za uvoženi komunistični besednjak, ki ni bil naključno zelo podoben tistemu v takratni SZ. Njegova uporaba je tako sama po sebi dober pokazatelj vzorov in usmeritve, ki jim je sledila slovenska oziroma jugoslovanska partija, kar seveda posredno kaže tudi na njene namene in načrte.

Z začetkom vojne na slovenskih tleh so se seveda spremenile razmere. Začelo se je govoriti o osvobodilnem gibanju, povezovanju vseh sil proti okupatorju ipd. Toda med komunisti samimi se je govorilo tudi že o revoluciji. Natančneje, od napada na Jugoslavijo aprila 1941 do napada na Sovjetsko zvezo junija 1941 so komunisti govorili o antiimperialistični vojni, medtem ko so po napadu Nemčije na SZ komunisti poklicali ljudstvo k upor. Vodstvo upora so prevzeli **vojaško-revolucionarni** (podčrtala JVS) komiteji, takoj so postavili politične komisarje ipd., kar neposredno opozarja na vzore in namene.

Pravzaprav je mogoče čas druge svetovne vojne v Sloveniji in Jugoslaviji, ko ga analiziramo s stališča revolucije, razdeliti na dve obdobji. Zapomniti pa si je treba, da so v obeh obdobjih cilji komunistov in njihova zvestoba revoluciji enaki. Obdobji pa se razlikujeta po taktiki, ki so jo komunisti ubirali. Prav vprašanje pravilne strategije in taktike je bilo eno temeljnih postulatov načina delovanja komunistov, o čemer je veliko pisal prav Stalin. S strategijo je bila mišljena politika oziroma usmeritev, s katero se je na najbolj ustrezen način dalo prenesti revolucionarno teorijo v prakso, taktika pa je bila oznaka za tehtanje in iskanje najustreznejših političnih prijemov, ki naj pripeljejo do željenega (strateškega) cilja. In prav po taktiki delovanja slovenskih in jugoslovanskih komunistov med vojno se da razločiti omenjeni dve temeljni obdobji.

⁸ J. Broz Tito, n.d., str. 5.

Prvo obdobje sama poimenujem vstajniško obdobje. To je čas, ko komunisti pozivajo na vstajo, hkrati pa gredo v odkrit boj za revolucijo. To obdobje doseže svoj vrhunec v javno izraženih stališčih leta 1942, da je v Sloveniji že nastopila revolucija, še več, da gre že za njeno drugo fazo ali etapo. Slednje naj bi po receptu oktobrske revolucije pomenilo, da je nastopil čas, ko naj proletariat skupaj z revnimi kmeti izvede proletarsko revolucijo (in nastopi proti svojim zaveznikom, ki so mu pomagali izpeljati prvo fazo). To je v slovenskih razmerah leta 1942 pomenilo, da je nastopil čas obračuna z razrednim sovražnikom. Kasneje so to politiko poimenovali sektašenje, v resnici pa je takrat šlo za zavestno presojo vodstva partije v Sloveniji in ponekod drugod po Jugoslaviji. Nasilen nastop komunistov proti drugače mislečim je povzročil tako upadanje partizanskega gibanja kot kritiko iz Moskve. Šlo je za zelo zanimivo obdobje revolucionarnega vzgona, ki pa presega okvir te razprave. Opozorim naj le še na besednjak, ki je bil takrat v rabi: že oktobra leta 1941 so začeli komunisti svoje (politične) nasprotnike imenovati bela garda. Očitno so to storili po vzoru oktobrske revolucije in kot opozorilo komunistom, kdo je razredni sovražnik, saj pri tem in takrat sploh še ni šlo za skupine, ki jih kasneje poznamo kot vaške straže ali domobranstvo, temveč kar za vse drugače misleče slovenske politike od Ljubljane do Londona, ki se niso stoodstotno strinjali s politiko OF ali pa so imeli pomisleke glede prevlade komunistov v OF. Šlo je tudi za take, ki so takrat bili v OF, ali pa so se pogovarjali o vstopu v OF. Slovenski komunisti so tačas govorili in pisali o sovjetskem herojstvu pod boljševisko partijo, o revolucionarno demokratični volji Slovencev in bodoči revolucionarni demokratični oblasti⁹, Kidrič je razlagal revolucijo v NOG, se skliceval na slovenske revolucionarne sile in slovenski proletariat kot hegemon slovenskega naroda, na KPS kot avantgardo in govoril o narodni revoluciji, nasprotnike je označeval z izrazom peta kolona (proti kateri je treba voditi neizprosen boj) in jih izenačil s sovražniki slovenskega ljudstva. Nasploh pa je bil nasprotni tabor kriv za sprožanje državljanske vojne¹⁰. Pri tem je potrebno opozoriti na zavestno in taktično premišljeno prevajanje srbohrvaške besede narodni v narodni (v smislu nacionalni) namesto v ljudski. Beseda narodni se v Sloveniji dosledno uporablja ves čas vojne in neposredno po njej (do volitev v ustavodajno skupščino novembra 1945), kar naj bi prikazalo komunistično partijo kot zaščitnika nacionalnih interesov. Leta 1946 pa je za iste pojme že povsod v rabi beseda ljudski: ljudski odbor namesto narodni odbor (še prej narodnoosvobodilni), ljudska sodišča, ljudska skupščina, ljudski sovražnik...

To prvo obdobje se je končalo v letu 1943 (ponekod prej, drugod kasneje), ko se je partizansko gibanje, oziroma KP, ki je več ali manj že predstavljala njegovo etabrirano politično vodstvo, preusmerilo od ustajništva k prevzemanju države in izpeljavi revolucije skozi državne institucije. To sem poimenovala revolucija od zgoraj oziroma

⁹ Dokumenti ljudske revolucije, knj. 2, Proglas CK KPS za 1. maj 1942, str. 40.

¹⁰ Ibidem, str. 51-52.

revolucionarni prevzem oblasti, lahko pa ga imenujemo tudi kako drugače. Navzven, torej javno, se o revoluciji ni več govorilo. Besednjak se je močno spremenil, tudi po zaslugi direktive iz Moskve. Nastopil je čas, ko se je poudarjalo, da gre za narodnoosvobodilno vojno, ali kot je bilo v navadi pri Stalinu - za domovinsko vojno, skratka za obrambo domovine in skupno politično nastopanje vseh (političnih) sil v ta namen. Pozornejša in podrobnejša analiza pa pokaže, da gre ravno v tem času, torej v letih 1944 in 1945, za nasilen prevzem oblasti, le da je bil ta opravljen, kot že rečeno, od zgoraj - skozi institucije nastajajoče države - z armado in policijo, s čistkami in kadrovanjem državnih ustanov, s pomočjo sodstva. Partizansko gibanje je v teh letih namreč pohitelo s postavljanjem prav tistih organov nove države, ki so mu to taktiko omogočali. Hkrati pa tudi z namenom, da je taktično spodkopalo in spodrinilo obstoječo legitimno oblast, ki jo je dotlej predstavljala jugoslovanska kraljeva vlada v izgnanstvu v Londonu in so jo še vedno priznavale prav vse zaveznice antihitlerjevske koalicije. Da je šlo za nasilen prevzem, se je pokazalo zlasti pri ugotavljanju tega, katere so bile prve institucije, ki so jih partizani ustanavljali v novi državi, kako so jih skrbno varovali zase in politično usmerjali. Najprej so namreč organizirali represivni aparat, tj. tajno policijo - OZNO (ustanovil jo je Tito maja 1944), armado in kazensko sodstvo. Podrobneje o tem na drugem mestu, tu pa le še ugotovitev, da je imel besednjak, ki je spremljal to politiko (in ga je lansirala KP oziroma njen Agitprop), v tem času že zelo očiten namen izločiti iz politike in diskvalificirati vse, ki bi lahko ogrozili monopol partije po končani vojni. Govor je, kot že rečeno, o resnični ljudski demokraciji, o sovražnikih demokracije itn..

Ob besedi revolucija se je skozi vojno in po njej kot neločljiva spremljevalka pojavljala beseda narodni (pravilno ljudski) sovražnik (torej sovražnik v revoluciji). Ta je imela več sinonimov, odvisnih od razmer, kot so bili: razredni sovražnik, reakcija, protinarodna reakcija in narodni izdajalec, izraz, ki je bil najbolj v rabi med vojno. Že septembra leta 1941 je slovenska OF v Odloku o zaščiti slovenskega naroda in njegovega gibanja za osvoboditev in združitev opredelila izdajalce naroda. Pri tem niso bili mišljeni samo kolaboranti, temveč tudi vsi tisti, ki bi iz partizanskega gibanja izstopili, in tisti, ki bi se organizirali za boj proti okupatorju zunaj OF. Boj proti "narodnim sovražnikom" je podkrepila z organizacijo Narodne zaščite in pred tem, avgusta 1941, Varnostnoobveščevalne službe. Nato je pozvala na neizprosno borbo proti vsem narodnim izdajalcem, kapitulantom, panikarjem, defetistom in dezorganizatorjem (kar je v bistvu pomenilo, proti vsem, ki so se izjasnili ali delovali drugače) in jih kmalu tudi imenovala: naprej so to bili katoliki okoli Smrsuja, nato Gosarja, pa načrtniki okoli Nagodeta, kasneje oficirji in drugi pristaši D. Mihailovića, legitimisti in sredinci (Kardelj je maja 1942 govoril o sredinski narodni reakcionarnosti in o sredini kot dediču bele garde!). V nasprotju z vsemi temi so komunisti sebe seveda imenovali za poštenjake, resnične borce za slovensko stvar ipd.. Takrat so se vrstili članki o protislovenski zaroti, narodnih izdajalcih in notranjih sovražnikih, ki da razbijajo slovensko enotnost. Danes,

ko bolje poznamo arhive, vemo, da je pri tem šlo v prvi vrsti za vse tiste, ki niso sprejemali monopola komunistov v OF, ki so zahtevali OF kot koalicijo z natančno določenimi pravili. Prav te so pozimi 1941/1942 komunisti ožigosali z naštetimi nazivi, jih odvrnili od OF ali jih izključili iz nje. Tako so sprožili temeljni politični spor, za katerega so seveda krivili nasprotno stran. Besedi narodni izdajalec in sovražnik ljudstva torej že od vsega začetka nista pomenili le izdajstva v smislu kolaboracije, temveč zlasti političnega nasprotnika. Teh pa za partijo ni bilo, saj jih je odtlej vztrajno imenovala sovražniki, kar je seveda samo po sebi impliciralo oborožen obračun.

Pojem narodni izdajalec in narodno izdajstvo sta v drugem obdobju revolucije, torej v fazi oblikovanja nove države, prešla iz propagandnega gradiva v predpise nastajajoče nove oblasti, v dokumente, uredbe in politične programe. Že v odlokih IOOF septembra 1943 sta se poleg izraza vojni zločinec (katerega pomen je bil natančno določen, če ne drugje, pa v mednarodnih dogovorih tistega časa) pojavila tudi termina narodni sovražnik in narodni izdajalec. Tadva pa se nista uporabljala za označevanje sodelavcev okupatorja (ki je bil termin zase), pač pa za vse tiste, ki ne opravljajo svojih narodnih dolžnosti (se izmikajo mobilizaciji - skrivachi, špijonirajo, širijo lažne vesti, paniko, ne ovajajo bele in plave garde). Poleg tega je proti koncu vojne bilo v navadi, da so vse te izraze uporabljali zelo nenatančno in na splošno. Dejanja v zvezi s tem pa so praviloma obravnavala in zanje izrekala kazni vojaška sodišča. Kazni so bile zelo ostre - izgon, zaplemba premoženja, smrtna kazen, prisilno delo ipd. in so bile večinoma prevzete iz sovjetskega prava. V tretji točki Izjave SNOS o pravicah in dolžnostih državljanov (sprejeti na črnomaljskem zasedanju SNOS februarja 1944¹¹) so za narodno izdajstvo tem kaznim dodali še kazen izgube državljanskih pravic.

Partija oziroma vodstvo NOG pa nista ostala le pri sankcioniranju kazni za vsa ta dejanja, ampak sta to leta 1944 podkrepila še z ustrezno politično ofenzivo proti vsem nasprotnikom. Ustanovila sta posebno službo za preganjanje nasprotnikov revolucije - Ozno. Njena glavna naloga je bila politično obveščevalna, tj. odkrivanje elementov, ki so sovražni NOG. Ozna je bila organizirana po sovjetskem nasvetu in vzoru, njene glavne kadre so leta 1945 šolali v SZ. Od ustanovitve do prehoda v Udbo (Upravo državne varnosti) spomladi 1946 je bila edini in izključni preiskovalec političnih kaznivih dejanj. Svoje naloge je začela opravljati takoj, že med vojno, neposredno po vojni pa je bila prva ustanova, ki je svoje delo takoj razširila po celi Sloveniji. Ozna je bila pristojna za izdajanje karakteristik, na podlagi katerih so po vojni opravljali čistke po Sloveniji, pod sabo je imela kazenska taborišča, skozi njene zapore je samo v Ljubljani po končani vojni, tja do konca leta 1945, šlo okoli deset tisoč ljudi, ki so bili zaslišani kot nasprotniki in potem bodisi poslani v taborišča, zapore, na sodišče ali pa izpuščeni, a nadzorovani tudi naprej (zaradi domobranstva je namreč bilo v centralnih

¹¹ M. Šnuderl, Dokumenti o razvoju ljudske oblasti v Sloveniji, UL, Ljubljana 1949, str. 136.

zaporih zaslišanih le nekaj nad tisoč ljudi). Njena naloga je bila torej zaščita revolucije, ali kot se je temu takrat reklo, zaščita pridobitev NOB. Težko bi bilo trditi, da njene metode niso bile nasilne. Z zaščito revolucije oziroma preganjanjem politične opozicije je nato nadaljevala Udba, pravzaprav njen drugi oddelek (ki je imel referate za kler, za ostanke meščanskih strank itd.), ki je tudi pripravljala gradivo za velike povojne sodne procese. V gradivu, ki ga je pripravljala Udba sama, je mogoče videti, da so ti sodni procesi v prvih povojnih letih bili dejansko organizirani proti politični opoziciji - saj jih je Udba sama tako poimenovala: Božični proces je bil proces proti liberalcem, Nagodetov je bil proti sredini in tako naprej.

Drugo področje nove oblasti, ki je dejansko tudi bilo orodje za izpeljavo revolucije oziroma za borbo proti ljudskemu sovražniku in ki je bilo prav tako hitro in učinkovito postavljeno že med vojno, zlasti pa takoj po njej, je bilo sodstvo. V Sloveniji so od 1943 do jeseni 1945 dejansko delovala le izredna sodišča - vojaška sodišča (njihovo delovanje je opredelil Tito z uredbo o vojaških sodiščih maja 1944), sodišča narodne časti, posebni senati proti špekulantom ipd. Narodna sodišča, ki so bila imenovana jeseni 1944, so delovala le kratek čas na zelo omejenem območju in so jih suspendirali takoj po koncu vojne, maja 1945. Tudi predmet dela izrednih sodišč kaže na razmere in namene, saj so se večinoma ukvarjala s kazenskim sodstvom in zgoraj navedenimi kategorijami prekrškov, njihova glavna naloga je bila kaznovati vojne zločince, narodne sovražnike in vojne ujetnike ipd. Pri tem je bila kategorija vojnih zločinov definirana zelo na široko (npr. mobiliziranci v nemško vojsko); med ljudske sovražnike pa so bili sedaj odkrito prišteti tudi vsi, ki so se opredelili proti ljudski oblasti, tj. novemu političnemu redu. Titova uredba je bila temelj vseh sodnih obsodb do začetka septembra 1945, ko je stopil v veljavo Zakon o kaznivih dejanjih zoper ljudstvo in državo¹². Ta zakon se v bistvu ni veliko razlikoval od uredbe, le prilagojen je bil mironodobnim razmeram. Njegova glavna ost je bila naperjena zoper dejanja, ki bi kakorkoli ogrozila obstoječo ureditev nove Jugoslavije in pridobitve narodnoosvobodilne vojne, t.j. revolucije. Sodbe in vsi drugi, danes jih imenujejo upravni postopki, ki so tem ukrepom sledili, so seveda onesposobili vsakršno opozicijo, ne samo gospodarsko, temveč zlasti politično, saj so določenemu sloju prebivalstva vzeli pasivno in aktivno volilno pravico. Besedi reakcija in sovražnik ljudstva sta se po vojni, zlasti ko so se bližale volitve, vedno pogosteje pojavljali v t.i. agitaciji in propagandi (po nalogu politbiroja CK KPS), torej v člankih, govorih itn.. Politični napad se je razširil tudi na tisti del opozicije, ki je bil dovoljen od novih oblasti na temelju sporazuma Tito-Šubašić; tako jo je že vnaprej diskvalificiral. Hkrati je sprožil ponovno politično diferenciacijo, saj si je le malokdo, že iz strahu, upal podpreti opozicijo; s tem bi namreč vstopili v tabor reakcionarjev in ljudskih sovražnikov, če ne celo kolaborantov.

¹² UL DFJ 1.9.1945/št.66.

Tretji temeljni izraz, ki ima svoj globlji pomen skozi ves čas vojne in neposredno po njej, je enotnost ali geslo "*bratstvo in enotnost*". Politična enotnost je, kot smo pokazali že na primeru začetka vojne, pomenila enovito politično organizacijo, v tem primeru OF, praktično pa njeno podrejanje partiji. Strankarstvo se je namenoma prikazovalo kot protiljudsko in kot zapravljanje dragocenih moči, potrebnih za druge, višje cilje. Stranke in njihovi deli v OF so tako počasi izgubljali na veljavi. Vsako rušenje te "*enotnosti OF*" je bilo že od začetka označeno kot dejanje sovražnikov ljudstva in reakcije. Politično enotnost je dokončno zacementirala Dolomitska izjava, ki je po Kardeljevih besedah takoj po vojni, likvidirala ostanke "*zgolj akcijske politične koalicije v OF*", potrdili pa so jo vsi naslednji shodi OF - od plenuma septembra 1944 do kongresa poleti 1945.¹³ Politična enotnost, ki naj bi bila potrebna zaradi združevanja sil v vojni proti okupatorju, je v resnici služila revoluciji in odpravi opozicije, saj se je nadaljevala tudi v povojni čas. To pot pod pretvezo, da je potrebno zaščititi pridobitve vojne in novo ljudsko oblast ter z utemeljitvijo, da bi vsakršna druga oblika politične organiziranosti bila povratak na staro, izdaja demokracije in obnova protiljudske diktature. Enotnost so seveda razširili tudi na vse druge oblike političnega in strokovnega povezovanja, na sindikate, mladinsko organizacijo, organizacijo žena, društva itn. Pri utemeljevanju potrebe po enotnosti seveda ni manjkalo ugotovitev, da to enotnost lahko ruši le sovražnik ljudstva in naštevanja, kdo vse so to je v danem trenutku. Pred volitvami leta 1945 so to bile t.i. mračne sile iz bivšega političnega življenja, ki da sicer trdijo, da govorijo v imenu demokracije, med vojno pa so se potuhnile, sedaj pa da se zbirajo pod vplivom mednarodne reakcije (to sta bili Velika Britanija in ZDA).

Med izraze, ki so prispevali k politični diskvalifikaciji, so seveda sodili še številni drugi: trockizem, nacionalizem, separatizem, lokalpatriotizem, špekulantstvo, vojni dobičkar itn. Kmalu po vojni se je postopoma vedno močneje utrdila nova resnica, da so bili vsi tisti, ki niso vstopili v OF narodni izdajalci, sodelavci okupatorja, če že ne domobranci. Definicije vseh teh pojmov namenoma niso bile natančne, njihova uporaba pa je bila večinoma politično pogojena in je nemalokrat prinašala težke posledice.

Na podoben način bi lahko analizirali tudi še številne druge izraze, ki so spremljali že omenjene in so bili povezani z drugimi področji organizacije družbe, kot so tempo dela in tekmovanje, plansko gospodarstvo in državni sektor v gospodarstvu (vsi vzeti iz zakladnice takratne komunistične literature v SZ), nato izrazi kot birokracija in birokratizem itn. S takšnim spreminjanjem pojmovnega sveta, ki seveda ni potekalo nenasilno, in s sodnimi procesi, konfiskacijami, izgoni, odvzemi državljanstva, odvzemi volilne pravice, s t.i. pravilnim kadrovanjem in uveljavljanjem politične enotnosti, je partija v Sloveniji (drugod po Jugoslaviji je bilo nekoliko drugače, čeprav z enakim izidom) že vnaprej zasedla vse ključne pozicije in diskvalificirala vsakršen drug politični

¹³ Več o tem: Vodušek-Starič, n.d., str. 289-292.

program, ki bi ga lahko ponudila na primer sredina, ki se med vojno ni opredelila ne za eno ne za drugo stran. Vse to seveda jasno govori o revoluciji, še bolj jasno pa o tem pričajo interni partijski dokumenti, saj se na partijskih shodih ni izgubljalo besed z vsemi temi posrednimi izrazi, temveč se je o revoluciji govorilo odkrito in odkrito se je govorilo tudi o tem, kdo so nasprotniki revolucije in kako je treba z njimi postopati¹⁴.

Sama beseda revolucija potem po vojni doživlja svojo nadaljnjo usodo, se spreminja v ljudsko revolucijo in nato socialistično revolucijo, včasih pa se umika in prvenstvo prepušča narodnoosvobodilnemu boju. Podobno usodo je doživljal izraz in pomen besede državljanska vojna, ki je v vstajniškem obdobju partizanstva bil kar pogosto v rabi in so ga potem umaknili ter vse te pojave postopno spravili kar pod izraze kolaboracija oziroma sodelavci okupatorja in narodno izdajstvo. Tako je do dandanašnjega dne iz zgodovinske zavesti izginil tisti del ilegale v Sloveniji, ki med vojno ni kolaboriral, ki so ga ravno tako preganjale okupacijske oblasti (zlasti Gestapo) in ki je med vojno ostal zvest vladi v Londonu ter sodeloval z zahodnimi zavezniki. Le polagoma se je v zadnjih letih začelo govoriti o protirevolucionarnem taboru, toda njegova raznolikost in notranje dogajanje sta zgodovinarjem, še bolj pa javnosti, še vedno zelo malo znana. Ko v povojni čas spremljamo izrazoslovje revolucije, je seveda treba nujno upoštevati tudi spremembe, ki jih je na tem področju narekovala partija po sporu z Informbirojem leta 1948. Te spremembe so še bolj pripomogle k oblikovanju zavesti, da slovenska in jugoslovanska revolucija nista bili nikoli podobni sovjetski, ali pa da bi sledili sovjetski politiki. To pa seveda ne ustreza zgodovinski resnici.

Summary

POLITICS AND POLITICAL TERMINOLOGY AT THE END OF THE II WW IN SLOVENIA

The article analyses the relation between the main trend of political events during and at the end of the war and their relation to the terminology used by the communist party in Slovenia. It mainly concentrates on the use of the words revolution, people's enemy and political unity, their meaning, the tactical withdrawal of the word revolution after the insurrection stage of the partisan uprising (1941-1943) and its replacement with other terms as popular democracy, gains of the national liberation struggle and similar terms during the take-over of power in 1944-45. Regardless of such tactical manoeuvres the essence of the revolutionary take-over remained the same. It also shows how terms as public enemy were used not just for those who collaborated with the occupiers, but were

¹⁴ Primerjaj 1. kongres KP Srbije, ki je bil maja 1945 v Beogradu. Osnivački kongres KP Srbije, Institut za istoriju radničkog pokreta Srbije, Beograd 1972.

gradually extended to all political opposition, in order to disqualify it politically and thus make possible the introduction of the monopoly of the communist party on the post-war period. It also shows how these terms, although never thoroughly defined, which again was done deliberately, became part of the legislature and thus opened ground for political persecution through martial courts of law, again for the benefit of revolutionary ends. Thus at the end of the war we witness a revolution taking place by means of state repression, i.e. through the different departments of government. The terminology, changed again after the split with the Cominform in 1948. Thus the meaning of these words was even more blurred, leaving the public knowledge to believe that during the war only liberators (partisans) and collaborators existed. Even today there is very little knowledge of the essence and means of the revolution (and civil war) that took place, as well as of their similarity to the soviet model. Being left unexplained, these terms still consist part of the political manipulation of today.

PROF. VLADO NOVAK (1916-1994)

*Prazno je mesto še tam, kjer ti deloval si med nami,
duh tvoj med nami živeč vzbūbi naslednika ti!-
Kak naj spoménik ti zdaj dostojen postavi se tebi?
Sam si postavil si ga - dela so tvoja za dom!
Ta bo spoménik na glas od roda do roda oznanjal
slavni na tebe spomin, dokler bo Slavé sinov!*

(A. Aškerc)

Ko smo sredi septembra v uredniškem odboru Celjskega zbornika razpravljali o vsebini letošnjega zbornika, ni nihče od nas zaslutil, da bo kruta usoda iz naše sredine iztrgala prof. Vlada Novaka in da bo njegovo delo ostalo za vselej nedokončano. S svojimi oseminsedemdesetimi leti, ki jih je spretno prikrival, je bil še vedno izjemno delaven. Vestnost in odločnost, dve njegovi najznačilnejši značajski lastnosti, sta ga vodili, mu dajali voljo in energijo, da je pri delu premagoval vse tiste tegobe, ki jih prinašajo leta. Zastavljeno in še nedokončano delo je želel na vsak način opraviti do konca, kljub temu, da ga je že utrujalo čez običajno mero, kot je sam nekajkrat nerad priznal.

Čeprav smo vedeli, da ime težave srcem, smo zaprepani in z bolečino v srcu obnemeli ob novici, da je v prelepem jesenskem sredinem popoldnevu, 5. oktobra 1994, za vedno ugasnilo njegovo življenje. Nenadoma smo se zavedali, da smo izgubili sodelavca, ki se je s svojim bogatim strokovnim znanjem in delom nedvomno zapisal med najpomembnejše sooblikovalce celjskega povojnega kulturnega življenja.

Vlado Novak se je rodil 26. junija 1916 v družini davčnega uradnika v Radovljici na Gorenjskem. Po končani osnovni šoli v domačem kraju (1922-1927) je obiskoval klasično gimnazijo v škofovih zavodih v Šentvidu nad Ljubljano (1927-1935). Nato se je posvetil študiju slavistike na filozofski fakulteti v Ljubljani in ga uspešno končal na predvečer druge svetovne vojne.

Okupacija ga je zajela v Ljubljani. Že maja 1941 je pristopil v OF, kjer je v okviru slovanskega seminarja ljubljanske univerze do junija 1942 sodeloval pri zbiranju gradiva za kulturnozgodovinsko utemeljitev kasnejših zahtev Slovenije po Koroški in Primorju s Krasom. To delo je vodil dr. Fran Zwitter. Nato se je preživel kot asistent volonter in knjižničar v Inštitutu za slovansko filologijo na ljubljanski univerzi (nov. 1942 - okt. 1944) ter kot pogodbeni učitelj slovensčine na Drugi ženski realni gimnaziji (Šubičevi) v Ljubljani.

S Celjem je pričel živeti leta 1946, kamor ga je nova oblast poslala, da bi osnoval študijsko knjižnico. Iz razmetane povojne zapuščine je začel sistematično zbirati in dopolnjevati knjižnični fondus in s tem postavil temelje novi celjski kulturni instituciji. Njegova vztrajnost in doslednost, predvsem pa veselje in vnema do bibliotekarske stroke, je v treh desetletjih njegovega vodenja knjižnice (1.2.1946 - 31.3.1975), naredila osrednji celjski kulturni hram za eno najuglednejših tovrstnih ustanov v Sloveniji. Pri delu se je moral mnogokrat spoprijeti s prenekatero težavo povojnega časa. Kljub majhnim sredstvom, namenjenim kulturi, mu je uspelo zgraditi novo knjižnico (1967), organizirati knjižničarsko mrežo in vzgojiti dober knjižničarski kader. Potem, ko je moral predati vodenje knjižnice (1975), je z veliko ljubeznijo začel urejati celjsko domoznansko zbirko. To delo je z veseljem opravljal tudi po tem, ko je odšel v več kot zaslužen pokoj (oktober 1982). Zato gre prav njemu največja zasluga, da ima Osrednja knjižnica Celje danes eno najbogatejših domoznanskih zbirk na Slovenskem.

Za svoje delo je prejel več priznanj: najvišje priznanje na področju slovenskega knjižničarstva Čopovo diplomno (1967) in kasneje še celjsko občinsko priznanje Šlandrovo nagrado (1981).

Čeprav je ime prof. Vlada Novaka neločljivo povezano s slovenskim knjižničarstvom, pa njegovo delo le ni ostalo zaprto samo v ozke strokovne okvire. Uspešno se je vključeval v celjsko kulturno življenje, saj so mu bile zaupane številne pomembne funkcije v takratnih kulturnih skupnostih in društvih: knjižničarskem, zgodovinskem in slavističnem.

Zelo pomemben je bil tudi njegov prispevek v celjski publicistiki. Pisal ni le s področja knjižničarstva, ampak je ostajal zvest tudi svoji osnovni stroki - slavistiki. Proučeval je literate s celjskega področja, zbiral gradiva in pisal o njih. Posebej je treba poudariti njegovo uredniško delo. Vseskozi je bil član uredniškega odbora Celjskega zbornika (1951-1994), v letih 1971- 1981 tudi njegov odgovorni urednik. Uredil je Aškerčev in Kotnikov zbornik, publikacijo Spominska soba Vladimira Levstika, ki je izšla v Zbirki vodnikov kulturnih in naravnih spomenikov Slovenije in še vrsto drugih del. Po upokojitvi se je v celoti posvetil urejanju Aškerčevih zbranih del. Ko je pred kratkim izšel sedmi zvezek, se je z vso vnemo in veseljem lotil zadnje - osme načrtovane knjige. Še nekaj dni pred usodnim dnevom smo ga občudovali, s kakšno mladostno zagnanostjo se je loteval svojega dela, in verjeli, da mu bo uspelo. Sedaj vemo, da bodo njegovi načrti ostali neizpolnjeni - žal ga je izdalo bolešno, a vseskozi plemenito srce.

Vlada Novaka se bomo spominjali kot velikega strokovnjaka in humanista. Čeprav šibke konstrukcije, kot je sam večkrat poudarjal, je bil človek pokončne drže. S ponosom je

zagovarjal svoja humana načela in ni podlegal interesom, ki niso izhajali iz njegovega prepričanja. Vedno je želel biti, in bil je, Človek.

Žal je z njim odšlo tudi vse tisto bogato znanje, ki ga je dolga leta z veseljem prenašal na mlajše rodove. Njegovo izgubo bomo čutili vsi, ki delamo v celjski kulturi. Posebno člani uredništva Celjskega zbornika, saj nam je Vlado Novak s svojimi strokovnimi nasveti in pripombami mnogokrat pomagal prebroditi marsikatero hudo neprijetno težavo ob nastajanju zbornikov. Za vso izkazano pozornost mu ne bomo postavljali spomenika. Tega si je z plodnim delom namreč postavil kar sam. Bo pa za zanj gotovo največje priznanje, če nam bo uspelo tudi še v bodoče nadaljevati in razvijati pred leti zastavljeno delo pri Celjskem zborniku, ki ga je s tolikšno vneto pomagal utrjevati tudi sam.

Branko GOROPEVŠEK

Razvojni center

INŽENIRINGI
CELJE d.o.o.

63000 Celje; Ulica XIV. divizije 14; Slovenija; Telefon: 063/441-144; Telex: 36663 rcc; Telefax: 063/26-820, 24-619

UDK 904:748+642(497.12
748+642:904(497.12)

LAZAR Irena, dipl. arheolog, kustos, Pokrajinski muzej Celje, Muzejski trg 1, SLO-63300 Celje

Steklene rebraste skodelice v Sloveniji

Celjski zbornik 1994, str. 7-22

Sn. (Dn., En., Sn.)

V članku so predstavljene steklene rebraste skodelice, značilen element rimske materialne kulture iz 1. stoletja našega štetja. Izdelana je osnovna tipologija posod za ozemlje današnje Slovenije in ovrednotena časovna pripadnost na osnovi ohranjenih grobnih celot.

UDK 904.73(497.12 Celje)
73:904(497.12 Celje)

KOLŠEK Vera, dipl. arheolog, Malgajeva 20, SLO-63000 Celje

Rimska plastika v oklepu

Celjski zbornik 1994, str. 23-34

Sn. (Dn., En., Sn.)

Razprava govori o torzu marmornatega kipa v oklepu, ki so ga pri izkopavanjih v letu 1992 odkrili na območju celjskega Mestnega gradu. Kip je nastal v celejanskih kamnoseških delavnicah po predlogi iz klavdijskega časa. Odlomek kipa v oklepu je služil kot gradbeni material v zidu, zgrajenem v 3. stoletju, kar tudi priča o njegovem zgodnjem nastanku. Ker so najdbe oklepnih plastik v provinci zelo redke, posebno tiste iz zgodnjih stoletij, je najdba iz Celja še toliko vrednejša. Tudi dobra izvedba plastike govori o bogastvu najdbe, kar je značilno za celoten opus celejanskih kamnoseških delavnic.

UDC 904:748+642(497.12)

748+642:904(497.12)

LAZAR Irena, B.A. Archaeology, Custodian, Regional Museum of Celje, Muzejski trg 1, SLO-63000 Celje

Cups of Ribbed Glass in Slovenia

Celjski zbornik 1994, pp. 7-22

Sn. (Dn., En., Sn.)

The article describes the cups of ribbed glass, which are characteristic of the Roman culture of the first century AD. The vessels found on the territory of present-day Slovenia have been classified according to type and the period to which they belong on the basis of the entire configuration of the graves.

UDC 904.73(497.12 Celje)

73:904(497.12 Celje)

KOLŠEK Vera, B.A. Archaeology, Malgajeva 20, SLO-63000 Celje

Roman Statue in Cuirass

Celjski zbornik 1994, pp. 23-34

Sn. (Dn., En., Sn.)

The article deals with the torso of the marble statue in cuirass, which was found during the excavations of the Celje Town Castle in 1992. The statue was sculptured in one of the stonemasonry workshops in Celje according to the prototype from the period of the emperor Claudius. A fragment of the statue in cuirass was used as construction material for a wall which was built in the 3rd century, this proves its early origins. Since findings of cuirass plastic arts in the province are very rare, particularly those originating from the early periods, the statue found in Celje is most remarkable. The supreme craftsmanship of the statue, which is characteristic of the pieces produced in Celje, tells us about the value of the find.

UDK 323.31:347.6(497.12)"13"(091)
347.6:323.31(497.12)"13"(091)

KOS Dušan, dr., znanstveni sodelavec, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Novi trg 4, SLO-61000 Ljubljana

Dediščine, dedno pravo in plemstvo na Kranjskem in slovenskem Štajerskem (posebej v 14. stoletju)

Celjski zbornik 1994, str. 35-56
Sn. (Dn., En., Sn.)

Avtor obravnava problematiko dedovanja v poznosrednjeveški plemiški družbi s posebnim ozirom na 14. stoletje. Prostorsko se omejuje na tisti del slovenskega ozemlja, ki je spadalo v germansko pravno območje (Kranjsko in slovenski del Štajerske). Na podlagi listninskega gradiva je analizirano deželno pravo o dedovanju in dediščinah, običaji in posebnosti, ki so izhajale iz individualnih dogodkov. Posebno pozornost posveča sistematiki deljenja premoženja znotraj družine in rodbine, izpovednosti in zgradbi virov ter varuštvu.

UDK 334.782(497.12 Celje)"1760/1843"

ŽIŽEK Aleksander, dipl. zgodovinar, arhivist, Zgodovinski arhiv Celje, Trg celjskih knezov 10, SLO-63000

Izsek iz delovanja celjskega barbarskega ceha v letih 1760-1843

Celjski zbornik 1994, str. 57-68
Sn. (Dn., En., Sn.)

Delovanje cehov lahko najpogosteje rekonstruiramo iz različnih deklarativnih aktov (npr. iz potrditev cehovskih svoboščin, določil obrtnih redov itd.), redkeje pa naletimo na ohranjene arhivske dokumente, ki nam "iz prve roke" dokumentirajo delovanje teh obrtnih združenj in nam s tem pomagajo začititi pravi "utrip" dobe in takratnega obrtniškega življenja. Primer celjskih barvarjev je eden izmed redkih, ki ga je mogoče dokumentirati tudi z "viri prve roke". S pomočjo zapisov Četrtni knjigi celjske barbarske skladnice (knjigo so vodili med letoma 1760 in 1843) lahko sledimo delovanju ceha v kritičnem obdobju krepitve vloge absolutne države in modernizacije proizvodnih procesov.

UDC 323.31:347.6(497.12)"13"(091)
347.6:323.31(497.12)"13"(091)

KOS Dušan, Ph.D., Scientific Collaborator, Scientific and Research Centre of the Slovene Academy of Sciences and Arts, Novi trg 4, SLO-61000 Ljubljana

Legacies, Hereditary Law and Nobility in Carniola and Slovenian Styria (Particularly in the 14th Century)

Celjski zbornik 1994, pp. 35-56
Sn. (Dn., En., Sn.)

The author discusses the problems of inheritance in the late medieval noble society and focuses on the 14th century. The article encompasses the part of Slovenian territory which was under Germanic jurisdiction (Carniola and the Slovenian part of Styria). Based on the original documents, the author analyses the Land laws concerning the inheritance, legacies, habits and the exceptions which were applied in certain circumstances. The author focuses on the system of property division within the family and lineage, the level of information and structure of the sources, as well as the role of guardians in the society.

UDC 334.782(497.12 Celje)"1760/1843"

ŽIŽEK Aleksander, B.A. History, Archivist, Historical Archives of Celje, Trg celjskih knezov 10, SLO-63000 Celje

An Insight into the Activities of the Dye Guild of Celje between 1760-1843

Celjski zbornik 1994, pp. 57-68
Sn. (Dn., En., Sn.)

Activities of the guilds can be frequently reconstructed by using different declaratory acts (e.g. corroboration of guild privileges, stipulations of the craft standards), but we rarely come across archive documents, which give us "first hand" evidence on how the guild associations operated and help us to feel the genuine "pulse" of the period and the contemporary lifestyle of the guildsmen. Therefore the example of the Celje dyers is one of the few which can be documented by "first hand sources". By using the notes written in the Quartermber Book of the Celje dye works (the book was kept from 1760 to 1843) we can follow the work of the guild in the critical period of strengthening the role of the absolute state and the modernisation of production processes.

UDK 308-053.5(497.12 Celje)"1796/1916"

ZAJC-CIZELJ Ivanka, mag, arhivist, Zgodovinski arhiv Celje, Trg celjskih knezov 10, SLO-63000 Celje

Socialna struktura šoloobveznih otrok na celjskih osnovnih in nedeljskih šolah 1796-1916

Celjski zbornik 1994, str. 69-84

Sn. (Dn., En., Sn.)

Na osnovi ohranjenih šolskih katalogov je avtorica prikazala socialno strukturo šoloobiskujočih otrok na celjskih osnovnih in nedeljskih šolah v letih od 1796-1916.

UDK 392.3(497.12 Velenje)"18"

321.1(497.12 Velenje)"18"

HUDALES Jože, prof. etnol., Muzej Velenje, Ljubljanska c. 54, SLO-63330 Velenje

Slovenska družina med vzhodom in zahodom (Družinska struktura v Velenju in okolici v 19. stoletju)

Celjski zbornik 1994, str. 85-108

Sn. (Dn., En., Sn.)

Na osnovi zbranih podatkov iz župnijskih matičnih knjig in ohranjenih zapisnikov duš (Status libri animarum) avtor v članku ugotavlja značilnost "družinskega vzorca" v Velenju in okolici v 19. stoletju ter ga umešča v širši evropski prostor. S pomočjo dosedanjih raziskav o značilnosti slovenske družine v preteklosti poskuša odgovoriti na vprašanje, ali je slovenska družina nekoč sodila v zahodni ali vzhodni evropski prostor.

UDC 308-053.5(497.12 Celje)"1796/1916"

ZAJC-CIZELJ Ivanka, M.A., Archivist, Historical Archives of Celje, Trg celjskih knezov 10, SLO-63000 Celje

Social Structure of Children Attending Primary and Sunday Schools in Celje (1796-1916)

Celjski zbornik 1994, pp. 69-84

Sn. (Dn., En., Sn.)

Based on the school records, the author presents the social structure of children attending primary and Sunday schools in Celje from 1796 to 1916.

UDC 392.3(497.12 Velenje)"18"

321.1(497.12 Velenje)"18"

HUDALES Jože, Ethnology Teacher, Museum of Velenje, Ljubljanska c. 54, SLO-63330 Velenje

The Slovenian Family between East and West (Family Structure in Velenje and Its Outskirts in the 19th Century)

Celjski zbornik 1994, pp. 85-108

Sn. (Dn., En., Sn.)

Based on the data gathered from the parochial registry books and the book of souls (Status libri animarum) the author assesses the characteristics of the "family pattern" in Velenje and its outskirts in the 19th century and tries to place it in the wider European context. The research already done on the characteristics of the Slovenian family helped the author to answer the question as to whether the Slovenian family in the past fitted into the East or West European context.

UDK 334.732.2(497.12 Celje)"1883/1905"

LAZAREVIČ Žarko, dr., znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1
SLO - 61000 Ljubljana

Celje - prvotno središče slovenskega zadrugištva (Od Zveze slovenskih posojilnic do Zadrugne zveze v Celju (1883 - 1905))

Celjski zbornik 1994, str. 109-134
Sn. (Dn., En., Sn.)

V Celju je imela sedež Zveza slovenskih posojilnic, prva zadruga zveza med Slovenci, ki ni izkoristila svojega prvenstva, da bi s pravočasnim izoblikovanjem lastne denarne centrale igrala vidnejšo vlogo na finančnem področju in tako ohranila svoj primat. Do preoblikovanja je kljub dolgoletnemu odporu večjih posojilnic, ki se niso želele podrediti osrednji denarni zadrugi, končno le prišlo, ko sta že delovali dve zadrugi denarni centrali v Ljubljani in Gorici. Kmalu po nastanku Zadrugne zveze v Celju pa se je z izstopom dela njenih članic ustanovila še Zveza slovenskih zadrug, ki je bila tako četrta zadruga revizijska zveza na Slovenskem.

UDK 327.56:341.38(=863)"1919/1920"

HIMMELREICH Bojan, prof. zgodovine, arhivist, Zgodovinski arhiv Celje, Trg celjskih knezov
10, SLO-63000 Celje

Slovenci in pariška mirovna konferenca 1919-1920

Celjski zbornik 1994, str. 135-158
Sn. (Dn., En., Sn.)

Na podlagi neobjavljenih in objavljenih virov, spominske literature in slovenskega časopisja skuša članek ugotoviti, kakšne so bile priprave Slovencev na pariško mirovno konferenco l. 1919- 1920, kdo so bili nosilci le-teh in v koliki meri so bile plodne. Skozi prizmo sodobnega časopisja prikaže odnos slovenske javnosti do konference v času njenega pričakovanja in med njenim delom.

UDC 334.732.2(497.12 Celje)"1883/1905"

LAZAREVIĆ Žarko, Ph.D., Scientific Collaborator, Institute of Modern History, Kongresni trg 1, SLO-61000 Ljubljana

Celje - Original Centre of Slovenian Cooperative Societies

(From the Union of Slovenian Loan Banks to the Cooperative Society Union in Celje 1883-1905)

Celjski zbornik 1994, pp. 109-134

Sn. (Dn., En., Sn.)

The first cooperative society of Slovenes, the Union of the Slovenian Loan Banks, had its headquarters in Celje, but it did not take advantage of its primacy to play a more important role in the field of finance and preserve its primacy by establishing its own financial centre. Despite the longstanding resentment of the larger loan banks which did not want to become subordinated to the central financial cooperative society, the transformation finally took place, but only after two financial cooperative societies in Ljubljana and Gorica were in operation. Soon after the Cooperative Society Union in Celje was founded, some of its members withdrew to form the fourth cooperative society revisionary union in Slovenia - the Union of Slovenian Cooperative Societies.

UDC 327.56:341.38(=863)"1919/1920"

HIMMELREICH Bojan, History Teacher, Archivist, Historical Archives of Celje, Trg celjskih knezov 10, SLO-63000 Celje

The Slovenes and the Paris Peace Conference 1919-1920

Celjski zbornik 1994, pp. 135-158

Sn. (Dn., En., Sn.)

On the basis of unpublished and published sources, memoirs and Slovenian newspapers, the author tries to establish the nature of the preparatory activities of the Slovene delegates to the Paris Peace Conference in 1919 and 1920, by whom these preparations were made, and how successful these were. The attitude of the Slovenian public with regard to the Conference, its expectations prior to the beginning of the conference and while it was in progress, are presented as they were depicted in the newspapers at the time.

UDK 502/504(497.12 Celje)"1920/1941"

CVIRN Janez, docent, dr., Filozofska fakulteta Ljubljana, Aškerčeva 2, SLO-61000 Ljubljana

Ekološki problemi v Celju med obema vojnama

Celjski zbornik 1994, str. 159-172

Sn. (Dn., En., Sn.)

V dvajsetih in tridesetih letih tega stoletja se je Celje soočalo z vedno večjimi ekološkimi problemi. Strupeni plini, ki so se valili iz dimnikov celjskih tovarn, in smrdljive odplake, ki so jih v Voglajno in Savinjo neusmiljeno odvajala industrijska podjetja in rudniki na Celjskem, so Celje, od leta 1936 tudi uradno letoviško mesto, vse bolj oddaljevali od njegovih turističnih ambicij. Celjska občina od je konca dvajsetih let sicer neprestano opozarjala pristojne državne organe na škodljive posledice onesnaževanja (v letih 1936-1938 je sestavila kar tri spomenice), vendar so njena opozorila v glavnem vedno naletela na gluha ušesa. Tako so se celjske turistične perspektive že pred drugo svetovno vojno razblinile kot milni mehur.

UDK 502/504(497.12)

628.4(497.12)

ŠEBENIK Igor, mag., dipl. org. dela, Institut za geografijo Univerze v Ljubljani, Trg francoske revolucije 7, SLO-61000 Ljubljana

Problematika neurejenih odlagališč v Sloveniji (s poudarkom na primeru Celja in okolice)

Celjski zbornik 1994, str. 173-190

Sn. (Dn., En., Sn.)

Prispevek o problematiki neurejenih odlagališč obravnava širše vseslovenske razmere, podrobnejše pa še Celje z bližnjo okolico. Osnova za analizo stanja neurejenih odlagališč je sistematično kartiranje od 6 - 12% Slovenije (po različnih predelih države) v zadnjih letih, ki je bilo izvedeno po naročilu večih občin in po isti metodologiji, razviti v podjetju Oikos. Na Celjskem je bilo kartiranje izvedeno leta 1993. Iz take množice podatkov (vseh odlagališč v podatkovni bazi je 4459) smo poiskali njihove najpomembnejše značilnosti (velikost, sestava odpadkov, lega, ...). V zadnjem delu prispevka je tudi podan predlog urejanja stanja neurejenega odlaganja v Sloveniji.

CVIRN Janez, Ph.D., Senior Lecturer, University of Ljubljana, Faculty of Arts, Aškerčeva 2, SLO-61000 Ljubljana

Ecological Problems in Celje During the Wars

Celjski zbornik 1994, pp. 159-172

Sn. (Dn., En., Sn.)

In the 1920s and 1930s Celje was confronted with increasingly appalling ecological problems. The town of Celje, from 1936 an official holiday resort, was moving off the tourist map because of the poisonous gases that were pouring out of the factory chimneys and the stinking waste which was incessantly pumped into the Voglajna and Savinja rivers by industrial enterprises and coal mines in the Celje region. From the end of the twenties, the community of Celje was continuously warning the central authorities against the harmful effects of pollution (from 1936 to 1938 it compiled three memoranda), nevertheless the authorities turned a deaf ear. Therefore, the dream of Celje as a great tourist centre burst like a bubble before the Second World War.

ŠEBENIK Igor, M.A., Works organiser, University of Ljubljana, Institut for Geography, Trg francoske revolucije 7, SLO-61000 Ljubljana

The Problem of Unsorted Tipping Areas in Slovenia (with a Special Emphasis on Celje and Its Surroundings)

Celjski zbornik 1994, pp. 173-190

Sn. (Dn., En., Sn.)

The paper on the problem of unsorted tipping areas deals with the situation in the whole of Slovenia, and in detail with the situation in Celje and its surroundings. The basis for the analysis of the situation concerning the unsorted tipping areas has been the systematic charting of 6 to 12 % of Slovenia in the past few years (organised in different parts of the country), which was carried out on the orders of several local communities and according to the same methodology of the enterprise OIKOS. The charting in the Celje region was carried out in 1993. The most important features, like the size and position of the tips, the structure of the waste, were set apart from the bulk of the information (the number of all tipping areas in the database is 4459). The proposal for regulating the situation concerning unsorted tipping areas is given at the end of the paper.

JANKO Anton, dr., Filozofska fakulteta Ljubljana, Aškerčeva 2, SLO-61000 Ljubljana

Parzival in slovenska Štajerska

Celjski zbornik 1994, str. 191-196

Sn. (Dn., En., Sn.)

Članek prinaša prevod tistega dela srednjevisokonemškega viteškega epa Parzival Wolframa von Eschenbacha, v katerem avtor omenja slovensko Štajersko. Čeprav je večina geografskih imen fiktivnih oz. takšnih, ki se jim danes ne da več določiti natančne lokacije, pa so ravno slovenski kraji omenjeni povsem konkretno (Celje, Rogatec, Hajdina pri Ptujju). Tudi označba "ein werdiu windesch diet" govori, da so se pri Rogatcu viteških bojov udeleževali tudi plemiči slovenskega rodu. Beseda windisch v tem epu nesporno pomeni slovenski in se ne da prevajati s kakšnim drugim slovanskim jezikom, kar bi sicer v kakšnem drugem sobesedilu bilo mogoče napraviti.

GRDINA Igor, dr., Filozofska fakulteta Ljubljana, Aškerčeva 2, SLO-61000 Ljubljana

Dve avtobiografski pričevanji v nemščini

Celjski zbornik 1994, str. 197-206

Sn. (Dn., En., Sn.)

Razprava obravnava avtobiografske spise Alme M. Karlin (1889-1950) in dr. Fritza Zangerja (1877-1939) kot dveh značilnih ustvarjalcev, ki sta pripadala nemškemu kulturnemu krogu na Slovenskem. Za Karlinovo je značilen hiperkozmozpolitizem, za Zangerja pa nacionalizem, kar sta dve skrajnostni reakciji na položaj nacionalne manjšine, v katerem so se po letu 1918 znašli nemško govoreči ljudje v slovenskih deželah.

JANKO Anton, Ph.D., University of Ljubljana, Faculty of Arts, Aškerčeva 2, SLO-61000 Ljubljana

Percival and the Slovenian Styria

Celjski zbornik 1994, pp. 191-196
Sn. (Dn., En., Sn.)

The article contains the translation of the part of the Middle High German chivalrous epic, Percival, in which the author, Wolfram von Eschenbach, mentions Slovenian Styria. Although most of the geographical names are fictitious or their precise location cannot be determined nowadays, the Slovenian places are accurately referred to (Celje, Rogatec, Hajdina near Ptuj). The phrase "ein werdiu windesch diet" tells us that the noblemen of Slovene origin also took part in knightly tournaments near Rogatec. The word "windisch" in this epic undoubtedly means Slovenian and cannot be translated as any other Slavonic language, which could be the case in some other texts.

GRDINA Igor, Ph.D., University of Ljubljana, Faculty of Arts, Aškerčeva 2, SLO-61000 Ljubljana

Two Autobiographical Texts on Celje in German

Celjski zbornik 1994, pp. 197-206
Sn. (Dn., En., Sn.)

The paper deals with the autobiographical texts of two authors who were part of the German cultural circle in Slovenia, Alma M. Karlin (1889-1950) and Dr. Fritz Zangger (1877-1939). Characteristic features in the texts are Alma M. Karlin's excessive cosmopolitanism, and Dr. Zangger's nationalism. The texts show two extreme reactions of the German minority to the situation in which they found themselves in Slovenia after 1918.

UDK 461/462:392.8(497.12 Pa ki Kozjak)"19"

334.71(497.12 Pa ki Kozjak)

39:334.71(497.12 Pa ki Kozjak)"19"

ŠLIBAR Vladimir, prof. etnol. in umetn. zgodovine, kustos, Pokrajinski muzej Celje, Muzejski trg 1, SLO-63000 Celje

Domača obrt in prehrana na Paškem Kozjaku

Celjski zbornik 1994, str. 207-216

Sn. (Dn., En., Sn.)

V članku avtor opisuje stanje v domači dejavnosti na Paškem Kozjaku ter stanje prehrane na tem območju pred II. sv. vojno ter velike spemembe v prehrani po njej.

UDK 719:725.75/76(497.12 Laško)

725.75/76(497.12 Laško)

KOLŠEK Alenka, dipl. ing. krajinske arhitekture, Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Celje, Glavni trg 1, SLO-63000 Celje

Prenova zdraviliškega kompleksa v Laškem

Celjski zbornik 1994, str. 217-236

Sn. (Dn., En., Sn.)

Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Celje je pripravil konservatorske smernice rekonstrukcije zdraviliškega kompleksa v Laškem s posebnim poudarkom na parkovnem delu. Predlog ureditve zunanje podobe objektov, njihove ožje okolice in parka bi se moral opirati na svojo nekdanjo krajinsko urbanistično funkcijo. Z določenimi korekturami starih zdraviliških objektov bi lahko povrnili oblikovni in stilni duh starega zdravilišča, predvsem pa bi v zdraviliškem parku in na zdraviliških objektih morali nevtralizirati kontrast med staro in novo arhitekturo.

UDC 461/462:392.8(497.12 Paški Kozjak)"19"

334.71(497.12 Paški Kozjak)

39:334.71(497.12 Paški Kozjak)"19"

ŠLIBAR Vladimir, Teacher of Ethnology and Art History, Custodian, Regional Museum of Celje, Muzejski trg 1, SLO-63000 Celje

Cottage Industry and Nutrition in Paški Kozjak

Celjski zbornik 1994, pp. 207-216

Sn. (Dn., En., Sn.)

In his article, the author describes the cottage industry carried out in Paški Kozjak, the nutritional condition in the area before the Second World War and the extensive changes in the diet of the inhabitants of this region after the war.

UDC 719:725.75/.76(497.12 Laško)

725.75/.76(497.12 Laško)

KOLŠEK Alenka, B.Sc., Landscape Architect, Institute for the Preservation of the Natural and Cultural Heritage of Celje, Glavni trg 1, SLO- 63000 Celje

Restoration of the Laško Health Resort

Celjski zbornik 1994, pp. 217-236

Sn. (Dn., En., Sn.)

Restoration guidelines for the reconstruction of the health resort in Laško have been laid down by the Institute for Preservation of the Natural and Cultural Heritage of Celje, in which particular attention has been paid to the parks of the resort. The draft plans for the external appearance of the buildings, their close surroundings and the park should be consistent with the former landscape architecture and the urban function of the facilities. The spirit of the old health resort, its form and style, could be restored through reconstruction of the old health resort buildings. The most important aim of the project, however, should be to neutralise the contrast between the old and new architecture in the park and the buildings of the health resort.

UDK 324:949.712 tajerska "1909"

342.82:949.712 tajerska "1909"

GOROPEVŠEK Branko, prof. zgodovine, Osrednja knjižnica Celje, Muzejski trg 1 a, SLO-63000 Celje

Pogajanja za skupen nastop štajerskih Slovencev na volitvah v deželni zbor 1909 (V luči pism dr. V. Kukovca dr. F. Jankoviču)

Celjski zbornik 1994, str. 237-252

Sn. (Dn., En., Sn.)

Na osnovi pism prvaka liberalne Narodne stranke dr. Vekoslava Kukovca odborniku Slovenske kmečke zveze dr. Franu Jankoviču avtor prikazuje vzdušje pred pogajanja slovenskih strank na Spodnjem Štajerskem za skupen nastop na deželnozborskih volitvah leta 1909. Jesenski dogodki leta 1908 so bili dobra podlaga, da se slovenski politiki na Spodnjem Štajerskem sporazumejo o skupnem nastopu na volitvah in kasnejšem delu v deželnem zboru v Gradcu. Pogajanja so bila neuspešna, slovenski politiki na Štajerskem pa so še naprej stali vsak na svojem političnem bregu.

UDK 373.543(497.12 Celje)"1948/1993"(091)

ŠKORJANC Jože, prof. zgodovine, Gimnazija Celje-Center, Kosovelova 1, SLO-63000 Celje

Oris razvoja Gimnazije Celje- Center (1948-1993)

Celjski zbornik 1994, str. 253-272

Sn. (Dn., En., Sn.)

V pričujočem orisu so avtorji podali kratek pregled razvoja ene večjih šol v Celju, ki je v obdobju svojega obstoja od 1948 do 1993 dala pomemben prispevek k razvoju družbe, zlasti izobraževanju kadrov na področju vzgoje in izobraževanja. V zadnjih letih je izšla cela vrsta študij o razvoju šolstva, in tudi ta je prispevek k poznavanju razvoja, saj se lahko lepo razbere večina problemov, ki so spremljali naše šolstvo v preteklosti. Avtorji so se naslonili na dokumentacijo šole (arhiv, letna poročila) in drugo literaturo.

UDC 324:949.712 Štajerska "1909"
342.82:949.712 Štajerska "1909"

GOROPEVŠEK Branko, History Teacher, Central Library in Celje, Muzejski trg 1a, SLO-63000 Celje

Negotiations on the Joint Appearance of the Styrian Slovenes in the Elections to the Land Chamber in 1909

(According to the letters of Dr. V. Kukovec to Dr. F. Jankovič)

Celjski zbornik 1994, pp. 237-252

Sn. (Dn., En., Sn.)

Based on the letters of the leader of the liberal National Party, Dr. Vekoslav Kukovec, to Dr. Fran Jankovič, a committee member of the Slovenian Farmers' Association, the author presents the atmosphere prior to the negotiations of the Slovenian political parties in Lower Styria on their joint appearance in the elections to the Land Chamber in 1909. The events in autumn 1908 seemed promising for Slovenian politicians in Lower Styria to come to an agreement on their joint appearance in the elections, and further in the sittings of the Land Chamber in Gradec/Graz. The negotiations, however, failed and the Slovenian politicians in Styria kept their own political positions.

UDC 373.543(497.12 Celje)"1948/1993"(091)

ŠKORJANC Jože, History Teacher, Grammar School Celje-Centre, Kosovelova 1, SLO-63000 Celje

Outline of the Development of the Grammar School Celje-Centre from 1948 to 1993

Celjski zbornik 1994, pp. 253-272

Sn. (Dn., En., Sn.)

The authors of the outline present a short survey of the development of one of the larger schools in Celje, which, from its founding in 1948 to 1993, made an important contribution to the development of the society, particularly in educating the staff in the field of learning and education. In the recent years, many studies on the development of the educational system have been published, and the present one is a contribution to the knowledge on developments, as it clearly illustrates the main problems which concerned our educational system in the past. The main source was the school's documentation (archives, year reports) and other literature.

UDK 808.63-316.4:32"1941/1955"
32:808.63-316.4"1941/1955"

VODUŠEK-STARIČ Jera, docent, dr., Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SLO-61000 Ljubljana

Politika in politično izrazoslovje ob koncu 2. svetovne vojne

Celjski zbornik 1994, str. 273-284
Sn. (Dn., En., Sn.)

Politično izrazoslovje in njegova povezava s političnim dogajanjem med in ob koncu vojne lepo pokažeta politične cilje komunistične partije in njeno taktiko pri izpeljavi revolucije. Razprava se osredotoči na najpomembnejše termine, kot so revolucija, narodni (ljudski) sovražnik in politična enotnost, na spremembo partijske taktike, ko v času prevzema oblasti potisne v ozadje besedo revolucija, pa vendar revolucijo izvaja naprej prav z političnimi diskvalifikacijami svojih nasprotnikov (ljudskih sovražnikov) in njihovim povojnim pregonom. Opozarja tudi na to, da nepoznavanje terminologije lahko še danes povzroči politično manipulacijo z zgodovinsko resnico.

STANKLAR

IZDAVAŠKO PODJETJE p.o.
SLOVENSKA ULICA 6
1000 LJUBLJANA, TEL. (01) 27-920

Večkrat, ob vsaki priložnosti, Vas doma za Vaše prijetnosti.
Kopirajte in pošljite okolije.

UDC 808.63-316.4:32"1941/1955"

32:808.63-316.4"1941/1955"

VODUŠEK STARIČ Jera, Ph.D. Assistant Professor, Institute of Modern History, Kongresni trg 1, SLO-61000 Ljubljana

Politics and political terminology at the end of the II WW in Slovenia

Celjski zbornik 1994, pp. 273-284

Sn. (En., En., Sn.)

Political terminology and its connection to the political events during and at the end of the II WW can show best the political goals of the communist party, as well as her tactics in the making of the revolution. The article concentrates mainly on the terms revolution, public enemy and political unity and on the change of party tactics during the take-over of power. Then it withdrew the word revolution from use, although it did continue to pursue its goals. It shows how the party used certain terms to disqualify all political opposition and at the end prosecuted it after the war. It also points out that ignorance of the real meaning of certain terms is still subject to political manipulation today.

STEKLAR

STEKLAR - STEKLARSKO PODJETJE p.o.

63000 Celje, Kosova ulica 6

telefon: (063) 25-251, telefax: (063) 27-920

**Vedno na razpolago pri nas ali pri Vas doma za Vaše prijetnejše,
toplejše in lepše okolje.**

KLASJE

Mlinsko predelovalno podjetje Celje

Skladiščenje in mletje vseh vrst žit

*Med našimi mokami, zdrobi in kašami so najbolj cenjene:
Grajska moka, Moka iz starega mlina, Ta boljša moka in
Boni - gotova zmes za fino kvašeno testo.*

*V veliki paleti kruhov in peciva
zaslužijo posebno pozornost za zdravje koristni:*

- Polnozrnati rženi kruh • Pumpnickel
- Mg prepečenec

*Dietetični program zajema krube, kekse in slaščice za
diabetike, nadomestke mok - Agluten, Celiac, Hipoprot in
izdelke iz le-teb.*

Slaščice in keksi vseh vrst

Domače testenine

KO SI NARAVA IN ZDRAVJE SEŽETA V ROKE

Ljubečna Celje

Industrija keramičnih izdelkov, p.o., Kocbekova 30 - Ljubečna, 63001 Celje,
p.p. 13; telefon 063 461-441, fax 063 461-015

NUDIMO VAM:

klinker keramične ploščice, klinker fasadni zidak, klinker tlakovce, opečne izdelke, dimnike, Hlevit, Tesnit.

V trgovini KLINKER na Ljubečni Imamo, poleg izdelkov lastne proizvodnje, na izbiro širok program domačih in uvoženih keramičnih ploščic.

TOVARNA AROM IN ETERIČNIH OLJ CELJE

Proizvajamo:

arome za: brezalkoholne in alkoholne pijače, konditorske izdelke, sladolede, pudinge, tobačne izdelke in živinska krmila • začimbne ekstrakte in mešanice za: mesne izdelke, konzervirano zelenjavo, gotova jedila in aromatiziranje kisa • sadne paste, koncentrirane sadne sokove in baze za brezalkoholne pijače • eterična olja, destilate in ekstrakte aromatičnih rastlin in sadežev • prehrabene barve • parfemske kompozicije za pralna sredstva ter mila in kozmetične izdelke

Vsem poslovnim partnerjem se zahvaljujemo za zaupanje in se priporočamo za nadaljnje sodelovanje.

STC

SKLADIŠČNO TRANSPORTNI CENTER d.o.o., CELJE
63000 CELJE, Kidričeva 36, p.p. 49, tel.: (063) 37-511, tajn.: 37-027, fax: 38-125

**SKLADIŠČENJE
ŠPEDICIJA
DISTRIBUCIJA
TRGOVINA
TRANSPORT**